

ISSN 1392-0502

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS

METRAŠTIS
XXXV



VILNIUS, 2011



Projekto kodas: VP1-3.1-ŠMM-05-K-01-008

Lietuvos mokslų akademijos ir
Lietuvių katalikų mokslo akademijos veiklos stiprinimas

LKMA METRAŠTIS, t. XXXV / LCAS ANNUALS, vol. XXXV
SERIJA A / SERIES A

REDAKcinė KOLEGIJA

- LKMA akad. doc. dr. vysk. JONAS BORUTA SJ (*fizika*) – redakcinės kolegijos pirmininkas
LKMA akad. prof. habil. dr. VANDA ARAMAVIČIŪTĖ (Vilniaus universitetas, *edukologija*)
prof. habil. dr. GRZEGORZ BŁASZCZYK
(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań, Lenkija, *istorija*)
LKMA akad. prof. habil. dr. DANUTĖ GAILIENĖ (Vilniaus universitetas, *psichologija*)
LKMA akad. dr. KĘSTUTIS K. GIRNIUS (Vilniaus universitetas, *filosofija*)
LKMA akad. dr. LIUDAS JOVAIŠA (Vilniaus universitetas, *istorija*)
dr. kun. ALGIRDAS JUREVIČIUS (Šv. Juozapo kunigų seminarija, *teologija*)
LKMA akad. prof. habil. dr. SOFIJA KANOPKAITĖ (*biochemija*)
dr. GEDIMINAS KAROBLIS (Vytauto Didžiojo universitetas, *filosofija*)
prof. dr. kun. TADEUSZ KRAHEL (Wyższe Seminarium Duchowne w Białymstoku, Lenkija, *istorija*)
dr. RASA MAŽEIKA (Archives of Canada, Toronto, Kanada, *istorija*)
LKMA akad. prof. habil. dr. IRENA REGINA MERKIENĖ (Lietuvos istorijos institutas, *etnologija*)
LKMA akad. doc. dr. kun. ARVYDAS RAMONAS (Klaipėdos universitetas, *teologija*)
doc. dr. kun. PETRAS SMILGYS (*kanonų teisė*)
LKMA akad. doc. dr. ARŪNAS STREIKUS (Vilniaus universitetas, *istorija*)
LKMA akad. doc. dr. PAULIUS V. SUBAČIUS (Vilniaus universitetas, *literatūrologija*)
LKMA akad. prof. habil. dr. ANTANAS TYLA (*istorija*)
LKMA akad. prof. habil. dr. GIEDRIUS UŽDAVINYS (Vilniaus universitetas, *medicina*)
prof. dr. ANDRIUS VALEVIČIUS (L'Université de Sherbrooke, Kanada, *filosofija*)
LKMA akad. prof. habil. dr. ZIGMAS ZINKEVIČIUS (*lingvistika*)
dr. MIKAS VAICEKAUSKAS (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas) – vyriausiasis redaktorius

© LKMA, 2011

ISSN 1392-0502

PRATARMĖ

Prieš dešimt metų – 2001-aisiais – išspausdinti Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraščio XVIII ir XIX tomai buvo skirti vyskupo Motiejaus Valančiaus 200-ųjų gimimo metinių progai. Tada drįsime teigti, kad „Lietuvos bažnyčios istorijoje vargu ar surasime kitą ganytoją, kuris būtų taip ryškiai sušvitęs savo ganytojišku uolumu ir įtaka visai mūsų krašto ir to meto bei vėlesnių laikų visuomenės raidai“.

Prabėgo dešimt metų, džiaugiamės, kad šiame Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraščio tome galime kiek netikėtu rakursu pažvelgti į šį mūsų krašto žmonių ganytoją, jų formuotoją ne tik savo gyvenimo, t. y. XIX amžiaus laikmečio problemoms spręsti, bet ir amžinybės kontekste, atsakomybės Visatos Kūrėjui Dievui kontekste. Prie dviejų publikacijų, skirtų vyskupui Motiejui Valančiui – Miko Vaicekausko „Nežinomos rankraštinės Motiejaus Valančiaus giesmės apie šventuosius“ ir Tomo Petreikio „Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius – sodininkas“, – šliejasi Arūno Streikaus straipsnis „Bažnyčia tremtyje: vyskupas Julijonas Steponavičius“. Abu vyskupai tremtiniai, abiejų net kaip ganytojų galimybės tomis tremtimis kraštutinai apribotos, tačiau dvasinė įtaka mūsų krašto žmonių dvasinei formacijai didžiulė, konkreti XIX ir XX amžių tėkmėje ateities kartoms ir pastoracinės, sielovadinės teologijos refleksijai. Pas mus Lietuvoje (o ir Vakaruose) pastoracinė teologija priimama ir vertinama daugiau kaip techninė, metodinė teologijos mokslo disciplina. Bet šių dviejų ganytojų tremties, gyvenimo namų arešto sąlygomis patirtis suteikia galimybių gilesniam pamąstymui, padedančiam įveikti šiandien, bet turbūt ir visais laikais gyvą polinkį dejuoti dėl didžioms idėjoms realizuoti nepalankių, gniuždančių sąlygų... Užtenka prisiminti Žagarės tremtyje vyskupo Julijono Steponavičiaus kunigystės šventimų jubiliejaus proga fotografiniu būdu pagamintame paveikslėlyje įrašytas Šventraščio eilutes: „Niekuo nesigirsiu, nebent mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus kryžiumi“ (Gal 6, 14) ir „Šiuo laiku kentėjimai nereikšmingi, lyginant juos su būsimąja garbe“ (Rom 8, 13). Taip šis ganytojas išvelgė savo misiją – 28-erių savo izoliacijos metų prasingumą. Dvidešimt aštuonerių ir trisdešimt šešerių jo vyskupiškos tarnystės metų prasingumą. Kaip ir vyskupo Motiejaus Valančiaus 11 metų, praleistų Kaune, namų arešte. Tai iškalbingas liudijimas, kad pastoracinės tarnystės vaisingumas nėra tik aktyvios veiklos vaisius, bet ir tremtyje, tariamame neveiklume praleisti metai... Ir tokiomis sąlygomis formuojami žmonės – vaismedžiai Dievo amžinybės sodui. Šia prasme ir Tomo Petreikio straipsnis

ras simbolinį ryšį su kitais dviem straipsniais apie mūsų didžiuosius vyskopus trentinius.

Linkime mieliems skaitytojams turiningų giliaprasmių pamąstymų verčiant ir kitus šio Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio tomo puslapius.

*Vysk. Jonas Boruta SJ
Redakcinės kolegijos pirmininkas*

PREFACE

Ten years ago in 2001 the published XVIII and XIX volumes of the Lithuanian Catholic Academy of Science Annuals were devoted to the 200th anniversary of the birth of Bishop Motiejus Valančius. Then we dared to claim that "It is doubtful that in the history of the Lithuanian church we would find another pastor, who would have shined so brightly in his pastoral zeal and influence on the whole development of our land and of society at that time and later".

Ten years later, we rejoice that in this volume of the Lithuanian Catholic Academy of Science Annuals we can from a somewhat unexpected perspective look at this pastor of our country's people, their shaper for solving problems not only in the context of his own life, i.e. the 19th century, but also of eternity, in the context of responsibility to the Creator of the Universe God. To the two articles, devoted to Bishop Motiejus Valančius – "Unknown Manuscript Hymns about the Saints by Motiejus Valančius" by Mikas Vaicekuskas and "Samogitian Bishop Motiejus Valančius – A Gardener" by Tomas Petreikis – the article by Arūnas Streikus "The Church in Exile: Bishop Julijonas Steponavičius" nestles up. Both bishops were exiles, both of their possibilities even as pastors were extremely limited by these exiles, but their influence on the spiritual formation of the people of our country is great, concrete in the course of the 19th and 20th centuries for future generations and for pastoral, theological reflection. Here in Lithuania (but also in the West) pastoral theology is accepted and evaluated more as a technical, methodical discipline of theology. But the experience of these two pastors in exile, under the conditions of house arrest, provides opportunities for deeper reflection, helping to overcome today, but probably at all times the active inclination to lament the unfavorable, suppressing conditions for realizing great ideas. It is sufficient to remember the lines from the Bible written on the photograph little pictures issued to commemorate the anniversary of the ordination as a priest of exiled to Žagarė Bishop Julijonas Steponavičius: "I will not brag about anything except for the cross of our Lord Jesus Christ" (Gal 6, 14) and „The sufferings of this time are unimportant, comparing them to the future honor" (Rom 8, 13). This is how this pastor perceived his mission – the significance of his 28 years of isolation. These were twenty-eight of the thirty-six years he served as a bishop. This is like the 11 years Bishop Motiejus Valančius spent in Kaunas under house arrest. This is an eloquent testimony that the fruitfulness of pastoral service is not only the fruit of active work, but also the years in exile, passed in supposed inactivity... And people

are being formed in such conditions – the fruit trees for the orchid of God’s eternity. In this sense the article of Tomas Petreikis will find a symbolic tie with the two other articles about our great exiled bishops.

We wish our dear readers rich, meaningful reflections when turning also the other pages of this volume of the Lithuanian Catholic Academy of Science Annuals.

*Bishop Jonas Boruta SJ
Chairman of the Editorial Board*

T U R I N Y S

Pratarmė.....	3
Preface.....	5
Moksliniai straipsniai 9	
ARŪNAS STREIKUS	
Bažnyčia tremtyje: vyskupas Julijonas Steponavičius: 100-osioms gimimo ir 20-osioms mirties metinėms paminėti	11
The Church in Exile: Bishop Julijonas Steponavičius: Commemorating the 100th anniversary of his birth and 20th anniversary of his death.....	27
TOMAS PETREIKIS	
Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius sodininkas.....	29
Samogitian Bishop Motiejus Valančius – a Gardener	57
JUOZAPAS BLAŽIŪNAS	
Tapybos kūrinių išsaugojimo ir restauravimo tendencijos vilniaus krašte XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje.....	59
Tendencies of conservation and restoration of paintings in Vilnius region from the second half of the XIX th century to the beginning of the XX th century	73
DANGIRAS MAČIULIS	
Kultūrinės autonomijos idėja ir katalikiško švietimo sistema tarpukario Lietuvoje (1918–1940 m.)	75
The idea of cultural autonomy and the catholic system of education in Lithuania in 1918–1940.....	112
VIGMANTAS BUTKUS	
Pamaldumas turgaus apsuptyje: religinė Šiluva etnografinio pobūdžio beletristinėje literatūroje.....	113
Piety in the Market place: Religious iluva in belles-lettres Literature with an Ethnographic nature.....	128
NERINGA MARKEVIČIENĖ	
Balio Sruogos kūrinio <i>Dievų miškas</i> autoredegavimas.....	129
The Self-Editing Process of Balys Sruoga’s Work <i>Dievų Miškas (Forest of the Gods)</i>	171
MANFREDAS ŽVIRGŽDAS	
Adomo Jakšto figūra Alfonso Nykos-Niliūno dienoraštyje: tarp estetišės ortodoksijos ir modernizmo.....	173

The figure of Adomas Jakštas in the Diary of Alfonsas Nyka-Niliūnas: Between Aesthetical Orthodoxy and Modernism	182
BRONĖ GUDAITYTĖ	
Krikščioniškųjų Rytų dvasingumas	183
The spirituality of the Christian east	208
Publikacijos	
211	
MIKAS VAICEKAUSKAS	
Nežinomos rankraštinės Motiejaus Valančiaus giesmės apie šventuosius (šv. Joną Krikštytoją, šv. Paulių, šv. Benediktą, šv. Baltramiejų, šv. Agotą)	213
Unknown manuscript hymns about the saints by Motiejus Valančius (St. John the Baptist, St. Paul the Apostle, St. Benedict, St. Bartholomew, St. Agatha)	238
MOTIEJUS VALANČIUS	
Giesmės apie šv. Joną Krikštytoją, šv. Paulių, šv. Benediktą, šv. Baltramiejų ir šv. Agotą	247
PARENGĖ DAINIUS SOBECKIS	
Du Antano Maceinos laišakai kun. Leonardui Andriekui	275
Kronika	
285	
TARPTAUTINĖS GYDYTOJŲ KATALIKŲ FEDERACIJOS EUROPOS ASOCIACIJŲ VALDYBOS POSĖDIS BERLYNE (<i>Leonas Laimutis Mačiūnas</i>)	
291	
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	293
APIE AUTORIUS	303
ATMENA AUTORIAMS	305

Moksliniai straipsniai

BAŽNYČIA TREMTYJE: VYSKUPAS JULIJONAS STEPONAVIČIUS

100-osioms gimimo ir 20-osioms mirties metinėms paminėti

ARŪNAS STREIKUS

Šiais metais jau kiek primiršta vysk. Julijono Steponavičiaus (1911–1991, vysk. 1955) asmenybė vėl trumpam sugrįžo į istorinės atminties lauką. To priežastis – jo gimimo šimtųjų ir mirties dvidešimtųjų metinių minėjimai. Taip jau sutapo, kad šio ganytojo gimimo ir mirties datos beveik idealiai įrėmina permainingos XX a. Bažnyčios istorijos Lietuvoje patirtį. Šį pasaulį būsiamasis vyskupas pirmą kartą išvydo byrant carinei Rusijos imperijai, kai Bažnyčia kėlėsi naujam gyvenimui po kelis dešimtmečius trukusios priespaudos, o su juo atsiseikino sovietų imperijos agonijos dienomis, tautai ir Bažnyčiai viltingai žvelgiant į Dievo suteiktą dar vieną laisvo gyvenimo galimybę. Vysk. Steponavičius beveik neturėjo gyvenimo laisvoje Lietuvoje patirties, nes antrosios respublikos laikais jis gyveno Lenkijos valdytame Vilniaus krašte. Taigi jo asmenybė glaudžiai susijusi su tautos ir Bažnyčios likimu nelaisvės sąlygomis. Vysk. Steponavičius ir istorinėje atmintyje yra išlikęs pirmiausia kaip vienas iš Bažnyčios pasipriešinimo sovietų režimui simbolių.

Bažnyčios santykis su totalitariniu sovietų režimu buvo nevienareikšmiškas. Viena vertus, šio režimo strateginis tikslas – sugriauti institucines religijos struktūras ir visiškai ateizuoti visuomenę – paliko labai mažai galimybių pasiekti patvaresnį kompromisą. Kita vertus, agresyvi režimo antibažnytinė politika vertė tokio kompromiso ieškoti, kad bent artimiausiu metu pavyktų išgyventi. Abi alternatyvos – kompromisas arba bekompromisis Bažnyčios teisių gynimas – buvo vienodai pavojingos. Kompromisas galėjo padėti išgyventi, tačiau demoralizavo Bažnyčią, o pasipriešinimas galėjo išprovokuoti didesnę režimo agresiją, tačiau jį palaikė viltis, kad režimui pristigs jėgų anksčiau negu Bažnyčia bus sunaikinta. Ypač sunkaus pasirinkimo akivaizdoje atsidūrė Bažnyčios hierarchai. Pasipriešinimas jiems beveik automatiškai reiškė represijas ir negalėjimą vykdyti savo tiesioginių

pareigų, o bendradarbiavimą su valdžia dažnai buvo labai sunku suderinti su tikėjimo ir Bažnyčios gyvenimo principais.

Remdamiesi religinių gyvenimą kontroliavusių sovietų valdžios institucijų – Religinių kultūrų reikalų tarybos (toliau RKRT) ir KGB – archyviniais dokumentais, taip pat Vilniaus arkivyskupijos kurijos archyve išlikusiais negausiais Steponavičiaus vyskupavimo pėdsakais, šiame straipsnyje mėginsime detaliau atkurti kelią, kurį minėtai dilemai spręsti rinkosi šis dvasininkas.

Kelias link mitros ir pirmieji vyskupo žingsniai. Galima teigti, kad įprastomis sovietų režimo sąlygomis Julijonui Steponavičiui tapti vyskupu buvo beveik neįmanoma. Sovietų valdžia stengėsi, kad Bažnyčiai vadovautų tik tokie dvasininkai, kuriais ji tikėjosi galėsianti manipuliuoti savo interesų labui. Po to, kai 1946–1947 m. nesutikę bendradarbiauti ir didelį autoritetą turėję vyskupai buvo represuoti, Lietuvoje liko tik vienas vyskupas Kazimieras Paltarokas. Jo mirties atveju Lietuvos Katalikų Bažnyčios institucinei struktūrai būtų iškilęs didžiulis pavojus, neliktų kam šventinti kunigų. Todėl episkopato papildymo problema buvo Bažnyčiai labai aktuali. Nuo šešto dešimtmečio pradžios keitėsi ir sovietų režimo požiūris. Visų pirma buvo manoma, kad vyskupo titulas įtvirtintų režimo iškeltų Bažnyčios administratorių padėtį ir pakeltų jų autoritetą. Antra, po Stalino mirties modifikuota Sovietų Sąjungos užsienio politikos koncepcija („taikaus sambūvio“ idėja) skatino sovietų režimą pademonstruoti pasauliui, kad Katalikų Bažnyčia nėra diskriminuojama. Santykių su Vakarų valstybėmis pagerinimui svarbią rolę turėjo santykiai su Vatikanu, nes Katalikų Bažnyčia turėjo didelę įtaką Vakarų pasaulyje.

1953 m. RKRT įgaliotinis Lietuvoje Bronius Pušinis jau pats vysk. Paltarokui pasiūlė, kad jis rūpintųsi gauti popiežiaus leidimą pašventinti Lietuvai naują vyskupą, kuris galėtų tapti jo įpėdiniu. Kartu buvo įvardytos ir valdžiai priimtinos kandidatūros: Kauno arkivyskupijos, Kaišiadorių bei Vilkaviškio vyskupijų valdytojas kan. Juozapas Stankevičius ir Telšių vyskupijos valdytojas kan. Petras Maželis. Tikėtasi, kad vienam iš jų gavus šventimus, bus galima dar labiau centralizuoti Lietuvos bažnytinės provincijos valdymą, kas būtų palengvinę Bažnyčios kontrolę¹. Tuo tiesiogiai

¹ RKRT įgaliotinio Broniaus Pušinio raštas RKRT pirmininkui Igoriui Polianskiui, 1954-09-15, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, (toliau – LCVA), f. R-181, ap. 3, b. 38, l. 113.

rūpinosi ir KGB, vykdžiusi specialią agentūrinę-operatyvinę kombinaciją „Apostoly“, kurios tikslas – padėti Stankevičiui ir Maželiui tapti vyskupais. Tačiau pagal nusistovėjusią tvarką popiežiui nurodyti reikėjo tris kandidatus, todėl 1955 m. sausio mėn. pabaigoje išsiųstame vysk. Paltaroko laiške popiežiui Pijui XII² be valdžios įpirštų kandidatų buvo pristatytas ir 44 metų Adutiškio parapijos klebonas bei Švenčionių dekanas Steponavičius. Sovietų valdžia tam neprieštaravo dėl kelių priežasčių. Pirmą, po diktatoriaus mirties prasidėjus kovai dėl valdžios Maskvoje, laikinai susilpnėjo totalinės kontrolės mechanizmas. Antra, sovietų saugumas buvo sudaręs patikimą planą kaip perimti Šv. Sosto atsakymą, jeigu jis būtų netinkamas. Pagaliau buvo tikimasi Steponavičių užverbuoti. Lietuvos ypatingajame archyve, iš paskirų dokumentų sudarytoje Steponavičiaus byloje yra išlikęs jo pasirašytas pasižadėjimas niekam nepasakoti apie apsilankymą Vidaus reikalų ministerijoje 1953 m. spalio 29 d. ir susitarimą toliau susitikinėti su MVD pareigūnais³. Tik po to, kai Steponavičius tapo vyskupu, paaiškėjo, kad sovietų saugumas šį kartą skaudžiai apsigavo, o gal ir sąmoningai buvo suklaidintas – naujas vyskupas kategoriškai atsisakė toliau susitikinėti.

Po kurio laiko gautame atsakyme į vyskupus leista pašventinti Steponavičių ir Maželį. Nors pagrindinė plano dalis sužlugo – kan. Stankevičius vyskupo mitros negavo, kliūčių pašventinti Steponavičių ir Maželį nebuvo daroma. Tikėtasi, kad vysk. Paltaroko įpėdiniu pavyks padaryti Maželį, o vysk. Steponavičių tyliai izoliuoti. Susitaikyti su Vatikano sprendimu sovietų režimą vertė ir tai, kad naujų vyskupų pašventinimas buvo glaudžiai susietas su užsienio politikos uždavinių sprendimu. Galbūt ir atsitiktinai, tačiau Steponavičiaus ir Maželio konsekrovimo išskilmės Panevėžyje buvo surengtos 1955 m. rugsėjo 11 d., kai Maskvoje lankėsi VFR kancleris, krikščionių demokratų partijos pirmininkas Konradas Adenaueris. Vyskupų pašventinimas turėjo sustiprinti ir Šventajam Sostui artimų Italijos politikų, rėmusių glaudesnio bendradarbiavimo su Sovietų Sąjunga iniciatyvas, poziciją. Ryškiausiai tokią nuostatą reprezentavo žymaus Italijos krikščionių demokratų partijos veikėjo, Florencijos miesto mero Giorgio La Piroso veikla. Jis dar 1954 m. vasarą užmezgė ryšius su SSRS pasiuntiniu Italijoje Andre-

² Šis klausimas buvo derinamas net su SSKP CK, kuris leidimą siųsti laišką davė 1955 m. sausio 28 d.

³ Julijono Steponavičiaus pasižadėjimas bendradarbiauti su LSSR MVD, 1953-10-29, in: *Lietuvos ypatingasis archyvas*, (toliau – *LVA*), f. K-1, ap. 46, b. 1644, l. 2.

jumi Bogomolovu⁴, kurie vėliau peraugo į aktyvų bendravimą su sovietų režimo lyderiais.

Tačiau kaip netrukus paaiškėjo, už trumpalaikį propagandinį efektą sovietų režimui teko sumokėti pakankamai didelę kainą. Jau patys pirmi Pušinio atsiliepimai apie naują vyskupą buvo labai nepalankūs: „jėzuitas fanatikas, žemos kultūros žmogus ir politiškai nepatikimas“⁵; neleidžia kunigams dalyvauti sovietinės propagandos kampanijose, pats jose atsisako dalyvauti, ragina tikinčiuosius rašyti skundus į Maskvą, inspiravo tikinčiųjų prašymą gražinti Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčia⁶. RKRT įgaliotinis siūlė kuo greičiau atkelti į Vilnių vysk. Maželį, o vysk. Steponavičių išstremti į Pagėgius. Sovietų valdžios atstovus erzino principinga vysk. Steponavičiaus laikysena derybose dėl tam tikrų nuolaidų Bažnyčiai, mainais už kurias tikėtasi užsitikrinti visišką Bažnyčios lojalumą režimo atžvilgiu. Ypač atsargiai vertintas valdžios pasiūlymas leisti katalikišką žurnalą. Vysk. Steponavičius šiuo klausimu laikėsi gana kategoriškos nuomonės, kad: „Arba gera spauda, arba jokios. Redkolegija turi iš užsienio gauti katalikiškus žurnalus ir laikraščius. Be jų katalikiška spauda Lietuvoje būtų neišsivaizduojama, skurdi, niekam neįdomi“⁷. Paaiškėjęs, kad žurnalo redkolegija neturės galimybių kontroliuoti jo turinio, Vilniaus arkivyskupijos kurija nutarė atšaukti iš jos savo atstovus, todėl žurnalas taip ir nepasirodė.

Nepatenkintas vyskupo aktyvumu buvo ir sovietų saugumas. Anot LSSR KGB pirmininko Kazimiero Liaudžio, „pasinaudodamas sunkia vysk. Paltaroko sveikatos būkle, jo pagalbininkas vyskupas Steponavičius ir kancleris Antanaitis stengiasi reakingai nusiteikusius kunigus perkelti į svarbesnes parapijas, o kai kuriuos iš jų (Vaičiūną, Poškų) numato prastumti į Vilnių. 1957 m. spalio 16 d. Vilniaus kurijos vadovai nušalino nuo pareigų teigiamai charakterizuojamą kunigą Krivaitį. Be to, matomos Vilniaus kurijos pastangos daryti neigiamą įtaką kitų vyskupijų valdymo reikalams“⁸. Ypač daug nerimo sovietų valdžios atstovams sukėlė 1957 m. rugsėjo 6 d.

⁴ *Giorgio La Pira e la Russia*, a cura Marcello Garzaniti, Lucia Tonini, Firenze: Giunti, 2005, p. 3.

⁵ Broniaus Pušinio raštas LKP CK sekretoriui Antanui Sniečkui ir LSSR MT pirmininkui Motiejui Šumauskui, 1956-10-22, in: *LYA*, f. 1771, ap. 193, b. 10, l. 39.

⁶ Broniaus Pušinio raštas Antanui Sniečkui ir LSSR KGB pirmininkui Kazimierui Liaudžiui, 1956-05-16, in: *Ibid.*, l. 32–33.

⁷ KGB agento „Petraitis“ pranešimas, in: *LYA*, f. K-30, ap. 1, b. 1297, l. 275.

⁸ Kazimiero Liaudžio raštas Motiejui Šumauskui, 1957-11-13, in: *LYA*, f. K-30, ap. 1, b. 97, l. 28.

Vilniaus arkivyskupijos kurijoje surengtas vyskupų ir vyskupijų valdytojų pasitarimas, į kurį buvo pakviesti ir iš įkalinimo vietų sugrįžę vyskupai Teofilis Matulionis ir Pranciškus Ramanauskas. Svarbiausias šio pasitarimo tikslas buvo nustatyti vienodą valdytojų laikyseną sovietų valdžios atžvilgiu ir mėginti apsaugoti kunigų seminariją nuo per didelio valdžios kišimosi, vykdomo per kan. Stankevičių, kuris tuo metu administravo Kauno arkivyskupiją, Vilkaviškio bei Kaišiadorių vyskupijas. Reaguodamas į naujo RKRT įgaliotinio Justo Rugienio prašymą, KGB 1957 m. lapkričio pabaigoje pradėjo specialų tyrimą dėl šio įvykio. Visi jo dalyviai buvo tardomi, pas kai kuriuos atliktos kratos. Apklaustas buvo ir vysk. Steponavičius, nors jis šioje konferencijoje ir nedalyvavo, nes tuo metu gydėsi Druskininkuose⁹. Vis dėlto 1958 m. pradžioje, nenustačius, kad susitikimo metu būta antisovietinių pasisakymų, byla buvo nutarta nutraukti.

Visus sovietų valdžios planus dėl vysk. Paltaroko įpėdinio sugriovė Vilniaus kuriją pasiekęs 1957 m. gruodžio 2 d. Šv. Sosto Ypatingųjų Bažnyčios reikalų kongregacijos prefekto Domenico Tardini laiškas, kuriuo vysk. Steponavičius buvo paskirtas Panevėžio vyskupijos ir Vilniaus arkivyskupijos apaštalinio administratoriumi¹⁰. Sovietų valdžia su tokia popiežiaus valia buvo priversta skaitytis, nes manė, kad „Maželis nesipriešins popiežiaus valiai, o Stankevičiaus paskyrimui pasipriešintų kunigai. Be to, sprendžiant šį klausimą, teks atsižvelgti ne tik į vidinius mūsų respublikos, bet ir platesnius interesus“¹¹. Taigi sėkminga neoficiali komunikacija su Šv. Sostu sutrukdė sovietų valdžiai bent laikinai priartėti prie strateginio antibažnytinės politikos tikslo: Lietuvos Katalikų Bažnyčios valdymą sutelkti vieno valdžiai parankaus dvasininko rankose.

Šv. Sosto sprendimas buvo priimtas pačiu laiku, nes jau 1958 m. sausio 3 d. vysk. Paltarokas paliko šį pasaulį. Iš Vilniaus arkivyskupijos kilęs ir kunigų seminariją Vilniuje baigęs vysk. Steponavičius gerai išmanė šioje diecezijoje egzistavusias problemas, kurias lėmė komplikuoti lenkų ir lietuvių santykiai. Neturėdama galimybių viešai reikštis stalininio totalitarizmo sąlygomis, tautinė įtampa šiame regione vėl atgijo chruščiovinio „atšilimo“ sąlygomis. Teberusenantis lenkų–lietuvių konfliktas atsispindėjo ir bažny-

⁹ Vysk. Julijono Steponavičiaus tardymo protokolas, 1957-12-04, in: *LYA*, f. K-1, ap. 43, b. 58, l. 52–57.

¹⁰ Dominico Tardini laiškas vysk. Kazimierui Paltarokui, 1957-12-02, in: *Vilniaus arkivyskupijos kurijos archyvas*, (toliau – *VKA*).

¹¹ RKRT įgaliotinio Justo Rugienio raštas Antanui Sniečkui, 1957-12-23, in: *LYA*, f. 1771, ap. 193, b. 26, l. 50.

tinėje plotmėje. Lenkakalbė Vilnios katalikų bendruomenė ir ją aptarnaujantys lenkų kunigai sudarė izoliuotą nuo lietuviškosios diecezijos dalies erdvę, į kurią pavykdavo įeiti tik vienam kitam lietuvių kunigui. Didelė lenkų tautybės kunigų įtaka Vilniaus arkivyskupijos valdymui kėlė nerimą ir sovietų valdžios atstovams. Viena vertus, jie turėjo gana gerus ryšius su Baltstogėje rezidavusia Vilniaus arkivyskupijos kurija. Kita vertus, jie mėgino atkurti ryšius ir su Baltarusijoje dirbusiais arkivyskupijos kunigais. Todėl šešto dešimtmečio viduryje itin dažnuose konfliktuose, kurie kildavo tarp kurijos ir parapijų dėl klebonų skyrimo, RKRT įgaliotinis paprastai remdavo lietuvių pusę. Neva tautinių interesų gynimu tokiais atvejais dažniausiai buvo maskuojamas siekis prastumti į Vilnių prosovietiškausi nusiteikusius lietuvių kunigus ir taip mažinti lenkų tautybės dvasininkų įtaką.

Tokia situacija skaldė Lietuvos katalikų bendruomenę, didino jos uždarumą ir trukdė pasijusti visuotinės Bažnyčios dalimi. Todėl 1957 m. padarytas Šventojo Sosto sprendimas, atsižvelgiant į politines aplinkybes, laikinai decentralizuoti Vilniaus arkivyskupijos valdymą turėjo pozityvų poveikį, skatindamas lenkakalbius tikinčiuosius labiau integruotis į lietuviškosios arkivyskupijos dalies gyvenimą. Šį procesą skatino ir lenkų tautybės kunigų gretų retėjimas, kadangi vyresniosios lenkų kunigų kartos atstovai vienas po kito iškeliaudavo anapilin, o Kauno kunigų seminarijoje lenkų tautybės klierikai buvo reta išimtis. 1958 m. Lietuvos SSR teritorijoje buvusioje Vilniaus arkivyskupijos dalyje dirbo 116 kunigų, iš kurių tik 46 buvo lenkai, kai tuo tarpu 1944 m. arkivyskupijoje buvo 212 kunigų, iš jų 182 lenkai¹². „Atšilimo“ laikotarpiu itin aktuali pasidarė ir Baltarusijos katalikų dvasinio aptarnavimo padėtis. Kadangi šioje sovietinėje respublikoje Bažnyčios padėtis buvo gerokai blogesnė, gudai, ypač po Stalino mirties, masiškai plūdo į artimiausias Lietuvos SSR teritorijoje veikusias parapijas. Sovietų valdžios atstovai priešiškausiai reagavo į Vilniaus arkivyskupijos vadovybės pasiūlymus spręsti šią problemą atidarant daugiau bažnyčių Baltarusijoje arba leidžiant Kauno kunigų seminarijoje studijuoti asmenims iš Baltarusijos SSR.

Laikinais susitaikęs su vysk. Steponavičiaus buvimu Vilniuje, sovietų režimas stengėsi maksimaliai kontroliuoti jo veiksmus. Vyskupui suteiktame naujame bute (Melnkaitės g. 28, dab. Juozapavičiaus g.) buvo įrengta pasiklausymo aparatūra, jis priverstas į kanclerio pareigas sugrąžinti kan. Česlovą Krivaitį. Gyvendamas Vilniuje, vysk. Steponavičius neišvengiamai

¹² Irena Mikłaszewicz, *Polityka sowiecka wobec Kościoła Katolickiego na Litwie, 1944–1965*, Warszawa: Rytm, 2001, p. 180.

turėjo bendrauti ir su čia besilankančiais užsienio svečiais, kurie, žinoma, buvo atrenkami ir kontroliuojami atitinkamų sovietų valdžios struktūrų. 1958 m. pavasarį jis priėmė Vengrijos katalikų dvasininkų delegaciją su vysk. Endre Hamvasu priešakyje, o po metų kartu su kan. Stankevičiumi lankėsi Vengrijoje su atsakomuoju vizitu. Tokio bendravimo nauda buvo labai abejotina, nes kiekvienas svečių žingsnis buvo sekamas, o iš Vengrijos Bažnyčios atstovų buvo galima pasimokyti nebent didesnio pasyvumo ir konformizmo valdžios atžvilgiu.

Režimo sukurtoje įtarumo ir baimės atmosferoje buvo nelengva suprasti tikruosius su vyskupu bendrauti norėjusių atvykėlių ketinimus. Būdingu tokio nesusikalbėjimo pavyzdžiu galima laikyti Wandos Gawronskos mėginimą užmegzti neoficialius ryšius su vyskupu. Į Vilnių su žinomu italų žurnalistu Ettore Giovanni ji buvo atvykusi 1960 m. pradžioje. Kitaip negu kiti į Sovietų Sąjungą nuo šešto dešimtmečio vidurio vis dažniau atvykdamę užsienio žurnalistai, jie nepasitenkino sovietų valdžios nustatytais informacijos gavimo būdais. Po oficialaus vizito pas vysk. Steponavičių, kuriame dalyvavo ir Rugienis, vasario 13 d. jie dar kartą mėgino neoficialiai susitikti su vyskupu. Tačiau vysk. Steponavičius, baimindamasis provokacijų, svečiams atsisakė duoti interviu, priimti jų atvežtus išveivų laiškus ir religinę literatūrą, o apie vizitą pranešė RKRT įgaliotiniui¹³.

Nepaisant „teisingo“ vyskupo elgesio šiuo atveju, vysk. Steponavičiaus santykiai su RKRT įgaliotiniu ir toliau liko įtempti, nes jis nesirengė tyliai susitaikyti su valdžios kišimusi į bažnytinius reikalus. 1960 m. pavasarį įgaliotinis užsirūstino dėl to, kad vysk. Steponavičius, iš anksto su juo nesuderinęs, išsiuntinėjo aplinkraščių dekanams, kuriame nurodė prieš Velykas būtinai surengti rekolekcijas kunigams ir tikintiesiems, paraginti kunigus, kad jie patobulintų pamokslus: aiškintų tikintiesiems ne tik *quid agendum est*, bet ir *quid credentium est*, pamokslus sakytų, o ne skaitytų. Daugumoje Vilniaus bažnyčių gavėnios rekolekcijoms tais metais vadovavo antisovietiška nusiteikę dvasininkai (Jonas Buliauskas, Albinas Dumbliuskas ir kiti). 1960 m. pavasarį vysk. Steponavičius iškrėtė dar vieną akibrošką sovietų valdžiai, kai atsisakė suteikti kunigystės sakramentą trims seminariją baigusiesiems klierikams, įtardamas juos buvus KGB agentais.

RKRT įgaliotinis skrupulingai registravo visus sovietų režimui nepriimtinius ganytojo veiksmus ir 1960 m. birželio 22 d. parengė specialią pažymą

¹³ RKRT įgaliotinio Justo Rugienio raštas, 1960-02-15, in: *LYA*, f. 1771, ap. 205, b. 40, l. 28–29.

„Apie priešiškas vyskupo Steponavičiaus nuotaikas ir veiklą“. Pažyma baigiama konstatavimu, kad vysk. Steponavičius po pokalbių su valdžios atstovais nepadarė jokių išvadų ir „toliau į savo veiksmus žiūri tik iš kulto tarnautojo ir katalikų bažnyčios kanonų pozicijų“¹⁴. Visoje Sovietų Sąjungoje beįsisiūbuojančios naujos antireliginės kampanijos fone tokia laikysena, žinoma, negalėjo būti toleruojama, todėl vysk. Steponavičiaus nušalinimas nuo vyskupijų valdymo jau buvo tik laiko ir formos klausimas. 1960 m. rugpjūčio 26 d. LSSR KGB pirmininkas Alfonsas Randakevičius pasiūlė LKP CK sekretoriui Borisui Šarkovui ištremti vysk. Steponavičių į Vėisiejus. Tačiau LKP CK biuras, motyvuodamas tuo, kad Vėisiejai yra netoli Lenkijos sienos, nutarė geriau perkelti jį į šiaurės rytus¹⁵.

Kaip buvo įprasta sovietų režimo praktikoje, prieš vienokį ar kitokį susidorojimą su į jo nemalonėn patekusių dvasininku, tam buvo parengiama dirva atitinkamomis publikacijomis spaudoje. Ne išimtis buvo ir vysk. Steponavičiaus atvejis. 1960 m. lapkričio 22 d. *Komjaunimo tiesoje* pasirodė straipsnis apie Vilniaus Šv. Rapolo bažnyčios vargonininką, atsisakančią pripažinti savo tėvystę ir padėti išlaikyti motinos netekusią savo dukrą. Šiame rašinyje buvo šmeižiamas ir vysk. Steponavičius, kuris neva atsisakęs net išklaudyti mergaitės globėją¹⁶. Reaguodamas į tai vysk. Steponavičius parašė laišką redaktoriui, kuriame paaiškino aplinkybes ir reikalavo paneigti klaidinančią informaciją. Tačiau *Komjaunimo tiesa* atsakė dar vienu išpuoliu – straipsniu „Vyskupas tikrai melavo“.

Kai 1961 m. sausio 9 d. vyskupui buvo pasiūlyta savo noru vykti į Žagarę, jis kategoriškai atsisakė tai daryti, o po poros dienų parašė skundą LSSR MT pirmininkui Motiejui Šumauskui, reikalaujamas pateikti raštišką sprendimą dėl jo nušalinimo. Vis dėlto vėliau vyskupas nusileido valdžios spaudimui ir išvyko iš Vilniaus. Vilniaus arkivyskupijos kapitula, kurią tuo metu sudarė tik Liucijonas Chaleckis ir Jonas Elertas, įgaliotinio spaudžiama, kapitulinu vikaru „išrinko“ kan. Krivaitį. Panevėžio vyskupijos tolesnio administravimo problema sprendėsi ne taip sklandžiai. Mat šios diecezijos kapitula nepakluso RKRT įgaliotinio reikalavimui ir atsisakė valdytoju rinkti Krivaitį. O kapitulos siūlomi kandidatai neįtiko valdžiai.

¹⁴ RKRT įgaliotinio Justo Rugienio pažyma „Apie priešiškas vyskupo Steponavičiaus nuotaikas ir veiklą“, 1960-06-22, in: *LCVA*, f. R-181, ap. 3, b. 56, l. 122.

¹⁵ LSSR KGB susirašinėjimas su LKP CK dėl vysk. Julijono Steponavičiaus iškeldinimo iš Vilniaus, in: *LYA*, f. 1771, ap. 190, b. 12, l. 6–87.

¹⁶ „Sursum corda“, *Komjaunimo tiesa*, 1960-11-22, Nr. 274, p. 4.

Neleista vyskupijos valdyti ir Šv. Sosto vyskupijos apaštalinio administratoriumi paskirtam prel. Povilui Šidlauskui, kuris buvo ištremtas į Merkinę. Kompromisas buvo pasiektas tik 1963 m., kai Panevėžio vyskupijos kapitula nusileido ir sutiko kapituliniu vikaru išrinkti Kaišiadorių vyskupiją tuo metu valdžiusį kan. Povilą Bakšį.

Vyskupas tremtyje. Vysk. Julijono Steponavičiausostas iššūkis buvo paskutinis valdžios pripažįstamų Bažnyčios hierarchų bandymas pasipriešinti sovietų režimo antibažnytinei politikai. Tačiau galima daryti prielaidą, kad jo pavyzdys paskatino kai kuriuos kunigus vykdyti savo pareigą nepaisant valdžios apribojimų ir taip prisidėjo prie tikinčiųjų teisių sąjūdžio atsiradimo. Nors istorinėje literatūroje nurodoma, kad aktyviausi šio sąjūdžio dalyviai buvo Vilkaviškio vyskupijos kunigai, tačiau septinto dešimtmečio viduryje RKRT įgaliotiniui daugiausia rūpesčių kėlė būtent Vilniaus ir Panevėžio vyskupijų kunigai: Jonas Buliauskas, Karolis Garuckas, Alfonsas Keina ir kt. Pats vysk. Steponavičiaus ištrėmimo faktas taip pat tapo tikinčiųjų teisių sąjūdžio katalizatoriumi. Kitaip negu pokario metais represuotų vyskupų atveju, sovietų propaganda neturėjo jokio pagrindo pateisinti represijų prieš vysk. Steponavičių netgi tariamu politiniu jo neloyalumu sistemai. Buvo visiškai aišku, kad jis nukentėjo tik dėl to, jog gynė Bažnyčios teisę savarankiškai tvarkyti savo gyvenimą.

Net ir atsidūręs tremtyje, vysk. Steponavičius nesiliovė ginti šios teisės. Anot RKRT įgaliotinio, vysk. Steponavičius 1965 m. rugsėjį parašė laišką Panevėžio dekanui kan. Vladislovui Kupstui, kuriame ragino savo vyskupijos dvasininkus būti ištvermingais kovoje su bedievyste¹⁷. Vyskupą ypač neramino Kauno kunigų seminarijos būklė. Matydamas vis didėjantį RKRT įgaliotinio ir KGB kišimąsi į seminarijos studentų, dėstytojų ir vadovybės atranką, 1970 m. vysk. Steponavičius netgi siūlė vysk. Juozapui Labukui pagalvoti, ar nevertėtų visiškai uždaryti seminariją, jeigu vyskupijų valdytojams nėra galimybių ją savarankiškai tvarkyti¹⁸. Aštuntame dešimtmetyje vysk. Steponavičius kartu su kitu vyskupu tremtiniu Vincentu Sladkevičiumi tapo savotiškais pagrindinės Bažnyčios dvasiniais lyderiais. Be jų pritarimo neišėjo nė vienas *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos* (toliau – *Kronika*) numeris, jie šventino baigusius pagrindinę seminariją, globojo slapta vei-

¹⁷ Justo Rugienio informacija RKRT pirmininkui A. Puzinui, 1965-11-27, in: *LCVA*, f. R-181, ap. 3, b. 71, l. 143.

¹⁸ Vysk. Julijono Steponavičiaus laiško vysk. Juozapui Labukui nuorašas, 1970-11-29, in: *Ibid.*, b. 82, l. 165.

kusias moterų vienuolijas. 1973–1988 m. vysk. Steponavičius Skaistgirio klebonijoje slapta suteikė kunigystės šventimus dešimčiai, daugiausia jėzuitų globojamų kandidatų. Beje, jis kėlė pakankamai griežtus reikalavimus pagrindinio sąlygomis pasirengusiems kandidatams: pavyzdžiui, nepritarė tam, kad kunigu būtų šventinamas sunkiai sirgęs Virginijus Jaugelis, motyvuodamas tuo, kad Bažnyčiai reikalingi darbininkai, o ne ligoniai¹⁹.

KGB turėjo duomenų, kad nuo pat *Kronikos* leidybos pradžios vysk. Steponavičius aktyviai dalyvavo formuojant jos turinį. 1972 m. rudenį slapto pasiklausymo būdu buvo užfiksuota, kaip vyskupas (KGB dokumentuose jis įvardijamas pseudonimu *Fariziejus*) patarė kun. Keinai parašyti į *Kroniką* apie kun. Bronių Laurinavičių ir apie tai, kaip už vaikų katekizavimą terorizuojamas vysk. Sladkevičius²⁰. Vysk. Steponavičiaus vaidmuo *Kronikos* leidyboje ypač padidėjo po to, kai buvo suimtas kun. Sigitas Tamkevičius ir *Kronikos* redagavimo našta perėmė kun. Jonas Boruta, kuris kiekvieno numerio medžiagą veždavo į Žagarę. Anot jo, vysk. Steponavičius itin griežtai reikalavo, kad *Kronika* kalbėtų faktų kalba, vengtų „poezijos“ ir anonimišnių straipsnių²¹.

Vyskupas ir pats tiesiogiai įsijungė į kovą už savo kaip ganytojo ir tikinčiųjų teises. 1975 m. rugsėjo 15 d. jis parašė pirmą viešą pareiškimą sovietų valdžios atstovams (šį kartą LSSR MT pirmininkui Juozui Maniušui), kuriame, išdėstęs tikrąsias savo tremties priežastis, reikalavo leisti grįžti į Vilnių ir eiti ganytojiškas pareigas²². Vysk. Steponavičius taip pat pasirašydavo ir svarbesnius bendrus kunigų pareiškimus sovietų valdžios institucijoms dėl Bažnyčios veiklos suvaržymų ar represijų prieš katalikų pasipriešinimo dalyvius. 1979 m. pradžioje jis prisijungė prie 520 Lietuvos kunigų, kurie protestavo prieš Bažnyčią diskriminuojančius *Religinių susivienijimų nuostatus*, priimtus 1976 m. liepos 28 d. 1983 m. pasirašė protesto pareiškimą dėl kunigų Alfonso Svarinsko ir Sigito Tamkevičiaus suėmimo.

¹⁹ Pranas Račiūnas, „Neakivaizdinis kunigų rengimas Lietuvoje tarybiniais laikais“, in: *Pagrindžio kunigų seminarija: XX a. aštuntojo ir devintojo dešimtmečio Lietuvos antisovietinio pagrindžio dokumentai*, sudarė Jonas Boruta, Algimantas Katilius, parengė Algimantas Katilius, Diana Ratkutė, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Lietuvos istorijos institutas, 2002, p. 85.

²⁰ Vidas Spengla, *Bažnyčia, „Kronika“ ir KGB voratinklis*, antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Katalikų akademija, 2001, p. 113.

²¹ *Ibid.*, p. 490, 493.

²² *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika: Pogrindžio leidinys*, t. 3: 1975–1976, Nr. 16–22, Chicago: L. K. Religinės Šalpos Rėmėjų Sąjunga, 1976, p. 221–227.

Iškviestas kaip liudytojas duoti parodymus kun. Tamkevičiaus byloje, atsiskakė tai daryti, pareikšdamas, kad didžiuojasi tokiu kunigu, tardymo protokolo nepasirašė.

Kadangi KGB vykdyto vysk. Steponavičiaus operatyvinio sekimo byla nėra išlikusi, sunku vienareikšmiškai pasakyti, kokių mastu ši institucija galėjo kontroliuoti ganytojo veiksmus. Iš kitų operatyvinių bylų fragmentų galima nustatyti, kad jo bute Žagarėje tikrai buvo įrengtos slapto pasiklausymo priemonės „T“ ir „S“, kuriomis fiksuoti jo pokalbiai su aktyviai pasipriešinimo sąjūdyje dalyvavusiais kunigais Keina, Laurinavičiumi ir kitais. Kita vertus, išlikę KGB Joniškio rajono skyriaus dokumentai liudija, kad vyskupo aplinkos sekimas nebuvo labai intensyvus. Devinto dešimtmečio pradžioje nei Žagarės klebonas Gustavas Gudanavičius, nei Skaistgirio klebonas Leonardas Jagminas nebuvo aktyviai sekami, nes nebuvo užverbuota agentų tarp jiems artimų asmenų. Dėl to KGB Joniškio rajono skyrius ne kartą susilaukė aukštesnės vadovybės priekaištų, tačiau padėtis taip ir nepasikeitė. Nepavyko KGB Joniškio skyriui užverbuoti ir viename name su vyskupu gyvenusio Juozo Gedžiaus²³.

Siekdama neutralizuoti stiprėjančių tikinčiųjų teisių sąjūdį, kuris be kitų tikėjimo laisvės suvaržymų dažnai nurodydavo ir vyskupų tremties faktą, aštunto dešimtmečio pabaigoje sovietų valdžia pradėjo svarstyti įvairius variantus, kaip būtų galima išspręsti šį klausimą mažiausiai pakenkiant savo autoritetui ir interesams. Režimą, be abejonės, labiausiai domino Vilniaus arkivyskupijos tolimesnio likimo klausimas, kadangi šios arkivyskupijos apaštalinio administratoriumi Šv. Sostas ir toliau laikė vysk. Steponavičių. Po to, kai 1978 m. rudenį popiežiumi buvo išrinktas Karolis Wojtyła, sovietų valdžios atstovai ėmėsi aktyvių veiksmų šią padėtį pakeisti. Beveik nėra abejonių, kad jiems pritariant ar net skatinant Vatikano akyse visiškai susikompromitavęs kan. Krivaitis 1979 m. pradžioje buvo priverstas Vilniaus arkivyskupijos valdytojo pareigas perduoti ilgamečiam Šv. Teresės bažnyčios klebonui kan. Algirdui Gutauskui. Tikėtasi, kad šis valdžia taip pat lojalus, tačiau morališkai švarus ir plačius ryšius su lenkų kunigais palaikęs dvasi-ninkas turės didesnes galimybes išstumti vysk. Steponavičių, kuris 1979 m. aiškiai patvirtino savo teisę dalyvauti Vilniaus arkivyskupijos valdyme.

Sovietų valdžios atstovams, aišku, negalėjo patikti iškilminga procesija iš Šv. Teresės bažnyčios į Aušros Vartų koplyčią, kuria buvo vainikuotas

²³ LSSR KGB Joniškio raj. skyriaus agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1980 m., in: LYA, f. K-11, ap. 1, b. 941, l. 9.

iškilmingas vysk. Steponavičiaus vyskupavimo 25 metų jubiliejaus minėjimas, dalyvaujant jam pačiam ir daugumai arkivyskupijos kunigų. Vilniaus arkivyskupijos kurijos archyve taip pat yra išlikę net keli projektai 1979 m. vasarą vysk. Steponavičiaus rašyto pranešimo, kuriuo jis informuoja LSSR vyriausybę apie savo grįžimą į Vilnių ir apaštalinio administratoriaus pareigų susigrąžinimą. Reaguojant į šiuos įvykius, 1980 m. pavasarį per vysk. Liudviką Povilonį buvo pradėtos neoficialios derybos su Šv. Sostu dėl Lietuvos vyskupijų administravimo sutvarkymo. Vatikanui buvo pasiūlytas planas, pagal kurį su sąlyga, jeigu Vatikanas vyskupais pašventintų kunigus Antaną Vaičių (nuo 1975 m. Telšių vyskupijos kapitulinis vikaras), Algirdą Gutauską ir Liudviką Mažonavičių, vysk. Sladkevičius galėtų padėti Vaičiui valdyti Telšių vyskupiją, o vysk. Steponavičius administruoti Kaišiadorių vyskupiją. Šv. Sostas iš esmės pritarė tokiam sprendimui su vienintele korektyva, t. y. kad vysk. Sladkevičius būtų skiriamas ne Telšių, o Kaucho vyskupo pagalbininku²⁴. Tačiau vysk. Steponavičius nepritarė tokiam problemos sprendimo būdui, siūlydamas Šv. Sostui derybose su sovietais atskirti sukliudytųjų vyskupų grąžinimo ir naujų vyskupų pašventinimo klausimus. Be to, jis pareiškė manęs, kad „mano atleidimas iš Vilniaus ark. Apaštališkojo Administratoriaus posto ir paskyrimas Kaišiadorių vyskupijos Apaštališkuoju Administratorium, o ne Kaišiadorių Vyskupu Ordinaru iššauktų neigiamą reakciją Lietuvos kunigų ir tikinčiųjų tarpe. Jie laikytų tokį paskyrimą manęs pažeminimu, man daroma moraline skriauda“²⁵.

Vysk. Steponavičiaus nuomonės nepakeitė ir 1981 m. spalio 20 d. rašytas asmeninis popiežiaus laiškas, kuriame buvo aiškinamos priežastys, kodėl jis skiriamas Kaišiadorių apaštaliniu administratoriumi. Metų pabaigoje parengtame atsakyme buvo pakartoti tie patys motyvai. Tad vysk. Steponavičiaus ir Vilniaus arkivyskupijos valdymo klausimas toliau liko atviras²⁶, o kompromisas tuo metu buvo pasiektas tik dėl vysk. Sladkevičiaus sugrįžimo. Keršydami už jų planų sužlugdymą, KGB ir RKRT įgaliotinis pradėjo dar aktyviau skleisti įvairius gandus bei dezinformaciją

²⁴ Vatikano valstybės sekretoriaus Agostino Casaroli laiško vysk. Liudvikui Poviloniui kopija, 1981-07-21, in: *LJA*, f. K-1, ap. 46, b. 1644, l. 3–4. Tą pačią dieną Casaroli parašė atskirą laišką (*sub secreto Pontefici*) ir vysk. Steponavičiui, kuriuo prašė jo sutikimo užimti Kaišiadorių vyskupijos apaštalinio administratoriaus pareigas.

²⁵ Vysk. Julijono Steponavičiaus laiškas vysk. Liudvikui Poviloniui, 1981-09-02, in: *VKA*.

²⁶ Panevėžio vyskupijos apaštaliniu administratoriumi dar 1973 m. buvo paskirtas vysk. Romualdas Krikščiūnas.

apie vysk. Steponavičių, kurstyti nesutarimus tarp jo ir kan. Gutausko. Platinami anoniminiai laišakai, kuriuose vyskupas kaltintas tuo, kad savo neatsakingais veiksmais kenkia Bažnyčios interesams. Į Romą vykstantys dvasininkai taip pat turėjo užduotį formuoti neigiamą nuomonę apie vysk. Steponavičių.

Nepaisydamas prieš jį nukreiptos šmeižto kampanijos, vysk. Steponavičius toliau tvirtai gynė Bažnyčios teises. Kad galėtų būti arčiau diecezijos reikalų, devintame dešimtmetyje jis vis dažniau lankydavosi Vilniuje, kur dažniausiai apsistodavo kraštiečio ir artimo bičiulio kun. Stanislovo Valiukėno bute Baltupiuose²⁷. Iš išlikusių KGB operatyvinio sekimo bylų, vestų kai kuriems aktyvesniems Vilniaus arkivyskupijos dvasininkams, fragmentų aiškiai matyti, kad vysk. Steponavičius vis aktyviau dalyvavo diecezijos valdyme. Ypač aktualus uždavinys buvo suvaldyti devintame dešimtmetyje, išsiplėtus ryšiams su kaimyninės Lenkijos dvasininkija, vėl sustiprėjusias separatistines lenkų tautybės Vilniaus arkivyskupijos kunigų nuotaikas. Neformaliu lenkų „frakcijos“ lyderiu buvo ilgametis Maišiagalos klebonas Stanislovas Obremskis, turėjęs didelę įtaką valdytojui kan. Gutauskui. Vysk. Steponavičiui ne kartą teko tramdyti prel. Obremskio pernelyg savarankiškus veiksmus. Pavyzdžiui, kai 1981 m. prel. Obremskis mėgino tarpininkauti, kad Panevėžio katedros vikaras Aleksandras Kaškevičius (dabar Gardino vyskupas) susikeistų vietomis su kun. Vytautu Pūku, teigdamas, jog tai *polska sprava*, vysk. Steponavičius jį paragino pirmiausia žiūrėti ne *polska sprava*, o *katolicka sprava*²⁸. 1988 m. vasarį, per kun. Juozo Juodgalvio laidotuves vysk. Steponavičius viešai išbarė prel. Obremškį už tai, kad jis rūpinosi Juozo Bulkos kunigystės šventimais (juos suteikė vysk. Romanas Andrzejewskis), ir uždraudė prileisti Bulką prie altoriaus.

1984 m. pavasarį Religijos reikalų tarybos (toliau – RRT) įgaliotinį Petrą Anilionį labai suerzino tai, kad rinkimai į Vilniaus arkivyskupijos kunigų tarybą vysk. Steponavičiaus valia vyko slapto balsavimu ir dėl to beveik visi į ją išrinkti dvasininkai režimui buvo nepriimtini. Nepaisydamas RRT įgaliotinio prieštaravimų, vyskupas patvirtino rinkimų rezultatus ir išsiuntinėjo kitų vyskupijų kurijoms informaciją apie kunigų tarybos sudėtį. Nemažesnę susirūpinimą valdžios atstovams kėlė ir dažnos vysk. Steponavičiaus išvykos į atlaidus (devintame dešimtmetyje jis jau reguliariai dalyvaudavo Šilu-

²⁷ Izidorius Šimelionis, „Mūsų nepalaužiamieji dvasininkai“, *Šiaurės Atėnai*, 2007-03-17, Nr. 11 (837), p. 10–11.

²⁸ Agento „Julius“ pranešimas, 1981-02-27, in: *LYA*, f. K-30, ap. 1, b. 277, l. 93.

vos ir Žemaičių Kalvarijos atlaiduose), įvairius minėjimus, kur jis sakydavo pakankamai drąsius pamokslus. Reaguodamas į didėjantį vysk. Steponavičiaus aktyvumą, RRT įgaliotinis 1984 m. rugpjūčio 24 d. apsilankė Žagarėje ir, išvardijęs valdžiai nepatinkančius jo veiksmus, oficialiai įspėjo dėl galimų griežtesnių sankcijų, jei vyskupas nesiliaus drumstęs ramybės²⁹. Tačiau vysk. Steponavičius pernelyg neišsigando įgaliotinio gąsdinimų: pažadėjo, kad jų pokalbį aprašys *Kronika* ir nepaisė įgaliotinio patarimo nevykti į Vilnių dalyvauti šv. Kazimiero minėjimo pabaigos pamaldose.

Vyskupo grįžimas. Sovietų valdžios atstovų ir jai lojalių dvasininkų skleidžiamus gandus, kad vysk. Julijono Steponavičiaus autoritetas Šv. Sosto akyse smarkiai sumažėjo po to, kai jis atsisakė priimti Kaišiadorių vyskupijos apaštalinio administratoriaus pareigas, vienu ypu paneigė *Kronikoje* paskelbtas vysk. Steponavičiui skirtas popiežiaus sveikinimo laiškas jo kunigystės 50-mečio proga, pasirašytas 1986 m. gegužės 20 d. Šiame laiške Šv. Tėvas nedviprasmiškai išsakė savo paramą kovojančiai ir kenčiančiai Lietuvos Bažnyčiai, kurios simboliu buvo jubiliasas:

Galbūt tokie buvo Dievo Apvaizdos planai, kad daugiau padėtum saviešioms eidamas kančios keliu, negu būdamas visų aukštinamas ir gerbiamas. Šitaip visuomet būna šventų žmonių gyvenime, nes tautų gerovė dažnai siejama su vadų ir ganytojų dorybėmis.

Tad būk ištvermingas, Garbingasis Broli, karštai mylėdamas Dievą, šventai brangindamas tikėjimą, ištikimai jį liudydamas ir drąsiai išpažindamas. Šie dalykai tikrai yra tavo ir Bažnyčios garbė.³⁰

Dar vienas Šv. Sosto solidarumo su vysk. Steponavičiumi ženklas buvo duotas priimant sprendimą dėl jo tolesnės padėties. Sulaukęs 75 metų amžiaus, 1986 m. pabaigoje vysk. Steponavičius, kaip to reikalauja Bažnyčios kanonai, paprašė atleisti jį iš Vilniaus arkivyskupijos apaštalinio administratoriaus pareigų. Vatikano Viešųjų reikalų taryba 1987 m. liepos 3 d. datuotu laišku, kurio vertimas jau po kelių dienų gulėjo ant LSSR KGB pirmininko stalo, patvirtino vysk. Steponavičiui, kad jo atsistatydinimo prašymas gautas, tačiau apie tai paskelbti nuspręsta tik tuomet, kai bus palankios sąlygos paskelbti įpėdinį.

Toks Vatikano sprendimas buvo ir savotiška dovana Lietuvos krikšto

²⁹ „Žinios iš vyskupijų“, in: *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika: Pogrindžio leidinys*, t. 8: [1983–1985], Nr. 60–67, *Priedas*, Chicago: Lietuvos Kronikos Sąjunga, 1987, p. 244–245.

³⁰ *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika: Pogrindžio leidinys*, t. 9: 1985–1987, Nr. 68–75, paruošė Aleksandras Pakalniškis Jr., Chicago: Lietuvos Kronikos Sąjunga, 1989, p. 159–162.

jubiliejaus proga. Jubiliejaus iškilmių metu vysk. Steponavičius dar kartą pademonstravo savo principingą laikyseną, vengdamas tų renginių, į kurių organizavimą aktyviai kišosi valdžia. Visų pirma, jis atsisakė priimti vyskupų pasiūlymą vadovauti pagrindinėms jubiliejaus minėjimo pamaldoms, kurios turėjo vykti birželio 28 d. Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje, motyvuodamas tuo, kad jam nebuvo leista dalyvauti pasirengimo jubiliejui darbe³¹. Vietoj to vysk. Steponavičius aukojo jubiliejines Šv. Mišias Šv. Mikalojaus bažnyčioje ir nepaisydamas RRT įgalotinio reikalavimo, kad visur būtų skaitomas tik cenzūruotas bendras vyskupų ir vyskupijų valdytojų ganytojiškas laiškas, pasakė pamokslą, kuriame išdėstė savo požiūrį į krikščionybės istoriją Lietuvoje. RRT įgalotinį papiktino ir vyskupo dalyvavimas bei jo pasakytas pamokslas birželio 14 d. surengtose jubiliejinėse pamaldose Valkininkų bažnyčioje. Palaipsnio sovietų režimo laisvėjimo sąlygomis jo atstovams neliko nieko kita, kaip tik išlieti visą savo susierzinimą dėl nesugebėjimo sutramdyti vysk. Steponavičių, išmetant dar vieną dezinformacijos dozę apie jo padėtį ir tremties priežastis³².

Vysk. Steponavičius 1988 m. balandį dar nebuvo išleistas kartu su visais vyskupais vizitui *ad limina* į Romą. Kai vienas iš KGB agentų, „prisilaikydamas nustatytos elgesio linijos“, pradėjo aiškinti, kad „būtina spręsti Kauno ir Vilniaus vyskupijų valdymo klausimą, nes Povilonis ir Steponavičius yra stabdžiai normaliam ganytojiškam darbui“, Vatikano Viešųjų Bažnyčios reikalų tarybos sekretoriaus pavaduotojo pareigas tuomet ėjęs Audrys Juozas Bačkis pareiškė, kad vysk. Steponavičius galės būti atleistas tik tada, kai jį asmeniškai pamatys pats popiežius³³. Galbūt todėl jau birželio mėnesį RRT įgalotinis sutiko išleisti vysk. Steponavičių į Romą atskirai. Į amžinąjį miestą pirmą ir paskutinį kartą vysk. Steponavičius išvyko 1988 m. rugsėjo pabaigoje, lydimas kun. Václavo Aliulio. Nors privati audiencija pas popiežių įvyko tik prie pietų stalo³⁴, sovietų viltys, kad Jonas Paulius II pagaliau atleis vysk. Steponavičių iš Vilniaus arkivyskupijos apaštalinio administratoriaus pareigų ir šį kartą nepasiteisino.

³¹ Vysk. Julijono Steponavičiaus laiškas vysk. Liudvikui Poviloniui, 1987-03-28, in: *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika*, t. 9, p. 381–382.

³² Petras Anilionis, „Kodėl vyskupas gyvena Žagarėje?“, *Tiesa*, 1987-08-06, Nr. 184, p. 4.

³³ LSSR KGB 1-ojo skyriaus operatyvinio įgalotinio Butos darbo sąsiuvinis, in: *LYA*, f. K-1, ap. 49, b. 499, l. 45.

³⁴ Václovas Aliulis MIC, *Vieno žąsiaganio istorija: Pasakojimai ir pamąstymai*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 250.

Į Lietuvą vysk. Steponavičius sugrįžo lemtingų permainų išvakarėse. Steigiamojo Sąjūdžio suvažiavimo metu 1988 m. spalio 22 d. buvo paskelbta apie arkikatedros grąžinimą, o metų pabaigoje ir vysk. Steponavičiui buvo pagaliau leista grįžti į Vilnių³⁵. 1989 m. vasario 5 d. po beveik tris dešimtmečius užtrukusios tremties į katedrą iškilmingai grįžo tikrasis jos šeimininkas – Vilniaus arkivyskupijos ordinaru paskirtas vysk. Steponavičius. Audringų permainų vėjo tiesiog atbloškėtas į vyskupo sostą, ganytojas iš karto pateko į dinamiškų visuomeninio ir bažnytinio gyvenimo įvykių sūkurį. Sovietų valdžios iškreiptos kunigų dislokacijos pertvarkymas, katalikiškos spaudos ir literatūros leidybos ir jos platinimo organizavimas, karitatyvinės veiklos atkūrimas, sovietmečių nacionalizuoto nekilnojamo turto susigrąžinimas – tai tik patys svarbiausi ordinara ir jo artimiausius pagalbininkus užgriuvę rūpesčiai, kurių sprendimas besivaduojančioje iš totalitarizmo gniaužtų visuomenėje/valstybėje reikalavo didžiulės išminties ir valios pastangų. Visiškai suprantama, kad tokioje situacijoje garbaus amžiaus sulaukęs vysk. Steponavičius stengėsi kuo greičiau išsirūpinti vyskupą augziliarą. Dar 1989 m. rudenį jis pradėjo judinti šį reikalą Vatikano kurijoje, o 1990 m. vasario pradžioje išsiuntė siūlomų kandidatų sąrašą.

Laukti Šv. Sosto sprendimo teko reikšmingų politinių įvykių fone, kuris, be abejonės, veikė ir Bažnyčios kasdienybę. Siekdamas išsaugoti griūvančią imperiją, Kremlius nesibodėjo jokiais priemonėmis. Viena iš jų – tautinės ir religinės nesantaikos kurstymas, kuris buvo itin jaučiamas šiuo atžvilgiu labai mišrioje Vilniaus arkivyskupijoje. Nepaisant gana atsargaus elgesio, tradicinių kaltinimų dėl lenkų tautybės tikinčiųjų diskriminacijos neišvengė ir vysk. Steponavičius. Paradoksalu, tačiau jų sulaukdavo ir iš lietuvių kunigų. Ypač garsiai nuskambėjo 1990 m. lapkritį laikraštyje *Magazyn Wileński* paskelbtas kun. Igno Paberžio atviras laiškas vysk. Steponavičiui, kuriame vyskupui buvo priekaištaujama dėl jo sprendimo iš Vilniaus Švč. Mergeinės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo parapijos iškelti kun. Stanislovą Lydį. Tuo tarpu Vilniaus ordinaras nuosekliai laikėsi Vilniaus lenkų integravimo į bendrą arkivyskupijos gyvenimą politikos: atsisakė įvesti arkikatedroje vienas Mišias lenkų kalba, kai lenkiškoji Šv. Dvasios parapijos bendruome-

³⁵ 1988 m. gruodžio 25 d. *Tiesa* dar išspausdino RRT įgaliotinio atsakymą į skaitytojų klausimą „Kodėl vyskupas tebegyvena Žagarėje“, kuriame jis melagingai tebetvirtino, kad vysk. Steponavičius pats nesikreipia į atitinkamas valdžios įstaigas dėl gyvenamosios vietos pakeitimo. Tačiau jau gruodžio 29 d. Anilionis išsiuntė telegramą vyskupui, kuria pranešė, kad jam nėra jokių kliūčių grįžti į Vilnių (VKA).

nė atmetė jo pasiūlymą pariteto pagrindu įsivesti bent vienas lietuviškas pamaldas³⁶.

Silpna ganytojo sveikata neatlaikė tokios religinio ir visuomeninio gyvenimo įtampos: 1991 m. pavasarį jis atsidūrė ligoninėje. Iš jos jau išėjo tik trumpam, kad galėtų dalyvauti Didžiosios savaitės apeigose ir konsekruoti savo augziliarą. Atlikęs šiuos paskutinius darbus, likus lygiai keturiems mėnesiams iki 80-ojo gimtadienio, ramiai iškeliavo pas Viešpatį.

THE CHURCH IN EXILE: BISHOP JULIJONAS STEPONAVIČIUS

Commemorating the 100th anniversary of his birth
and 20th anniversary of his death

Arūnas Streikus

Summary

The article analyzes the background and details of the relations of Bishop Steponavičius (ordained in 1955, from 1958 the apostolic administrator of the Vilnius Archdiocese, from 1989 the ordinary) with the institutions of the Soviet regime, his activities in exile, and reveals the circumstance of this return to the diocese. Bishop Steponavičius took over the administration of the part of the Vilnius Archdiocese in the territory of the Lithuanian SSR under especially complicated circumstances. On the one hand, he was confronted with the still unresolved problem of the closer integration of the Polish speaking believers into the life of the diocese. On the other hand, while residing in Vilnius he inevitably ended up at the tip of the overload in the Church's relations with the Soviet regime inspired by the Khrushchev thaw. The sufficiently flexible, but principled stance of the bishop determined the even harsher tone of the authorities and finally the decision to remove him from the strategically valuable position. Sent into exile, Bishop Steponavičius was the best representative of the life of the gradually growing stronger underground Church. Despite the constant surveillance by the KGB, the regime did not succeed in isolating the bishop from the diocese's matters and the cares of all of Lithuania's church life. He actively participated in determining the strategy of the organization of the believers' rights movement and its concrete forms. Although the position taken by Bishop Steponavičius often hindered the unofficial Vatican and Soviet regime negotiations that tried to resolve the problems of ruling the dioceses, the Holy See more than once expressed its support for the actions of the bishop. This is confirmed by the pope's decisions,

³⁶ Vaclovas Aliulis MIC, *op. cit.*, p. 107.

made at the end of the 1980s, as the political situation changed rapidly. Despite his advanced age, the rights of the ordinary were placed on Bishop Steponavičius and he was charged to continue to head the problematic diocese in the conditions of complicated changes.

ŽEMAIČIŲ VYSKUPAS MOTIEJUS VALANČIUS – SODININKAS

TOMAS PETREIKIS

*Aš dirbau Viešpaties vynuogyme.
Vysk. Motiejus Valančius, 1875*

XIX amžius lietuvių kultūrai yra svarbus kaip tautinio Atgimimo metas. Jame gilų pėdsaką paliko Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius (1801–1875). Kiekvienas turime susikūrę savo heroizuotą Valančiaus atvaizdą, kuris yra tikslus tiek, kiek giliai pažįstame vyskupo asmenį. Vaizduotė mums paprastai piešia nuotraukose ir paveiksluose įamžintą, vyskupo rūbais pasirėdžiusį, valstietiškos išvaizdos pusamžį vyrą, kurio charakteriui suteikiame talentingo rašytojo, blaivintojo, išmintingo Žemaičių vyskupystės valdytojo ir diplomato apibūdinimus. Pasak amžininko kun. Tomo Jurgio Dobševičiaus (1807–1881): „[...] tai buvo neeilinių proto sugebėjimų ir didelio uolumo kunigas; visada veiklus, visada užsiėmęs“¹. Išties XIX a. epochą vadiname Valančiaus vardu, todėl apie jo asmenį, nuveiktus darbus ir palikimą daug rašė istorijos, literatūros, knygotyros, teologijos ir kitų mokslo sričių specialistai. Vis dėlto iki šiol ši iškili asmenybė nėra taip artimai pažįstama, kaip galėtų būti, todėl Valančiaus fenomenas dar ilgai išliks neišsemta tyrimų dirva. Mažiausiai paliesta ir paslaptiniausia vyskupo biografijos pusė yra privatus gyvenimas, ne išimtis ir jo laisvalaikis – sodininkystė.

Istoriografija ir šaltiniai. Šio klausimo istoriografija ir šaltiniai kuklūs. Apie Motiejaus Valančiaus pomėgį trumpai užsiminė tik istorikas Vytau-

¹ Tomas Jurgis Dobševičius, „[M. Valančius]“, in: *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija: (iki 1940 m.)*, parengė Leonas Gineitis, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Vaga, 1988, p. 203.

Straipsnis parengtas mokslinėje konferencijoje „Dirbo ne sau, bet Lietuvos gerovei“ (A. Merkelis) 2011 m. gegužės 13 d. Kūlpėnuose (Kretingos r.) perskaityto pranešimo pagrindu.

tas Merkys monografijoje *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo* (1999). Istorikas pažymėjo, kad „[š]alia savo namo [Varniuose] Valančius įsiveisė sodą, kuriame mėgo leisti laisvas valandas, skaityti, gurkšnoti mineralinį vandenį“². Nustatyti XIX a. sodininkystės kontekstą Žemaitijoje be specialių sodininkystės tyrimų yra gana sudėtinga. Galime pasiremti trumpomis, bet analitinėmis Jono Kriaučiūno (1920–1986) Lietuvos sodininkystės istorijos apžvalgomis, paskelbtomis veikaluose *Sodai ir jų vystymosi istorija Lietuvoje* (1968)³ ir *Sodininkystės raida ir jos problemos Lietuvoje* (1977)⁴. Sodininkystės istoriografija iki mūsų dienų mažai pasistūmėjo, bet paskutiniu metu paspartėję lokaliniai tyrimai įnešė naujų faktų, praplečiančių šiandienos supratimą apie šio reiškinio gyvavimą Žemaitijoje.

Ūkinio pobūdžio dokumentų apie Valančiaus pomėgį ir turėtą sodą, jo dydį, ten augintas medžių, krūmų ir žolių veisles nėra rasta, ir nežinia, ar iš viso tokie yra buvę. Tyrimui gelbsti knygos istorijos šaltiniai: išlikusios Valančiaus bibliotekos knygos, jų marginalijos ir prieknyginė medžiaga⁵. Vyskupo biblioteką yra bandęs rekonstruoti Arvydas Pacevičius. Jam pavyko suregistruoti negausius vyskupo bibliotekos likučius, iš kurių atskleidžia tarnybiniai, bet ne laisvų valandų interesai⁶. Siekiant patikslinti vyskupo bibliotekos turinį ir išnagrinėti jų marginalijas, pakartotinai peržiūrėta Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (toliau – LNB) Humanitarinių mokslų dokumentų fonde saugoma Valančiaus *Telšių arba Žemaičių vyskupystės Kanoninių valandų ir Mišių kalendorių (Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Telsensi seu Samogitensi in annum domini)* kolekcija LAK4193. Proveniencijos patikimai liudija, kad šios kolekcijos knygos anksčiau priklausė Žemaičių (Kauno) kunigų seminarijos bibliotekai. Vėliau jas 1945 m. perėmė dabartinė LNB. Iš bibliotekos bendrųjų fondų į kolekciją iš viso yra atrinkta 13 kalendorių. Jie išsiskiria vyskupo

² Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999, p. 184.

³ Jonas Kriaučiūnas, *Sodai ir jų vystymosi istorija Lietuvoje*, Vilnius: Laikraščių ir žurnalo leidykla, 1969, p. 14–20.

⁴ Jonas Kriaučiūnas, *Sodininkystės raida ir jos problemos Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1977, p. 6–15.

⁵ Plačiau apie prieknyginę medžiagą žr. Domas Kaunas, „Knygos istorijos šaltiniai“, *Knygotyra*, 2010, t. 54, p. 39.

⁶ Arvydas Pacevičius, „Asmeninė Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus biblioteka“, *Informacijos mokslai*, 2002, t. 2, p. 106–111.

proveniencijomis: specialiais įrišimais⁷ ir savininko autografais. Išlikę kolekcijos kalendoriai yra skirti 1851, 1852, 1853, 1857, 1859, 1860, 1863, 1864, 1865, 1868, 1869, 1874 ir 1875 metams. Deja, tai tik maždaug pusė vyskupo turėtų bažnytinių kalendorių, tarp kurių ypač trūktų Varnių periodo leidinių (1854–1856, 1858, 1861, 1862). Nepaisant galimų spragų ir vėlesnių šios kolekcijos papildymų, kalendorių pridėtiniuose lapuose pavyko aptikti keletą svarbių fragmentų, liudijančių apie Valančiaus laisvalaikį⁸. Be Žemaičių vyskupystės bažnytinių kalendorių iš įvairių šaltinių dar pavyko papildyti Valančiaus bibliotekos vaizdą sodininkystės turinio leidiniais, kuriais vyskupas naudojosi ar galėjo naudotis užsiimdamas mėgstama veikla.

Apie vyskupo sodą žinių galima rasti Valančius memuaristinio turinio rinkinyje *Namų užrašai* (publ. 2003), kuriuos sudaro skirtingu laiku rašyti rankraščiai: *Kunigo Motiejaus Valančiaus surinktos įvairios žinios*, *Surinktos įvairios žinios*, *Įvairios žinios*, *Mano sveikatos dienoraštis*, *Namų užrašai*, *Žinios apie vyskupo Motiejaus Valančiaus pastoracinius darbus*⁹. Apie šį pomėgį savo atsiminimuose yra palikę žinių ir amžininkai. Vienas iš jų – kun. Vladislovas Dembskis (1831–1913). Jis, kaip 1863–1864 m. sukilėlių kapelionas, veikęs Riboko slapyvardžiu, 1863 m. lankėsi Valančiaus sode, prašydamas vyskupo palaiminimo prieš mūšį¹⁰. Naujųjų Varnių parapijos klebonas Antanas Juozapavičius 1911 m. iš senųjų varniškių užrašė 21 amžininko atsiminimą apie Valančių. Jie visi yra pridėti prie klebono *Žemaičių Varnių-Medininkų istorijos* (1932) rankraščio, kuris dabar saugomas Žemaičių „Alkos“ muziejuje¹¹. Iš rankraščio 16 pasakojimų sovietmečiu buvo nusirašęs kraštotyrininkas Jurgis Valančius (1908–1982)¹². Jis nuorašus perdavė

⁷ Valdas Skrabas, Raimunda Vasiliauskienė, Agnė Zemkajutė, „Puošnieji vyskupo Motiejaus Valančiaus bibliotekos liturginių žinytų viršeliai: jų dekoras ir simbolika“, *Tarp knygų*, 2010, Nr. 12, p. 13–18.

⁸ Reiškiu padėką LNB darbuotojams, mielai sutikusiems autorių supažindinti su vyskupo kalendoriais, kurių dalis tyrimo metu buvo restauruojama.

⁹ Motiejus Valančius, *Namų užrašai*, sudarė Aldona Prašmantaitė, parengė, straipsnį ir paaiškinimus parašė, lenkišką tekstą išvertė Aldona Prašmantaitė, lenkišką tekstą parengė Jan Jurkiewicz, lotynišką tekstą parengė ir vertė Eugenija Ulčinaite, Vilnius: Baltos lankos, 2003, 933 p.

¹⁰ Vladislovas Dembskis, *Ar vyskupas Valančius (Volončiauskas) nebuvo viliugu lietuvių bėgs?*, Chicago ILL: Spauda „Lietuvos“, 1901, p. 26.

¹¹ Antanas Juozapavičius, *Žemaičių Medininkai-Varniai*, [Varniai], 1932, in: Žemaičių muziejus „Alka“, I. 94–101.

¹² Naujųjų Varnių klebono kun. A. Juozapavičiaus 1910–1912 m. užrašai iš pasakojimų varniškių apie Motiejų Valančių, [užrašė Antanas Juozapavičius, nuorašas Jurgio Valan-

Jungtinėse Amerikos Valstijose gyvenusiam broliui Grigui Valančiui (1906–1978), kuris atsiminimus paskelbė veikalė *Žemaičių Didysis* (2 d., 1978)¹³. Visus Juozapavičiaus užrašytus atsiminimus *Mūsų krašte* (1992) publikavo Varnių kraštotyrininkė ir lituanistė Vanda Vengrienė¹⁴. Dėl atsiminimų publikacijose pasitaikančių korektūros klaidų ir redakcinių norminimo intencijų bus remiamasi Juozapavičiaus rankraščio originalu. Stokojant archyvinių šaltinių atsiminimai teikia svarbios medžiagos apie vyskupą ir jo pomėgi. Iš ikonografinių šaltinių yra reikšmingi vyskupo namų Varniuose vaizdai, į kuriuos pateko sodo fragmentai. Juos į vieną vietą surinko ir Žemaičių vyskupystės muziejaus tinklalapyje 2008–2009 m. paskelbė muziejaus direktorius Antanas Ivinskis. Publikacijoje „Vysk. M. Valančiaus rezidencijos Varniuose ikonografijoje“ muziejinkas iš viso pateikė 8 fotografijas, iš kurių viena fiksavo XIX a. pabaigos namų vaizdą, 5 – XX a. pradžios situaciją, o likusios – XX–XXI a. sandūros padėtį. Prie ikonografijos Ivinskis taip pats paskelbė Valančiaus namo sklypo 1960 m. planą su nurodytu sodu¹⁵.

Įvertinus klausimo iširtumą ir šaltinių bazės teikiamas galimybes, šiame straipsnyje Valančius bus nagrinėjamas kaip sodininkas, o tiesioginės jo veiklos rezultatai bus bandomi atskleisti vyskupo sodo rekonstrukcijoje.

Sodininkystės kontekstas Žemaitijoje ir Valančius. Žemaitijos sodų raida ir jų paplitimas priklausė nuo bendrųjų Lietuvoje vykusių socioekonominių procesų, kurie nulėmė jų sklaidos sąlygas skirtinguose ekonominiuose vienetuose: dvaruose, vienuolynuose ir valstiečių ūkiuose. Žemaitija ribojosi su sodų srityje pažengusiais regionais Šiaurėje – Kuršu, Vakaruose – Prūsijos valstybe. Iš vokiškos kultūros kaimynų daugiau ar mažiau regione galėjo sklisti sodininkystės praktika bei vaismedžių ir vaiskrūmių veislės. Pirmieji regiono sodai radosi dvarų ir vienuolynų aplinkoje, bet jų gyveni-

čiaus], in: *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius*, (toliau – LNB RS), f. 42, b. 35, 4 l.

¹³ Grigas Valančius, *Žemaičių Didysis tarp rinktinių: Istorioiografiškai pasakojimai*, d. 2, Vysk. Motiejaus Valančiaus (1801.II.16 – 1875.V.17) mirties šimtmečiui paminėti, Los Angeles: Išleido autorius ir LŠST J. Daumanto kuopa, 1978, p. 288–294; perspausdinta: „Iš Juozapavičiaus užrašų“, in: *Motiejus Valančius iš arti ir iš toli*: Straipsnių rinkinys, sudarė Juozas Jasaitis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 55–100.

¹⁴ Vanda Vengrienė, „Prisiminimai apie Motiejų Valančių“, *Mūsų kraštas*, 1992, Nr. 1, p. 56–62.

¹⁵ „Vysk. M. Valančiaus rezidencijos Varniuose ikonografija“, [parengė Antanas Ivinskis], 2008–2009, in: <http://www.varniai-museum.lt/index.php?mid=18&art=548&langID=1>.

me sodininkystė nevaicino didesnės ekonominės reikšmės. Jie paprastai buvo kuriami kaip sodybos aplinkos elementas, atlikęs rekreacines ir reprezentacines funkcijas. Tiesa, Lietuvos Statutuose, pradedant nuo I (1529), buvo numatytos piniginės bausmės už vaismedžių iškasimą ir išskirtimą. III Lietuvos Statute (1588) bausmių sąrašas buvo papildytas bausmėmis, reglamentavusiomis baudas dėl savavališko sodo nuskynimo. Bajorijos sodus gynęs įstatymas liudija apie ekonominio reiškinio egzistavimą.

Pirmosios žinios apie Žemaitijos dvarų sodus pasiekia iš XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios. Kražių valsčiaus Padubysio-Kaitulių dvaruose buvo įveista po 2–3 sodus, auginant juose daug obelių. XVIII a. pirmoje pusėje Telšių valsčiuje garsėjo Gaurų-Renavo sodai su plačiu uoginių augalų asortimentu¹⁶. XIX a. pirmoje pusėje plačiai buvo žinomi Baisogalos, Blinstrubiškių, Gargždų, Gruzdžių, Kretingos, Plungės, Renavo, Rietavo, Šateikių, Tauragės ir Žagarės dvarų sodai¹⁷. Dalis jų turėjo oranžerijas. Didelius sodus galėjo sau leisti išlaikyti tik stambūs Žemaitijos dvarininkai, bet greita jų – prie dažno bajoro dvarelis taip pat buvo nedidelis sodelis. Jie nuo XIX a. pradžios bajorų sąmonėje įgavo romantiškos charakterį. Savo romantiškuotiems sodams eiles yra skyrę žemaičių poetai Antanas Klementas (apie 1756–1823) ir Dionizas Poška (1764–1830)¹⁸. Pragmatiškesnio mąstymo būta Būgių dvaro (Viekšnių valsčius, dab. Mažeikių r.) šeimininko Antano Daugirdos (1788–1856). Dvarininkas namų rytinėje pusėje buvo įveisęs mažą vyšnių ir slyvų sodelį, o už svirno ¼ dešimtinės (apie 25 arai) liko skirti obelims, kriaušėms, avietėms ir žemuogėms. Arčiau prie namų, darželyje, Daugirda savo reikmėms dar augino tabaką¹⁹.

Vienas iš didesnių Žemaitijos dvarų buvo įsikūręs Alsėdžiuose. Jį valdė Žemaičių vyskupai, turėję pakankamą ekonominių išteklių iš kitų dvarų ir beneficijų. Vyskupo dvaro sodas, inventoriuose minimas nuo XVIII a. antros pusės, buvo gana didelis ir dalintas į dvi dalis: vaismedžių ir vaiskrūmių. Vaismedžių sodas turėjo tris alėjas (bukmedžių, eglių ir liepų), jame auginta

¹⁶ Jonas Kriaučiūnas, *op. cit.*, p. 6–7.

¹⁷ *Ibid.*, p. 12; Jonas Kriaučiūnas, *Sodai ir jų vystymosi istorija Lietuvoje*, p. 16.

¹⁸ Brigita Speičytė, „Kas užsodino Poškos „darželių““, in: *Žemalė – gimtasis Dionizo Poškos kraštas*: Straipsnių rinkinys, sudarytojai Povilas Šverėbas, Rimantas Skeivys, (ser. *Žemaičių praeitis*, 12), Telšiai: Vilniaus dailės akademijos leidykla, Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institutas, Žemaičių akademija, 2007, p. 149.

¹⁹ Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, *Žemaičių bajoro ūkis: XIX amžiaus pirmoje pusėje*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 49.

įvairių rūšių slyvų, vynuogių, obelių ir trešnių. Šis sodas, 1838 m. duomenimis, užėmė du margus (apie 1,4 ha), jame tada buvo 69 obelys, 5 kriaušės, 8 slyvos, 107 vyšnios ir 6 trešnės. Antrasis sodas, prie Žvėrinčiaus, XVIII a. antroje pusėje turėjo mažiausiai dvi alėjas, apsodintas agrastais ir įvairiais vaiskrūmiais. Žinios apie jį išliko 1838 m. dvaro inventoriuose. Tame pačiame inventoriuje minimas ir sodininko gyvenamasis namas, buvęs pirmajame vaismedžių sode. Be jo minimos ir dvi oranžerijos, prie kurių dar augo retų veislių slyvų ir persikų²⁰. Šiam dideliame sodui su oranžerijomis vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio (1754–1838, vysk. 1802–1838) laikais buvo samdomas sodininkas. Jis, pagal 1820 m. dvaro tarnautojų sąrašus, gaudavo palyginti nedidelę – 120 auksinų – metinę algą²¹.

Pirmieji paminėjimai apie sodus prie vienuolynų mus pasiekia iš XVII a. pabaigos. Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius (1596–1656) 1642 m. Raseiniuose įkūrė dominikonus. Jie XVII a. viduryje mieste pasistatė medinius namus ir užveisė vaismedžių sodą²². Tais pačiais metais dominikonai vyskupo buvo pakviesti ir į Žemaičių Kalvariją. Vienuolyno turėtas sodas fiksuojamas 1822–1824 m. miesto plane²³. Valančius 1819–1821 m., besimokydamas dominikonų išlaikomoje Žemaičių Kalvarijos apskrities mokykloje²⁴, turėjo galimybės pats susipažinti su šiuo sodu. Kitas ordinas – jėzuitai – į Kražius buvo pakviesti 1607 m., po kurio laiko, 1614 m., prie vienuolyno įsteigta kolegija. XVIII a. pabaigoje ansamblio teritorijoje aptinkamas sodas, kurį Kražantė 1802 m. buvo stipriai paplovusi. Sodas dar fiksuojamas 1840 m. Kražių miesto pietinės pusės plane²⁵. Kražių gimnazijoje 1834–1840 m. Valančius

²⁰ Adomas Butrimas, „Žemaičių vyskupų rezidencinis Alsėdžių dvaras, rūmai ir jų herbiniai kokliai“, in: *Alsėdžiai*, sudarytojai Adomas Butrimas ir Liepa Gričiūtė, (ser. *Žemaičių praeitis*, 10), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 13–14.

²¹ Aldona Prašmantaitė, *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*, Vilnius: Die medis, 2000, p. 157.

²² *Lietuvos miestai: Bendri istorijos bruožai*, redaktorius Juozas Baltakevičius, Šiauliai: Mūsų momentas, 1932, p. 152.

²³ Adomas Butrimas, „Buvęs dominikonų vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčia“, in: *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė = Sacral architecture and art in the Plungė deanery: Plungė, Kuliai, Stalgėnai, Pakutuvėnai, Rietavas, Toverai, Kantaučiai, Lieplaukė, Medingėnai, Žlibinai, Plateliai, Beržoras, Žem. Kalvarija, Gegrėnai*, sudarytojas Adomas Butrimas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 680.

²⁴ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 64–69.

²⁵ Algimantas Miškinis, „Kražių urbanistinės raidos iki 1893 m. bruožai“, in: *Kražiai*, redaktorių kolegijos pirmininkas Antanas Tyla, Vilnius–Kaunas: XXI amžius, Lietuvos katalikų mokslo akademija, Lietuvos kraštotyros draugija, 1993, p. 18, 30–31.

ėjo mokytojo, kapeliono ir bibliotekininko pareigas²⁶. Todėl jis neabejotinai gimnazijos sode buvo ne kartą vaikščiojęs, o gal net jam tekdavę ir padirbėti. Žemaičių (Varnių) kunigų seminarija sodą įsiveisė apie XIX a. vidurį. Pagal 1800 m. seminarijos inventorių, seminarijoje sodo nebuvo²⁷, apie jį pirmosios žinios pasiekia tik iš 1863 m. Sukilimo metais, po 1863 m. birželio 14 d. sukilėlių ir Rusijos kariuomenės susirėmimo, Varniuose majoro Triznos įsakymu buvo iškirsti seminarijos sodo vaismedžiai, kurie neva užstojo vaizdą į miestelį²⁸. Su šiuo sodu Valančius neabejotinai taip pat buvo gerai susipažinęs 1822–1824 m., studijuodamas seminarijoje, arba 1845–1850 m., eidamas jos rektoriaus pareigas. XVII a. pabaigoje sutinkami ir pirmieji pamainėjimai apie klebonijų sodus. Sprendžiant iš 1697 m. Gargždų parapiinės bažnyčios inventoriaus, klebonijos rytinėje pusėje buvo įveistas didelis ir įvairus vaismedžių sodas²⁹. Nors kuklios žinios apie vienuolynų, klebonijų ir mokymo įstaigų veistus sodus neleidžia daryti didesnių apibendrinimų, bet galima konstatuoti, jog nuo bendros regiono sodininkystės raidos jie nesilaikė atokiai ir tai savo akimis aiškiai matė Valančius.

Pirmašias žinias apie Lietuvos valstiečių sodus savo darbuose pateikia Vilniaus universiteto profesorius Jeanas Emanuelis Gilibert'as (1741–1814), daugiausia dirbęs Gardino ir Vilniaus apylinkėse. Jis pažymėjo, kad XVIII a. pabaigoje valstiečių sodininkystės sugebėjimai buvo pakankamai pažengę, kadangi jie užsiėmė ne vien vaismedžių priežiūra, bet ir jų skiepijimu³⁰. Pirmąją Žemaitijos namų aplinkos charakteristiką yra pateikęs lietuvių etnografijos pradininkas Liudvikas Adomas Jucevičius (1813–1846) *Žemaičių žemės prisiminimuose* (*Wspomnieia Żmudzi*, 1842). Jis pažymėjo, kad prie kiekvienų namų yra darželis ir sodelis³¹. Simonas Daukantas (1793–1864)

²⁶ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 103–119.

²⁷ Zita Genienė, Jonas Genys, *Varnių kunigų seminarija*, Vilnius: Žemaičių kultūros draugijos redakcija, [1999], p. 126, 179.

²⁸ Kazys Misius, „Varniai per 1863–1864 m. sukilimą. Varniškių bylos“, in: *Varniai*, sudarytojai Adomas Butrimas, Vaclovas Vaivada, (ser. *Žemaičių praeitis*, 4), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1996, p. 39.

²⁹ Egidijus Miltakis, „Gargždų bažnyčios ir parapijos istorinė raida: nuo pirmosios bažnyčios 1540 m. iki XVIII a. pab.“, in: *Krikščionybės raidos kontekstai Žemaitijoje = Christianity in Samogitia: Contexts of development*: Straipsnių rinkinys, sudarytojai Jonas Boruta, Vacys Vaivada, (ser. *Žemaičių krikštui – 600 metų*), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, p. 128.

³⁰ Jonas Kriaučiūnas, *Sodininkystės raida ir jos problemos Lietuvoje*, p. 8.

³¹ Liudvikas Adomas Jucevičius, *Raštai*, redakcinė komisija Jurgis Lebedys, Meilė Lukšienė, Zenonas Slaviūnas, vertė Dominykas Urbas, įvadas Meilės Lukšienės, komenta-

Būde senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių (1845) aprašydamas žemaičio namų aplinką, mini klėtis, trobas ir kitus pastatus, augančius slyvynus ir vyšnykus³². Kauno gubernijos valdininkas Jonas Prekeris (1807–po 1874) 1852 m. minėjo, kad beveik prie kiekvienos valstiečių sodybos yra vaisių sodai. Juose auginta obelių, kriaušių, serbentų, aviečių, vyšnių ir slyvų³³. Būta ir didesnių pavienių sodų, kuriuose auginta iki 200 vaismedžių³⁴, bet dažniausiai valstietis galėdavo skirti tik iki pusės hektaro žemės ploto, kuriame tilpo keletas dešimčių vaismedžių³⁵. Sprendžiant iš 1872 m. Rusijos geografų draugijos Šiaurės vakarų skyriaus duomenų, paprastai valstiečiai sodų verslo tikslams neturėjo³⁶. Mažai pasikeitusią XIX a. pabaigos situaciją iliustruoja Povilas Višinskis (1875–1906) savo *Antropologinėje žemaičių charakteristikoje* (rankr. 1897; publ. 2004) nurodydamas, kad „[p]rie kiekvienos trobos yra vaisių sodas. Dažniausiai jis pelno neduoda (mažai teprižiūrimas) ir yra laikomas vaikų ar senukų malonumui ir pramogai. Jame auga obelys, vyšnios, slyvos, šermukšniai, kai kada kriaušės, agrastai, avietės“³⁷. Sodų išsidėstymas valstiečių sodybose priklausė nuo sodybos tipo, kurį tik iš dalies lėmė pastatų išsidėstymas. Erdviose žemaičių vienkieminėse sodybose pastatai buvo statomi nesilaikant išankstinių principų, todėl vienkiemiuose valstiečiai sodus paprastai įkurdavo gerajame kieme, prie įvažiavimo, arba centrinėje sodybvietės dalyje, už gyvenamojo namo³⁸ ir kitų ūkinių pastatų³⁹.

Valančius galėjo remtis savo namų patirtimi, kurią įgijo gimtuosiuose Nasrėnuose (dab. Kretingos r.). Patikimų šaltinių, liudijančių apie vyskupo tėvų Motiejaus ir Onos Valančių sodybos vietą ir prie jos turėtą sodą, nėra išlikę. Vis dėlto, įvertinus gerą Valančių šeimos ekonominę padėtį⁴⁰,

rai Meilės Lukšienės ir Zenono Slaviūno, (ser. *Iš literatūrinio palikimo*), Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 367.

³² [Simonas Daukantas], BUDA | Senowęs–Lėtuwiū | Kalnienū ir Zámajtiū | iszraszżę | Pagał Senowęs Rasztū | Jokyb’s ŁAUKYS, Petropilie | SPAUDINIE PAS C. HINTZE, 1845, p. 29.

³³ Petras Šalčius, *Raštai*, [t. 4]: *Lietuvos žemės ūkio istorija*, sudarė Leonas Mulevičius ir Mindaugas Strukčinskas, Vilnius: Mintis, 1998, p. 151.

³⁴ Jonas Kriaučiūnas, *op. cit.*, p. 12.

³⁵ Jonas Kriaučiūnas, *Sodai ir jų vystymosi istorija Lietuvoje*, p. 19.

³⁶ Kazys Misius, „1872 m. Varnių valsčiaus aprašymas“, in: *Varniai*, p. 182.

³⁷ Povilas Višinskis, *Antropologinė žemaičių charakteristika*, sudarytojas Gintautas Česnys, iš rusų ir lenkų kalbų vertė Vytautas Vitkauskas, Vilnius: Valstybės žinios, 2004, p. 59.

³⁸ Marija Purvinienė, Martynas Purvinas, *Žemaitija: Kalvotoji Žemaitija: Telšių, Plungės, Šilalės tradiciniai kaimai: sodybos*, [s. I.], [s. a.], in: <http://www.zemaitijosnp.lt/files/uploaded/dokumentai/Zemaitijos%20architektura%20pagal%20Purvinus1996.pdf>.

³⁹ [Simonas Daukantas], *op. cit.*, p. 29.

⁴⁰ Vytautas Merkys, *op. cit.*, 56–57.

socialinį statusą (siekimas įgyti bajorystę)⁴¹, galimą sodybos tipą (medsėdžių vienkiemis)⁴², Vakarų Žemaitijos sodininkystės tradicijas ir Prūsijos sienos artumą, tikėtina, kad didesnio ar mažesnio sodelio aplink vyskupo tėvų namus Nasrėnuose būta. Iš tėviškės Valančius atsinešė ne vien pragmatišką valstiečio požiūrį į aplinką, bet ir pagarbą gamtai. Apie vyskupo sentimentus miškui galima spręsti iš jo pasisakymo *Vaikų knygelėje* (1868). Švietėjas, veikale aprašydamas Varnių miškų kirtimą, minėjo:

Aš, matydamas apsiėjimą jūsų su medžiu, nesuprantu, ką mislijant. Šitai pavasariais velėnų nekasat, važiuojat ne še ne čia ir grobstot virbus; su tais tveriat tvoras ir daržines. Žiemai atėjus, visa tai sukūrinat ir tuo šildotės. Antrą pavasarį vėl kertat virbus tvoroms. Iškirtot būtinai miesto ganyklas, nebėra ūksmės, nebėra nė drėgmės, karvės nebturi kame ir nuo mūsų apsiginti. Pliką ganyklą saulė išdegina – palieka kaip kulnis plika, gyvuliai badu dvesia. O tuo tarpu šie kerta ir kerta likusiuosius kadagėlius it bepročiai. Kiti vėl skina pievas ir tarias pataisysiantys, tuo tarpu nebauna nei šieno, nei medžio. Geltonos kerpės pakilsta, ir nebėra ko pjauti. Aš bengiu amžių savo, pergyvensiu, bet kaip jūs ir jūsų vaikai apsisvers be medžio – to nesuprantu.⁴³

Valančiaus ištartos mintys atskleidžia jo gamtająsminį mentalitetą, kuris galėjo vyskupą paskatinti užsiimti savo namų gyvosios aplinkos kūryba.

Liaudies šventųjų kulto apeigų aprašymuose išliko žinių apie valstiečių atliekamą sodų vaisių aukojimą šventiesiems. Senųjų Varnių Šv. Aleksandro bažnyčios šventoriuje stovėjo šv. Roko koplytėlė, kurioje buvo didoka skylė, skirta vaisių aukoms. Į ją varniškai atlaidų metu paprastai mesdavo obuolių ir kriaušių, vildamiesi, kad šv. Rokas jų sodus apsaugos nuo žaibų pavasarį, neleis kenkėjams sodų užpulti vasarą ir žiemą neduos vaismedžiams iššalti⁴⁴. Nepaisant liaudies prietarų, Valančiaus laikais valstiečiui sodai neteikė didesnės ekonominės naudos: nebuvo išvystyti, neturėjo reprezentacinės paskirties, todėl buvo senelių ir vaikų laisvalaikio objektas.

Su dvarų, vienuolynų, mokyimo įstaigų ir liaudies sodininkystės kontekstais Valančius buvo daugiau ar mažiau susijęs. Kaip mokinys, jis buvo

⁴¹ Julius Kanarskas, „Ką mena pirmoji Kalnlio bažnyčios krikšto metrikų knyga apie Mykolo Valančiaus šeimą“, in: „Dirbau ne sau, bet Lietuvos gerovei“ (A. Merkelis): Pranešimai, Kūlpėnai: [Vyskupo Motiejaus Valančiaus gimtinės muziejus], 2011, p. 9–13.

⁴² Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 51–52.

⁴³ Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 1: *Vaikų knygelė. Paaugusių žmonių knygelė. Palangos Juzė. Pasakojimas Antano Tretininko. Bičiuliai. Budrys ir jo priepuoliai. Dievobaimingas vaikiukas. Patarlės žemaičių*, parengė Vytautas Vanagas, tekstus redagavo Birutė Vanagienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 73, 75.

⁴⁴ Bronius Kviklys, *Mūsų Lietuva: Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*, t. 4: *Žemaičiai*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 111.

laukiamas Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno mokykloje, kaip studentas ir rektorius – Žemaičių (Varnių) kunigų seminarijoje, kaip mokytojas – Kražių gimnazijoje, kaip Katalikų Bažnyčios hierarchas – dvaruose, kaip vyskupas – klebonijose ir seminarijoje, kaip sūnus ir ganytojas – valstiečių sodybose. Su pastarąja Valančius labiausiai buvo suaugęs, bet šalia kuklios valstiečių sodininkystės praktikos jis matė žymiai platesnę sodininkystės kontekstą. Nepaisant vidinių paskatų, užsiimti mėgiama veikla Valančius galėjo tik sulaukęs brandaus amžiaus, nes ilgus metus Katalikų Bažnyčios tarnystėje išbuvęs švietėjas neturėjo nė menkausio žemės sklypelio, kuriame būtų galėjęs realizuoti savo sumanymus. Tik 1845 m. Valančiaus įgytos Žemaičių (Varnių) kunigų seminarijos rektoriaus pareigos sudarė palankias sąlygas sodininkystei. Kaip minėjome, kad seminarijos sodas buvo įveistas apie XIX a. vidurį, tad rektorius per penkis savo darbo metus seminarijoje galėjo nemažai prisidėti prie jo užveisimo. Dar didesnės laisvalaikio raiškos galimybės atsivėrė po 1850 m. konsekracijos Žemaičių vyskupu. Vysk. Valančiui priderėjo minėtasis vyskupu dvaras Alsėdžiuose, su dideliu sodu ir visais patogumais, bet jame, pagal Rusijos valdžios parodymą, iki gyvos galvos liko gyventi nominatas Jonas Krizostomas Gintila (1788–1857), kuris naujų svečių nelaukė. Todėl Žemaičių vyskupui Varniuose buvo paliktas vyskupystės administratoriaus Simono Giedraičio (1764–1844) pastatytas medinis namas. Pasaulietinė valdžia, kaip kompensaciją už nusavintą vyskupų dvarą Alsėdžiuose, oficialiai – Žemaičių vyskupystės valdybai, bet praktiškai – Valančiui, dar prie Varnių 1851 m. perleido Palūksčio palivarką su mediniais trobesiais ir žeme⁴⁵. Palivarką vyskupas pavedė valdyti svainiui Simonui Beresnevičiui⁴⁶, kadangi pats jame įsikurti neketino. Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinės akademijos rektorius Ignacas Holovinskis (1807–1855), artimas Valančiaus bičiulis ir užtarėjas, primygtinai dar 1848 m. gruodžio 12 d. laiške Valančių ragino reziduoti Varniuose, kad būtų jaučiama vyskupo priežiūra konsistorijoje, seminarijoje ir katedroje⁴⁷. Pirmaisiais vyskupavimo metais Valančiui kitos išėities ir nebuvo, kaip tik kurtis Giedraičio statytuose namuose Varniuose, nes Palūkstį jis perėmė tik 1851 m., Alsėdžiuose vyskupui vietos nebuvo, o ir pati dvaro ateitis tada buvo miglota.

⁴⁵ Rūta Janonienė, „Vyskupo Motiejaus Valančiaus rezidencijos statybos istorija“, in: *Varniai*, p. 159.

⁴⁶ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 181–182.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 179.

Teorinis sodininko pasirengimas, arba Ką Valančius skaitė? Valančiaus racionalus protas visada siekė gerai įsigilinti į problemą ir nieko nedaryti skubiai, todėl sodininkystei reikėjo tinkamos lektūros. Pacevičius ne kartą bandė nustatyti Valančiaus bibliotekos dydį ir turinį⁴⁸. Jis suregistravo išlikusias knygas ir rankraštinius įrašus, tad šioks toks vaizdas apie Valančiaus biblioteką jau yra. Jis nėra pakankamai tikslus, nes Pacevičiui pavyko surasti tik bibliotekos fragmentus. Iš jų galima susidaryti nuomonę, kad vyskupas turėjo parankinį knygų rinkinį, sudarytą daugiausia iš tikybinių leidinių, tarp kurių sodininkystės temą liečiančių veikalų nebuvo aptikta. Vis dėlto, sprendžiant iš 1848 m. Valančiaus ir Daukanto korespondencijos, Valančius, kaip tuometinis Žemaičių (Varnių) kunigų seminarijos rektorius, tų pačių metų pavasarį iš Daukanto buvo gavęs dvi jo verstas ir leistas knygeles apie augalininkystę. Tai buvo Dmitrijaus Strukovo *Pamokymas apie auginimą taboko* (1847) ir B. A. Grunardo *Parodymas kaip apynius auginti pagal naujuosius prityrimus* (1847). Valančius pasisiūlė šias knygeles, Daukanto iš Sankt Peterburgo siųstas į Rygą, pargabenti į Žemaitiją⁴⁹. Kad Valančius ėmėsi knygelių gabenimo ir platinimo, matyti iš 1856 m. vyskupo ir Mikalojaus Akelaičio (1829–1887) susirašinėjimo⁵⁰. Tai paliudija ir Akelaičio bibliotekoje buvusio Strukovo knygelės egzempliorius. Jis su Akelaičio įrašais šiuo metu saugomas LNB Nacionaliniame publikuotų dokumentų archyvine fonde (toliau – NPDAF). Knygelės antraštiniame lape Akelaitis lietuviškai pasižymėjo nuosavybę: „Isz Kniginiczes Akiełajczio“, o žemiau dar lenkiškai pridūrė: „Atsiuntė man į Varšuvą vyskupas Motiejus Valančius 1856 metų spalį“⁵¹. Be minėtų brošiūrų, Daukantas 1849 m. išvertė, o Ksaveras Kanapackis išleido gerokai didesnės apimties Johanno Hermanno Zigra'os knygos vertimą *Pamokslai apie sodus arba daigynus vaisingų medžių*

⁴⁸ Arvydas Pacevičius, *op. cit.*, p. 106–111; Arvydas Pacevičius, „Motiejus Valančius XIX a. knygos kultūroje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2002, t. XX, p. 49–67.

⁴⁹ Motiejaus Valančiaus laiškas Simonui Daukantui, Varniai, 1848-04-23, in: Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 1, tekstą paruošė Birutė Vanagienė, įvadas ir paaiškinimai Vytauto Vanago, (ser. *Lituanistinė biblioteka*, 11), redakcinė komisija Kostas Korsakas (pirm.), Kazys Ambrasas, Juozas Jurginis, Alfonsas Maldonis, Jonas Palionis, Romas Šarmaitis, Vilnius: Vaga, 1972, p. 506.

⁵⁰ Domas Butėnas, „Ką byloja archyvai“, in: *Motiejus Valančius iš arti ir iš toli*, p. 195.

⁵¹ [Дмитрий Струков], ПАМОКИМАС | а'пе | АУГИНИМА ТАВОКУ | КÓРИ ІSZ-RASZĖ GUDISZKAJ | D. Strukow | o | I Žiamajtiū kalba | iszgoldę | Jonas Girdenis [Simonas Daukantas]. | ПЕТРОПИЛІЕ. | Ispaustas pas K. Kraju, 1847, 76 p., LNB Nacionalinis publikuotų dokumentų archyvinis fondas, LC 19241/1847.

(1849). Ją neabejotinai taip pat savo rankose laikė ir Valančius, nes viena šios knygos egzempliorių, šiuo metu esantį LNB NPDAF, kartu su *Pamokimu apie auginimą taboko* vyskupas 1856 m. spalį siuntė tam pačiam Akelaičiui į Varšuvą⁵².

Daukanto sodininkystei skirta verstinė lektūra nebuvo vienintelė, kuria galėjo pasinaudoti Valančius. Šio straipsnio autoriui Vidmanto Staniulio antikvariate Kaune 2010 m. gruodžio 7 d. pavyko įsigyti vysk. Valančiui priklausiusią vilniečio *sodininko iš pašaukimo* Juozapo Strumilos (1774–1847) knygos *Šiaurės sodai (Ogrody północne, 1850)* penktosios laidos antrąjį tomą⁵³. Valančius savo nuosavybę antraštiniame lape žymėjo pirmąkart fiksuojamu įrašu „Motiejus Valančius Ž[emaičių] v[yskupas]“ (*Maciej Wołonczewski B. Żm.*). Be nuosavybės įrašo, jis ten pat, lapo viršuje, dar nurodė ir veikalą vietą bibliotekoje: „Antras skyrius / 60-tas numeris“ (*Oddział II / No60*). Sprendžiant iš šio įrašo, galima manyti, kad Žemaičių vyskupo biblioteka Varniuose tikriausiai buvo laikoma dviejose spintose, o antroji, matyt, turėjo mažiausiai 60 veikalų. Atrodo, kad Valančiaus asmeninė biblioteka Varniuose nebuvo tokia maža, kitaip negu manė Pacevičius⁵⁴, tad joje galėjo būti ir daugiau knygų, galbūt susijusių ir su sodininkyste. Pacevičius spėjo, kad vyskupas visas knygas prieš mirtį pardavė arba išdalijo giminėms. Išlikę bibliotekos egzemplioriai liudija, kad prekybos keliu ėjo tik viena knyga, parduota 1854 m.⁵⁵ Vyskupas 1875 m. gegužės 5 d. testamente visą turtą lygiomis dalimis paliko seserų – Marijonos ir Petronėlės – vaikams, kurių iš viso buvo dešimt⁵⁶. Testamente tarp palikimo knygos neminimos, todėl, matyt, jas vyskupas giminėms buvo perdavęs anksčiau. Šiaulių „Aušros“ muziejininkas Pelikšas Bugailiškis mini, kad Nepriklausomos Lietuvos

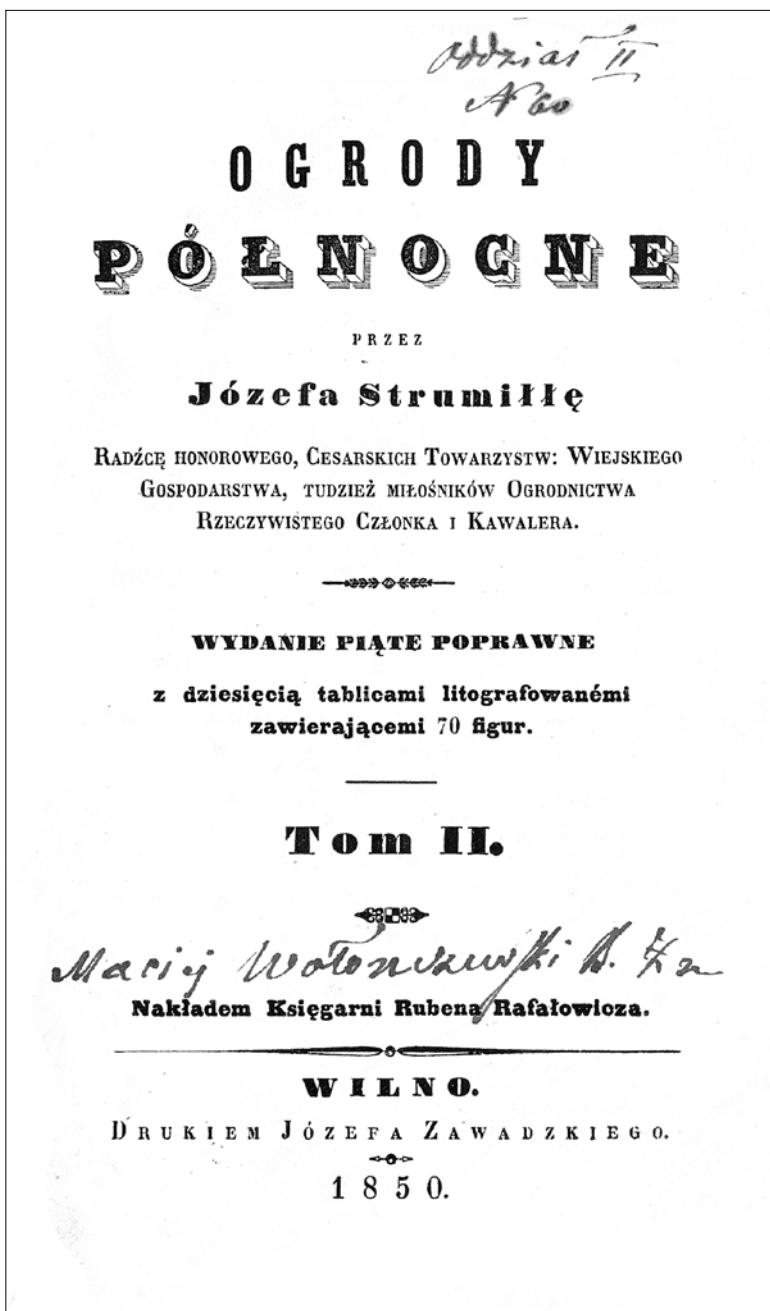
⁵² [Johann Hermann Zigra], PAMOKSLĄ | APE | SODNUS ARBA DAJGINUS | WAJSINGŪ MEDIŪ | ĪSZRASZYŲĄ | NU | JOAN. HERM. ZIGRA^s | ĪSZGOLDĘ ĪSZ TEUTONŪ KAŁBOS I ŻAMAJTIŪ | Anton's Żejmys [Simonas Daukantas] | APSKĒLBĘ | Ksaweras Konopackis. | PETROPĪLIE | ĪSSPAUSTAS PAS E. PRATZA, 1849, 172, [1] p., LNB Nacionalinis publikuotų dokumentų archyvinis fondas, LC 19306/1849.

⁵³ [Józef Strumiłła], OGRODY | PÓŁNOCNE | PRZEZ | Józefa Strumiłłę | RADZĘ HONOROWEGO, CEZARSKICH TOWARZYSTW: WIEJSKIEGO | GOSPODARSTWA, TUDIEŻ MIŁOŚNIKÓW OGRODNICTWA | RZECZYWISTEGO CZŁONA I KAWALERA | WYDANIE PIĄTIE POPRAWNE | z dziesięcią tablicami litografowanými | zawierającymi 70 figur. | T. II. | Nakładem Księgarni Rubena Rafałowicza. | WILNO. | DRUKIEM JÓZEFA ZAWADZKIEGO, 1850, 354 p., [10 l.], Tomo Petreikio asmeninė biblioteka.

⁵⁴ Arvydas Pacevičius, „Motiejus Valančius XIX a. knygos kultūroje“, p. 68–69.

⁵⁵ Arvydas Pacevičius, „Asmeninė Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus biblioteka“, p. 109.

⁵⁶ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 764.



1. Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui priklausęs Juozapo Strumilos veikalas *Šiaurės sodai (Ogrody północne, t. 2, 1850)* su savininko autografu (Tomo Petreikio asmeninė biblioteka)

metais Valančiaus giminės – Gruzdžiai – Suvartuvos dvare prie Kelmės turėjo vyskupo palikimo. Dalį perėmė muziejus, bet įvairūs baldai ir vyskupo „[...] knygų spinta su knygomis ir to laiko periodikos komplektais“ prieš Antrąjį pasaulinį karą liko dvare. Po karo baldų ir spaudinių Bugailiškis neberado ir daugiau žinių apie šio turto likimą neturėjo⁵⁷. Sovietmečiu (prieš 1952) dalį Gruzdžių turėto palikimo – baldus, knygas ir įvairius daiktus – Stefanija Gruzdytė-Graurokienė perdavė Respublikiniam literatūros muziejui (dab. Maironio lietuvių literatūros muziejus)⁵⁸. Valančiaus knygos po bibliotekas sklandė dar Nepriklausomos Lietuvos metais. Viena jų nežinomais keliais tarpukaryje buvo atsidūrusi Telšių kunigų seminarijoje⁵⁹. Iš konteksto galima spręsti, kad Strumilos *Šiaurės sodai* (t. 2, 1850) tikriausiai atiteko Valančiaus giminaičiams. Iš jų veikalą buvo įgijęs artimiaus nežinomas Z. Borysowiczius. Jis nuosavybę mėlynu rašalu buvo pažymėjęs įrišimo priešlapyje ir tą patį violetiniu pieštuku pakartojęs pirmajame puslapyje.

Strumila Valančiui buvo autoritetas, tad trumpai – ir apie *Šiaurės sodų* autorių. Iš Kurkliškių kaimo tuometinės Ukmergės apskrities kilęs Strumila pagal išsilavinimą buvo advokatas, nukentėjęs kaip masonas ir politiškai Rusijos valdžiai nepatikimas žmogus, net kalintas Petropavlovsko tvirtovėje Sankt Peterburge⁶⁰. Jis Vilniaus priemiestyje, už Rūdninkų vartų, apie 1801 m. įveisė vaismedžių sodą. Strumila populiarino vaistinių augalų auginimą ir bitininkystę, parašė praktinio ir švietėjiško pobūdžio darbų, aprašė daugiau kaip 100 vaismedžių ir uogakrūmių veislių, kurie auginami Lietuvos klimatinėmis sąlygomis. Strumila laikomas teorinės sodininkystės pradininku Lietuvoje. Minėtasis veikalas pirmą kartą buvo išleistas 1820 m. ir nuo tada padidėjęs iki trijų tomų, perleistas dar septynis kartus (paskutinė laida išėjo 1890 m.). Valančiaus turėti *Šiaurės sodai* buvo to laikmečio Lietuvos sodininkystės bestseleris, kurio ankstesnę 1834 m. laidą buvo įsigijęs ir Kretingos vienuolis, botanikas ir kalbininkas Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849) (Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyrius, Pb207–208). Be *Šiaurės sodų*, Strumila dar buvo išleidęs pasisekimo

⁵⁷ [Peliksas Bugailiškis], „Iš Bugailiškio atsiminimų“, in: Grigas Valančius, *op. cit.*, p. 495–496.

⁵⁸ „Seniausios literatūros skyriaus rinkinys“, in: <http://www.maironiomuziejus.lt/index.php?id=186#MOTIEJUSVALANCIUS>.

⁵⁹ Arvydas Pacevičius, *op. cit.*, p. 109.

⁶⁰ Romualdas Šviedrys, „Orchidėjų medžiotojas iš Lietuvos“, [pokalbis su prof. Romualdu Šviedriu], kalbėjosi Gediminas Zemlickas, *Mokslo Lietuva*, 2008-04-17, Nr. 8, p. 8–9.

turėjusi veikalą *Visuotinis sodininkystės metraštis* (*Rocznik ogrodniczny powszechny*, 1830). Jis paskutinį trečią kartą buvo perleistas 1850 m. Jame buvo nurodytas inspektuose, daržuose, soduose ir šiltnamiuose atliekamų darbų mėnesinis eiliškumas⁶¹. Nors žinių apie šio veikalą priklausomybę Valančiui nerasta tarp jo išlikusių knygų ir archyvinių dokumentų, bet tuo metu, be Daukanto vertimų ir Strumilos veikalų, maža ką vyskupas galėjo daugiau lengvai gauti ir pasinaudoti, todėl galima turėti omenyje, kad ši lektūra jam buvo prieinama.

Sodininkystės praktikas. Pirmaisiais Valančiaus vyskupavimo metais labiau užimto vyskupo Rusijos imperijoje, matyt, nebuvo. Jį vargino ne vien vyskupystės reforma, nuolatinės parapijų vizitacijos, susirašinėjimas su valdžios įstaigomis dėl žemėvaldos ir bažnytinių reikalų, bet ir kiti kūrybiniai planai. Todėl pagrįstai kyla klausimas, ar Valančius savajame sode plušėjo vienas? Žinant, kad visais vyskupo rezidencijos statybos darbais rūpinosi Varnių katedros kunigas Joakimas Moncevičius⁶², galima manyti, kad pagalba galėjo būti pasitelkta ir namų gyvosios aplinkos kūrybai. Sode reikėjo ne vien fizinio darbo, bet ir patarimo, o kvalifikuotą tuo metu Varniuose suteikti galėjo tik vienas asmuo – Daukantas. Šis vyskupo bičiulis, bet kartu ir samdiny, Varniuose įsikūrė 1850 m.⁶³ Daukantas su sodininkystės problematika buvo gerai susipažinęs ne vien versdamas žemės ūkio ir sodininkystės veikalus į žemaičių kalbą. Švietėjo asmeninėje bibliotekoje būta ir keliolikos žemės ūkio ir botanikos veikalų⁶⁴. Bičiulio pagalbą vyskupui regime iš liudytojo Daukanto parašo 1852 m. kovo 2 d. Valančiaus sutartyje su Palūksčio palivarko nuomininku Adolfu Klejneriu⁶⁵. Daukantas, įtrauktas į Valančiaus paskirtą veiklą, Varniuose gyveno iki 1855 m., todėl neabejotinai buvo visų vyskupo namų permainų liudytojas, o gal net ir dalyvis.

Nepaisant galimos Daukanto ir kitų asmenų rankos ir minties pagalbos Valančiui, kun. Juozapavičius, remdamasis senųjų varniškių pasakojimais, ne kartą minėjo, kad sodą ir topolių alėją vyskupas pats savo rankomis

⁶¹ Jonas Kriaučiūnas, *Sodininkystės raida ir jos problemos Lietuvoje*, p. 8–9.

⁶² Rūta Janonienė, *op. cit.*, p. 164.

⁶³ Giedrius Subačius, „Simonas Daukantas – Motiejaus Valančiaus raštininkas“, *Archivum Lithuanicum*, 1999, Nr. 1, p. 85–93.

⁶⁴ Jurgis Lebedys, „Simono Daukanto biblioteka“, in: Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruo-se*, t. 1: *Studijos ir straipsniai*, paruošė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1972, p. 318–319.

⁶⁵ Rūta Janonienė, *op. cit.*, p. 159.

buvo sodinęs⁶⁶. Kitas varniškis – Juozapas Borkevičius (g. apie 1839) – mini: „[a]š Kujainiuose bandą ganiau [...] Atvažiuodavo pats prie ažulių gylių rinktis“⁶⁷. Kiek tikresnių duomenų galima rasti Valančiaus *Telšių arba Žemaičių vyskupystės Kanoninių valandų ir Mišių kalendoriuose* (*Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Telsensi seu Samogitensi in annum domini*). 1859 metams skirtame Žemaičių vyskupystės žinyne-kalendoriuje jis lenkiškai buvo pasižymėjęs: „1859 metų kovo 11 dieną pirmą kartą išėjau dirbti į sodą. Sniego visiškai nebuvo, termometras rodė tik du laipsnius šilumos, bet po to kai peršalau, įsitikinau, kad išėjau per anksti“⁶⁸. Sodininkai žino, kad po žiemos šalčių pavasario pirmasis mėnuo yra pats tinkamiausias metas vaismedžių genėjimui ir gėlių apžiūrai. Tai žinojo ir Valančius, todėl sekė lauko temperatūrą. Tais metais vyskupas, pajutęs pirmus saulės spindulius ir suradęs laisvą valandą, griebėsi darbo sode. Deja, jame per ilgai užsibuvęs peršalo. Laimei, tą kartą peršalimas didesnės žalos vyskupo sveikatai nepadarė, nes, kaip matome iš Valančiaus sveikatos dienoraštyje paties palikto įrašo: „[...] 1859 metai. Pavasarį praleidau neblogai“, – tik vėliau apsirgo: „Balandžio 9 ir 10-ąją jaučiau gerklės peršėjimą“⁶⁹. Kitais metais Valančius, matyt, vengdamas peršalimo į sodą neskubėjo. Jis 1860 m. vyskupystės žinyne paliko trumpesnę įrašą: „1860 metų kovo 28 dieną pirmą kartą išėjau į sodą dirbti. Sniego dar buvo aplink statinę tvorą ir medžius“⁷⁰. Vėlesnės yra meteorologinio turinio pastabos. Jis kito – 1863 metų – bažnytinio kalendoriaus-žinyno paskutiniame priešlapyje buvo pasižymėjęs: „1863

⁶⁶ Antanas Juozapavičius, „Medininkai ir Varniai“, in: *7 šimtai, 1236–1936*, redagavo J. P. A. Zemribas, Šiauliai: 8. P. P. [Aštuntojo pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulko] Švietimo vadovybė, 1936, p. 25; Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, l. 74.

⁶⁷ Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, l. 96.

⁶⁸ DIRECTORIUM | HORARUM CANONICARUM | ET | MISSARUM | PRO | DIOECESI TELSENSI seu SAMOGITENSI | IN ANNUM DOMINI | M. DCCC. LIX | AUCTORITATE ET MANDATO | EXCELLENTISSIMI ILLUSTRISSIMI AC REVERENDISSIMI | DOMINI | MATHIAE CASIMIRI | WOŁONCZEWSKI | Dei Miseratione et S. Apostolice Sedis gratia Episcopi Telsensis seu Samogitiensis | EDITUM. | VILNAE. | Typis Josephi Zawadzki, 1858, 144 p., paskutinis priešlapis. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, (toliau – LNB), Humanitarinių mokslų dokumentų fondas, LAK4193.

⁶⁹ Motiejus Valančius, *Namų užrašai*, p. 547.

⁷⁰ DIRECTORIUM | HORARUM CANONICARUM | ET | MISSARUM | PRO | DIOECESI TELSENSI seu SAMOGITENSI | IN ANNUM DOMINI | M. DCCC. LX | AUCTORITATE ET MANDATO | Excellentissimi Illustrissimi ac Reverendissimi | DOMINI | MATHIAE CASIMIRI | WOŁONCZEWSKI | Dei Miseratione et S. Apostolice Sedes gratia Episcopi Telsensis seu Samogitiensis | EDITUM. | VILNAE. | Typis Josephi Zawadzki, 1859, 148 p., paskutinis priešlapis. LNB, Humanitarinių mokslų dokumentų fondas, LAK4193.

metais šilčiausios dienos buvo rugpjūčio 15, 16, 17, 18, 19 ir 20 d., kuriomis kiekvieną dieną turėjome po 23 laipsnius šilumos. Pirmas sniegas iškrito lapkričio 25 d. per šv. Kotryną⁷¹. Daugiau šaltinių, liudijančių apie Valančiaus triūsą sode, nėra, bet ir šie vaizdžiai atskleidžia, kad sodininkystę jis iš tikro mėgo: sekė lauko temperatūrą, pats savo rankomis sode triūsė nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens. Todėl Valančių galima laikyti sodininkystės praktiku.

Vyskupo sodo dydis ir sudėtis. Nėra patikimų duomenų apie Giedraičio XIX a. ketvirtame penktame dešimtmetyje pastatytą vyskupo namų Varniuose aplinką, tad ką Valančius 1850 m. ten rado, lieka nežinoma. Fragmentiški duomenys – ir apie jo 1850–1864 m. užveistą sodą. Todėl apie sodo dydį dabar nelengva ką nors tiksliai pasakyti. Valančiaus namų rezidencinė pusė kartu su sodu užfiksuota XIX a. pabaigos fotografijoje. Iš jos matyti, kad sodas buvo užėmęs vakarinę fasadinės pusės dalį ir toliau ta pačia vakarų kryptimi tęsėsi palei dabartinę S. Daukanto gatvę⁷². Apie kitoje tarnybinėje namo pusėje buvusį sodą kalba Valančiaus amžininkas kun. Vladislovas Dembskis. Kunigas, aprašydamas 1863 m. sukilimo įvykius Varniuose ir birželio 2 d. savo susitikimą su vyskupu, rašė:

[...] Kada Šimkevičė su kareiviais jieškojo kliučvaičio ir assesoriaus Ciechanovskio, aš nuėjau, kaipo sunus bažnyčios ir kapelonas Šimkevičės abazo [karo stovyklos, – T. P.], pas vyskupą prašyti jo palaiminimo. Pamatęs manę ateinantį su dviem kareiviais su raudonomis kepurėmis, norėjo jis pasislėpti sodne, bet tas jam nenusidavė. Pazindamas jo palociaus išėigas, nuėjau tiesiog, su vienu kareiviu, prie užpakalinių durių, o matydamas jį bedumiantį dideliais žingsniais per sodną, pasiskubinau paskui jį. Girdėdamas mūsų žingsnius ir barškėjimą kardo, apsistojo, o aš prisiartinęs pabučiavau į ranką ir prašiau jo vyskupiško palaiminimo prieš kozonius [prieš pamokslą, – T. P.]. „Darykite, ką norit! Darykit, ką norite! (Róbcie, co chcecie!)“ Matydamas, kad neištruks ne palaiminęs, kaip Elizeis į Achabą, tarė: „Dievs teveda tave!“ Padėkavojęs jam už tai, pasakiau dar, kad pavelytų paskambinti ant sumos anksčiau. – „Rob, Ojczulku, jak ci się widzi,“ – atsakė. Ir tai buvo, paskutiniai jo žodžiai ištarti į mane.⁷³

⁷¹ DIRECTORIUM | HORARUM CANONICARUM | ET | MISSARUM | PRO | DIOECESI TELSENSI seu SAMOGITENSI | IN ANNUM DOMINI | M. DCCC. LXIII | AUCTORITATE ET MANDATO | EXCELLENTISSIMI ILLUSTRISSIMI AC REVERENDISSIMI | Domini | MATHIAE CASIMIRI | WOŁONCZEWSKI | Dei Miseratione et S. Apostolice Sedis gratia Episcopi Telsensis seu Samogitiensis. | EDITUM. | VILNAE | Typis Josephi Zawadzki, 1862, 144 p., [1] lent., paskutinis priešlapis. LNB, Humanitarinių mokslų dokumentų fondas, LAK4193.

⁷² „Vysk. M. Valančiaus rezidencijos Varniuose ikonografija“.

⁷³ Vladislovas Dembskis, *op. cit.*, p. 26.

Taigi dar Valančiaus laikais sodas supo rytinę vyskupo namo pusę. Buvo gana didelis, jei jis tikėjosi jame pasislėpti. Sprendžiant iš 1868 m. Varnių miestelio detaliojo plano, tuomet erdviame vyskupo sklype (pažymėtame 73-iu numeriu) stovėjo du gyvenamieji ir du ūkiniai pastatai. Vyskupo rezidencinis namas įkurdintas beveik centre, paliekant erdvesnę šiaurinę sklypo dalį. Į rytinę sklypo dalį sodas patogiai plėstis negalėjo, nes ten atokėliau nuo Valančiaus rezidencijos, galu, stovėjo ūkinis pastatas. Pietryčiuose tada stovėjo didelė oficina, kurioje gyveno vyskupo tarnai⁷⁴. Ji iki mūsų dienų nėra išlikusi: 1918 m. vokiečių karininkų per išgertuves netyčia sudeginta⁷⁵. Kartu su oficina, matyt, sudegė ir prie jos buvęs mažas ūkinis pastatėlis. Tarp oficinios ir vyskupo namų buvo suformuotas vidinis kiemas, kuris galutinai užkirto sodo plėtrą į pietrytinę sklypo dalį. Šiaurėje sodą ribojo kelias į Vieکشnius (dab. Ežero g.)⁷⁶. Sodo vietą iš dalies nulėmė ir palei sklypo vakarinę dalį einantis pažvyruotas Telšių kelias⁷⁷ (dab. S. Daukanto g.). Kadangi vyskupo namas pastatytas ant kalvelės, sodas tuomet važiuojantiems Telšių keliu buvo gerai matomas, bet kartu jis dengė vyskupo privatų gyvenimą nuo pravažiuojančių keleivių akių.

Valančiaus sodo sudėtis neturėjo labai skirtis nuo to meto sodininkystės praktikos. Jį tikriausiai sudarė vaismedžiai, krūmai ir žoliniai augalai. Vyskupas pats *Namų užrašuose* yra pasižymėjęs, kad prie jo namo buvo gražus vaismedžių sodas⁷⁸. Atsiminimuose nuolat minimi vyskupo turėti obuoliai patvirtina, kad jie sode vyravo⁷⁹. Minėtoje fotografijoje iš paradinės vyskupo namo pusės iš tikrųjų matyti keturios obelys ir vienas aukštas medis. Atrodo, kad tai galėtų būti Juozapavičiaus minimos topolių (liet. tuopų) alėjos fragmentas⁸⁰. Vėlesnės XX a. pradžios fotografijos patvirtina, kad medžių alėja buvo tiesiai nukreipta į namų verandą⁸¹. Be tuopų alėjos ir obelų, apie vaismedžius daugiau duomenų neišliko, bet turint omenyje, kad net

⁷⁴ М. Кореніосшній, „План местечка Ворне“, Ковно, 1868, in: *Lithuania on the map*, compiled by Aldona Bieliūnienė, Birutė Kulnytė, Rūta Subatniekienė, latin texts translated by Eugenija Ulčainaitė, translated into English Mantas Adomėnas, Arvydas Gaižauskas, Vilnius: National Museum of Lithuania, 2011, p. 347.

⁷⁵ Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, l. 77.

⁷⁶ М. Кореніосшній, *op. cit.*

⁷⁷ Vladislovas Dembskis, *op. cit.*, p. 5, 13.

⁷⁸ Motiejus Valančius, *op. cit.*, p. 567.

⁷⁹ Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, l. 94, 95, 99.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 25.

⁸¹ „Vysk. M. Valančiaus rezidencijos Varniuose ikonografija“.

valstiečiai augino vyšnias, trešnes ir slyvas, galima manyti, jog vyskupo sode būta ir šių veislių.

Nors Valančius labiausiai mėgo triūsti prie vaismedžių, jais didžiavo-
si, tačiau augino ir daugiau augalų. Stokojant duomenų apie vyskupo sode
augintas augalų veisles, galima bandyti pasiremti Strumilos *Šiaurės soduo-*
se (t. 2, 1850) esančiais pasižymėjimais. Viena bėda, kad, nors šioje knygoje
sutinkama žodžių pabraukimų pieštuku bei prie pastraipų pasitaiko pažy-
mėjimų šauktukais, veikale nėra nė vienos pastabos, iš kurios būtų galima
nustatyti, ar tai vyskupo rankos raštas. Vis dėlto, žinant Valančiaus pomėgi
rašyti pastabas ir pabraukimais žymėtis knygos tekstą pieštuku ar plunks-
na, yra pagrindo manyti, kad atsiradę pabraukimai gali būti vyskupo pa-
likti, tad šio šaltinio atmesti negalima. Antrasis *Šiaurės sodų* tomas turėjo tris
dalis: trečią, ketvirtą ir penktą. Trečioji dalis buvo apie gydomuosius auga-
lus, ketvirtoji – apie sodo gėles, o penktoji – apie anglišką sodą. Daugiausia
pastabų yra trečioje ir ketvirtoje dalyse, tad aišku, kad Valančiui angliško
sodo kūrimo patarimai nebuvo reikalingi. Angliškas sodas reikalavo dides-
nio žemės ploto, kuris buvo reikalingas įgyvendinant savitą jo struktūrą, tai
galėjo sau leisti tik pasiturintys dvarininkai. Pagal 1852 m. Prekerio duome-
nis, angliški sodai Žemaitijoje buvo tik Kretingoje, Palangoje ir Šateikiuo-
se⁸². Valančius labiau domėjosi vaistažolėmis ir gėlėmis. Suprantama, kodėl
jį domino vaistažolės: į šeštą dešimtį įžengusiam vyrui sveikatos problemos
buvo vis dažnesnės, tad jos stiprinimui ir ligų gydymui reikėjo įvairiausių
gydomųjų augalų, kuriuos būtų galima užsiauginti vietoje. Iš vaistažolių
sodininkas galėjo auginti: agurkles, aguonas, artemisijas, daržinius dašius,
debesylus, dygiašias šunobelės, kvapiuosius rozmarinus, maudas, meli-
sas, mėtą, nuodingąsias nuokanas, ožiažoles, paprastąsias bitkrėsles, pap-
rastąsias rusmenes, plukes, pavasarinės raktažoles, ramunes, rudeninius
vėlyvius, šalavijus, vaistines juozažoles, vaistinius bijūnus, vaistinius patai-
sus, vaistines šunlieles, vaistines šunvyšnes, žaliąsias rūtas ir kt. Strumila,
aprašydamas kiekvieną veislę, pažymėdavo auginimo charakteristiką ir jų
gydomąsias savybes, į kurias retkarčiais atkreipdavo dėmesį ir skaitytojas.
Pabrauktieji vaistiniai augalai yra morkos, paprastasis apynys, paprastasis
tabakas ir rabarbarai; krūmai – kazokinis kadagys, juoduogiai šeimamedžiai
ir dvi erškėčių rūšys: paprastasis ir prancūziškasis. Kaip yra žinoma, Va-
lančius po 1845 m. plaučių ligos nustojo rūkęs cigarus⁸³, bet sodo darželyje

⁸² Petras Šalčius, *op. cit.*, p. 151.

⁸³ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 131–132.

prie namų, galbūt vėl reikalui esant, buvo pradėjęs auginti tabaką ir sukti cigarus. Ši spėjimą kiek paremia prelado Juozapo ar Povilo Januševičiaus Pranciškui Virakui (Virikiui) pateikti atsiminimai. Juose yra minima, kad Valančius vienam jį aplankiusiam klebonui, neturėdamas po ranka geresnių dovanų, padovanojo tuščią cigarų dėžę⁸⁴. Gėlių vyskupas, matyt, mažiau augino, nors buvo įsidėmėjęs jų sodinimo laiką. Iš knygoje pabrauktųjų yra tik rožių, gvazdikų, tulpių ir lelijų veislės. Kol nėra papildomų duomenų, tiesiogiai susieti šias pastabas su Valančiaus užveistu sodu būtų drąsu, bet tikėtina, kad dalis šių augalų, kurie vyskupui sukėlė susidomėjimą, tikrai ten galėjo augti.

Tarp Strumilos *Šiaurės soduose* aprašytų augalų esama ir tokių, kurie nesukėlė skaitytojo susidomėjimo. Tarp jų pakliuvo ir vaistinė balzamita (lot. *Balsamita major* Desf.), bet jos vietą vyskupo sode paremia turimi daiktiniai įrodymai. Juos pavyko surasti peržiūrint minėtą Valančiaus Žemaičių vyskupystės bažnytinių kalendorių-žinytų kolekciją. Apžiūros metu dviejuose – 1859 ir 1869 m. – Žemaičių vyskupystės kalendoriuose-žinyuose buvo aptikti du augalų lapai. Jų prieskyra Valančiui nekelia abejonės, nes minėtame 1875 m. gegužės 5 d. testamente, likus 12 dienų iki vyskupo mirties, yra minima: „[...] senus Directorium peržiūrėjau“⁸⁵. Taigi Žemaičių vyskupystės kalendoriai-žinytai buvo paskutiniai žinomi vyskupo peržiūrėti leidiniai, kurie po jo mirties pateko tiesiai į Žemaičių (Kauno) seminarijos bibliotekos fondus. Rastus augalų lapus identifikavo ir rūšį nustatė Vilniaus universiteto docentė Jūratė Tupčiauskaitė*, kurios tyrimų sritis – augalų sistematika. Anot Tupčiauskaitės, šiuo metu rastasis augalas labai retas, senoviškas, Valančiaus laikų žolė. Ją tuomet žmonės dažnai augino darželiuose prie namų, todėl liaudyje turi apie 16 pavadinimų: *Marės lapai*, *marymėtė*, *morinė*, *valakiškosios mėtros*, *platmėtė* ir kt. Augalo taikomoji reikšmė – dekoratyvinė, vaistinė, insekticidinė ir prieskoninė⁸⁶. Kaip nurodyta Liudo Vailionio redaguotame *Lietuviškame botanikos žodyne* (1 d., 1938), šis augalas lietuviškoje vartojimo aplinkoje turėjo ir knygos kvėpalo reikšmę, kurią jam suteikdavo eteriniai aliejai. Botaniko žodžiais tariant, „[...] dėl jų

⁸⁴ Ieva Šenavičienė, „Iš Prano Virako palikimo: žiupsnelis atsiminimų apie Motiejų Valančių“, *Istorija*, 1998, t. 38, p. 60.

⁸⁵ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 764.

* Už pagalbą dėkoju doc. Jūratei Tupčiauskaitei ir už tarpininkavimą – doc. Filomenai Kavoliutei ir Virginijai Jociui.

⁸⁶ Jūratės Tupčiauskaitės laiškas Filomenai Kavoliutei, Vilnius, 2011-02-14, in: Tomo Petreikio asmeninis archyvas.



2. Vaistinės balzamitos (lot. *Balsamita major* Desf.) lapas iš *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Telsensi seu Samogitensi in annum domini 1859* (Vilnius, 1858, p. 77) (LNB, Humanitarinių mokslų dokumentų fondas, LAK4193)

stipraus malonaus kvapo, jie [lapai ir žiedai, – *T. P.*] dedami tarp drabužių, tarp maldaknygių lapų, kaip natūralus parfumas⁸⁷. Šitą faktą apibūdinamas knygos istorijos šaltinius yra pastebėjęs ir knygotyrininkas Domas Kaunas. Jis pažymėjo, kad ši žolė labiausiai sutinkama senuosiuose leidiniuose kaip natūrali knygos apsaugos priemonė nuo kenkėjų⁸⁸. Kadangi vienas vaistinės balzamitos lapas rastas 1859 m., o kitas – 1869 m. leidinyje, tai pirmasis turėjo būti iš Varnių, o kitas – matyt, buvo iš Kauno, nors neatmestina galimybė, kad abu jie buvo iš Varnių, nes 1869 m. vyskupas pirmą kartą prašė valdžios leidimo išvykti į Varnius vasarai⁸⁹. Tiesa, tam leidimas nebuvo gautas, bet bičiuliai galėjo jam Kaune pristatyti vyskupo sodo gėlių. Pats vaistinės balzamitos vartojimo faktas leidžia manyti, kad Valančius buvo tipinis valstietiškos knygos kultūros atstovas, kurio požiūris į knygą buvo pragmatiškas, o jos apsauga praktiška. Minėtasis 1859 m. vaistinės balzamitos lapelis yra vienintelis Valančiaus sodo reliktas, pasiekęs mūsų dienas, todėl viliuosi, kad jis ir toliau liks toje pačioje vietoje, kur ir buvo rastas.

Sodo reikšmė ir paskirtis. Jei Valančiui būtų rūpėjusi bajoriška vyskupų elgsenos tradicija ar pragmatinė sodininkystės nauda, jis būtų apsigyvenęs gretimame Palūksčio palivarke. Panašiai kaip vysk. Jonas Dominykas Lopacinskis (1708–1778), kuris vyskupavimo 1762–1778 m. buvo įsikūręs netoli Varnių esančiuose Viržuvėnuose, vėliau pavadintais jo garbei Janapole. Lopacinskis vyskupų dvarą Varniuose buvo ganėtinai apleidęs, nes daugiausia dėmesio skyrė naujajai rezidencijai⁹⁰. Vyskupo Viržuvėnų dvaro aplinka buvo apsodinta liepomis ir užveistas sodas. Iš jo rezidencijos XIX a. viduryje bebuvo likęs tik sodas⁹¹. Šiuo keliu Valančius nėjo, nors, žinoma, Palūkstis vyskupą traukė, nes jame gyveno sesuo Petronėlė Beresnevičienė su vyru Simonu. Jame vyskupas kartais aukodavęs Šv. Mišias⁹², bet ar imdavęsis kokios fizinės veiklos – nežinia. Tik kur jis dėdavęs su piemenimis pririnktas ažuolų giles, iki šiol nėra paaiškėję⁹³.

⁸⁷ *Lietuviškas botanikos žodynas*, sudarė botanikos žodyno komisija, vadovaujama doc. Liudo Valionio, redagavo dr. Jonas Dagys, t. 1: *Augalų vardynas, botaniškoji farmakognozinė nomenklatura ir augalų sistema*, Kaunas: „Varpo“ spaustuvė, 1938, p. 341.

⁸⁸ Domas Kaunas, *op. cit.*, p. 39.

⁸⁹ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 549.

⁹⁰ Zita Genienė, Jonas Genys, *op. cit.*, p. 54–55.

⁹¹ Liudvikas Adomas Jucevičius, *op. cit.*, p. 396.

⁹² Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, l. 99.

⁹³ *Ibid.*, l. 96.

Norint išsiaiškinti sodo vietą Valančiaus gyvenime, reikia gerai įsivaizduoti, kokias reikšmes vyskupas jam teikęs ir kokias funkcijas jis atlikęs. Nors romantizuotų sodų aprašymų, kaip Klementas ir Poška⁹⁴, Valančius nėra palikęs, bet jo pastoracinėje medžiagoje tam tikrų užuominų esama. Vyskupas, gindamas Utenos dekaną ir Balninkų kleboną Dominyką Opulskį nuo Balninkų parapijiečių skundų, be visų jo nuopelnų, 1867 m. kovo 8 d. lietuviškame laiške parapijiečiams minėjo: „[d]ar dzekonas Opulskis pastatė kleboniją, klėtis, ledaunę, kluoną ir *uždiegę sodną* (kursyvas mano, – T. P.)“⁹⁵. Iš šių vyskupo žodžių galima spręsti, kad Balninkų klebonijos sodo *uždiegimą* laikė svarbiu Opulskio nuopelnu. Balninkų klebonijos sodą Opulskis tikriausiai pradėjo veisti nuo pirmųjų savo veiklos metų Balninkuose, į kuriuos apyjaunis 34 metų administratorius buvo paskirtas 1853 m.⁹⁶ Jo veiklos rezultatus vyskupas tiesiogiai galėjo įvertinti tik vieną kartą, per vizitaciją, dar tų pačių metų 1853 m. liepos 29 d.⁹⁷ Sprendžiant iš vyskupo *Namų užrašų*, jis daugiau Balninkuose niekada nesilankė, bet turėjo gerą nuomonę apie Opulskį. Kunigą po kurio laiko pakėlė į Balninkų klebonus, o nuo 1864 m. – ir į Utenos dekanus⁹⁸. Matyt, vyskupas laiške ne veltui minėjo Balninkų klebonijos sodą, kurio brandos pats nematė, bet patarimų sodininkystės tema Opulskiui galėjo ir nepašyktėti. Tinkamai tvarkomas sodas charakterizavo gerą ūkio šeiminką.

Apie Valančiaus apsilankymą viename Lygumų parapijos valstiečio sode mini Jonas Ulickas. Jis iš Lygumų klebono kun. Prano Stanckio buvo girdėjęs, kad vyskupas per savo apsilankymą vieno valstiečio sode kaip atminimo ženklą medyje buvo išpjaustęs pirmąją pavardės raidę *W*. Ją Ulickis XX a.

⁹⁴ Brigita Speičytė, *op. cit.*, p. 149.

⁹⁵ Motiejaus Valančiaus laiškas Balninkų parapijai, Kaunas, 1867-03-08, in: Motiejus Valančius, *Ganytojiški laišakai*, parengė Vytautas Merkys, Birutė Vanagienė, (ser. *Historiae Lituaniae Fontes Minores*, kn. 2), Vilnius: Žara, Lietuvos istorijos institutas, 2000, p. 183.

⁹⁶ DIRECTORIUM | HORARUM CANONICARUM | ET | MISSARUM | PRO | DIOECESI TELSENSI SEU SAMOGITENSI | IN ANNUM DOMINI | M. DCCC. LIV | AUCTORITATE ET MANDATO | EXCELLENTISSIMI ILLUSTRISSIMI AC REVERENDISSIMI | DOMINI | MATHIAE CASIMIRI | WOŁONCZEWSKI | Dei Miseratione et S. Apostolice Sedis gratia Episcopi Telsensis seu Samogitiensis | EDITUM. | VILNAE. | Typis Josephi Zawdzki, 1855, 148 p., [1] lent. lap.

⁹⁷ Motiejus Valančius, *op. cit.*, p. 729.

⁹⁸ DIRECTORIUM | HORARUM CANONICARUM | ET | MISSARUM | PRO | DIOECESI TELSENSI SEU SAMOGITENSI. | IN ANNUM DOMINI | MDCCCLXV. | AUCTORITATE ET MANDATO | EXCELLENTISSIMI, ILLUSTRISSIMI AC REVERENDISSIMI | Domini | MATHIAE CASIMIRI | WOŁONCZEWSKI | Dei et S. Apostolice Sedis gratia Episcopi Samogitiensi | EDITUM. | VILNAE. | Typis Josephi Zawdzki, 1864, 142 p., [1] lent. lap.

pradžioje dar buvo matęs ir savo akimis⁹⁹. Vyskupo giminaitis Vaclovas Tallat-Kelpša atsiminimuose yra minėjęs, kad jo monograma, dedama į jo stalo indus, staltieses, drabužius ir kitus daiktus, buvusi B.W. [*Biskup Wołonczewski*]¹⁰⁰. Minėtuose Žemaičių vyskupystės bažnytiniuose kalendoriuose-žinynuose Valančius kartais po pastabų pasirašydavo M. W. B. [*Maciej Wołonczewski Biskup*]. Galime manyti, kad medžio žievėje laikui bėgant W raidė buvo geriausiai išsilaikiusi, todėl Ulickis ją ir prisiminė. Apie XVIII–XIX a. buvusią medžių raižymo tradiciją kalba Jucevičius, Adomas Stanislovas Tadas Naruševičius (1733–1796) ir Poška. Jucevičius mini, kad jaunystės metais vienoje gimtojo Pakėvio dvarelio (dab. Kelmės r.) liepoje buvo išpjaustęs savo ir savo draugo monogramas¹⁰¹. Naruševičius, aprašydamas Chodkevičiaus gyvenimą knygoje *Chodkevičiaus gyvenimas (Żywot Chodkiewicza, 2 t., 1781)* yra pažymėjęs, kad Motiejus Kazimieras Sarbievijus (1595–1640), profesoriaudamas Kražių kolegijoje, netoli jos, *Medžiokalnėje*, esančiuose medžiuose raižęs savo giesmes¹⁰². Poška *Lietuvių, lenkų ir lotynų kalbų žodyno* (apie 1825–1830) pastabose yra plačiau pristatęs šią žinią: „„Medžiokalnis“ palei Kražius, Žemaičiuose, visiems, kas tik Kražių mokyklą lankė, žinomas dėl gražios padėties ir sveiko oro, skatinančio į mokslus. Nuo pavasario ligi vėlaus rudens mažne kasdien galima matyti po kelis šimtus studentų, susirenkančių mokytis pamokų arba pažaisti. XVIII amžiuje jis buvo visas apaugęs dideliais ažuolais, tarsi kokiu gojumi. Ant kelių ažuolų buvo eilės Motiejaus Kazimiero Sarbievskio, jėzuito, ilgai Kražiuose gyvenusio; ant vieno iš jų taip buvo parašyta: „Lypkiem Broley ing kalna KLIOS MELPOMENAS – / Kur dar yksziol nebuwa Žiemaytis yr wienas“¹⁰³. Kražių gimnazijos mokytoju, kapelionu ir bibliotekininku 1834–1840 m. dirbęs Valančius galėjo su šiais užrašais ir pats susipažinti, todėl apie įpjovų tradicija medžiuose jis turėjo žinoti.

Grįžtant prie Valančiaus sodo paskirties paieškų, reikia pažymėti, kad pirmoji ir pati svarbiausia sodo paskirtis buvo rekreacinė. Vyskupas tai

⁹⁹ „Motiejus Valančius“, [pasakojo Jonas Ulickas, užrašė G. Blynas], in: *Literatūra ir kalba*, t. XX: *Lietuvių rašytojai laiškuose ir atsiminimuose*, vyr. redaktorius Kostas Korsakas, redakcinė kolegija Kostas Doveika (ats. red.), Aleksandras Krasnovas, Vytautas Vanagas, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1987, p. 395.

¹⁰⁰ „Tallat-Kelpšos informacija“, in: Grigas Valančius, *op. cit.*, p. 498.

¹⁰¹ Liudvikas Adomas Jucevičius, *op. cit.*, p. 370.

¹⁰² *Ibid.*, p. 388.

¹⁰³ Dionizas Poška, *Raštai*, surinko Vincas Laurynaitis, tekstą paruošė Dominykas Urbas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 424–425.

aiškiai buvo įvardijęs 1857 m. laiške Rusijos vidaus reikalų ministrui, kurio tarpininkavimo tikėjosi susigražinant Alsėdžių dvarą ir sodą aplink jį. Po 1857 m. nominato Gintilos mirties senieji vyskupų rūmai Alsėdžiuose perėjo Rusijos išdui¹⁰⁴. Valdžia jų gražinti neketino, bet per lietuvių veikėjo generolo Bernardo Kęstučio-Gedimino (g. 1804) protekciją¹⁰⁵ vyskupui 1860 m. pavyko gauti kompensaciją – Vaštakų užusienį (netoli Varnių) ir Palūksčio palivarko atsargines žemes – iš viso 90 dešimtinių (apie 90 ha)¹⁰⁶. Poilsio motyvas (arba vasarojimas kaime) taip pat buvo panaudotas 1869 ir 1870 m. vyskupo prašymuose valdžiai, kuri Valančių laikė Kaune ir neleido iš miesto išvykti į provinciją¹⁰⁷. Kiek tikslesnių duomenų yra pateikęs pats Valančius. Jis 1864 m. spalio 18 d. atsakyme tardymo komisijai, kuri tyrė 1863 m. sukilimo įvykius Varniuose, minėjo, kad 1863 m. birželio 2 d. tarp 9 ir 10 valandos ryto, kaip buvo įpratęs, vaikščiojo sode ir gėrė mineralinį vandenį¹⁰⁸. Iš šio paaiškinimo matyti, kad vyskupo įprasta diena prasidėdavo pasivaikščiojimu sode ir mineralinio vandens gėrimu, kurią jis vartojo patartas gydytojų dėl inkstų ligos. Apie vyskupo pasivaikščiojimus sode ne vien rytais liudija varniškė Antanina Radavičienė (g. apie 1846). Ji atsiminimuose minėjo: „Mes gyvenome [prie] Gaidžiokalnio, / prie pat vyskupo sodo trobikė ir dabar / ten buvo ji[,] tenai ateidavo vyskupas su prancuzu / mat jis mokėsi iš jo kalbos /“¹⁰⁹. Kad tokių Valančiaus mokytojų buvę, žinoma iš Daukanto patirties, nes ir jam tekę vyskupą mokyti vokiečių kalbos¹¹⁰.

Valančius sodui teikė daugiau kultūrinės reikšmės, nei to reikalavo amžininkų charakterizuota praktiška jo išmintis¹¹¹. Kaip minėta, vyskupo iniciatyva reprezentacijos tikslais sode buvo užsodinta tuopų alėja. Sodo gale, kur 1923 m. Juozapavičiaus paskatintas drausmės bataliono vadas Pranas Saladžius su 7-ojo pėstininkų pulko kariais įrengė Valančiaus darželį, anksčiau buvusi kūdra. Ji, pasak Juozapavičiaus, atsiradusi XVIII a. pabaigoje, imant molį Žemaičių (Varnių) kunigų seminarijos statyboms. Valančiaus

¹⁰⁴ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 181–182.

¹⁰⁵ Rūta Janonienė, *op. cit.*, p. 165–166.

¹⁰⁶ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 182.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 549.

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 482.

¹⁰⁹ Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, I. 98.

¹¹⁰ Giedrius Subačius, *op. cit.*, p. 85–93.

¹¹¹ Jeronimas Kiprijonas Račkauskis, „[M. Valančius]“, in: Grigas Valančius, *op. cit.*, p. 243.

laikais kūdra buvusi išgrįsta, joje buvę žuvies, tik nuo XIX a. pabaigos tvenkinys liko apleistas¹¹². Sodo alėja ir tvenkinys buvo bajoriškos sodybos elementai, liudiję apie vyskupo užimamą padėtį.

Iš amžininkų atsiminimų yra gerai žinoma, kad Valančius ypač mėgęs vaikus. Jiems riestainius, knygeles, vaistus dalinęs, o kartais ir uždarbio davęs¹¹³. Prie visų dovanų ne kartą minimi ir obuoliai. Pasak Jono Pikelio (g. apie 1837) iš Janušaičių, vyskupas į vežimą prisikraudavęs riestainių bei obuolių ir juos dalydavęs vaikams. Petronėlė Mikuckaitė (g. 1847) iš Drabukšių mini, kad iš vežimo vaikams jis mesdavęs obuolius ir piniigus¹¹⁴. Felicijonas Pacevičius (g. apie 1829) iš Klaišiškių atminė, kad vyskupas jam mainais už padirbintas pintines (žemaitiškai – kresčius) siūlydavęs obuolių¹¹⁵. Ne vien vyskupo sodo obuolių patekdavo vaikams į rankas, jie ir patys jame pabuvodavo. Varniškė Teklė Liukenskaitė (g. apie 1840) Juozapavičiui buvo pasakojusi: „[v]yskupas sodne liepdavo mums [vaikams, – T. P.] birmavoi [turbūt dainuoti, – T. P.] Žemaitiškai[,] jis klausė ir notavojo. Kas zuikelį, kas oželį dainuodavome“¹¹⁶. Taigi Valančiui sodas buvo ne vien tik poilsio, bet ir susitikimų bei renginių vieta.

Sodo likimas po Valančiaus perkėlimo į Kauną. Po 1863–1864 m. sukilimo Žemaičių vyskupas, keturiolika metų išgyvenęs Varniuose, Vilniaus generalgubernatoriaus Michailo Muravjovo paliepimu 1864 m. buvo iškraustytas į Kauną. Žemaičių (Varnių) kunigų seminarija nusavinta ir atiduota kariuomenei. Vėliau į ją persikėlė Dono kazokų pulkas. Per šį vaju Valančiui pavyko išsaugoti savąjį namą ir sodą Varniuose, nors po perkėlimo į Kauną jame tik kartą tesilankė, nes valdžia bet kokias keliones vyskupui draudė. Apie tai su širdgėla *Namų užrašuose* jis prisiminė: „Medinis vyskupo namas, pastatytas sufragano kunigaikščio Giedraičio Simono lėšomis, paliktas man iki gyvenimo pabaigos. Jo didenybė ciesorius padarė man tokią malonę, Muravjovui užtarus, labiau todėl, kad užveisiau prie jo gražų vaismedžių sodą. Gaila tik, kad man neleista nei keletui dienų į Varnius nuvažiuoti“¹¹⁷. Kaip matyti, vyskupo užveistas sodas buvo vienintelė

¹¹² Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, p. 25; Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, l. 77.

¹¹³ Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, l. 94–101; Paulius Jurkus, „Valančius žmonių atminyje“, *Žemaičių prietelius*, 1938-06-02, Nr. 22, p. 7.

¹¹⁴ Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, l. 94.

¹¹⁵ *Ibid.*, l. 95.

¹¹⁶ *Ibid.*, l. 99.

¹¹⁷ Motiejus Valančius, *op. cit.*, p. 567.

priežastis, neleidusi valdžiai sunaikinti jo namų Žemaitijoje, todėl pats Valančiaus kūrinys tuo metu turėjo klestėti.

Kaune Valančius vargu ar turėjo tinkamų sąlygų sodininkystei, nors nedidelį žemės sklypelį turėjo, kadangi laikė du arklius ir vieną karvę. Tai buvo daugiau ūkiniai vyskupo poreikiai, kurie maža teikė dvasinio peno¹¹⁸. Iš atsiminimų yra žinoma, kad vyskupas Kaune turėjo kitą užsiėmimą. Jis Kauno Šv. Apaštalo Petro ir Povilo katedros bazilikos kieme augino įvairių rūšių balandžius¹¹⁹. Gubernijos sostinėje, nesant didesnių poilsio galimybių, vyskupas valdžios nuolat prašė jį išleisti į provinciją. Po iškėlimo į Kauną pirmą ir paskutinį kartą vyskupas po savąjį sodą gavo malonę pavaikščioti 1866 m. pradžioje, kai, sunkiai susirgus jo seseriai Petronėlei Beresnevičienei (1805–1867), gyvenusiai vyskupui priklausiusiame Palūksčio dvare prie Varnių, valdžia davė leidimą paskutinį kartą aplankyti seserį¹²⁰. Žiema buvo ne tas laikas, kai sodas rodė savo tikrąjį veidą, todėl vyskupas 1869 m. pavasarį ir 1870 m. vasaros pradžioje valdžios vėl prašė jį trims mėnesiams išleisti į Varnius vasaroti, motyvuodamas tuo, kad jis ten turįs namus ir sodą. Rusijos valdžia dėl politinių motyvų nenorėjo vyskupo išleisti į provinciją, tad Varniuose jam pabuvoti daugiau niekada neteko¹²¹.

Be tėviškos rankos likęs vyskupo sodas vargu ar buvo gerai prižiūrimas, todėl jis pamažu keitė savo veidą. Valančius rezidenciją valdė iki gyvos galvos, po jo mirties 1875 m. visi trobesiai kartu su sklypu turėjo būti nusavinti ir perduoti Rusijos valdžios žiniai. Ji vyskupo rezidencijoje įkūrė pašto skyrių ir vaistinę¹²². Iki Pirmojo pasaulinio karo namuose gyveno gydytojas Bucevičius, vėliau juose įrengtas Rusijos armijos karinis štabas. Kaizerinės Vokietijos okupacijos metais čia įsikūrė karinė administracija, vėliau – Varnių apskrities administracija¹²³. Nepriklausomos Lietuvos metais senieji vyskupo namai turėjo keletą savininkų. Iš pradžių name veikė pradžios mokykla¹²⁴, apie 1926 m. gyveno vietos karinio dalinio vadas¹²⁵,

¹¹⁸ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 183.

¹¹⁹ N. Belniševičius, „Valančius ir žydai (Valančiaus asmens charakteristikai)“, *Apžvalga*, 1937-02-07, Nr. 5, p. 4.

¹²⁰ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 546–547.

¹²¹ *Ibid.*, p. 549.

¹²² Zita Genienė, Jonas Genys, *op. cit.*, p. 55.

¹²³ Juozas Genavičius, „M. Valančiaus namo laukia Biržuvėnų dvaro likimas?“, *XXI amžius*, 2005-02-09, Nr. 10, p. 5.

¹²⁴ Povilas Gaučys, *Tarp dviejų pasaulių: Iš mano atsiminimų, 1915–1938*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 60.

¹²⁵ Petras Tarasenko, „Kelionė po Žemaitiją“, *Klaipėdos žinios*, 1926-01-07, Nr. 5, p. [4].

vėliau – gydytojo Gaurišaus šeima, veikė Varnių pašto kontora (1932–1933)¹²⁶. 1933 m. namai buvo perėję į privačias rankas¹²⁷, apie 1935 m. juose buvo įsikūrusi Apylinkės teismo įstaiga (iki 1938)¹²⁸. Nepaisant besikeičiančios vyskupo namų priklausomybės, praėjus septyniasdešimt metų po jo paskutinio apsilankymo Varniuose, 1936 m. Naujųjų Varnių parapijos klebonas Antanas Juozapavičius minėjo, kad tuo metu vyskupo sodo likučių dar buvo matyti¹²⁹. Antrojo pasaulinio karo metais namuose buvo įsikūręs lietuvių savisaugos dalinys. Po karo audrų sovietmečiu Valančiaus namai buvo perduoti Mašinų-traktorių stočiai¹³⁰, vėliau juose veikė bufetas. Iš 1960 m. šio sklypo detaliojo plano matyti, kad sodo vieta dar buvo išlikusi nepakitusi¹³¹. Uždarius bufetą, namai buvo paversti daugiabučiu, jame įkurdintos aštuonios šeimos. Šiuo metu vyskupo namas (S. Daukanto g. 10a) priklauso Telšių savivaldybės butų ūkiui¹³². Besikeičiantys namų šeiminkai ir laikas pamažu naikino vyskupo sodo likučius. Praėjus dar septyniasdešimčiai metų nuo Juozapavičiaus paskutinio paliudijimo, dabar iš vyskupo sodo nieko autentiško aptikti nebegalima. Nė viena obelis mūsų dienų nepasiekė, nes vaismedžių, kaip ir žmonių, gyvenimas trumpas. Laimingai išliko tik vyskupo namas, nuo 2008 m. remontuojamas naujam gyvenimui, seniau buvusią gyvąją namų aplinką teks kurti iš naujo.

Išvados. Motiejus Valančius iš tėvų namų atsinešė pagarbą miškui ir tikriausiai pirmąją sodininkystės praktiką. Jį nuo mažumės, mokantis Žemaičių Kalvarijoje, vėliau dirbant Kražiuose ir Varniuose, lydėjo mokslo įstaigų turėti sodai, kurio nuosavo dėl darbo aplinkybių ilgai pats užsiveisti negalėjo. Po 1850 m. konsekracijos Žemaičių vyskupas Valančius, persikėlęs į vyskupų rezidenciją Varniuose, jos rytinėje pusėje ilgainiui įveisė sodą. Kurdamas sodą jis galėjo remtis Simono Daukanto žemaitiškais sodininkystės tematikos vertimais, prie kurių platinimo pats buvo prisidėjęs, taip pat – turētu Vilniaus sodininko Juozapo Strumilos lenkišku veikalu *Šiaurės sodai*

¹²⁶ Juozas Genavičius, *op. cit.*, p. 5.

¹²⁷ E. Šalkauskis, „Idomesnieji Telšių apskrities miesteliai“, *Lietuvos aidas*, 1933-11-04, Nr. 250, p. 7.

¹²⁸ Juozas Genavičius, *op. cit.*, p. 5; Zigmas Toliušis, *Meno brangenybės Žemaitijoje*, Makaronka (Jonavos r.), 1944, in: *LNB RS*, f. 66, b. 2, l. 110.

¹²⁹ Antanas Juozapavičius, *op. cit.*, p. 25.

¹³⁰ Bronius Kviklys, *op. cit.*, p. 111.

¹³¹ „Vysk. M. Valančiaus rezidencijos Varniuose ikonografija“.

¹³² Juozas Genavičius, *op. cit.*, p. 5.

(t. 2, 1850). Pastarasis veikalas buvo rimčiausias tos srities darbas Lietuvoje, tad skaitytojo jis įdėmiai studijuotas. Valančius sekė lauko temperatūrą ir pats užsiėmė sodo darbais nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens. Sodas vyskupui buvo ne vien tik to laikmečio namų akcentas, bet ir saviraiškos priemonė bei rezultatas. Kurdamas sodą jis atsižvelgė į užimamas aukštas pareigas Katalikų Bažnyčios hierarchijoje, todėl sode buvo užsodinta tuopų alėja ir įrengtas tvenkinys. Šie akcentai, pabrėždami vyskupo rezidencijos vietą, liudijo apie bajorišką, o ne valstietišką sodų kūrimo tradicijos tąsą. Valančius prie namų sode daugiausia augino vaismedžių, iš kurių išskyrė obelis. Be jų sode būta krūmų ir kitų žolinių augalų. Iš pastarųjų auginta insekticidinėmis bei kvapiosiomis medžiagomis pasižyminti vaistinė balzamita, kurios lapus vyskupas naudojo knygų apsaugai nuo kenkėjų. Sodas, be iš jo gaunamų vaisių, vyskupui atliko rekreacinę paskirtį. Jis taip pat tarnavo kaip pamokų ir susitikimų vieta. Valančius iš to meto sodininkų mėgėjų išsiskyrė, kadangi jo klestintis kūrinys apsaugojo Žemaičių vyskupų rezidenciją Varniuose nuo posukiliminių 1864 m. represijų. Aktyvi vyskupo sodininkystės veikla nutrūko pasaulietinei valdžiai jį 1864 m. iškėlus į Kauną ir uždraudus iš jo išvykti. Tad nors rezidencija iki gyvos galvos jam ir išliko, bet pamažu jo užveistas sodas sunyko ir mūsų dienų nepasiekė.

SAMOGITIAN BISHOP MOTIEJUS VALANČIUS – A GARDENER

Tomas Petreikis

Summary

Samogitian Bishop Motiejus Valančius (1801–1875), a broad-minded man, was known not only for his pastoral work but also for his horticultural practice as well. Gardening was his free time occupation, which he pursued while living in Varniai (1850–1864). The bishop based his garden work on what he had learned from his parents. He also gained a lot of knowledge about gardening during his education and work years in Samogitian Calvary, Kražiai, and Varniai. Motiejus Valančius had a personal library of gardening books, including the bestseller at that time *The Northern Gardens* (*Ogrody północne*, vol. 2, 1850) by Juozapas Strumila. The Bishop acquired considerable theoretical knowledge about gardening from these books. He put his theoretical knowledge about horticulture into practice. He worked in his garden from early spring to late autumn. Close to the house, on the west side of the plot, near Telšiai road, he planted orchards. The most notable

of which were apples. He also raised shrubs and medicinal plants. He used them for health and other matters (for example, he put sheets of medical balsamita into books). The garden was recreationally and culturally valuable to the bishop. He liked to walk in it, to invite children of the area around Varniai, and treat them with apples. He valued the pastors who created gardens in their rectories. Due to the outstanding beauty of the garden the residence was saved, but the bishop had to leave it after he was ordered to live in Kaunas by the Russian authorities in 1864. Despite several requests by the bishop to attend it in summer, he visited the place only once, in 1866. So, he was not able to take care of the garden by himself any longer. Until today only the home residence has remained. There were remnants of the garden in the 1930s, but they have not remained until now.

TAPYBOS KŪRINIŲ IŠSAUGOJIMO IR RESTAURAVIMO TENDENCIJOS VILNIAUS KRAŠTE XIX A. ANTROJE PUSĖJE – XX A. PRADŽIOJE

JUOZAPAS BLAŽIŪNAS

Po 1863 m. sukilimo pralaimėjimo Katalikų Bažnyčiai ir tikėjimui Lietuvoje susiklostė nepalanki situacija, kai buvo uždaromos bažnyčios ir vienuolynai, o ten buvę meno kūriniai sunaikinti, sunyko arba buvo perkelti į kitas bažnyčias. Yra žinoma, kad labiausiai meno kūriniai yra pažeidžiami būtent perkėlimų metu, nes nuo seno buvę neatskiriama interjero ar eksterjero dalimi, tvirtai pritvirtinti altoriuose ar kabėję ant sienų paveikslai, perkelti į kitas nepritaikytas konkrečiam objektui vietas, būdavo įvairiai pertvarkomi nepaisant autorinių formatų¹, restauruojami savamokslių dailininkų² ar patalpinami įvairiuose meno kūriniais saugoti netinkamose patalpose³.

1864 m. gegužės 22 d. pasirodęs caro potvarkis veikiančių parapijų bažnyčių taisymą ir atnaujinimą, taip pat naujų statybą, bažnytinę vyresnybę įpareigojo derinti su administracine krašto valdžia. Griežtai buvo reikalaujama gauti išankstinę krašto valdytojo – generalinio gubernatoriaus leidimą statyti, atnaujinti ar remontuoti valdžios įteisintas filines bažnyčias, koplyčias ir atskirai įrengiamus altorius⁴. Nors caro valdžia griežtai kontroliavo maldos namų statybą ir renovaciją, tačiau nedaug tesikišo į veikiančių bažnyčių vidaus interjero tvarkymą⁵, kuris buvo paliktas vyskupų priežiū-

¹ Yra žinoma daug atvejų, kai paveikslų formatai, pritaikant naujai vietai, būdavo sumažinami arba padidinami.

² Tokių restauravimų rezultatas yra dalinis arba pilnas autorinės kompozicijos pertapymas.

³ Tai būdavo drėgnos, tamsios ir nešvarios patalpos (užaltorinė dalis, palėpė ir kt.), kuriose drėgmės ir pelėsių veikiami meno kūriniai greitai sunykdamo.

⁴ Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, *Lietuvos bažnyčių dailė: XX amžiaus I pusė*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009, p. 17–18.

⁵ *Ibid.*, p. 22.

rai⁶. Vietinės reikšmės paveikslų restauravimas buvo bažnyčias prižiūrinčių kunigų valioje. Carinės administracijos bažnyčių statybos ir renovacijos kontrolė tęsėsi iki 1905 m. balandžio 17 d., kai caro tolerancijos įsaku buvo panaikinti kai kurie galioję apribojimai⁷.

Tačiau dar nuo Apšvietos epochos ir romantizmo laikotarpio egzistavusios senovės paminklų tyrinėjimo ir išsaugojimo tendencijos tęsėsi, nepaisant vyraujančių nepalankių sąlygų. Ir toliau egzistuojančioms, ir visuomeniniais pagrindais įsteigtoms naujoms organizacijoms, kurios puoselėjo ir tyrinėjo senovės paminklus, buvo svarbus meno kūrinių likimas, išsaugojimas ir restauravimas. Tiriamo laikotarpio spaudoje esama publikacijų, kuriose pateikiami rekomendacinio pobūdžio pasiūlymai dėl bažnyčiose ir privačiuose rinkiniuose esančių ir nykstančių kultūros paminklų saugojimo bei restauravimo. Vienas iš reikšmingiausių veikalų *Wskazówka do utrzymania kościołów, cerkwi i przechowywanych tamże zabytków przeszłości (Patarimai apie bažnyčių, cerkvių ir ten esančių praeities vertybių priežiūrą)*⁸, pasirodęs Krokuvoje 1869 m., buvo parašytas dailininko, pedagogo, meno istoriko, muziejininko ir senų meno kūrinių restauratoriaus prof. Vladislavo Luščkievičiaus (Władysław Łuszczkiewicz, 1828–1900). Šis veikalas ne vieną kartą buvo išleistas ir iš naujo papildytas paties autoriaus⁹, taip pat su įvairiais komentarais pasirodė ir to meto spaudoje¹⁰:

Išlikę senų laikų ant drobės tapyti paveikslai gali būti vertingi kaip praėjusių laikų palikimas arba kaip įvairių tapybos mokyklų pavyzdžiai, kuriuos būtina apsaugoti nuo sunykimo ir pažeidimų.¹¹

Paveikslai bažnyčiose būna pažeisti drėgmės arba sugadinti blogos restauracijos savamoksių dailininkų, kurių šventvagiška ranka pertapė nuostabius meno kūrinius. Taip vyksta visur ir įvairiose vietose, ir dėl to daug paveikslų sugadinti pradingo visiems laikams.¹²

⁶ *Ibid.*, p. 20.

⁷ *Ibid.*, p. 19.

⁸ Władysław Łuszczkiewicz, *Wskazówka do utrzymania kościołów, cerkwi i przechowywanych tamże zabytków przeszłości*, Kraków: Gród podwawelski, 1869.

⁹ Władysław Łuszczkiewicz, *Poradnik dla zajmujących się utrzymaniem i restaurowaniem kościołów i kościelnych sprzętów*, Kraków: Przegląd Katolicki, 1887.

¹⁰ Władysław Łuszczkiewicz, „Wskazówka do utrzymania kościołów, cerkwi i przechowywanych tamże zabytków przeszłości“, *Przegląd Katolicki*, Warszawa, 1871, Nr. 36–40; 1872, Nr. 1–5.

¹¹ *Ibid.*, Nr. 2, p. 21.

¹² *Ibid.*, p. 22.

Paveikslus, pažeistus drėgmės, siūlome nedžiovinti prie ugnies arba saulėje, bet atsargiai leisti jiems išdžiūti vėdinamoje patalpoje. Žiemą negalima tokių kūrinių valyti vandeniu, o vasarą tai įmanoma labai atsargiai, valymui naudojant vandenį, geriausia distiliuotą, ir tik tada, kai yra įsitikinta, jog paveikslas tapytas aliejiniais dažais; negalima atnaujinimui perpti vaizdo kiaušinio baltymais ar alumi, bet geriausia tokių kūrinių palikti toki, koks jis yra, ir ieškoti kas galėtų restauruoti, nors tokių meistrų labai trūksta. Susibangavusius ant drobės tapytus paveikslus reikia perkelti ant naujų porėmių, iš pradžių nuvalius nešvarumus iš abiejų pusių. Tapybą, kuri yra smarkiai dėmėta, galima vieną ar du kartus perpti tapybai naudojamu aliejumi arba švariu pokostu, ir tik iš nugarinės pusės.¹³

Restauruojant paveikslus ne bažnyčioje, reikia būti labai atsargiems, kad atgal sugrįžtų originalas, o ne kopija, nes tokių dalykų labai daug pasitaiko. Pažeistus paveikslus, jei jų šiuo metu negalima gerai restauruoti, reikia saugoti labai atsargiai, sulaukti tokių kūrinių įvertinimo ir restauracijos.

Ne kiekvienas dailininkas moka tvarkyti senus paveikslus. Dažnai pasitaiko, kad vengdamas sudėtingų darbų, dailininkas tiesiog pertapo meno kūrinių iš naujo, kai tereikėjo tik pažeistas vietas sutvarkyti. Labai sudėtinga restauratoriui valyti seną patamsėjusį laką ir nešvarumus. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad neatidžiai ir nekruopščiai dirbant, paveikslų restauracija kūrinių gali dar labiau sugadinti.¹⁴

Vėliau, remdamiesi greičiausiai tuo pačiu šaltiniu, 1888 m. Lenkijos Karalystės dailiųjų menų skatinimo draugijos komitetas (*Komitet Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Królestwie Polskiem*) savaitraštyje *Tygodnik Ilustrowany* Nr. 275 paskelbė straipsnį, kuriame taip pat patariama kaip saugoti ir restauruoti paveikslus:

[...] atsižvelgdami į tai, kad daug aliejiniais dažais tapytų paveikslų bažnyčiose, taip pat privačių namų rinkiniuose nyksta nesugrįžtamai, tiesiog nežinant apie įmanomus tokių kūrinių saugojimo būdus, taip pat juos nemokėsiškai valant ir atnaujinant, [komitetas], remdamasis daugiamete užsienio patirtimi, turi pranešti žemiau išvardytus pasiūlymus kaip saugoti ir restauruoti tapybos kūrinius:

Drėgmė yra pati pavojingiausia kūriniams, nes jos veikiami trūnija mediniai tapybos pagrindai, o aliejiniais dažais ant drobės tapyti paveikslai pūna ir pelija. Todėl rekomenduojame paveikslų nugarines puses kuo nors uždengti, nes tai sulėtins drėgmės, o dažnai ir druskų, skverbimąsi iš mūro į meno kūrinius.

Saulės spindulių poveikis yra greitas, pražūtingas ir neatitaisomas. Todėl rekomenduojama paveikslus uždengti užuolaidomis. Taip pat galima naudoti įvairias užuolaidas ir langams pridengti arba langų stiklą nuspalvinti baltais matiniais dažais.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Ibid.*, p. 24.

Esant galimybei reikėtų žvakes laikyti kuo toliau nuo paveikslų, nes šilumos veikiamas dažų sluoksnis pasidaro minkštas ir praranda savo spalvas.

Taip pat nuo paveikslų reikia labai atsargiai nuvalyti dulkes ir pelėsius. Tokiam valymui tinka plona drobė ar vilnonio audinio skiautė. Reikia vengti įvairių aliejų paveikslams valyti ir atgaivinti, nes į dažus, drobę ar medį įsigėręs aliejus negali atgaivinti paveikslo, bet tik jį patamsina. Tokiu atveju panaudotas aliejus labai kenkia paveikslui.

Negalima bet kam, o tik tokius darbus išmanantiems žmonėms duoti valyti paveikslus, nes valymo darbai yra itin sudėtingi ir reikalauja didelio kruopštumo bei atsakingumo. Taip pat reikėtų atkreipti dėmesį į paveikslo pakabinimą ir apšvietimą, nes tamsiuose užkaboriuose pakabinti paveikslo nyksta toliau. Muilo [šarmo] naudojimas paveikslų valymui ypač kenkia dažams ir turėtų visiems laikams būti uždraustas.

Lako parinkimas paveikslui yra labai svarbus. Reikia vengti įvairių parduodamų lako mikštūrų, nes jų sudėtyje gali būti vaško, kuris užteptas ant paveikslų palieka įvairias dėmes ir gadina visą vaizdą. Iš tiesų lakas ant paveikslo turi džiūti mažiausiai dešimt metų, jei norima išvengti įvairių dėmių.

Lako sluoksnio neapsaugoti paveikslo pasidengia dulkėmis, kurios vėliau, veikiamos drėgmės, tvirtai prilimpa ir įsiskverbia į dažus, pakeisdamos vaizdą ir pasmerkdamos kūrinių sunykimui. Tačiau perspėjame, kad paveikslo padengimas laku turi būti atliktas tik tokius darbus išmanančių žmonių.

Ir pabaigai, viską paaiškinus, ruošiantis paveikslo restauravimui, reikia ypač atsargiai parinkti dailininkus. Pasirinkti reikia tik tokius, kurie susipažinę su restauravimo darbais ir yra dirbę tvarkant meno kūrinius.¹⁵

Remiantis įvairiais spaudoje paskelbtais pasiūlymais ir rekomendacijomis kaip saugoti ir restauruoti paveikslus, galima apžvelgti situaciją Vilniaus krašte XIX a. antroje pusėje. Pirmiausia reikėtų panagrinėti, kokia padėtis susiklostė rengiant dailininkus po Vilniaus universiteto uždarymo 1832 m. gegužės 13 d., nes tvarkant meno kūrinius dalyvaudavo įvairaus pasiruošimo menininkai, kurių individualūs veiksmai, priklausomai nuo užsakovų finansinių galimybių ir požiūrio į meno kūrinius, įtakojo įvairių paveikslų tvarkybos darbus.

Vienas iš nagrinėjamo laikotarpio esminių įvykių, įtakojęs tolimesnę meno raidą Lietuvoje, taip pat ir meno kūrinių restauravimo tendencijas, buvo Vilniaus piešimo mokyklos¹⁶ įkūrimas 1866 m. gruodžio 6 d.¹⁷ Nuo įkū-

¹⁵ *Tygodnik Ilustrowany*, Warszawa, 1888, Nr. 275, p. 224.

¹⁶ Nuo 1866 m. Vilniaus amatų-piešimo mokykla ir tapybos klasė. Nuo 1867 m. Vilniaus liaudies piešimo mokykla. Mokykla gyvavo iki 1915 m.

¹⁷ Jolanta Širkaitė, „Vilniaus piešimo mokykla ir jos mokiniai“, in: *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, t. 3, sudarytojas Vytautas Berenis, Vilnius: Gervelė, 1997, p. 173.

rimo pradžios, vadovaujama dailininko Ivano Trutnevo (Иван Петрович Трутнев, 1827–1912), mokykla susilaukė didelio populiarumo: pirmaisiais metais amatų-piešimo mokyklą lankė iki 60 mokinių, o tapybos klasę virš 50, 1867 m. buvo priimta 110, 1868 m. 130 mokinių¹⁸. Iš viso nuo pat mokyklos atidarymo, dėstytojo Trutnevo teigimu, per 25 metus Vilniaus piešimo mokykloje mokėsi apie 1500 mokinių¹⁹. Nors Vilniaus piešimo mokyklos įkūrimo tikslas, po 1863 m. sukilimo ir plataus masto bažnyčių ir vienuolynų uždarymo visoje Lietuvos teritorijoje, buvo politinis ir utilitarinis²⁰, siekiant, „kad ir vietinis menas, kaip vienas iš kultūros reiškimosi būdų, taip pat išvirstų į rusiškas formas“²¹, tačiau tai nedavė carinės imperijos trokštamų rezultatų, o šioje mokykloje dailės pradžiamokslį įgiję menininkai vėliau išgarsėjo Europoje ir Amerikoje.

Nors Vilniaus piešimo mokykloje pagal patvirtintas programas didžiausias dėmesys buvo kreipiamas į natūros tapybą ir piešimą, tačiau nemažai laiko buvo skiriama dailės istorijos ir kopijavimo pamokoms²², o kopijavimo metu turėta galimybių tyrinėti senųjų meistrų tapybos technikas ir medžiagas.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad šios mokyklos mokiniai vėliau buvo žinomi ir kaip senų paveikslų restauratoriai. Greičiausiai, trūkstant užsakyimų tapybos kūriniams ir išnykus pagrindiniam bažnyčių finansuotojui dvarininkų luomui, tokie atlikti restauravimo darbai buvo tik viena iš galimybių greitai užsidirbti papildomų lėšų pragyvenimui. Tačiau dėl pasikeitusio požiūrio į meno kūrinius ir pasikeitusių restauravimo tendencijų, taip pat dėl lėšų stokos, šiuo laikotarpiu pastebimas masinis paveikslų „atnaujinimas“, primityviai pertapant vaizdinę paveikslų pusę pagal autorinę kompoziciją. Tokie „atnaujinimai“ buvo įtakoti nebuvusios galimybės susipažinti su tuo metu Europoje vyraujančiais restauravimo metodais, taip pat vietinės reikšmės paveikslų restauravimą palikus bažnyčias prižiūrinčių kunigų valioje.

Pažymėtinas Vilniaus piešimo mokyklos mokinys Vincentas Lukaševičius (Wincenty Lukaszewicz, 1861–1931), kuris, baigęs Vilniaus piešimo

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*, p. 182.

²⁰ Tokios mokyklos pirminis įkūrimo uždavinys buvo išugdyti dailininkus ikonų tapytojus, nes naujai statomoms cerkvėms ir perdirbtoms į cerkves bažnyčioms reikėjo ikonostasų.

²¹ Jolanta Širkaitė, *op. cit.*, p. 168.

²² *Ibid.*, p. 192.

mokyklą, vėliau 1881–1891 m. studijavo tapybą Peterburgo dailės akademijoje, kur gavo II laipsnio dailininko vardą, o po mokslų sugrįžęs į Lietuvą tapė paveikslus įvairioms bažnyčioms. Žinoma, kad kartu su Mykolu Elvyru Andrioliu (Michał Elwir Andriolli, 1836–1893) 1891–1892 m. tapė paveikslus Kauno bažnyčioms. Apie 1902 m. Lukaševičius „pertapė“²³ pagal autorinę kompoziciją Šv. Vaitiekaus ir šv. Mykolo bažnyčios Konsense (Końskie, Lenkija) *Dievo Motinos su kūdikiu ir Šv. Mikalojus* paveikslą²⁴. 1902–1906 m. Lukaševičius restauruodamas „pertapė“ Šv. Pranciškaus Ksavero (jėzuitų) bažnyčios Piotrkove (Piotrków Trybunalski, Lenkija) paveikslus *Šv. Aloyzas Gonzaga, Šv. Barbora, Šv. Ivona* ir *Šv. Juozapas*²⁵.

Kitas žinomas Vilniaus piešimo mokyklos mokinys, kuris be tapybos taip pat restauruodavo paveikslus ir skulptūras, buvo Juozapas Balzukevičius (Józef Bażukiewicz, 1867–1915), skulptoriaus ir drožėjo Vincento Balzukevičiaus (Wincenty Bażukiewicz, 1835–1907) sūnus, skulptoriaus Boleslovo Balzukevičiaus (Bolesław Bażukiewicz, 1879–1935) ir tapytojos Liucijos Balzukevičiūtės (Łucja Bażukiewiczówna, 1887–1976) brolis. Po mokslų Vilniaus piešimo mokykloje, 1883–1893 m. Peterburgo dailės akademijoje studijavo tapybą. 1894–1897 m. mokytojavo Čerepoveco (Rusija) gimnazijoje. Sugrįžęs į Vilnių nuo 1897 m. dėstė Juozapo Montvilos įsteigtoje dailės mokykloje Vilniuje (nuo 1912 m. buvo šios mokyklos vadovas). Dalyvavo Vilniaus dailės draugijos veikloje ir jos surengtose parodose (1910, 1912, 1914 m.). Sukūrė daug religinės tematikos paveikslų bažnyčioms, buitinių kompozicijų, peizažų, aliejumi ir akvarele nutapė Vilniaus vaizdų, pastatų interjerų ir portretų²⁶.

Žinoma, kad Juozapas Balzukevičius 1898 m. naujai atstatytai Senųjų Trakų bažnyčiai „iš pagrindų atnaujino“²⁷ neįvardytus du altorinius paveikslus²⁸, vėliau, apie 1898 m., Vilniaus Šv. Rapolo bažnyčioje pertapė²⁹

²³ „Przemalował.“

²⁴ *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.): Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. V: *Le–M*, pod redakcją Janusza Derwojeda, Warszawa: PAN, 1993, p. 199.

²⁵ *Ibid.*, p. 200.

²⁶ *Vilniaus meno mokykla ir jos tradicijos*: Parodos katalogas, Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, 1996, p. 311.

²⁷ „Gruntownie odnowił.“

²⁸ Ks. Leon Czudowski, „Poświęcenie kamienia węgielnego pod budowę kościoła w Starych Trokach“, *Przegląd Katolicki*, 1898-09-03–15, Nr. 37, p. 585.

²⁹ „Odnowił.“

Simono Čechavičiaus paveikslus³⁰, 1905 m. Vilniaus Pranciškonų bažnyčios koplyčioje restauravo skulptūrą Švč. *Mergelė Marija*³¹ (il. 1).

Kitas dailininkas, kuris be tapybos taip pat ir restauruodavo paveikslus, buvo ne Vilniaus piešimo mokyklos auklėtinis Vincentas Slendzinskis (Wincenty Slendzinski, 1837–1909). Slendzinskis tapybos mokėsi pas tėvą Aleksandrą Slendzinskį (Aleksander Slendzinski, 1809–1878) ir Kanutą Rusecką (Kanuty Rusiecki, 1800–1860), nors pagrindinį meninį išsilavinimą įgijo nuo 1855 ar 1856 iki 1863 m. studijuodamas Maskvos tapybos, skulptūros ir architektūros mokykloje (studijų metais jį rėmė Benediktas Tiškevičius). Už dalyvavimą 1863 m. sukilime buvo ištremtas į Sibirą, vėliau gyveno įvairiose Rusijos imperijos vietose. 1867 m. Peterburgo dailės akademija Slendzinskiui suteikė laisvojo dailininko vardą. 1872 m., grįžęs iš tremties, gyveno Krokuvoje pas brolių ir susipažino su dailininku Janu Mateika (Jan Matejko, 1838–1893). Jo paskatintas tapė paveikslus istorine tematika. Iš Krokuvos buvo išvykęs į Drezdeną, kur apsigyveno pas rašytoją Józefą Ignacą Kraszewskį. Kraszewskis jį supažindino su įvairiais meno mecenatais (Działyńskiais, Mielżyńskiais ir Kwileckiais). Būdamas Drezdene buvo išvykęs į Działyńskių giminės Kórniko pilį netoli Poznanės, kurioje restauravo Renesanso laikotarpio paveikslus. 1875–1883 m. vėl buvo tremtyje Charkove. 1883 m. gavęs leidimą, grįžo iš tremties ir apsigyveno



1. Švč. Mergelė Marija. Vilniaus Pranciškonų bažnyčios koplyčia. Nežinomas fotografas. Nuotr. apie 1929. Autoriaus asmeninis archyvas

³⁰ *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.): Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. I: A–C, pod redakcją Jolanty Maurin-Białostockiej, Warszawa: PAN, 1971, p. 81.

³¹ Emilia Węśławska, „Poświęcenie kaplicy po-Franciszkańskiej w Wilnie“, *Przyjaciel ludu*, 1906-10-12 (25), Nr. 40, p. 1.



2. Žygimanto Augusto portretas. LDM RC archyvas. Arūno Bėkštos nuotr. 1984



3. Žygimanto Augusto portretas. Nugarinė pusė. LDM RC archyvas. Arūno Bėkštos nuotr. 1984

Vilniuje. Tuo metu Slendzinskis buvo garsiausias Vilniaus religinio meno tapytojas ir restauratorius³².

1863 m. Slendzinskis „atnaujino“ paveikslą *Žygimanto Augusto portretas*³³ (il. 2). Paveikslo ne vaizdinėje pusėje ant rudo dažyto fono yra užrašas lenkų kalba juodais dažais (il. 3):

Žygimantas Augustas Karalius P:W:X:L: Įsigytas išparduodant Vilniaus Rotušės turtą. Šį paveikslą 1863 m. rūpestingai atnaujino Vincentas Slendzinskis, kilęs iš Vilniaus. J. K. Vilčinskio, Vilniaus albumo leidėjas, nuosavybė.³⁴

Paveikslo *Žygimanto Augusto portretas* „atnaujinimo“ metu Slendzinskis dėl nežinomų priežasčių pašalino seną porėmį ir autorinę drobę dervos mišiniu priklijavo prie naujo medinio ovalo formos pagrindo. Taip pat buvo nuvalytas senas patamsėjęs lako sluoksniu, o autorinis užrašas paveikslo

³² Eugeniusz Szulborski, „Sleńdzińscy i Galeria im. Sleńdzińskich“, *Nasza gazeta*, 2001, Nr. 42 (531), p. 7–10.

³³ Nežinomas XVIII a. Lietuvos dailininkas, medis, drobė, aliejinė tapyba, LDM, Inv. Nr. 332 Ap 3.

³⁴ „Zygmunt August Krol P: W: X: L: Nabyty na licytacyi ruchomosci Ratusza Wilenskiego. Wspolczesny ten Wizerunek odnowil starannie r. 1863 Wincenty Slendzinski z Wilna rodem. Wlasnosc J. K. Wilczynskiego Wyd. Alb. Wilenskiego.“

kraštuose paryškintas aliejiniais dažais³⁵. 1863 m. data nurodo, kad restauratoriaus praktika Slendzinskis ėmė užsiiminėti anksti, iš karto po studijų Maskvoje.

1885 m. Slendzinskis restauravo Vilniaus Bernardinų bažnyčios paveikslus Šv. Jonas Kapestranas prieš Lietuvos didįjį kunigaikštį ir Lenkijos karalių Kazimierą Jogailaitį³⁶, Šv. Didakas ir kelis kitus neįvardytus³⁷.

1895 m. Vilniaus vyskupijos Gervėčių Šv. Trejybės bažnyčios kunigo Julijaus Narkevičiaus (Juliusz Narkiewicz) rūpesčiu buvo sutvarkytas senas altorius, taip pat vietoje senų paveikslų pakabinti trys nauji Slendzinskio nutapyti paveikslai³⁸: kairiojo altoriaus viršutiniame trancepte paveikslas Išganytojas³⁹, dešiniajame altoriuje Švč. Rožančinė Dievo motina su šv. Dominyku ir Nekaltasis prasidėjimas⁴⁰, nutapytas pagal dailininką Murillio. Tais pačiais metais Slendzinskis⁴¹ „pertapė“⁴² šios bažnyčios altorinį XVIII a. vidurio paveikslą Šv. Juozapas su kūdikėliu⁴³. „Pertapymo“ metu paveikslas neteko savo pirminės autorinės idėjos ir išvaizdos, nes visa autorinė tapyba buvo užtapyta aliejiniais dažais, nekeičiant autorinės kompozicijos schemos⁴⁴.

Apie 1900 m. Slendzinskis restauravo visus Vilniaus Šv. Baltramiejaus bažnyčios paveikslus⁴⁵. Šių paveikslų likimas po 1949 m. bažnyčios uždarymo nėra žinomas⁴⁶.

³⁵ Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centro tapybos restauravimo registracijos knyga Nr. 6, 1986 m., rest. Nr. 96/4672.

³⁶ Nežinomas XVII a. Lietuvos tapytojas, drobė, aliejus, 320 x 226 cm, LDM, T 2697.

³⁷ „Ten obraz, dalej męcenstwo sw. Dydaka i inne restaurował tutaj pierwszy Wincenty Slendzinski, przed kilkunastu laty“ (Lucjan Uziębło, „Kościół po-Bernardyński w Wilnie“, in: *Kurjer Litewski*, priedas *Życie ilustrowane*, 1909, Nr. 5, p. 33).

³⁸ Marcin Zgliński, „Kościół parafialny P. W. Trójcy Św. w Gierwiatach“, in: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej: Kścioły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, t. 1, Kraków: Antykwa, 2005, p. 74.

³⁹ „Twarz Umezczonego Zbawiciela (Veraicon).“

⁴⁰ „Niepokalanego Poczecia (Immaculata).“ Šio paveikslo nevaizdinėje pusėje yra įrašas: „Wilna 1895 r. Wincenty Slendziński“.

⁴¹ *Ibid.*, p. 79.

⁴² „Przemalował Wincent Slendzinski.“

⁴³ Simono Čechavičiaus paveikslo Šv. Juozapas su kūdikėliu kopija. Paveikslas Gervėčių Šv. Trejybės bažnyčios inventoriuose minimas nuo 1797 m. (Marcin Zgliński, *op. cit.*, p. 88).

⁴⁴ Marcin Zgliński, *op. cit.*, p. 79.

⁴⁵ Eugeniusz Szulborski, *op. cit.*, p. 7–10.

⁴⁶ Trys mediniai barokiniai Vilniaus Šv. Baltramiejaus bažnyčios altoriai perkelti į Nemėnčinės bažnyčią, kitų dviejų likimas nežinomas.



4. Šv. Pranciškus Ksaveras. Maišiagalos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia. LDM RC archyvas. Rapolo Vedricko nuotr. 2007

atnaujino ir visą pertapė“⁵¹ S. Downaras⁵². 1868 m. paveikslo restauravimo priežastis buvo apatinėje paveikslo dalyje esantys pagrindo išplyšimai. Restauravimo metu autorinės tapybos dažų sluoksnis buvo pilnai užtapytas. Greičiausiai tokių užtapytųjų priežastis buvo smulkūs autorinio grunto ir tapybos sluoksnio ištrupėjimai, taip pat autorinio dažų sluoksnio išblukimai ir nusitrynimai. Užtapytųjų sluoksnis nevienodo storio – vietomis užtapyta itin plonai ir pro užtapytųjų sluoksnį prasišviečia autorinė tapyba (figūrų veidai, rankos, raudona stula, angelų sparnai), tačiau fonas užtapytas sto-

1905 m. Slendzinkis restauravo paveikslą *Rinkevičiaus portretas*⁴⁷. Nevaizdinėje paveikslo pusėje kairėje dalyje buvo užrašas lenkų kalba: „Restauravo Vincentas Slendzinskis Vilnius 1905 m.“⁴⁸ Restauravimo metu Slendzinskis autorinę paveikslo drobę gyvulinės kilmės klijais priklijavo prie kartono. Buvę smulkūs autorinio dažų sluoksnio ir grunto praradimai buvo gruntuoti gruntu, vėliau tonuoti ir retušuoti aliejiniais dažais⁴⁹. 1905 m. atliktų restauravimo darbų data liudija, kad restauravimu Slendzinskis vertėsi iki pat gyvenimo pabaigos.

1868 m. Vilniaus vyskupijos Maišiagalos Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų bažnyčios paveikslą *Šv. Pranciškus Ksaveras*⁵⁰ (il. 4) „at-

⁴⁷ Nežinomas Lietuvos tapytojas, Rinkevičiaus portretas, 1838, kartonas, drobė, aliejinė tapyba, 49 x 62 cm, LDM, rest. prot. 661/90, ED 3245, ap. 2259.

⁴⁸ „Restawrował Wincenty Slendzinski Wilno 1905.“

⁴⁹ Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centro archyvas, restauravimo protokolas Nr. 661/90.

⁵⁰ „Šv. Pranciškus Ksaveras“, Mickiewicz, 1694, drobė, aliejinė tapyba, 107 x 158 cm, LNM, AM GEK 26693, P 537.

⁵¹ Įrašas paveikslo nevaizdinėje pusėje: „Odnowił i poprawnie przemaalował S. Downar w r. 1868“.

⁵² Apie šį dailininką šiuo metu jokios informacijos nėra.

ru aliejinių dažų sluoksniu. Akivaizdu, kad užtapant autorinę tapybą, buvo pakartota autorinės kompozicijos schema, nes tiksliai atkartotos audinių klostės, ornamentai, stengtasi išlaikyti panašią spalvinę gamą. Didžiausi autorinės kompozicijos neatitikimai buvo atrasti 2005 m. restauravimo metu šalinant užtapytus – danguje virš vaizduojamo asmens galvos atidengtas užrašas *Satis est Domine, satis est...*⁵³

Apie 1900 m. (1894 m.?) Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčios paveikslus restauravo⁵⁴ Bronislava Kaminska (Bronisława Kamińska, ?–?). Apie ją žinoma, kad ji dalyvavo Vilniaus tapytojų parodoje 1894 m., ir žinoma, kad tapė religinius paveikslus bažnyčioms⁵⁵. Taip pat pažymima, kad Kaminska mokėsi Varšuvos dailės



5. Švč. Mergelė Marija. Šv. Kryžiaus (Bonifratrų) bažnyčia. Nežinomas fotografas. Nuotr. apie 1929. Autoriaus asmeninis archyvas

akademijoje pas Voicechą Gersoną (Wojciech Gerson, 1831–1901) ir Kazimierą Alchimavičių (Kazimierz Alchimowicz, 1840–1916)⁵⁶. 1904–1906 m. Kaminska „atnaujino“ Šv. Kryžiaus (Bonifratrų) bažnyčios paveikslą Švč. Mergelė Marija (il. 5). Toje pačioje bažnyčioje ji taip pat restauravo kitus neįvardytus paveikslus, auksavo altorius ir paveikslų rėmus⁵⁷.

1905 m. Vilniaus Bernardinų bažnyčios paveikslą Šv. Jonas Kapestranas prieš Lietuvos didįjį kunigaikštį ir Lenkijos karalių Kazimierą Jogailaitį „kruopščiai renovavo“⁵⁸ Juliušas Borovskis (Juliusz Borowski, ?–?), pasak Liucijono

⁵³ LNM Restauravimo centro ekspozicijos restauravimo pasas Nr. 15/06.

⁵⁴ *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.): Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. III: H–Ki, pod redakcją Jolanty Maurin-Białostockiej i Janusza Derwojeda, Wrocław: Ossolineum, 1979, p. 331–332.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 331–332.

⁵⁶ Vladislavas Zahorskis, *Šv. Kryžiaus (Bonifratrų) bažnyčios aprašymas*, in: *Lietuvos centrinis valstybinis istorijos archyvas*, f. 279, ap. 8, b. 8.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ „W tym zaś roku uzupełnił renowacje starannie Juliusz Borawski, znany artysta dramatyczny i art. malarz w jednej osobie.“



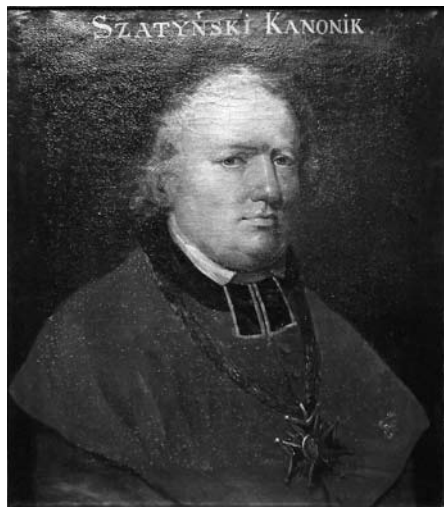
6. Mikalojaus III Radvilos portretas. LNM archyvas. Nuotr. apie 1949



7. Karolio Stanislovo II Radvilos portretas. LNM archyvas. Nuotr. apie 1949



8. Mykolo Kazimiero II Radvilos portretas. LNM archyvas. Nuotr. apie 1949



9. Kanauninko šatinskio (Szatyrński) portretas. LNM archyvas. Nuotr. 2009

Uziemblos (Lucjan Uziębło, 1864–1942), „žinomas dramoms aktorius ir tapytojas viename asmenyje“⁵⁹.

Po 1914 m. gaisro Vilniaus Bernardinų bažnyčios zakristijoje⁶⁰ paveikslus *Mikalojaus III Radvilos portretas*⁶¹ (il. 6), *Karloio Stanislovo II Radvilos portretas*⁶² (il. 7), *Mykolo Kazimiero II Radvilos portretas*⁶³ (il. 8), *Kanauninko Šatinskio (Szatynski) portretas*⁶⁴ (il. 9) ir *Vyskupo Masalskio portretas*⁶⁵ „restauravo“ Vladislovas Leščinskis (Władysław Leszczyński, 1852–1916). Restauruotų paveikslų nevaizdinėje pusėje buvo arba yra identiški įrašai: „Restauratorius Vl. Leščinskis 1914 m.“⁶⁶ Žinoma, kad po Leščinskio restauravimo Radvilų ir kanauninko Šatinskio portretai sugrįžo į savo pirminę vietą Bernardinų bažnyčios zakristijoje. Tačiau vyskupo Masalskio portretas buvo smarkiai pažeistas ugnies, nors ir restauruotas, tačiau atgal į zakristiją nesugrįžo⁶⁷.

Leščinskis nuo 1870 m. mokėsi Varšuvos piešimo klasėje. Gavęs stipendiją, nuo 1878 m. studijavo Peterburgo dailės akademijoje. Ją pabaigęs gyveno ir tapė Varšuvoje. 1880 m. keliavo po Kaukazą. Po 1891 m. buvo apsisojęs Kryme ir Voluinėje. Nuo 1907 m. gyveno Vilniuje. Leščinskis tapė peizažus ir istorinės tematikos paveikslus⁶⁸, taip pat pagal užsakymus piešė šeimyninius portretus. Gyvendamas Vilniuje tapė ir restauravo bažnytinius paveikslus. Kai kurie jo paveikslai Vilniuje buvo išspausdinti V. Barkovskio (W. Barkowski) leistuose atvirukuose. 1913 m. išleido keletą satyrinio laikraščio *Szubrawiec* (paskutinis numeris buvo pavadintas *Ex-Szubrawiec*) numerių, kuriuose publikavo savo piešinius ir literatūrinius tekstus. 1913 m.

⁵⁹ Lucjan Uziębło, *op. cit.*, p. 33.

⁶⁰ „Wiadomosci bieżące“, *Kurjer Litewski*, 1914-01-30, Nr. 24, p. 2.

⁶¹ Nežinomas XVI a. Lietuvos tapytojas, drobė, aliejinė tapyba, 113 x 98 cm, LNM, Inv. Nr. T 15.

⁶² Nežinomas XVIII a. Lietuvos tapytojas, fanera, drobė, aliejinė tapyba, 64 x 75 cm, LNM, Inv. Nr. T 16.

⁶³ Nežinomas XVIII a. Lietuvos tapytojas, drobė, aliejinė tapyba, 64 x 75 cm, LNM, Inv. Nr. T 17.

⁶⁴ Nežinomas Lietuvos tapytojas, 1814, drobė, aliejinė tapyba, 39 x 46 cm, LNM, Inv. Nr. T 23.

⁶⁵ Nežinomas XVIII a. Lietuvos tapytojas, drobė, aliejinė tapyba, 75 x 63 cm, LNM, Inv. Nr. T 246.

⁶⁶ „Restauratur Wł. Leszczyński. AD 1914.“

⁶⁷ Lucjan Uziębło, „Restauracja zakrystji“, *Kurjer Litewski*, 1914-02-23, Nr. 45, p. 2.

⁶⁸ *Zaporožės kazokai svečiuose pas Krymo chaną, Tuhaj-bėjaus pasiuntiniai pas Bogdaną Chmelnickį, Napoleonas ant Gedimino kalno, Konstitucinė priesaika Vilniaus katedroje, Z. Sierakausko mirtis 1863 m. Vilniuje, Kunigas Mackevičius 1863 m. Paberžėje laimina sukilėlius prieš mūšį ir kt.*

laikraštyje *Litwa i Rus* buvo išspausdintas Leščinskio straipsnis „1863 metų prisiminimai iš Voluinės“. Dalyvavo parodose Varšuvoje (1876, 1886, 1888). 1907 (eksponuoti 37 piešiniai) ir 1912 m. dalyvavo Vilniaus dailininkų draugijos parodose⁶⁹.

Nors dailininkas Vladislovas Leščinskis turėjo gerą profesinį meninį išsilavinimą, tačiau vizualiai apžiūrinėjant paveikslus, atkreiptas dėmesys, kad jo panaudoti restauravimo metodai yra savamoksliai, eksperimentiniai ir netgi drastiški – dubliavimas ant faneros, autorinių formatų mažinimas, vaizdinės pusės užtapymai pagal autorinę kompoziciją. Gali būti, kad tokių restauravimo metodų ir medžiagų panaudojimas buvo skubėjimo rezultatas, nes visi pažeisti kūriniai sutvarkyti labai greitai (per 1–2 mėnesius).

1915 m. vokiečiams užiminėjant Vilnių, apšaudymo metu nuo netoli sprogusio artilerijos sviedinio smarkiai nukentėjo Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčios XVI a. paveikslas Šv. *Mikalojus* (sutrūkinėjo paveikslo gruntas ir dažų sluoksnius). Tais pačiais metais paveikslą restauravo dailininkė Liucija Balzukevičiūtė (Łucja Bażukiewiczówna, 1887–1976), kuri 1902–1906 m. mokėsi Vilniaus piešimo mokykloje. Nors restauravimo darbus prižiūrėjo Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesorius konservatorius Juliusas Klosas (Julysz Kłos, 1881–1933)⁷⁰ tačiau, matyt, ir dėl lėšų trūkumo, ir dėl žinių stokos paveikslo autorinis grunto ir dažų sluoksnius tik sutvirtintas, o sena XVI a. tapyba buvo uždengta linoleumo gabalais, ant kurių, pagal išlikusią senąją tapybą, iš naujo nutapytas veidas ir rankos⁷¹.

Peržiūrėjus šiuo metu surinktą informaciją apie atliktus paveikslų restauravimo darbus Vilniaus krašte nuo 1863 iki 1918 m. galima teigti, kad po Vilniaus universiteto uždarymo 1832 m. gegužės 13 d. restauravimo metodai, taip pat etinės ir estetinės restauravimo sampratos pasikeitė. Pastebima paveikslų pagal autorinę kompoziciją vaizdinės pusės užtapymų tendencija, taip sukuriant paveikslų atnaujinimo išpūdį, o paveikslų autorinių pagrindų restauravimas įgavo sunkiai paaiškinamus, netgi drastiškus technologinius metodus, nes autorinės drobės pritvirtinimas priključuojant stipriais gyvulinės kilmės klijais prie kitų kietesnių pagrindų iššaukia deformacijas, nuo ko vėliau atsirandantys vaizdinės pusės pažeidimai yra sunkiai pašalinami net ir dabartinais laikais.

⁶⁹ *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. V, p. 67–68.

⁷⁰ Viktoras Petkus, *Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčia*, Vilnius: Petro ofsetas, 2004, p. 154.

⁷¹ Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centro tapybos restauravimo registracijos knyga Nr. 5, 1983 m., rest. Nr. 394/3075.

Nors nuo 1866 iki 1915 m. gyvavo Vilniaus piešimo mokykla, tačiau tai buvo daugiau techninio piešimo ir tapybos mokykla, o šią mokyklą baigę mokiniai arba dirbdavo smulkius meninius darbus, arba nepasilikę Lietuvoje ir pratęšę studijas Rusijoje ar Europoje tapo modernistinio meno atstovais. Pasitaikantys atskiri Vilniaus piešimo mokyklos mokinių atlikti paveikslų restauravimo pavyzdžiai atskleidžia pasikeitusį požiūrį į senus meno kūrinius, kurie, praradę sakralų ryšį su tikinčiais, deja, tampa tik bažnyčių vidaus ir išorės interjerus puošiančiais objektais.

TENDENCIES OF CONSERVATION AND RESTORATION
OF PAINTINGS IN VILNIUS REGION FROM THE SECOND
HALF OF THE XIXTH CENTURY TO THE BEGINNING
OF THE XXTH CENTURY

Juozapas Blažiūnas

Summary

After the defeat of the uprising in 1863, there was an unfavorable situation for the Catholic Church and faith in Lithuania, when the churches and monasteries were being closed and the works of art were being destroyed, ruined or relocated to other churches. Works of art are at their most vulnerable condition during relocation because they were moved to locations unsuitable for them. The paintings were also reorganized without regard to the formatting of authors, restored by amateur painters, or placed in various premises unsuitable for storing art works. Having examined the information about the restoration of paintings in the region of Vilnius from 1863 to 1918, it is possible to assert that after the closure of Vilnius University in 1832, the methods of restoration as well as the ethical and aesthetic perceptions of restoration changed. The tendency of over-painting on the front side according to the original composition is noticeable, creating the impression of the renewal of painting, while drastic technological methods are applied for restoring original painting supports.

Although the Vilnius Drawing School existed from 1866 to 1915, it was more a school for technical drawing and painting. The particular examples of painting restoration performed by students of the Vilnius Drawing School reveal the altered attitude towards old works of art, which unfortunately have become only the objects of churches' interior and exterior decoration after the loss of sacral connection with the believers.

KULTŪRINĖS AUTONOMIJOS IDĖJA IR KATALIKIŠKO ŠVIETIMO SISTEMA TARPUKARIO LIETUVOJE (1918–1940 M.)

DANGIRAS MAČIULIS

Kultūrinės autonomijos principas, kalbant apie tarpukario Lietuvą, paprastai prisimenamas tik tuomet, jei kalba pasisuka apie tautines mažumas – trečiame dešimtmetyje Lietuvoje egzistavusią žydų autonomiją, kai autonominių teisių subjektu tapusi žydų bendruomenė bandė savarankiškai tvarkytis valstybės jai apibrėžtoje erdvėje¹. Taigi kultūrinės autonomijos idėja iš esmės vienareikšmiškai asocijuojasi su tautinių mažumų teisėmis, nors tarpukariu šios idėjos samprata buvo gerokai platesnė, o jos principai buvo aktualūs ir kitoms bendruomenėms, siekusioms apsaugoti savo kultūrinės raiškos erdvę. Ypatingą populiarumą ši idėja tarpukariu įgijo katalikų visuomenėje – ją siūlyta įgyvendinti ginant katalikų teises švietimo erdvėje. Paradoksalu tai, jog kultūrinės autonomijos idėja katalikiškame diskurse suvešėjo kaip tik po to, kai 1926 m. buvo likviduota žydų autonomija. Šiame straipsnyje ir siekiama apžvelgti kultūrinės autonomijos idėjos raišką katalikiškame diskurse tarpukario Lietuvoje. Reikia pažymėti, kad kultūrinės autonomijos idėja buvo glaudžiai susijusi su Katalikų Bažnyčios ir politinio režimo varžytuvėmis dėl įtakos ugdymo erdvėje, tad tai suteikia progą dėmesingiau pažvelgti ir į tai, kaip Katalikų Bažnyčia gynė katalikiško švietimo erdvę nuo politinio režimo siekio savo rankose monopolizuoti ugdymą. Iki šiol, regis, niekas nesidomėjo kultūrinės autonomijos idėjos raiška tarpukario Lietuvoje, tad ir tyrimų šia tema nėra. Tuo tarpu mūsų tyrimui buvo reikšmingi Sauliaus Kaubrio ir Remigijaus Motuzo darbai, kuriuose

¹ Šarūnas Liekis, „*A state within a state? Jewish autonomy in Lithuania 1918–1925*“, Vilnius: Versus aureus, 2003; Liudas Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: Antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005, p. 62–77.

Straipsnis parengtas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos Nacionalinės lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programos remiamą projektą „Katalikybė ir visuomenė Lietuvoje XX amžiuje“.

bendrais bruožais nutapytas tiek visos tarpukario Lietuvos švietimo sistemos, tiek atskirai viduriniojo mokslo paveikslas².

1917 m. JAV leistame *Draugo* laikraštyje kun. Pranciškus Būčys paskelbė ciklą straipsnių, kurie kitais metais Čikagoje išleisti atskira knygele *Apie apšvietą*. Straipsniai rašyti tada, kai dar nebuvo aišku, kaip susiklostys Lietuvos likimas pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui. Tikėjimo, kad Lietuva taps savarankiška valstybe dar buvo mažai, tačiau vilties, jog karui pasibaigus etnografinė Lietuva gausianti bent jau kultūrinę autonomiją, netrūko. Gyvendamas naujosios Lietuvos laukimo nuotaikomis teologas Būčys dėstė savąją švietimo sistemos sutvarkymo viziją didesnę ar mažesnę laisvę įgysiančioje etnografinėje Lietuvoje. Jo pasiūlymai, kaip derėtų Lietuvoje sutvarkyti švietimo sistemą, buvo persmelkti gyvenimo rusifikacinėje aplinkoje patirties, kai katalikams teko budriai ginti savo kasdienės religinės praktikos teisę, o apie katalikiškos švietimo sistemos nuo pradinės iki aukštosios katalikiškos mokyklos sukūrimą buvo galima tik pasvajoti.

Kasdienio gyvenimo rusiškame „tautų kalėjime“ patirtis tik stipriau užaštrino daugelyje Europos valstybių Katalikų Bažnyčiai iškilusį klausimą, kaip sukurti katalikų interesams atliepiančią švietimo sistemą valstybėje, kuri ryžtingai unifikuoja ugdymo sistemą. Augančios valstybių pretenzijos sukurti vieningas, pilietiškai socializuojančias nacionalines švietimo sistemas, grasančias trinti įvairiausių – tarp jų ir konfesinius skirtumus, katalikams atrodė kėsinimusi į teisę turėti konfesiniu principu pagrįstą ugdymo sistemą. Praktikoje tai virto konkrečiu klausimu – kaip valstybė ir Bažnyčia turėtų dalytis įtaka ugdymo erdvėje, kurioje abiejų interesai skiriasi. Be to, katalikus neramino nepastovi, kintanti parlamentinių ar monarchinių respublikų politinė konjunktūra, kai katalikams palanki valstybės švietimo politika, pasikeitus politinių jėgų balansui valstybėje, galėjo staiga per vieną dieną atsigręžti priešingai – katalikų nenaudai.

Būčys ir sėdo konstruoti tokį būsimos nacionalinės švietimo sistemos modelį, kuriame švietimo sistema būtų maksimaliai apsaugota nuo kintančios politinės konjunktūros ar konkrečios politinės jėgos valios pretenzijų. Neigiama rusiška patirtis tapo savotišku katalizatoriumi – neatsitiktinai neigdamas valstybės monopolį švietimo erdvėje jis pastebėjo: „Mokyklų monopolį viešpatijos įsitaiso tuomi tikslu, kad ištautintų mažesniąsias tautas,

² Remigijus Motuzas, *Lietuvos vidurinės mokyklos raidos 1918–1940 metais pedagoginės kryptys*, Vilnius: Leidybos centras, 1995; Saulius Kaubrys, *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: Galios gimtis*, Vilnius: Statistikos tyrimai, 2000.

gyvenančias viešpatijoje, arba, kad pakeltų savosios tautos patriotizmą³. Postulatu Būčio ieškojimams tapo nuostata, kad „apšvieta, vedama laisvės dėsniais, turi apsaugoti mokslą nuo politikos“ ir įsitikinimas, „jog mokyklos laisvė reikalauja, kad viešpatija neturėtų savo mokyklų“⁴. Trumpai tariant, norėta parlamentines partijas maksimaliai atitolinti nuo švietimo sistemos, o mokyklų steigimo iniciatyvą patikėti išskirtinai visuomenei. Būčys geidžiamos švietimo sistemos Lietuvoje tvarkos idėjos maksimumą pavertė šūkiu: „Laisva mokykla, laisvoje žemėje“⁵. O tai, jo manymu, bus įmanoma tik tada, kai valstybė atsisakys pretenzijų monopolizuoti savo rankose ugdymą ir rūpinsis tik visuomenės poreikių švietimo erdvėje patenkinimu, pirmiausia sudarydama materialines prielaidas įvairioms konfesinėms ir pasaulėžiūrinėms grupėms steigti mokyklas. Siūlyta valstybės lėšas švietimo reikmėms proporcingai paskirstyti tarp konfesinių ir pasaulėžiūrinių grupių pagal jų dydį. Švietimo iniciatyva turėjo gimi iš apačios, o ne būti nuleidžiama iš viršaus – visa ko pradžia turėjo būti „privatinė iniciatyva“, o jei šios esą dėl žmonių tamsumo kokiame nors Lietuvos užkampyje pristigtų, Švietimo ministerija privalėtų pasirūpinti šios visuomenės „iniciatyvos gaivinimu“. Valstybė turėjo būti įpareigota pasirūpinti privalomo pradinio mokymo įvedimu ir įgyti teisę nustatyti tam tikrą visiems bendrą mokymo programos minimumą, tačiau kištis į ugdymo turinį ji galės tik tada, jei ugdymo turinys kėsinsis į konstitucinius valstybės pamatus, grės visuomenės dorovei ar skiepsys religinę bei tautinę nesantaiką⁶.

Būčys neketino pateikti smulkmeniškų būsimos lietuviškos švietimo sistemos metmenų – jis siekė tik bendriausiais bruožais nutapyti katalikų interesus atitinkančios švietimo sistemos viziją ir, reikia pabrėžti, kad jis 1917 m. akcentavo ne tiek kultūrinės autonomijos idėją (tai buvo tik forma), kiek pačią visuotinio privalomo pradinio švietimo įvedimo Lietuvoje būtinybę – tai pateikdamas kaip būtiną lietuviškos visuomenės civilizacinės pažangos laidą. Šios idėjos nebuvo paties Būčio atradimas. Iš jo samprotavimų matyti, kad jį traukė Šveicarijos švietimo sistemos modelis, kur visuotinis privalomas švietimas buvo įgyvendintas per privačias mokyklas, kur kiekviena tautinė bendruomenė turėjo savo mokyklą, o visuomenės gerovė atrodė akivaizdžiu visuotinio privalomo švietimo vaisiumi. Šios Būčio

³ Pranciškus Būčys, *Apie apšvietą*, Chicago: Uosis, 1918, p. 20.

⁴ *Ibid.*, p. 15–16.

⁵ *Ibid.*, p. 39.

⁶ *Ibid.*, p. 39–50.

mintys tapo savotišku pamatu tolesniems lietuviškiems svarstymams apie kultūrinės autonomijos modelį.

Netrukus Lietuva paskelbė savo politinę nepriklausomybę ir spėriai ėmėsi nacionalinės valstybės kūrimo. Nepriklausomybę Lietuva pasitiko būdama menkai raštinga – bendrame Europos valstybių kontekste Lietuvos gyventojų raštingumo rodikliai buvo žemi. 1923 m. rugsėjo 17 d. vykusio pirmojo Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis iš 1 645 183 vyresnių nei 10 metų gyventojų raštingų ir pusiau raštingų buvo 1 108 147, tai sudarė 67,36% visų šios grupės gyventojų. Manoma, kad realiai tik pusė lietuviškos bendruomenės narių buvo išties raštingi – mokėję ir skaityti, ir rašyti. Taigi pagrindiniu valstybės rūpesčiu švietimo erdvėje tapo nacionalinės švietimo sistemos sukūrimas ir analfabetizmo likvidavimas.

Katalikų Bažnyčia nepuoselėjo vilčių, kad valstybės žinioje esančios mokyklos užtikrins ugdymą katalikiška dvasia. Ji laikėsi nuostatos, kad tik konfesinė mokykla, kurioje Katalikų Bažnyčia prižiūrint ugdoma krikščioniška dvasia, tinka katalikų vaikams. Geriausia išėjimi regėtas katalikiškų mokyklų steigimas kiekvienoje parapijoje. Nepriklausomybės pradžioje katalikų dvasininkija nestokojo tokio, kaip, pavyzdžiui, 1919 m. Šiluvos dekanato kunigai pasiryžimo – „steigti kuo daugiausia pradinių mokyklų“ ir „budriai sekti jų mokytojų tikybinis įsitikinimus“⁷. Tačiau netruko paaiškėti, kad stokojant lėšų bus iš esmės neįmanoma išlaikyti privačių katalikiškų mokyklų ir pirminis entuziazmas atlėjo. Tada dvasininkai prisiėmė įsipareigojimus kiek galima uoliau lankyti valdiškas mokyklas dėstant tikybą ar bent jau pasirūpinti tinkamu tikybės dėstymu⁸.

Neturinti galimybės sukurti konfesinių mokyklų tinklo, Katalikų Bažnyčia svarbiausiu savo tikslu laikė sukurti bent jau socialinės priežiūros mechanizmą, kuris užkirstų kelią menkiausios sekularizacijos ar religinio indiferentiškumo apraiškoms mokykloje. Siekta kiekvienoje parapijoje sukurti nuoseklų mokyklų socialinės kontrolės mechanizmą. Dvasininkija siekė parapijiečius išamontinti rūpintis katalikišku vaikų auklėjimu tam, kad patys parapijiečiai „saugotų mokyklas nuo prieštikybines agitacijos mokytojų, o atsiradus prašalintų“⁹. Dėmesio centre buvo mokytojo asmuo,

⁷ Šiluvos dekanato kunigų konferencijos protokolas, 1919-08-13, in: *Lietuvos istorijos archyvas*, (toliau – LIA), f. 1671, ap. 5, b. 1, l. 33.

⁸ Batakių dekanato kunigų konferencijos protokolas, 1919-12-28, in: LIA, f. 1671, ap. 5, b. 1, l. 7.

⁹ Viešnių dekanato kunigų suvažiavimo protokolas, 1920-05-11, in: LIA, f. 1671, ap. 5, b. 1, l. 6.

tiksliu, jo pasaulėžiūra. Siekta, kad mokyklon neįkeltų kojos net religijai indiferentiški mokytojai, o jais laikomus „bedievius“ stengtasi pašalinti.

Derėtų pažymėti, kad konfesinės mokyklos klausimas toli gražu nebuvo svarbiausias Katalikų Bažnyčios rūpestis nepriklausomybės pradžioje. Pastarajai pirmiausia reikėjo užsigydyti karo metu padarytas žaizdas – sutvarkyti sielovados reikalus, išspręsti bažnytinio turto klausimus. Be to, Švietimo ministerija buvo krikščionių demokratų rankose, kurie sergėjo Katalikų Bažnyčios interesus ir to atrodė pakanka. Tačiau diskusija, kaip turi valstybė ir Katalikų Bažnyčia dalytis įtaka švietimo erdvėje, netruko užvirti.

Karšta diskusija apie įtaką švietimo erdvėje užvirė tada, kai 1920 m. pradėjusiame darbą Steigiamajame seime prasidėjo švietimo sistemą reglamentuojančių įstatymų svarstymas. Pradinės mokyklos įstatymo projekto svarstymas virto ilgomis diskusijomis seime 1921–1922 m. Tada ir išryškėjo aštriausias švietimo erdvės klausimas – kokia valstybės priedermė švietimo sistemai ir kaip savo įtaka švietimo erdvėje turi dalytis valstybė ir Bažnyčia. Todėl daugiausia ir diskutuota dėl pradinės mokyklos santykio su valstybe – ar pastaroji savo rankose turi sutelkti ugdymo monopolį, ar priešingai – ugdymu turi rūpintis privati iniciatyva, o Švietimo ministerijai daugiausia gali priklausyti tik kontrolės teisė. Svarstant pradinės mokyklos įstatymą, susidūrė du priešingi požiūriai į valstybės vaidmenį švietimo srityje: vienas, teigiantis monopolinę valstybės teisę į švietimo erdvę, ir kitas, rūpestį švietimu reikalaujantis patikėti privačiai iniciatyvai, valstybę įpareigojant rūpintis tik lėšomis, reikalingomis privačiai švietimo iniciatyvai remti.

Dėl šio klausimo seime iš esmės grūmėsi dvi politinės partijos – socialdemokratai ir krikščionys demokratai. Vienas iš krikdemų lyderių Mykolas Krupavičius šį partijų susirėmimą taikliai pavadino ginču dėl vaiko nuosavybės: „S. Demokratai ir kiti socialistai mano, kad vaikas esąs valstybės. Kr. Demokratai sako, kad kiekvienas vaikas pirmiausia yra Dievo, o paskui pats savo“¹⁰. Krikdemai ir socialdemokratai karštai diskutavo, ar valstybė turi teisę savo rankose monopolizuoti ugdymą ir nustatyti ugdymo turinį, ar priešingai – valstybė, atstovaujama Švietimo ministerijos, privalanti pasirūpinti iš esmės tik materialinėmis sąlygomis maksimaliai švietimo erdvės plėtrai, sukurdamą prielaidas švietimo erdvėje visapusiškai reikštis privačiai iniciatyvai – steigtis privačioms mokykloms. Įtakingiausia politinė

¹⁰ Steigiamojo Seimo posėdis, 1921-09-13, in: *Steigiamojo Seimo darbai*, [posėdžių stenogramos], Kaunas: St[eigiamojo] Seimo sekretoriatas, 1920–1922.

jėga seime buvę krikdemai, siekdami konfesinės mokyklos idėjos įgyvendinimo gynė privačios iniciatyvos teisę švietimo erdvėje ir siekė sumažinti valstybės vaidmenį. Pastarieji į mokyklą žvelgė kaip į savotišką katalikiškos šeimos tąsą ugdymo prasme, todėl reikalavo, kad mokykla būtų „tokios pakraipos, kokios pakraipos yra šeimyna“, kad mokytojas būtų „šeimos tarnas, bet ne valstybės“¹¹. Jų nuomone, katalikiškos visuomenės ugdymo idealus galėjo įkūnyti tik konfesinė mokykla, kas praktikoje reiškė privačią katalikišką mokyklą, o valstybė privalanti visokeriopai remti privačių mokyklų steigimo iniciatyvą ir galinti tik reikalauti, „kad privatinės mokyklos išlaikytų tam tikras sąlygas“ – programą ir „valstybės dvasią“¹².

Socialdemokratai, kitaip negu krikdemai, siekė sustiprinti valstybės vaidmenį švietimo erdvėje. Pastarieji į švietimo sistemą žvelgė pirmiausia kaip į reikšmingiausią pilietinės socializacijos valstybėje institutą ir siekė būtent valstybei patikėti teisę nustatyti ugdymo idealus. Konfesinės mokyklos idėja jiems buvo svetima – konfesinį auklėjimą laikė pačios konfesijos vidaus reikalu. Ypač pastariesiems nepatiko krikdemų nuostata, reikalaujanti privalomo tikybos mokymo įvedimo – tai prieštaravo pamatinėms socialdemokratų ideologijos nuostatoms. Socialdemokratai įrodinėjo, kad konfesinių mokyklų plėtra ir privalomo tikybos mokymo įvedimas mokyklose ne tik nepasitarnaus pilietiniu lojalumu grįstos valstybės stiprėjimui, bet priešingai – taps sunkiai įveikiamu trukdžiu visuomenės konsolidacijai¹³. Jie nuogaštavo, kad menka politinė kultūra ir įtakinga Katalikų Bažnyčios padėtis valdžioje esančius krikdemus ves į pagundą pamiršti išlygas ir garantijas visiems, atsidūrusiems už konfesijų nubrėžtų sienų. Tačiau nuo socialdemokratų tuomet mažai kas priklausė – jų politinio svorio nepakako norint diktuoti švietimo erdvės madas. Tiesa, ėmus svarstyti praktinius pradinio švietimo įgyvendinimo klausimus, tapo akivaizdu, kad bent artimiausiu metu tiek valstybei, tiek visuomenei pačioms vienoms rūpestis švietimo sistema bus per sunkus, todėl diskutuojančioms pusėms teko švelninti pozicijas – realijos privertė ieškoti kompromiso, tačiau krikdemai tvirtai tikėjo, kad tai tik laikina – esą „ilgainiui, žinoma, mokyklų laikymas turės visai išeit iš ministerijos rankų“¹⁴.

Diskusijų netrūko ir Steigiamajame seime svarstant Konstitucijos projekto nuostatas, liečiančias švietimą. Seimo daugumos poziciją atstovau-

¹¹ Steigiamojo Seimo posėdis, 1921-11-18, in: *Ibid.*

¹² Steigiamojo Seimo posėdis, 1921-04-08, in: *Ibid.*

¹³ Steigiamojo Seimo posėdis, 1921-11-18.

¹⁴ Steigiamojo seimo posėdis, 1921-04-05, in: *Ibid.*

jantis krikdemas Justinas Staugaitis įrodinėjo, kad vaikų auklėjimas ir mokymas – tėvų, o ne valstybės teisė. Valstybei pripažinta teisė tik reikalauti, kad vaikas būtų auklėjamas kaip „naudingas pilietis“ – tik šiuo klausimu valstybė esą gali kelti „savo reikalavimų minimumą“. Įrodinėta, kad valstybė negali įsibrauti į tėvų teises ir primesti vaikams tam tikrą pasaulėžiūrą, todėl mokyklos idealas – privati mokykla, atitinkanti mokinių tėvų pasaulėžiūrą, o valstybinių mokyklų esą galėtų ir visai nebūti. Tuo tarpu valstybė turėtų privalėti remti privačias mokyklas, atsižvelgdama į jas lankančių moksleivių skaičių¹⁵.

Steigiamojo seimo 1922 m. priimtos Lietuvos Konstitucijos redaktorais buvusiems krikdemams ypač rūpėjo, kad jaunimas būtų ugdomas katalikiška dvasia ir šiuo klausimu krikdemai kompromisų nepripažino. Siekiant sudaryti visas prielaidas konfesiniam ugdymui realizuoti, Konstitucija įtvirtino privalomą tikybos mokymą ir nuostatą, teigiančią, kad „vaikų auklėjimas yra tėvų aukščiausia teisė ir natūralinė pareiga“. Šia, Mykolo Römerio teigimu, teisės aktams savo filosofinėmis kategorijomis („aukščiausios“ teisės ir „natūralinės“ pareigos) svetima ir iš esmės nieko nereiškančia konstrukcija norėta veikiau įteigti psichologiškai, nei sutvirtinti juridiskai šios konstitucinės nuostatos nepajudinamumą, siekiant vaikų auklėjimą apsaugoti nuo bet kokio kada nors galinčio įvykti valdžios pasikėsimo suvalstybinti vaikų auklėjimą. Šią nuostatą į Konstituciją įrašiusiems krikdemams, pasak Römerio, „buvo svarbu apdrausti ši jiems tikiybinio auklėjimo sumetimais brangi tezė nuo galinčių ateity įsigalėti politinių srovių, nusistačiusių „auklėti“ vaikus kuriais nors kitokiais šablonais. Rūpėjo prieš šiuos eventualesius šablonus, kurie galėsia toli gražu nesutapti su bažnytiniais ar tikiybiniais siekimais sukonstruoti sui generis įgimtą ir šventą, valstybės neliečiamą, vaikų tėvų teisę – pareigą, pasitikint bažnytine įtaka į tėvus“¹⁶.

Vaikų auklėjimą skelbiant aukščiausia tėvų teise ir natūralia pareiga, Römerio teigimu, norėta pabrėžti, kad „valstybė (kuri kartais būtų galėjusi patekti ne katalikiškų arba net prieškatalikiškų veiksmų ar srovių įtakon) negalinti visiškai atstumti tėvų nuo vaikų auklėjimo, nes ji tuo būtų įžeidusi konstitucijos garantuojamą jūjų teisę“. Konstitucijos autoriai tikėjosi, kad katalikų tėvų „aukščiausioji teisė“ katalikišką vaikų auklėjimą garantuos geriau nei atitinkama valstybinė švietimo politika, kuri vieną dieną, krikdemams praradus valdžią, galėjo esmingai pasikeisti katalikams

¹⁵ Steigiamojo seimo posėdis, 1922-02-24, in: *Ibid.*

¹⁶ Mykolas Römeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, d. 1, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas, 1937, p. 439.

nepageidaujama linkme, naujai vyriausybei nusprendus peržiūrėti švietimo politikos principus. Konstitucijoje pabrėžta tėvų „natūralinė pareiga“ turėjo reikšti, kad valstybė negalės tėvams nurodinėti kaip auklėti savo vaikus¹⁷. Tačiau tai nereiškia, kad tėvams norėta palikti visišką laisvę spręsti, kokia dvasia turi būti ugdomi jų vaikai.

Minėjome, kad Konstitucija įtvirtino privalomą tikybos dėstymą visose mokyklose, išskyrus įsteigtas vaikams, kurių tėvai nepriklauso jokiai religinei konfesijai. Tačiau tokia išimtimi galinčių tapti mokyklų nebuvo. Rōmerio pastebėjimu, ši Konstitucijoje krikdemų rūpesčiu atsiradusi nuostata buvo skirta ne sąžinės laisvei apsaugoti, o siekiant kitų tikslų. Taip, pasak jo, bandyta užbėgti už akių ateityje įmanomoms valdžion patekusių kairiųjų politinių jėgų iniciatyvoms ir bandymams sekuliarizuoti švietimą. Be to, norėta kartą jau Bažnytinės bendruomenės nariais tapusius vaikus išsaugoti Bažnyčios prieglobstyje nepriklausomai nuo vaikų tėvų ar globėjų nusistatymo. Siekta užsitikrinti, kad vaikų ugdymas vyktų išimtinai religinių konfesijų priežiūroje¹⁸.

1922 m. Lietuvos Konstitucijoje būtų dar vieno itin svarbaus momento konfesiniam ugdymui įgyvendinti – Konstitucija įteisino privilegijuotą konfesinių mokyklų padėtį lyginant su kitomis mokyklomis. Tai padaryta konstituciškai įtvirtinant privačių konfesinių mokyklų, įvykdančių įstatymiškai numatytą mokymo programos minimumą, teisę iš valstybės išdo švietimo reikalams gauti tokią biudžeto dalį, „kuri atitinka oficialiai priklausančių tai tikybinei organizacijai, kurios mokslu tos mokyklos vedamos, Lietuvos piliečių ir mokinių skaičiui“¹⁹. Tai galima laikyti daliniu kultūrinės autonomijos idėjos įgyvendinimu, tačiau akivaizdu, kad ši nuostata gimė Konstitucijos autoriams krikdemams pirmiausia galvojant apie katalikiškas mokyklas. 1922 m. pradžioje vykusiame Antrajame lietuvių katalikų kongrese Stasys Šalkauskis, skaitydamas referatą apie ugdymą, pastebėjo, jog „visai teisingas yra principinis reikalavimas, kad kiekvienas žymesnis žmonių būrys, sujungtas bendra pasaulėžiūra, turėtų savų mokyklų“²⁰, tačiau Konstitucija tai garantavo tik konfesiniam ugdymui.

1923 m. diskusiją dėl valstybės teisių į ugdymo erdvę atnaujino I Seime pradėtas svarstyti Aukštesniųjų mokyklų (aukštesnių nei pradinė mokyklų)

¹⁷ Mykolas Rōmeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 421–422.

¹⁸ Mykolas Rōmeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, d. 1, p. 442–444.

¹⁹ *Ibid.*, p. 444–448.

²⁰ Stasys Šalkauskis, „Pilnutinio ugdymo gairės“, *Romuva*, 1922, Nr. 2, p. 81.

įstatymo projektas, kurį katalikiška visuomenė sutiko kaip kėsinimąsi suvalstybinti visą vidurinį mokymą. Didžiausia šio įstatymo projekto blogybe regėtas bandymas ar veikiau kuriama galimybė suvalstybinti privačias mokyklas²¹. Katalikų spaudoje įrodinėta, kad nors įstatymo projekto autoriai „viešai ir nepasisako prieš privatinę mokyklą, tačiau nustato privatinėms mokykloms tokių suvaržymų, kurie faktinai prives prie mokyklų suvalstybinimo“²². Vėl buvo proga prisiminti Būčio kultūrinės autonomijos idėją, kuri grindė ir saugojo privačios katalikiškos mokyklos egzistencijos teisę. Katalikiškos visuomenės jautrumą aukštesniųjų mokyklų klausimui ypač sustiprino tai, kad čia, kitaip negu pradinių mokyklų steigime, didelį vaidmenį jau buvo suvaidinusi katalikiškos visuomenės iniciatyva – privačių katalikiškų mokyklų dominavimas to meto Lietuvoje buvo akivaizdus.

Reikėtų priminti, kad aukštesniosios mokyklos nepriklausomybės pradžioje kūrėsi tik įvairių draugijų ir vietos visuomenės iniciatyva. Visuomenės iniciatyva kompensavo valstybės galimybių trūkumą²³. Tuo metu Švietimo ministerija, suvaržyta finansinių ir administracinių galimybių įtakoti švietimo sistemos formavimąsi, dažnai vaidino veikiau stebėtojo vaidmenį, užleisdama vietą visuomenės iniciatyvai, pildančiai didžiąsias švietimo sistemos spragas. 1918–1919 mokslo metais visos Lietuvoje veikusios gimnazijos ir progimnazijos buvo privačios – išlaikomos jas įsteigusiu katalikiškų „Žiburio“ ir „Saulės“ draugijų arba vietos komitetų. Tačiau jau stichiško vidurinių mokyklų kūrimosi metu buvo akivaizdu, kad visuomenės iniciatyvos šias mokyklas išlaikyti nepakaks.

1925 m., po dvejų metų Seime užtrukusių svarstymų, galiausiai buvo priimtas Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymas. Jame buvo įteisinta privačių mokyklų egzistencija ir jų teisė gauti finansinę valstybės paramą, kuri iš esmės ir užtikrino šių mokyklų veikimą. Įstatymas iš esmės tik įteisino jau susiklosčiusią praktiką ir plačias privačių mokyklų teises. Suprantama, tai buvo toli iki to idealo, kurio švietimo srityje siekė krikdėmai, tačiau daugiau kol kas buvo sunku tikėtis. Pilnam visa apimančios konfe-

²¹ Šio įstatymo kritikai Lietuvos katalikų mokytojų sąjunga specialiai paskyrė visą 1923 m. lapkričio mėnesio žurnalo *Lietuvos mokykla* numerį, paskelbdama aukštesniųjų mokyklų įstatymo projektą bei jį kritikuojančius Stasio Šalkauskio, Antano Maliauskio ir Pranciškaus Būčio straipsnius.

²² Jonas Grinius, „Kun. Prof. Pr. Būčio pažiūros į privatinių mokyklų sistemą“, *Lietuvos mokykla*, 1923, Nr. 11, p. 464.

²³ Remigijus Motuzas, *op. cit.*, p. 65–66.

sinės ugdymo sistemos įgyvendinimui kliudė ekonominės priežastys. Tai kišo koją įgyvendinti net Konstitucijos nuostatą, skelbiančią privalomą pradinį mokymą, – šios nuostatos įgyvendinimas atidėliotas. Katalikų Bažnyčia pasitenkino tuo, kad savo įtaka dominavo vidurinio mokslo srityje. Reikėtų pažymėti, kad nežiūrint įvykusios aukštesniųjų mokyklų valstybinimo kampanijos, privataus mokslo dalis buvo didelė aukštesniame nei pradinis mokyme. 1926 m. Lietuvoje privačios buvo: iš 45 gimnazijų – 32, iš 9 progimnazijų – 9, iš 65 bendrojo lavinimo mokyklų – 21. Apie 2/3 aukštesnių nei pradinės mokyklos moksleivių mokėsi privačiose mokyklose²⁴. Tiesa, nemažai privačių mokyklų išlaikė tautinių mažumų bendruomenės, tačiau, šiaip ar taip, lietuviškų vidurinių mokyklų kraštovaizdyje dominavo katalikiškos mokyklos. Galima teigti, kad tuo metu kultūrinės autonomijos principo švietimo srityje užuomazgos buvo tam tikra prasme iš dalies įgyvendintos – katalikišką gimnaziją baigęs moksleivis galėjo toliau studijuoti Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakultete, kuris iš esmės buvo Katalikų Bažnyčios žinioje. Suprantama, iki realios kultūrinės autonomijos buvo toli. Antra vertus, apie pastarąją tada beveik ir negalvota – pasitikėta krikdemų dominavimu politiniame gyvenime. Tačiau netrukus situacija pasikeitė.

1926 m. birželį pradėjusiam darbą III Seime krikdemai, ankstesniuose Seimuose buvę įtakingiausia politine partija, prarado politinio lyderio pozicijas. Daugiausia balsų gavę valstiečiai liaudininkai ir socialdemokratų sudarė koalicinę Mykolo Sleževičiaus vyriausybę. Švietimo ministerijos portfelis atiteko socialdemokratui Vincui Čepinskiui. Jis pasisakė už valstybės vaidmens švietimo erdvėje didinimą teigdamas, kad valstybei turi atitekti ugdymo monopolis ir atsakomybė už visų vaikų auklėjimą. Čepinskis vienareikšmiškai pasisakė už tai, kad Bažnyčia būtų atskirta nuo mokyklos, o tikybos mokymas iš mokyklos perkeltas į Bažnyčią ir šeimą. Pripažino privačių ir konfesinių mokyklų egzistencijos teisę, tačiau valstybė, jo nuomone, neprivalėjo jų finansuoti, nes taip būtų kėsinamasi į piliečių lėšas ir sąžinės laisvę²⁵.

1926 m. birželio 22 d. premjeras Sleževičius seime paskelbė Ministrų kabineto deklaraciją. Iš jos paaiškėjo, kad Vyriausybė savo dėmesiu aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų nelepins, o visas jėgas ir dėmesį skirs

²⁴ *Lietuvos statistikos metraštis 1924–1926 m.*, Kaunas: Valstybinė spaustuvė, 1927, p. 62–68.

²⁵ Zenonas Mačionis, Jonas Čepinskis, *Profesorius Vincas Čepinskis*, Vilnius: Mokslas, 1992, p. 93–103.

analfabetizmui įveikti – strateginiu tikslu tapo visuotinio raštingumo įgyvendinimas²⁶. Į švietimą kairiųjų Vyriausybė žvelgė ne tik kaip į moderniais laikais valstybei savaime suprantamai tenkančią prievolę, bet kaip į realiai kuriamą prielaidą visuomenės gerovės pamatui. Tai sąlygojo siekį maksimaliai išplėsti švietimo erdvę ir kiek įmanoma savo turiniu švietimą „pritaikyti gyvenimui“, reikalaujant daugiau dėmesio gamtos ir tiksliesiems mokslams, profesiniam ugdymui – net svarstyta galimybė pradžios mokyklose sudaryti sąlygas moksleiviams įgyti amata²⁷.

Bandydami užbėgti už akių naujos Švietimo ministerijos vadovybės galimiems nepalankiems sprendimams katalikų rankose esančių aukštesniųjų mokyklų atžvilgiu, krikdemai seime suskubo priminti konstitucines teises – kad bus nusižengta Konstitucijai, jei valdžia nutrauks privačių konfesinių mokyklų rėmimą²⁸.

Norėdami diskredituoti kairiųjų švietimo politiką, krikdemai valdžią kaltino nacionalinių interesų išdavyste – esą švietimo srityje Vyriausybės rankomis vykdoma „antroji Lietuvos polonizacija“²⁹. Buvo prikišamos kairiųjų nuolaidos švietimo srityje jų politiniais bendrakeleiviais tapusių mažumų atstovams (pirmiausia lenkams) – nuolaidas lenkiškoms mokykloms pateikiant kaip privilegijas priešiška nacionalinės valstybės atžvilgiu nusiteikusiai lenkų mažumai lietuvių sąskaita³⁰. 1926 m. lapkričio 16 d. ministras pirmininkas iš seimo opozicijos sulaukė interpeliacijos „dėl švietimo ministro paimtos švietimo srity krypties“³¹.

Tautiškumo idealą pasiskelbę puoselėjantys krikdemai ir tautininkai su nacionalizmo idėjoms indiferentiškais kairiaisiais susidūrė švietimo erdvėje. Aštrų interesų susikirtimą iššaukė kairiųjų noras finansinių svertų pagalba pakirsti Katalikų Bažnyčios įtaką švietimo srityje ir maksimaliai sekuliarizuoti ugdymą.

1926 m. spalio 22 d. seime pristatydamas 1927 m. valstybės biudžeto metmenis finansų ministras Albinas Rimka paskelbė, kad nutarta padidinti Švietimo ministerijos biudžetą „pradžios mokslo reikalui plėsti“, ir tuo

²⁶ Seimo posėdis, 1926-06-22, in: *Seimo stenogramos*, [posėdžių stenogramos], Kaunas: [Seimo kanceliarija], 1922–1927.

²⁷ [Pranas Dailidė], Pr. Dail., „Svarbesnieji uždaviniai“, *Lietuvos žinios*, 1926-06-02, Nr. 124, p. 1.

²⁸ Seimo posėdis, 1926-06-22, in: *Seimo stenogramos*.

²⁹ Liudas Gira, „Antroji Lietuvos polonizacija“, *Rytas*, 1926-10-15, Nr. 233, p. 1.

³⁰ P., „Dėl pažadų lenkams“, *Rytas*, 1926-06-20, Nr. 135, p. 1.

³¹ Seimo posėdis, 1926-11-16, in: *Seimo stenogramos*.

pat metu informavo apie sprendimą sumažinti valstybės teikiamą finansinę paramą privačioms aukštesniosioms ir vidurinėms mokykloms³². Sprendimas sumažinti finansinę paramą privačioms aukštesniosioms ir vidurinėms mokykloms turėjo skaudžiausiai paliesti daugiausia Katalikų Bažnyčios per įvairias katalikiškas švietimo draugijas valdomas lietuviškas mokyklas.

Kairiųjų vyriausybė savo „kietumą“ privačių aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų šelpimui parodė 1926 m. gruodį, peržiūrėdama valstybės biudžeto išlaidų sąmatos įstatymą pasiūlusi atsisakyti suteikti pašalpas. 1927 m. biudžeto įstatymo projekte privačioms aukštesniosioms ir vidurinėms mokykloms šelpti buvo numatyta skirti 1 100 000 Lt. Krikdemų tai akivaizdžiai netenkino, bet padėties jie pakeisti negalėjo.

1926 m., kai iškilo grėsmė privačių katalikiškų mokyklų egzistencijai, krikdemai vėl prisiminė kultūrinės autonomijos idėją. Tuomet Kazys Pakštas prabilo apie didžiulį tautai gresianti pavojų „dėl aštrių tarpusavio rietenų ir smulkaus susiskaldymo į fanatiškas grupes“ ir įvardijo, jo nuomone, didžiausią lietuvių tarpusavio nesantaikos šaltinį – nesutarimą dėl pasaulėžiūros, pažymėdamas, kad „pikčiausios rietenos eina tarp dviejų stipriausių grupių: katalikų ir laisvamanių“. Pakštas pateikė savąjį „pacifikacijos“ tarp besiginčijančių pusių įgyvendinimo receptą – kultūrinės autonomijos principo įgyvendinimą, kuris kiekvienai „susiorganizavusiai pasaulėžiūrinei pusei“ garantuotų savą pasaulėžiūrinės raiškos erdvę. Tuomet esą ir tarpusavio konfliktai išnyktų, ir „kiekviena pasaulėžiūros grupė autonomingai dirbtų kultūros darbą, viena kitai nepavydėdama ir nekenkdama“³³. Kultūrinės autonomijos projekto įkūnijimo kertiniu akmeniu turėjo tapti mokykla. Teigdamas, kad valstybė neturi „jokios faktinės galimybės sukurti mokyklą be pasaulėžiūros“, jis siūlė valstybei kitais būdais garantuoti savo piliečiams pasaulėžiūrinę laisvę – kultūrinę autonomiją („laisvą kultūrinį apsisprendimą“) per įvairias pasaulėžiūrinės mokyklas. Sektinu pavyzdžiu jam atrodė Kanados Kvebeko provincijos švietimo sistema, kur valstybė, atsižvelgdama į piliečių pageidavimus, garantavo švietimą įvairioms pasaulėžiūrinėms ir tautinėms grupėms. Kvebeko pavyzdžio patrauklumą didino tai, kad šios švietimo finansavimo sistemos dėka Monrealyje, kur gyveno apie 2000 lietuvių darbininkų, Pakšto teigimu, veikė vienintelė Šiaurės Amerikoje lietuviška mokykla su lietuvių dėstomąja kalba. Pakštas siūlė perimti

³² Seimo posėdis, 1926-10-22, in: *Ibid.*

³³ Kazys Pakštas, „Kultūrinės autonomijos problema“, *Židinys*, 1926, Nr. 5–6, p. 451–452.

Kvebeko „gerąją patirtį“ ir šiuos principus pritaikyti pertvarkant švietimo sistemą Lietuvoje:

- 1) Valdžia neturi jai priklausančių mokyklų.
- 2) Ji neturi Švietimo Ministerijos, o tik Švietimo departamentą.
- 3) Atskirai surinktas ar bendrame biudžete paskirtas sumas valdžia dalina proporcingai atskiroms pasaulėžvalgoms, komitetų ar tarybų atstovaujamos.
- 4) Kiekviena pasaulėžiūra, pasiekusi 10 000 narių, turi teisę sudaryti atskirą komitetą ir gauti atitinkamą sumą savo mokykloms išlaikyti. Kas 10 metų surašinėjant gyventojus, kartu atsiklausiama, kurios pasaulėžiūros mokykloms jie norėtų skirti savo mokesčių dalį.
- 5) Švietimo Departamentas prižiūri tik bendrąją programą bei jos vykinimą ir išdalina komitetams iš piliečių surinktus mokesčius. Bet jis neskiria nei tvirtina jau paskirtų mokytojų.³⁴

Jis siūlė Lietuvoje pripažinti teisę turėti savo mokyklas katalikams, laisvamaniams, žydams, protestantams ir sentikiams-stačiatikiams, pridurdamas, kad pasaulėžiūrinių mokyklų gali būti ir daugiau.

Pakštas įrodinėjo, kad remiantis šiais pagrindiniais principais įgyvendinta kultūrinė autonomija „duotų tikros galimybės katalikams užlopyti vietomis prakiurusius savo rūmus, o laisvamaniams kartu su visais tikibiniais indiferentais užtikrintų geras darbo sąlygas, kurios padarytų juos savininkais atskiro kultūros ūkio ir išvestų juos iš svetimos kampininkystės“³⁵. Šie pasiūlymai, pasirodę tada, kai krikdemai prarado įtaką formuojant švietimo politiką, buvo paženklininti nuogaštavimo, jog Švietimo ministeriją į savo rankas perėmę kairieji bandys esmingai suvaržyti Katalikų Bažnyčios įtaką švietimo erdvėje. Tad kairiesiems pirštą mintį neatidėliojant įgyvendinti kultūros autonomiją pirmiausia ženklino noras visas jų iniciatyvas švietimo erdvėje iš siekio maksimaliai sekuliarizuoti švietimo erdvę nukreipti į nuosavos švietimo erdvės konstravimą. Bet kokiu atveju įgyvendintas kultūrinės autonomijos projektas garantavo, kad Katalikų Bažnyčia tik sustiprins savo pozicijas švietimo erdvėje. Tuo tarpu kairiųjų perspektyvos buvo labai miglotos.

Pakšto mintis netrukus pratęsė Stasys Šalkauskis teigdamas, kad kultūrinės autonomijos principo įgyvendinimas būtų naudingas tiek tautinėms, tiek pasaulėžiūrinėms grupėms valstybėje – kaip geriausias laidas valstybėje apsaugoti jų interesus. Priimtas atitinkamas kultūrinės autonomijos

³⁴ *Ibid.*, p. 454–455.

³⁵ *Ibid.*, p. 456.

įstatymas galėtų būti garantija, „kad kultūrinis dvasinis piliečių gyvenimas galėtų būti apsaugotas kiekvienu laiku nuo laikinai atsidūrusių valdžioje fanatikų netolerancijos ir prievartos“³⁶. Šalkauskis vienareikšmiškai pasisakė už privačią mokyklą, valstybei palikdamas švietimo srityje tik „papildyti privatinės iniciatyvos trūkumus“ ir sudaryti šios iniciatyvos raiškai materialines sąlygas³⁷. Jis net ragino pašalinti visas kliūtis, stabdančias valstybinių ir privačių mokyklų konkurenciją, tvirtai tikėdamas privačių mokyklų pergale konkurencinėje kovoje³⁸.

Kai spaudoje pasirodė šios Šalkauskio mintys, politinį šalies kraštovaizdį jau buvo pakeitęs 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas, nuvertęs kairiųjų valdžią, o krikdėmai susigrąžinę švietimo ministeriją. Ministru tapo Leonas Bistras. Tautininkai į švietimo reikalus beveik nesikišo, palikę viską spręsti vieniems krikdėmams. Pastarieji pirmiausia Švietimo ministerijos biudžetą peržiūrėjo savo nuožiūra – 1926 m. gruodžio 31 d. priimtame 1927 m. valstybės biudžeto įstatyme parama privačioms aukštesniosioms ir vidurinėms mokykloms išaugo iki 2 mln. Lt, o privačioms mokytojų seminarijoms ir kursams šelpti buvo skirta 414 430 Lt³⁹. Parama privačioms mokykloms išaugo 2,5 karto daugiau nei planavo kairiųjų vyriausybė.

Augustino Voldemaro vyriausybė savo deklaracijoje skelbė į mokyklos pamatą dėsianti „tikyba ir tautybę“, kitaip tariant, sieksianti, kad mokykla būtų lietuviška ir katalikiška, bei reikalaujanti „tikybos dėstymo, bei tautinio išašmoninimo darbo mokyklose“. Vyriausybė deklaravo savo palankumą konfesinėms mokykloms ir žadėjo finansiškai remti privačias mokyklas taip pat kaip ir valdiškas. Privačioms mokykloms remti skirtas lėšas žadėta didinti remiantis proporcingumo principu, užfiksuotu Lietuvos Konstitucijos 74 §⁴⁰. Praktikoje šis privačių mokyklų šelpimas turėjo virsti pilnu jų finansavimu iš valstybės biudžeto valdiškų mokyklų normomis. Tai atliepė krikdemų politinės programos nuostatas švietimo srityje. 1927 m. pradžioje įvykusioje krikdemų konferencijoje buvo nuspręsta, kad „švietimo, kultūros ir labdarybės reikalams valstybės skiriamos sumos dalinamos proporcingumo principu, atsižiūrint tikybos ir tautybės. Einama prie lietu-

³⁶ Stasys Šalkauskis, „Momento reikalai ir principų reikalavimai“, *Židinys*, 1926, Nr. 11, p. 242.

³⁷ *Ibid.*, p. 306–309.

³⁸ *Ibid.*, p. 309–310.

³⁹ „Valstybės išlaidų sąmata 1927 metams“, *Vyriausybės žinios*, 1927-08-17, Nr. 257, p. 25–26.

⁴⁰ Seimo posėdis, 1927-02-25, in: *Seimo stenogramos*.

vių katalikų kultūrinės autonomijos kūrimo“. Kultūrinės autonomijos idėja tapo tokia aktuali, kad nieko nelaukiant jau bandyta jos pagalba pirmiausia apginti bent savo interesus. Krikdemai pabrėžė teikią „pirmenybę privačiajai iniciatyvai kuriant mokyklas“, todėl valstybė turi imtis mokyklų kūrimo tik tuomet, „kai privačioji iniciatyva nepasireiškia“ ir valdžia turi ne remti, o „pilnai išlaikyti“ privačias mokyklas⁴¹. Krikdemų pasitraukimo iš Voldemaro vyriausybės išvakarėse 1927 m. pavasarį švietimo ministras Bistras į žurnalisto klausimą, ką jis galys pasakyti apie sklandančius gandus esą rengiamas kultūrinės autonomijos projektas, atsakė manęs, kad kultūrinės autonomijos principo įgyvendinimas pabaigtų amžiną kovą dėl tėvų teisės į mokyklas ir pasaulėžiūrinius ginčus švietimo erdvėje, tačiau „iki šitas klausimas bus tiek pilnai išstudijuotas, kad galės būti paragrafais suformuluotas“, ministerija rengianti įstatymą, kuriuo bus sulyginas privačių ir valstybinių mokyklų finansavimas⁴².

Tačiau prabėgus porai savaitių po šio interviu, krikdemų ir tautininkų keliamas išsiskyris, Bistras paliko švietimo ministro postą, o projektas sulygininti privačių ir valstybinių mokyklų teises taip ir liko tik projektu. Išties galima būtų retoriškai paklausti, ar išsikovoję privačių ir valstybinių mokyklų finansavimo iš valstybės biudžeto principų sulyginimą, krikdemai būtų toliau siekę įgyvendinti kultūrinės autonomijos principą? Tokias abejones kelia toli gražu ne vienareikšmis katalikiškos visuomenės požiūris į kultūrinės autonomijos idėją, kuris išryškėjo 1927 m. vasarą, kai nustumtiems nuo valdžios ir politinio revanšizmo užvaldytiems katalikų veikėjams kultūrinės autonomijos idėja atrodė netgi savotiškas žingsnis atgal ir nuolaidžiavimas politiniam režimui. Lietuvių katalikų kongreso metu 1927 m. liepos 1 d., po Pakšto paskaitos apie kultūrinės autonomijos reikalingumą Lietuvos katalikams, vykusiose diskusijose nuskambėjusią oponento nuomonę, esą „reikia ne autonomijos, bet viso valdžios pilnumo“, kongreso dalyviai sutiko gerokai karštesniu pritarimu nei Pakšto siūlomą kultūrinės autonomijos idėją⁴³. Tačiau viltis, kad tautininkai be krikdemų valdžioje ilgai neišsilaikys ir netrukus krikdemai Švietimo ministeriją atgaus, bliuško. Krikdemams teko vėl susitaikyti su būtimi opozicijoje, o kultūrinės auto-

⁴¹ „Liet. Kr. Dem. Partijos 1927 m. konferencijos rezoliucijos“, *Rytas*, 1927-02-28, Nr. 47, p. 2.

⁴² Ze., „Pasikalbėjimas su p. Šv. Ministeriu Dr. L. Bistru apie jo žinioje esančios ministerijos darbus“, *Rytas*, 1927-04-14, Nr. 85, p. 2.

⁴³ VI Lietuvių katalikų kongreso protokolas, 1927-07-01, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, (toliau – LCVA), f. 566, ap. 1, b. 22, l. 4.

nomijos idėja juo toliau, juo mažiau atrodė žingsniu atgal ir nuolaidžiaivimu politiniam režimui.

1927 m. rugsėjo 27 d. – praslinkus dešimtmečiui nuo savo pirmųjų straipsnių apie kultūrinės autonomijos reikalingumą pasirodymo – Būčys Rygoje skaitė paskaitą apie tėvų teises ir pareigas katalikiškai auklėti savo vaikus namuose ir mokykloje. Nuskambėjo ta pati, prieš dešimtmetį išsakyta mintis: „Norėdama pilnai išlaikyti sąžinės laisvės dėsnį, valstybė turi leisti visų tikybių ir visų pažiūrų žmonėms aprūpinti savo vaikus mokyklomis sulig tomis tikybomis ir pažiūromis“⁴⁴. Pasak jo, norint pilnai įgyvendinti sąžinės laisvės principą švietime, reikia, kad valstybė švietimo reikmėms skirtus pinigus proporcingai padalytų mokykloms „sulig tuo, kokios pasaulėžiūros yra piliečiai ir mokyklos“⁴⁵. Būčys agituodamas už „proporcingą mokyklų šelpimo sistemą“ tikino, kad esą net buvusieji „tos sistemos priešininkai, Lietuvos katalikai, jau įsitikino, kad ta sistema yra naudinga ir tautybei, ir tikybai, nes svetimo nenorėdama, savojo neatsizada“ ir „tik nekatalikai Lietuvoje tebėra vis priešingi čia minėtai sistemai“⁴⁶.

1927 m. rudenį prasidėjo opozicinių partijų konsultacijos – lapkričio 26 d. įvyko pirmasis opozicinių politinių partijų – Ūkininkų sąjungos, Krikščionių demokratų ir Valstiečių liaudininkų – atstovų pasitarimas. Pasitarime, kuriame krikdemams atstovavo vienas aktyviausių kultūrinės autonomijos idėjos šalininkų Pakštas, kalbėta ir apie kultūrinės autonomijos principų įgyvendinimo galimybę, – net viltasi, kad šio klausimo išsprendimas padės suartinti partines pozicijas. Manyta, kad politiniams oponentams sutarus, jog švietimo erdvė turi būti tvarkoma kultūrinės autonomijos principu, „partijų susitarimas atsidurs ant gero kelio“. Pasak krikdemų spaudos, visi pasitarimo dalyviai „vienbalsiai priėmė kultūrinės autonomijos principą“, o „smulkmenoms išsiaiškinti ir detalizuoti“ sutarė sudaryti bendrą arbitražo komisiją⁴⁷. Taigi kultūrinės autonomijos idėją net bandyta panaudoti kaip savotišką tvirtą pamatą opozicinių partijų politiniams siekiams derinti.

Nors krikdemai tikino, kad toks jų suartėjimas ir pozicijų derinimas su kairiaisiais visiškai normalus reiškinys opozicijoje atsidūrusioms partijoms,

⁴⁴ Pranciškus Bučys, *Tėvų teisė ir pareiga auklėti vaikus mokykloje ir namie*, Marijampolė, 1928, p. 20.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 23.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 23–29.

⁴⁷ Kazys Pakštas, „Susitarimo keliu“, *Rytas*, 1927-12-02, Nr. 273, p. 1.

katalikų dvasininkija į tai žvelgė kreivai. 1928 m. vasario 16 d. Raseinių dekanato kunigai vieningai pareiškė maną, kad „sajunga katalikų su kairiomis partijomis po priedanga kultūrinės autonomijos tik duotų socialistinėms partijoms sustiprinti savo smukusią padėti katalikų sąskaiton ir pastatytų keblion padėtin mūsų kunigiją, kuri paskutiniųjų rinkimų į Seimą metu, savo Ganytojų raginama agitavo prieš socialistines partijas“⁴⁸.

Kairieji dėl kultūrinės autonomijos idėjos taip pat entuziazmu netryško. Jie šį klausimą išties svarstė, tačiau į kultūrinės autonomijos idėjos įgyvendinimo galimybę žvelgė santūriai. Ketvirtajame kultūros kongrese, vykusiam 1928 m. birželio 27–28 d., prof. Antanas Purėnas net skaitė paskaitą „Kultūrinė autonomija“, kurioje pareiškė, kad kultūrinės autonomijos tikslas yra gražus ir sveikintinas, bet galimybę ją įgyvendinti pavadino utopija. Absurdiškai jam atrodė sumanymas, kad „atskiros visuomenės grupės galėtų kurti mokyklas ir jos galėtų reikalauti proporcingai lėšų mokyklų laikymui“. Tuo tarpu jo ir bendraminčių idealas buvo vadinamoji „sąlyginio neutralumo mokykla“, grįsta nuostata, kad absoliutus neutralumas mokykloje neįmanomas, jos tikslas yra ne skiepyti tam tikrą pasaulėžiūrą ar auklėti jaunimą kažin kokios konfesijos dvasia, o ji turinti „mokiniui padėti laisvai apsispręsti“⁴⁹. Tad jei krikdemai pasisakė už pasaulėžiūrinės mokyklos idealo įkūnijimą per kultūrinę autonomiją, tai kairiesiems norėjosi mokyklą apskritai išvaduoti nuo bet kokios pasaulėžiūros, – tokios pozicijos sunkiai derėjo tarpusavyje. Tad kultūrinės autonomijos idėja taip ir liko beveik išimtinai katalikų intelektualų savastimi.

Vienas nuosekliausių kultūrinės autonomijos idėjos šalininkų buvo prof. Stasys Šalkauskis, įrodinėjęs, kad valstybės administruojama „viešojo mokykla nėra normalus mokyklos tipas“, tad šis administravimas gali būti tik laikinas ir valstybei tenka prievolė nuosekliai siekti, kad ši „neišvengiama blogybė“ būtų pašalinta. Taigi valstybei nepripažinta teisė tapti mokinių auklėtoja ir nustatyti auklėjimo turinį – tai turėjo būti išimtinai tėvų ir bendruomenės kompetencija. Valstybės kompetencija turėjo iš esmės baigtis kuo palankiausių sąlygų tėvams sudarymu pasirūpinti vaikų švietimu⁵⁰.

1927 m. Šalkauskis kartu su Pakštu, siūlydami nuosekliai realizuoti kultūrinės autonomijos idėją, net parengė Lietuvos Konstitucijos pakeitimo

⁴⁸ Raseinių dekanato kunigų konferencijos protokolas, 1928-02-13, in: *LIA*, f. 1671, ap. 5, b. 13, l. 14–15.

⁴⁹ „IV kultūros kongresas“, *Kultūra*, 1928, Nr. 7–8, p. 341.

⁵⁰ Stasys Šalkauskis, *Racionali mokyklų organizacijos sistema*, Kaunas, 1927, p. 22–23.

projektą, kuriame siūlė esamos Konstitucijos VII skyrių „Tautinių mažumų teisės“ pakeisti skyriumi „Kultūrinė autonomija“, kurio pirmas straipsnis skelbtų: „Visos tautinės, konfesinės ir šiaip jau ideologinės Lietuvos piliečių grupės naudojasi kultūrinio apsisprendimo bei pasireiškimo laisve švietimo, kulto, meno, labdarybės, savitarpinės pagalbos ir apskritai kultūros bei religijos dalykuose“⁵¹. Šiame projekte siūlyta visus švietimo ir kultūros reikalus atiduoti į pačių kultūrinių bendruomenių rankas, kurios „kultūrinio federalizmo pagrindais“ sudarys Vyriausiąją Kultūros Tarybą (VKT) pagrįsta proporcingo atstovavimo principu – kultūrinės bendruomenės nuo 75 tūkstančių narių turės VKT vieną atstovą, o kultūrinės bendruomenės, neturinčios 75 tūkstančių narių, bet turinčios daugiau nei 50 tūkstančių narių, galės į VKT deleguoti vieną atstovą su patariamuoju balsu. Kultūrinio gyvenimo srityje VKT turėjo tapti vyriausiu ir lygiaverčiu savo galiomis Lietuvos seimui organu – net VKT narių teisės siūlyta prilyginti seimo narių teisėmis. VKT pirmininkas turėjo eiti įprastas švietimo ministro pareigas, tačiau būti laisvas nuo tokių atvejais įprastos politinės atskaitomybės seimui ir būti atsakingas tik pačiai VKT. Atsižvelgiant į siūlomus kultūrinės autonomijos principus, kartu siūlyta ir atitinkamai pakeisti Konstitucijos IX skyrių „Švietimo reikalai“. Siūlomos pataisos turėjo eliminuoti politinio režimo įtaką švietimo ir kultūros srityje, švietimo administravimą ir kontrolę perleidžiant jau minėtai VKT, o kiekvienai kultūrinei bendruomenei suteikiant teisę laisvai steigti ir administruoti savo mokyklas, kurios turėjo likti tik bendroje VKT priežiūroje. Švietimo reikmėms VKT siūlyta skirti ne mažiau kaip 15% valstybės biudžeto lėšų, kurios būtų proporcingai paskirstytos tarp kultūrinių bendruomenių, priklausomai nuo jų narių skaičiaus. O jei šių biudžetinių lėšų nepakaktų, VKT turėtų teisę „apkrauti visus kultūrinių bendruomenių narius lygiais mokesniais, kurie rankiojami iš mokėtojų valstybės ir savivaldybių priemonėmis“⁵².

Šio projekto autoriai pastebėjo, kad kai kurios proporcingo švietimo įstaigų finansavimo principo užuomazgos jau yra veikiančioje Konstitucijoje – Šalkauskio žodžiais tariant, Lietuvos Konstitucijoje, „kad ir ne visai vykusiu būdu, vis dėlto yra padėtas į numatomą mokyklų organizacijos sistemą proporcingumo principas, kuris gali būti taikomas tiek tautinėms, tiek ir ideologinėms (mažiausi – konfesinėms) grupėms“, tad esą tiesiog

⁵¹ *Ibid.*, p. 38.

⁵² *Ibid.*

„šita pakraipa ir reiktų toliau eiti“, norint tinkamai sutvarkyti mokyklų gyvenimą⁵³.

Tautininkams, kurių tikslas buvo švietimo erdvę monopolizuoti valstybės rankose, tokių projektų, suprantama, nereikėjo. 1928 m. gegužės 25 d. paskelbtoje naujoje Lietuvos Konstitucijoje, kurios autoriai buvo tautininkai, 1922 m. Konstitucijos nuostata, teigiančią tėvų „aukščiausią teisę ir natūralinę pareigą“ rūpintis vaikų auklėjimu, pakeitė nauja nuostata, teigianti tėvų „aukščiausią pareigą“. Šis pasikeitimas reiškė, kad, Römerio žodžiais tariant, „tikibinė, krikščionims demokratams brangi šios tėvų intervencijos konstrukcija, turėjusi vaikų auklėjimą eventuališkai nuo tam tikrų valstybės pasikėsinių apsaugoti – žlugo; laimėjo valstybinė konstrukcija“⁵⁴. Trumpai tariant, valstybė monopolizavo teisę spręsti, koks ugdymas reikalingas jauniems Lietuvos piliečiams. Tačiau 1928 m. Konstitucijoje, tarsi katalikiškos visuomenės nuraminimui, liko ankstesnės Konstitucijos nuostata, įtvirtinanti privačių konfesinių mokyklų, įvykdančių įstatymiškai numatytą mokymo programos minimumą, teisę iš valstybės išdo švietimo reikalams gauti tokią biudžeto dalį, „kuri atitinka oficialiai priklausančių tai tikibinei organizacijai, kurios mokslu tos mokyklos vedamos, Lietuvos piliečių ir mokinių skaičiui“⁵⁵.

1927 m. rudens pabaigoje Lietuvos Respublika su Vatikanu sudarė konkordatą. Kairiųjų spaudoje tai buvo įvardyta siekiu „suklerikalinti visuomenės gyvenimą“. Krikdemai savo spaudoje atkirto, kad geriausias vaistas šiai baimei pašalinti – kultūrinės autonomijos principo įgyvendinimas, pridūrus, kad „konkordatas [...] nei per jotą neprieštarauja kultūrinės autonomijos idėjai“⁵⁶. Katalikų Bažnyčia ir krikdemai tikėjosi, kad konkordatas gerokai sustiprins jų pozicijas kuriant autonominę konfesinę ugdymo erdvę. Viltasi, kad tai taps ne tik patikima garantija, kuriant autonomišką valstybinei katalikišką ugdymo erdvę, bet ir barjeru, stabdančiu valstybės monopolistines ambicijas ugdant jaunąją kartą. Tačiau šios viltys netruko žlugti – valdžios monopolistines ambicijas pajuto katalikiškoms draugijoms priklausančios gimnazijos ir progimnazijos.

Jau 1927 m. birželio 2 d., vos tik išsiskyrė tautininkų ir krikdemų keliai,

⁵³ *Ibid.*, p. 34.

⁵⁴ Mykolas Rėmeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, p. 421–422.

⁵⁵ *Lietuvos valstybės teisės aktai (1918. II. 16 – 1940. VI. 15)*, Vilnius: Teisės institutas, 1996, p. 19.

⁵⁶ E. T., „Nerimta kalba rimtu klausimu“, *Rytas*, 1928-01-11, Nr. 8, p. 1.

pirmųjų leidžiamo *Lietuvio* vedamajame „Mokyklos negalavimai“ buvo prabilta apie kai kuriose mokyklose esančias pedagogų simpatijas tos pačios pasaulėžiūros mokiniams, apie „siaurai partiškų žmonių“ – pedagogų vykdomą vienu mokinių persekiojimą, o kitų protegavimą. Vedamajame raginta „kuo greičiausiai valyti mūsų mokyklą nuo partiškojo raugo“⁵⁷. Nors straipsnyje tokios „negaluojančios mokyklos“ nebuvo lokalizuotos, tačiau pateikti pavyzdžiai apie mokyklose vyraujančias simpatijas ateitininkams skaitytojui savaime piršo nuomonę apie susidariusią netoleruotiną padėtį pirmiausia privačiose katalikiškose vidurinėse mokyklose, kur esą viešpatuoja krikdemų įtaka. Šis vedamasis pradėjo tautininkų spaudos kampaniją, nukreiptą prieš katalikiškų draugijų administruojamas mokyklas. Visuomenei pradėta nuosekliai piršti nuomonę apie katalikiškose aukštesniosiose ir vidurinėse mokyklose tvyrančią netvarką. Spaudoje patiekiami pavyzdžiai iš „Saulės“ ir „Žiburio“ draugijoms priklausančių gimnazijų ir progimnazijų kryptingai piršo nuomonę apie netvarką būtent katalikiškose mokyklose. Taip kryptingai formuojant visuomenės nuomonę, pastaroji psichologiškai rengta būsimoms aukštesniojo ir vidurinio mokslo pertvarkoms.

1928 m. pradžioje tautininkai prašeko apie sumanymą nuo naujųjų mokslo metų pradžios praretinti aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų tinklą ir uždaryti mokyklų klases, kuriose nėra Švietimo ministerijos nustatyto mokinių minimumo. Teigta, kad daugelis aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų išgyvena krizę: mažėja moksleivių skaičius, krenta mokymosi lygis. Be to, pridurta, kad sprendimą praretinti mokyklų tinklą diktuoja valstybės lėšų taupymas ir siekis įvesti privalomą pradinį mokymą: „uždarytųjų klasių vieton galima būtų įsteigti naujų pradžios mokyklų ir tuo būdu pagreitinti pradžios mokslo privalomumo įvedimas, kurs mūsų tautai daug reikalingesnis, negu pratuštėjusios parapinės gimnazijos“⁵⁸.

Sunku pasakyti, ar vyriausybė išties tikėjosi praretinto aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų tinklo sąskaita sutaupyti lėšų, reikalingų galiausiai įvesti privalomą pradinį išsilavinimą. Šiaip ar taip, vyriausybė išties rengėsi privalomo pradinio mokymo įvedimui, tad greičiausiai persipynė du valdžios norai – aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų sąskaita sutaupyti lėšų pradinėms mokykloms ir prisidengus taupymu gerokai spustelėti katalikiškų draugijų rankose esančias privačias mokyklas. Šį pasirengimą 1927 m. rude-

⁵⁷ „Mokyklos negalavimai“, *Lietuvis*, 1927-06-02, Nr. 121, p. 1.

⁵⁸ J. Gs. Klovainiškis, „Dėl pradžios mokslo privalomumo ir mūsų tautiško susipratimo pakėlimo“, *Lietuvis*, 1928-01-04, Nr. 3, p. 3.

nį vyriausybė demonstravo rengdama 1928 m. biudžeto įstatymo projektą, numatantį Švietimo ministerijai skirtų lėšų didinimą⁵⁹.

Pasiryžimas neatidėliojant įgyvendinti visuotinį privalomą švietimą skyrė tautininkų vyriausybės švietimo politiką nuo krikdemų švietimo politikos. Tautininkai net įrodinėjo, esą privalomas pradinis mokymas šalyje buvo neįvestas ne dėl neveikiamų materialinių kliūčių ar pedagogų stygiaus, bet dėl to, kad apskritai į pradinį išsilavinimą anksčiau kreipta gerokai mažiau dėmesio nei į aukštesniašias ir vidurines mokyklas⁶⁰. Trumpai tariant, esą neracionalus vidurinių mokyklų gausėjimas buvo ekonominė visuotinio pradinio mokymo įvedimo kliūtis. 1928 m. pradėtas įgyvendinti privalomas pradinis mokymas 1931 m. buvo praktiškai baigtas visoje Lietuvoje.

1928 m. kovo pradžioje privačias vidurines ir aukštesniašias mokyklas pasiekė Švietimo ministerijos aplinkraštis, informuojantis, kad nuo 1928 m. sausio 1 d. ministerija šių mokyklų mokytojams nebemokės priedų prie atlyginimo už vaikus, šventes ir t. t. Valdžia neslėpė savo lūkesčio, kad „minėtasis aplinkraštis labai sklandžiai gimnazijų tinklą praretins ir valstybines gimnazijas pagerins, nes geresnieji mokytojai nebenorės privatinėse mokyklose dirbti ir stengsis persikelti į valstybines, o privatinėse mokyklose paliks „Dievo nuskriaustieji“ ir šie pamažu nuves „tirpstančiąsias gimnazijas iki kapų“. O praretinus privačių mokyklų tinklą, Švietimo ministerijai liks daugiau pinigų privalomam pradžios mokslui įvesti⁶¹. Valdžia pridūrė, kad nieko asmeniška prieš katalikiškas mokyklas neturi.

Švietimo ministerija į jai mestus kaltinimus sąmoningu katalikų rankose esančių aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų žlugdymu atsakinėjo, kad ji apskritai neprivalanti teikti pašalpų privačioms mokykloms. Apie „Saulės“ ir „Žiburio“ draugijų privačias mokyklas pridurta, kad kai kurios iš šių mokyklų savo buvimo nepateisina dėl mažo mokinių skaičiaus⁶².

Tapo akivaizdu, kad, kitaip negu krikdėmai, tautininkai privačių mokyklų kūrimo tikrai neskatinė ir savo įtaka švietimo srityje su niekuo nesidalins, o ugdymą sieks monopolizuoti valstybės rankose. Konstantino Šakenio pareiškimą netrukus palydėjo valdžios oficiozo *Lietuvos aid* vedamasis, įro-

⁵⁹ „Naujo biudžeto belaukiant“, *Lietuva*, 1927-10-25, Nr. 241, p. 1.

⁶⁰ P. Ra-tas, „Mūsų švietimas“, *Lietuvos aidas*, 1928-02-27, Nr. 22, p. 1.

⁶¹ Jonas Gobis, „Dėl privatinų gimnazijų smaugimo“, *Lietuvos aidas*, 1928-03-16, Nr. 38, p. 3.

⁶² „Švietimo reikalai. Pasikalbėjimas su Švietimo Ministeriu inž. Šakeniu“, *Lietuvos aidas*, 1928-03-21, Nr. 42, p. 1.

dinėjantis, kad valstybinės gimnazijos neabejotinai geresnės už privačias gimnazijas tiek mokymo kokybės, tiek pedagoginių kadry, tiek pasaulėžiūros laisvės atžvilgiu. Pabrėžtas ir pilietiškai socializuojantis valstybinių gimnazijų vaidmuo⁶³. Politinis režimas įrodinėjo, jog „privatinė mokykla negali garantuoti, kad ji duos ištikimesnius, geresnius piliečius už valstybinę mokyklą. Ji gali greičiau užtikrinti partijai parengianti adeptus, kurie paskui išsijuošę dirbs jos reikalams“. Taigi privačios mokyklos kaltintos lojalumo stoka politiniam režimui⁶⁴.

1928 m. gegužės 16 d. švietimo ministras pateikė Ministrų kabinetui svarstyti „Aukštesniųjų ir vidurinių Švietimo ministerijos mokyklų pertvarkymo projektą“. Siūlyta uždaryti 14 lietuviškų vidurinių mokyklų ir sumažinti pašalpas privačioms mokykloms. Argumentuota netolygiu mokyklų išdėstymu ir sumažėjusiu moksleivių skaičiumi. Ministrų kabinetas nutarė nuo rugpjūčio 1 d. uždaryti pirmąsias klases, o nuo 1929 m. rugpjūčio 1 d. ir likusias vidurinių mokyklų klases. Kartu buvo nutarta sumažinti arba visai nutraukti valstybės paramą šioms privačioms bendrojo lavinimo mokykloms: Naumiesčio ir Švėkšnos „Saulės“ vidurinėms mokykloms, Kražių ir Seinų „Žiburio“ gimnazijoms⁶⁵. Netekusios valstybės paramos, privačios mokyklos ėmė rengtis užsidarymui, o moksleivių tėvai sėdo rašyti prašymų vyriausybei išsaugoti šias mokyklas suvalstybinus⁶⁶. Taip kai kurios privačios mokyklos netrukus tapo valstybinėmis.

Sprendimą apkarpyti lėšas privačioms aukštesniosioms ir vidurinėms mokykloms sąlygojo Švietimo ministerijos nuostata pertvarkyti šių mokyklų tinklą. Ši pertvarka, kuria siekta racionalaus aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų tinklo sukūrimo, vienodai palietė valstybines ir privačias mokyklas. Kai kurias valstybines vidurines mokyklas planuota uždaryti ir jų sąskaita sustiprinti pradines, kai kurias – paversti amatų mokyklomis⁶⁷. Šakenis, kalbėdamas apie švietimo padėtį Lietuvoje 1928 m. birželio gale vykusiame Tautininkų sąjungos suvažiavime, konstatavo neracionalų

⁶³ „Valstybinės ar privatinės?“, *Lietuvos aidas*, 1928-03-27, Nr. 47, p. 1.

⁶⁴ S. Povilaičius, „Privatinės ar valstybinės mokyklos krizė?“, *Lietuvos aidas*, 1928-03-28, Nr. 48, p. 4.

⁶⁵ Remigijus Motuzas, *op. cit.*, p. 134–137.

⁶⁶ Naumiesčio „Žiburio“ vidurinės mokyklos moksleivių tėvų prašymas Ministrui pirmininkui, 1928-05-06, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 567, l. 269; Kražių miestelio gyventojų prašymas, [s.a.], in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 567, l. 34–35.

⁶⁷ Švietimo ministro raštas Ministrui pirmininkui, 1928-05-16, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 561, l. 2–3.

aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų išdėstymo tinklą teigdamas, kad mokyklų „seimo laikais“ „pristeigta be jokios atodairos, o tuo tarpu jos duoda išsilavinimą praktikos reikalams nepritaikomą“, mokymo kokybė žema, mokinių skaičius mažėja, todėl ir nutarta apie 11 vidurinių mokyklų uždaryti. O vietoje jų steigti „naudingesnes gyvenimui 6 skyrių pradinės mokyklas su žemės ūkio, daržininkystės ir kit. skyriais“⁶⁸.

Krikdemai *Ryto* dienraštyje 1928 m. gindami katalikiškų mokyklų būties teisę išsakė turbūt visus įmanomus argumentus: pradedant įrodinėjimu, kad Švietimo ministerija neturi aiškaus reorganizacijos plano, kad lietuviškų aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų Lietuvoje ne per daug, tad sumažinus pašalpas labiausiai nukentės lietuviškos mokyklos, bet beveik nieko nepraras tautinių mažumų mokyklos, o tik iškils grėsmė nacionalinės inteligentijos formavimuisi, ir baigiant katalikiškų privačių mokyklų privatumų vardijimu⁶⁹. Reikėtų pažymėti, kad valdžiai ypač dažnai prikašiota, jog ši, mažindama vidurinių mokyklų skaičių, taupo ne tautinių mažumų, o lietuviškų mokyklų sąskaita. Taip bandyta „užgauti“ jautriausią nacionalizmo ideologiją išpažįstančio politinio režimo vietą. Pakštas, vėl priminęs kultūrinės autonomijos idėją, pastebėjo: „Didžiumai kultūrinė autonomija yra daug reikalingesnė, negu tautinėms mažumoms“⁷⁰. Gimnazijos iš tiesų buvo lietuviškos inteligentijos ugdymo vieta, bet valdžiai nesinorėjo, kad nacionalinės inteligentijos gretos augtų vien katalikiškos inteligentijos sąskaita. Politinis režimas norėjo lojalios jaunosios inteligentijos.

Minėjome, kad 1928 m. priimtoje tautininkų kūriniu esančioje Lietuvos Konstitucijoje išliko ankstesnės Konstitucijos nuostata, įtvirtinanti privačių konfesinių mokyklų, įvykdančių įstatymiškai numatytą mokymo programos minimumą, teisę iš valstybės išdo švietimo reikalams gauti tokią biudžeto dalį, „kuri atitinka oficialiai priklausančių tai tikybinei organizacijai, kurios mokslu tos mokyklos vedamos, Lietuvos piliečių ir mokinių skaičiui“⁷¹. Kaip ši nuostata taikyta praktikoje kai kurių privačių katalikiškų mokyklų atžvilgiu, iškalbingai liudija Utenos „Saulės“ gimnazijos likimas.

⁶⁸ „P. Ministerių kalbų, pasakytų L. Taut. S-gos suvažiavime, santrauka“, *Lietuvos aidas*, 1928-07-05, Nr. 124, p. 2.

⁶⁹ „Pamoka ir vieningumo simbolio reikalas“, *Rytas*, 1928-03-16, Nr. 63, p. 1; Pamiškis, „Ne iš to galo argumentuojama“, *Rytas*, 1928-03-19, Nr. 65, p. 1; A. Juška, „Argi nelikviduojamos katalikų mokyklos?“, *Rytas*, 1928-03-27, Nr. 72, p. 1–2; Kazys Pakštas, „Kai kurios mokyklų problemos Lietuvoje“, *Rytas*, 1928-04-02–03, Nr. 77–78, p. 1.

⁷⁰ Kazys Pakštas, „Kai kurios mokyklų problemos Lietuvoje“, p. 1.

⁷¹ *Lietuvos valstybės teisės aktai (1918. II. 16 – 1940. VI. 15)*, p. 19.

„Saulės“ švietimo draugija 1928 m. gruodžio 15 d. sulaukė pranešimo, kad Švietimo ministerija, atsižvelgdama į Utenos ir Plungės „Saulės“ gimnazijų tėvų ir visuomenės pageidavimą, nusprendė šias privačias katalikiškas gimnazijas nuo 1929 m. sausio 1 d. suvalstybinti ir paprašė į ministeriją atvykti draugijos atstovus aptarti gimnazijų perdavimo tvarką. „Saulės“ švietimo draugija su šiuo sprendimu sutikti neketino ir Švietimo ministerijai atsakė, kad draugija šių gimnazijų išsižadėti neketina. Draugijos ryžtą sustiprino padrašinanti arkivysk. Juozapo Skvirecko pozicija: „Eiti iki galo tuo keliu, liuosa valia gimnazijų į jų rankas neperduoti“. „Saulės“ draugijos atstovų vizitai ieškant užtarimo pas prezidentą, premjerą ir švietimo ministrą buvo bevaisiai. Švietimo ministras net pagrasino: jei draugija nesutiks geruoju perleisti mokyklų, tai Švietimo ministerija visai nutrauks šių gimnazijų šelpimą ir, turėdamas galvoje jaunalietuvius, pridūrė: „Jūs neišleidžiate kitų, jūs tik ateitininkus organizuojate“⁷².

Gimnazijas bandyta ginti spaudoje – įrodinėjant jų būties pagrįstumą katalikiškos draugijos rankose („bendruoju lietuvių tautos švietimosi reikalu ir mokyklų kryptimi, kuri geriausiai atitinka tautos doriniams ir tautiniams įsitikinimams ir idealams“) ir net istoriniais „Saulės“ draugijos nuopelnais lietuviškam švietimui⁷³. Matydama, kad be valdžios paramos mokyklų nesugebės išlaikyti, „Saulės“ švietimo draugija 1929 m. sausį kreipėsi į Kauno arkivyskupą metropolitą prašydama užtarimo ir finansinės paramos – Lietuvos bažnyčiose surengti katalikiškoms mokykloms skirtą rinkliavą⁷⁴. Episkopato finansinės galimybės buvo kuklios ir net prie geriausių norų jis negalėjo ženkliu paremti katalikiškų mokyklų. Bandydamas spręsti finansavimo klausimą Lietuvos Episkopatas 1929 m. vasarį atskirose vyskupijose nusprendė įsteigti Katalikiškų mokyklų fondus, kurie, kaip vil-tasi, palankiai klostantis aplinkybėms, ilgainiui būtų sujungti į vieną ir remtų katalikiškas mokyklas visoje Lietuvos Bažnytinėje provincijoje⁷⁵. Tačiau visa tai ir liko tik lūkesčiais. 1929 m. balandį *Lietuvos aide* dėstant apie Švie-

⁷² Švietimo ministerijos raštas „Saulės“ draugijos Centro valdybai, 1928-12-15; „Saulės“ draugijos raštas Ministrui pirmininkui, 1929-01-09; Kan. Povilo Dogelio laiškas Telšių vyskupui, 1929-01-12, in: *LIA*, f. 669, ap. 48, b. 42, l. 31, 33, 34.

⁷³ A. K., „Įstatymai ir politika“, *Rytas*, 1929-01-18, Nr. 15, p. 1; B., „Saulės“ draugija ir Lietuvos švietimas“, *Rytas*, 1929-01-28, Nr. 23, p. 1.

⁷⁴ „Saulės“ švietimo draugijos raštas Kauno arkivyskupui metropolitui, 1929-01-19, in: *LIA*, f. 1671, ap. 5, b. 163, l. 8–10.

⁷⁵ Lietuvos Bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo protokolas, Kaunas, 1929-02-09–11, in: *LIA*, f. 1671, ap. 5, b. 23, l. 48.

timo ministerijos planus, išsprūdo: jei taip susiklostytų, kad privati „Saulės“ draugijos gimnazija Utenoje būtų privesta užsidaryti, tai ministerija ten įsteigtą valdišką mokyklą⁷⁶. Valdžios spaudimas šiai gimnazijai stiprėjo – lapkričio 14 d. įvyko net gimnazijos mokinių streikas, reikalaujantis šią mokyklą nedelsiant suvalstybinti. Žvelgiant į šio streiko aplinkybes, nors ir nėra tiesioginių įrodymų (tokius, tiesa, teigė radę gimnazijos laikytojai), peršasi mintis, kad streikas – tai valdžios surežisuotas spektaklis⁷⁷. 1929 m. Utenos „Saulės“ gimnazija buvo suvalstybinta. Gimnazijos suvalstybinimo istorijoje ne paskutinį vaidmenį suvaidino mokinių tėvai, kurie ne kartą reikalavo valdžios suvalstybinti vienintelę apskrities centre veikiančią gimnaziją. Tėvai ir patys gimnazistai mokyklos suvalstybinimo siekė grynai dėl merkantilinių paskatų – privačioje gimnazijoje už mokslą jie buvo priversti mokėti brangiau nei būtų tekę mokėti valstybinėje gimnazijoje. Toks merkantiliniai sumetimais grįstas tėvų noras suvalstybinti gimnaziją, kuriuo spekuliuo valdžia, nebuvo labai retas. Trečio dešimtmečio pabaigoje mokinių tėvai, matydami ne itin šiltus valstybės ir Katalikų Bažnyčios santykius švietimo erdvėje bei stiprėjantį valstybės siekį monopolizuoti savo rankose švietimo erdvę, tiesiog naudojosi šia konjunkštūra siekdami savų interesų. Tėvų lūkesčiai vietoje privačios mokyklos matyti valstybinę, savo ruožtu buvo parankūs politinio režimo interesams. Politinis režimas ne kartą siekį suvalstybinti mokyklas motyvavo šiais tėvų „teisėtais lūkesčiais“. Tuo tarpu Bažnyčia ir krikdėmai privačių katalikiškų mokyklų būties egzistenciją gynė kitais „teisėtais lūkesčiais“ – tėvų teise vaikus auklėti katalikiškose mokyklose ir neigė valstybės monopolį į švietimo erdvę, pastebėdami, kad valdžia stokoja nuoseklumo, jei išties siekia įgyvendinti valstybės monopolį ugdymo erdvėje – „tas principas, kad tik valstybė turi rūpintis mokslu ir auklėjimu, praktikoje juk tik lietuvių katalikų mokyklų atžvilgiu tėra taikomas. Ligi šiolei nesuvalstybinta ir nemanoma valstybinti visas, pav., žydų, lenkų, vokiečių privatinės mokyklas, joms duodama ir pašalpos [...] tad klausimas kuriam galui yra išskiriama viena piliečių dalis“⁷⁸. 1929 m. krikdėmų spaudoje kritikuojant tautininkų švietimo politiką, skambėjo tie

⁷⁶ Alfr., „Aukštesniojo ir specialinio mokslo reikalai Lietuvoje“, *Lietuvos aidas*, 1929-04-20, Nr. 89, p. 2.

⁷⁷ „Nepaprasti įvykiai Utenos „Saulės“ gimnazijoje“, *Rytas*, 1929-11-15, Nr. 259, p. 3; Uteniškiai, „Uteniškiai apie streiką „Saulės“ gimnazijoje“, *Lietuvos aidas*, 1929-11-21, Nr. 264, p. 5; Petras Rauda, „Utenos gimnazijos įvykiai faktų šviesoje“, *Rytas*, 1929-11-30, Nr. 272, p. 1-2.

⁷⁸ „Valstybinio principo priedangoje“, *Rytas*, 1929-11-20, Nr. 263, p. 1.

patys argumentai kaip ir 1926 m., kritikuojant socialdemokratų valdomos Švietimo ministerijos politiką, – valdžios veiksmai įvertinti kaip kėsėnimas į katalikų tėvų teises rūpintis savo vaikų švietimu bei įrodinėta, kad vykdamant tokią politiką, sumažės lietuviškų aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų, o tai pražūtingai atsilieps nacionalinės inteligentijos formavimuisi⁷⁹. Visus valdžios žingsnius katalikiškų privačių mokyklų atžvilgiu katalikiška spauda vertino vienareikšmiškai – kaip „pasireiškusi griežtą norą paimti visas mokyklas į valstybės rankas“⁸⁰.

Privačių katalikiškų gimnazijų suvalstybinimo klausimas buvo gerokai sudėtingesnis negu tiesmukas priešingų politinio režimo ir Katalikų Bažnyčios interesų susidūrimas. Pavyzdžiui, žvelgiant į Seinų „Žiburio“ gimnazijos suvalstybinimo istoriją, kuri rutuliojosi ketvirto dešimtmečio viduryje, galima pastebėti, kaip į vieną probleminį gimnazijos suvalstybinimo mazgą susipynė valdžios abejonės gimnazijos vadovybės ir mokytojų politiniu lojalumu, senas valdžios noras vietoje privačios katalikiškos turėti valdišką gimnaziją ir šį siekį palaikančios visuomenės „balsas“, kuri vylėsi, kad valdiškoje mokykloje vaikų mokslas kainuos pigiau⁸¹.

Kokia išties buvo Švietimo ministerijos pozicija katalikiškų privačių aukštesniųjų mokyklų atžvilgiu? Reikia pabrėžti, kad Švietimo ministerija siekė sukurti racionalų (iš esmės tai reiškė geografiškai tolygų) švietimo įstaigų tinklą, tad į katalikiškas privačias mokyklas (iš esmės niekuo nesiskiriančias nuo valdiškų mokyklų) žvelgė kaip į nacionalinės švietimo sistemos sudedamąją dalį ir jų egzistencijos perspektyva vertinta pagal tai, kiek šios (pirmiausia savo geografine padėtimi kitų mokyklų atžvilgiu) prisideda formuojant visuomenės poreikius atliepanti mokymo įstaigų tinklą šalyje. Vadovaujantis šia nuostata ir bandant racionalizuoti aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų tinklą, rasta, kad be kai kurių mokyklų valstybė galėtų visiškai išsiversti. Švietimo ministerija buvo pasirengusi remti tik tas mokyklas, kurios buvo reikalingos optimaliam švietimo įstaigų tinklui. O „nereikalingomis“ mokyklomis tuomet, pavyzdžiui, laikytos: Jurbarko „Saulės“ gimnazija, Kražių „Žiburio“ gimnazija, Antalieptės „Moterų Kultūros draugijos“ vidurinė mokykla, todėl šioms mokykloms Švietimo

⁷⁹ „Netikros reformos“, *Rytas*, 1929-05-02, Nr. 98, p. 1.

⁸⁰ Ig. S., „Mūsų mokyklos reikalais“, *Rytas*, 1929-12-13, Nr. 283, p. 1.

⁸¹ Seinų apskrities viršininko raštas Vidaus reikalų ministru, 1935-01-16, in: LCVA, f. 391, ap. 2, b. 2103, l. 10; Švietimo ministerijos inspektoriaus Melchioro Račkausko pranešimas apie 1935-03-11–12 aplankyta Seinų „Žiburio“ gimnaziją, [s.a.], in: LCVA, f. 391, ap. 2, b. 2136a, l. 120.

ministerija 1929–1930 mokslo metais skyrė tik pusę įprastinės pašalpos sumos. Apskritai dauguma privačių katalikiškų mokyklų Švietimo ministerijos akimis tiesiog racionaliai papildė valdiškų mokyklų tinklą, todėl jų šelpimo kol kas atsisakyti neketinta. Tokiomis mokyklomis buvo Kauno jėzuitų gimnazija, Kauno „Saulės“ mergaičių gimnazija, Kybartų „Žiburio“ gimnazija, Švėkšnos „Saulės“ gimnazija ir kitos. Švietimo ministerijos palankumą išvardytoms privačioms mokykloms sustiprino tai, kad šios dėl mažesnio mokesčio už mokslą buvo lengviau prieinamos visuomenei⁸², – jau minėjome atvejus, kai visuomenei reikalaujant privačios mokyklos suvalstybinimo argumentų sąrašė buvo didesnis nei įprasta mokestis už mokslą. Taigi valdžios palankumą privačios mokyklos egzistencijai lėmė pirmiausia tai, ar ši mokykla pateko į ministerijos išivaizduojamą racionalų švietimo įstaigų tinklą bei kiek ji buvo prieinama visuomenei.

Tačiau Švietimo ministerijos palankumas daugumai privačių mokyklų nereiškė, kad valdžia atsisakė strateginio tikslo – įgyvendinti valstybės monopolį švietimo srityje. Jis jau buvo pradėtas laipsniškai įgyvendinti. Pirmiausiu uždaviniu buvo siekis, kad kiekvienos apskrities centre būtų valstybinė gimnazija – kai kurių apskričių centruose tuo metu veikė tik privačios gimnazijos. Tai liudija Švietimo ministerijos mokyklų suvalstybinimo planas 1929–1930 m.: artimiausiu metu planuota suvalstybinti „Žiburio“ gimnazijas Vilkaviškyje ir Šakiuose bei kai kurias kitas mokyklas. Suvalstybinimo akciją ketinta pridengti valdžios „visuomenės interesų“⁸³ paisymu.

Švietimo ministerija pasinaudojo tuo, kad realus mokyklas laikančių draugijų ar organizacijų finansinis indėlis buvo labai menkas. 1930 m. valstybės pašalpą gaudavo visos privačios lietuviškos gimnazijos, o jos (išskyrus Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos rankose esančią Kauno suaugusiųjų gimnaziją) buvo katalikiškų organizacijų rankose. Šių gimnazijų steigėjai patys surinkdavo apie ¼ visų gimnazijos išlaikymui reikalingų lėšų⁸⁴. Teoriškai Švietimo ministerijos pašalpa turėjo tik užlopyti finansinę skylę privačios mokyklos biudžete ir buvo skirta išimtinai mokytojų algoms, o mokyklą laikanti draugija ar organizacija turėjo pasirūpinti kitomis mokyk-

⁸² Švietimo ministerijos nusistatymas šelpiamųjų mokyklų ir santykių su katalikų dvasiškija klausimais (1929–1930 mokslo metais), [pro memoria], in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1475, l. 95.

⁸³ *Ibid.*, l. 95–96.

⁸⁴ Duomenys pagal: *Švietimo ministerijos 1930 V. D. metų veikimo apyskaita*, Kaunas: „Švietimo ministerijos žinių“ redakcija, 1931–1932.

los išlaidomis, tačiau jokių kitų lėšų, be mokesčio už mokslą, dažniausiai ji taip ir nesurinkdavo, tad savo finansines skylės lopė tiesiog didindamos mokesť už mokslą. Taip ir susidarydavo padėtis, kad moksleivių tėvams už mokslą privačiose mokyklose tekdavo mokėti kartais net dvigubai didesnę mokesť⁸⁵. Turint galvoje, kad valdiškų ir privačių mokyklų tinklas tada iš esmės tik papildė vienas kitą, o ne dubliavo, privačiose mokyklose besimokančių mokinių tėvai negalėjo pasirinkti mokyklos ir buvo priversti už vaikų mokslą mokėti gerokai daugiau. Tokia padėtis kėlė visuomenės nepasitenkinimą ir gimdė iš apačios kylančius reikalavimus, kad valdžia vieną ar kitą privačią mokyklą suvalstybintų. Tai valdžiai suteikė pretekstą ginti tėvų „teisėtus lūkesčius“ mokėti įprastą mokesť už mokslą. Tačiau toks gimnazijų valstybinimo kelias taip pat vedė į atvirą konfliktą su Katalikų Bažnyčia dėl kiekvienos katalikiškos mokyklos likimo. Taip Švietimo ministerijoje 1929–1930 mokslo metais gimė sumanymas išbandyti kitą privačių katalikiškų mokyklų suvalstybinimo kelią – vyriausybei siūlyta Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymą papildyti nuostata, kad tose mokyklose, kurios iš valstybės biudžeto gauna daugiau kaip 50% mokyklai išlaikyti reikalingų lėšų, Švietimo ministerija įgyja teisę savo nuožiūra skirti 50% viso mokyklos personalo. Tai buvo tarsi latentinis privačių katalikiškų mokyklų užvaldymo planas. Švietimo ministerija tikėjosi, kad toks pasiūlymas bus priimtinas ir Lietuvos Episkopatui. Tuo tarpu visuomenei rengtasi paaiškinti, kad valstybės pašalpa bus duodama tik toms privačioms mokykloms, kurios yra vietovėse, kur nėra valstybinių mokyklų, o kai ateis laikas vienoje ar kitoje vietoje steigti valdžios mokyklą, privatinę mokyklą bus nustota šelpti⁸⁶. Šis sumanymas nebuvo įgyvendintas. Tiesa, labai abejotina, ar Episkopatas ir mokyklas išlaikančios draugijos būtų taip paprastai sutikusios su nauja mokyklų finansavimo ir mokytojų skyrimo tvarka. Kita vertus, prieštaringas buvo pats sumanymas – kam valdžiai kelti koją į privačias mokyklas, jei jų ateityje vis tiek numatoma atsisakyti. Šiaip ar taip šis sumanymas liudijo valdžios siekį monopolizuoti savo rancose švietimo erdvę, tačiau ir nesiryžimą imtis drastiškų žingsnių, kurie iššauktų atvirą konfliktą su Bažnyčia – valdžia nebuvo tam pasirengusi, todėl ieškojo „aplinkinių kelių“ ir spaudė per jautriausią vietą – finansus. Privačių mokyklų mokytojams atsisakoma mokėti priedus, imama kalbėti apie

⁸⁵ Švietimo ministerijos pro memoria privačių mokyklų mokesčio už mokslą klausimu, 1930-01-07, in: *LCA*, f. 383, ap. 7, b. 1475, l. 86.

⁸⁶ Švietimo ministerijos nusistatymas šelpiamųjų mokyklų ir santykių su katalikų dvasiškija klausimais (1929–1930 mokslo metais), l. 96.

finansavimo mažinimą. Regis, ir pati valdžia kol kas nebuvo pasirengusi vienu ypu perimti visas privačias mokyklas – tai būtų pareikalavę didesnių finansinių investicijų švietimo erdvėje. Matyt, pagalvojo ir apie tai, ką tektų daryti, jei valdžios spaudimo neatlaikiusios mokyklos imtų užsidarinėti. Todėl valstybinimo procesas ėjo pamažu ir katalikiškų švietimo įstaigų šelpimo atsisakyti neskubėta. 1932 m. katalikiškų organizacijų ir vienuolių žinioje esančios 9 gimnazijos (tokios kaip Kauno jėzuitų gimnazija, Kybartų, Seinų „Žiburio“, Švėkšnos „Saulės“ ir kitos gimnazijos) gavo 502 027 Lt pašalpa. Tais pačiais metais 53 366 Lt pašalpa gavo 2 vidurinės, 145 960 Lt pašalpa – 8 amatų mokyklos, 89 000 Lt pašalpa – 14 pradinių mokyklų, o 32 677 Lt pašalpa – 5 vaikų darželiai⁸⁷. 1938 m. 8 privačioms katalikiškoms gimnazijoms buvo skirta 421 685 Lt pašalpa⁸⁸.

Į ketvirtą dešimtmetį Lietuvos Katalikų Bažnyčia įžengė su minimaliais praradimais ugdymo srityje, tačiau slėgė nerimas dėl ateities – valdžia žingsnis po žingsnio užvaldė švietimo erdvę. 1930 m. pradžioje krikdemai, kalbėdami Katalikų Bažnyčios vardu, politiniam režimui priminė: jei norima gerų valstybės ir Katalikų Bažnyčios tarpusavio santykių, valstybė turinti ne tik „leisti laisvai auklėti visuomenę, ne tik nevaržyti, bet dar ir remti katalikiškas mokyklas“. Pastebėta, kad katalikiško ugdymo laisvės samprata neapsiriboja teise kurti katalikiškų mokyklų tinklą, nes katalikiškam auklėjimui „neišvengiamai reikalingos priaugančią jaunuomenę globojančios ir dorinį ugdymą keliančios organizacijos“. Politinis režimas perspėtas: katalikiško ugdymo klausimais Bažnyčia į kompromisus neis, todėl, jei valdžia nenorinti atviro konflikto, tai jai lieka tik patenkinti Bažnyčios reikalavimus⁸⁹. Šis krikdemų pagrasinimas valdžiai, ginant Katalikų Bažnyčios autonomiją ugdymo erdvėje, netrukus virto pranašišku – politinis režimas netrukus pasikėsino į katalikiškų jaunimo organizacijų veikimo laisvę.

1930 m. įtampa tarp valstybės ir Katalikų Bažnyčios švietimo erdvėje susikoncentravo ties kitu klausimu – dėl moksleivių ateitininkų veikimo laisvės. Naujų 1930–1931 mokslo metų išvakarėse Švietimo ministerija uždraudė ateitininkų veiklą mokyklose. Šis valdžios žingsnis Katalikų Bažnyčiai buvo gerokai skaudesnis nei iki tol buvę valstybinės paramos

⁸⁷ Žinios apie Švietimo ministerijos 1932 m. suteiktas pašalpas katalikiškų organizacijų žinioje esančioms švietimo įstaigoms, in: *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1475, l. 56, 58–60.

⁸⁸ Pašalpų privačioms mokykloms paskirstymo projektai, in: *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2109, l. 2.

⁸⁹ „Bažnyčia ir Valstybė“, *Rytas*, 1930-01-10, Nr. 7, p. 1.

apkarpymai privačioms katalikiškoms mokykloms – moksleivių ateitininkų veikimo laisvės klausimas užgožė visas privačių katalikiškų mokyklų rėmimo problemas. Tai vėl aktualizavo kultūrinės autonomijos švietimo erdvėje klausimą. Katalikiškoje spaudoje pripažinus, kad pasaulėžiūrinių kuopelių veikimas mokyklose nei jų direktoriams, nei mokytojams „nedaro malonumo, nes jos įneša trynimosi į mokyklos gyvenimą“, buvo primintas esą vienintelis būdas, kaip galima išspręsti ar bent jau sušvelninti „kovą dėl mokyklų dvasios“ – tai Pakšto ir Šalkauskio pasiūlytas mokyklų autonomijos principo įgyvendinimas. Esą jei visi mokytojai ir mokiniai toje pačioje mokykloje būtų tos pačios pasaulėžiūros, tai „nepedagogiškas disonansas savaime išnyktų“⁹⁰. Ketvirtuo dešimtmečio pradžioje Katalikų Bažnyčia ir krikdemų veikėjai, gindami ateitininkų veikimo laisvę, pirmiausia valdžiai pirštu baksnojo į konkordato tekstą, garantuojantį Katalikų Bažnyčios ir katalikų veikimo laisvę. Tačiau tai nesumenkino kultūrinės autonomijos idėjos. Tiesiog ši regėta tarsi kitas žingsnis užtikrinant Katalikų Bažnyčios veikimo laisvę švietimo erdvėje – pirmiausia rūpėjo bent jau stabilizuoti katalikų įtaką ugdymo erdvėje.

Ketvirtame dešimtmetyje kultūrinės autonomijos idėja buvo raiški jaunųjų katalikų intelektualų savastis. Šiai temai buvo skirta iš esmės pirmoji lietuvių apginta disertacija sociologijos srityje – 1933 m. Pranas Dielininkaitis Sorbonos universitete apgynė daktaro disertaciją *Valstybė ir auklėjimas*, kuri tais pačiais metais buvo išleista Paryžiuje kaip knyga *Mokyklos laisvė ir valstybė (La liberté scolaire et l'état)*. Ši knyga – tai nacionalinių Sovietų Sąjungos, Prancūzijos, Belgijos ir Olandijos švietimo sistemų lyginamoji studija, kurioje bandoma atsakyti į klausimą, kiek valstybė, formuodama nacionalinę švietimo sistemą, privalo atsižvelgti ir patenkinti skirtingų konfesinių ar etninių grupių interesus švietimo srityje. Šios problemos aktualumą autorius įvardijo taip:

Turint omenyje šiuolaikinei valstybei būdingą bendruomeninę diferenciaciją pagal konfesijas ir filosofines koncepcijas, ir tai, kad šių bendruomenių doktrinos bei ugdymo idealai tam tikra prasme ne šiaip sau skiriami, bet dažnai yra visiškai priešingi, nacionalinės švietimo sistemos, daugmaž priimtinos visoms šioms bendruomenėms, kūrimas arba reforma tampa viena iš opiausių socialinių problemų, kuri dažniausiai sprendžiama neatsiejamai nuo kitų socialinių ir politinių tautos gyvenimo sąlygų visumos.

⁹⁰ Jonas Gobis, „Moksleivių organizacijų klausimas“, *Židinys*, 1931, Nr. 8–9, p. 146–152.

Autorių labiausiai jaudino tai, kad kai „išskyla nacionalinės švietimo sistemos formavimo ar reformavimo klausimas, skirtingo konfesinio, doktrininio ar dažnai etninio pobūdžio bendruomenės stengiasi paveikti sprendimą savo naudai ir, legaliai arba ne, primesti savo požiūrį, doktrinas ar bent jau apginti savo interesus sistemos visumoje“⁹¹. Dielininkaitis įrodinėjo vadinamosios „sintetinio ugdymo sistemos“ (ji buvo grindžiama kultūrinės autonomijos principu) organizavimo būtinumą. „Sintetinio ugdymo sistema“ – tai švietimo sistema, kur norima suderinti, iš vienos pusės, valstybės, siekiančios sukurti vieningą nacionalinę švietimo sistemą, ir, iš kitos pusės, skirtingų valstybėje esančių socialinių grupių savitus ugdymo interesus, sąlygotus konfesinių, etninių ar kitokių veiksnių. Valstybei pripažįstama teisė kurti vieningą nacionalinę švietimo sistemą ir nustatyti visoms švietimo įstaigoms privalomų programinių reikalavimų minimumą, suteikiant jai teisę kontroliuoti visas švietimo įstaigas. Tuo pat metu valstybė ne tik įsipareigoja gerbti atskirų etninių ar konfesinių grupių iniciatyvą steigti privačias mokyklas, bet ir sudaryti šioms privačioms mokykloms materialines sąlygas, analogiškas valstybinėms mokykloms, pirmiausia tolygiai paskirstydama valstybės biudžete esančias švietimui skirtas lėšas tarp valstybinių ir privačių mokyklų. Taip, Dielininkaičio teigimu,

pripažinusi, iš vienos pusės, diferenciaciją bendroje nacionalinio švietimo struktūroje ir sudariusi būtinas sąlygas tėvų ir kitų bendruomenių veiklai, iš kitos pusės, pavertusi valstybę (sukurdama valstybinių mokyklų sistemą ir nustatydamą minimalią programą privačioms mokykloms) bendrų tautos siekių vykdytoja bei bendrųjų interesų gynėja, *sintetinio tipo sistema išryškina visas privačios ir valstybinės iniciatyvos galimybes ir visus jų resursus.*

Jis įrodinėjo, kad toks „privačios ir valstybinės iniciatyvos panaudojimas, siekiant bendro tikslo, doktrininės autonomijos įgyvendinimo, pedagoginės įvairovės, o sykiu ir organiškos nacionalinio švietimo vienybės“ yra „racionaliausias ir vaisingiausias šių dviejų iniciatyvos rūšių pasireiškimo būdas ir viena iš svarbiausių sintetinės ugdymo sistemos padarinių“⁹².

Trumpai tariant, Dielininkaitis savo darbe įrodinėjo kultūrinės autonomijos principo taikymo švietimo erdvėje privalumus. Šios studijos jis ėmėsi tuomet, kai katalikų intelektualai dar turėjo vilties kultūrinės autonomijos idėją įpiršti tautininkams (bent jau iki buvo paskelbta 1928 m. Lietuvos

⁹¹ Pranas Dielininkaitis, *Mokyklos laisvė ir valstybė = La liberté scolaire et l'état: Sovietų, prancūzų, belgų ir olandų mokyklų sistemos sintetinio sprendimo paieškos*, Šiauliai: Saulės delta, 2000, p. 53.

⁹² *Ibid.*, p. 222–228.

Konstitucija), tačiau kai pasirodė jo knyga, Katalikų Bažnyčios įtaka ugdymo srityje jau buvo gerokai apribota. Tuo metu viešojoje erdvėje tvyranti išorinė ramybė po aštrios konfrontacijos dėl ateitininkų dar nereiškė, kad švietimo erdvėje tarp valstybės ir Katalikų Bažnyčios įsivyravo taika – tai buvo tik paliaubos. Netrukus politinis režimas žengė tolesnį žingsnį siekdamas užvaldyti ugdymo erdvę, o tai savo ruožtu kitoje barikadų pusėje atgaivino kultūrinės autonomijos idėją.

Likus pusmečiui iki Dielininkaičio disertacijos gynimo Paryžiuje, politinio režimo priešakyje stovintis Antanas Smetona pats sau uždavė retorinį klausimą „Kokia turi būti lietuviška mokykla?“ ir pats į jį atsakė: „Žinoma, lietuviška, tautiška. Bet kas yra tautiška? Turbūt tai, kad ji tiktų mūsų krašto ir mūsų tautos savybėms. Juk ne mokyklai žmonės, o žmonėms mokykla“. Tačiau buvo pabrėžta, kad mokykla turi ne tik mokyti, bet ir „tautiškai auklėti“⁹³. Autoritarinis režimas tautinį auklėjimą suprato kaip lietuviško nacionalizmo idealų ir lojalumo politiniam režimui skiepijimą, šį uždavinį patikėdamas ugdymo monopolistų turinčiai tapti valstybinei mokyklai, – pasak Smetonos, „jei tauta vieninga, tai ir mokykla turi būti vieninga. Negali mokytojai vieni skelbti internacionalą, kiti tautiškumą. Taip auklėti jaunimas būtų jis skaldyti į visas puses, tai būtų priešinga tautiškai, valstybiškai linkmei, priešinga tautos idealų laisvei“. Katalikų Bažnyčios pretenzijos į ugdymo erdvę buvo kategoriškai atmestos: „Valstybė ir savivaldybės steigia mokyklas, o ne klebonija. Katelės atliko savo kilnų uždavinį ir šiandien juos atstoja mokytojai“⁹⁴.

Iki 1933 m. apie „tautinę mokyklą“ kalbėta ir rašyta mažai. 1933 m. tautininkų žiniasklaidoje jos staiga pasigesta ir pastebėta, kad mokykla moko, bet mažai auklėja⁹⁵. 1933 m. katalikų *Naujosios romuvos* puslapiuose pasirodė kritinių pastabų apie švietimo erdvę. Švietimo ministerijai kliuvo, kad ši visus 14 savo egzistavimo metų sprendė tik kasdienius švietimo organizavimo klausimus, o taip ir neprisirengė „paliesti pagrindinių tautos švietimo klausimų“⁹⁶. Trumpai tariant, pasigesta valstybinės švietimo politikos.

⁹³ Antanas Smetona, „Pirmiesiems žingsniams“, *Tautos mokykla*, 1933, Nr. 1, p. 3.

⁹⁴ „Valstybės Prezidento A. Smetonos kalba, pasakyta š.m. gegužės mėn. 25 d. mok. Tautininkų dr. J. Basanavičiaus s-gos visuotiniam skyrių atstovų suvažiavime“, *Tautos mokykla*, 1933, Nr. 11, p. 194.

⁹⁵ Vytautas Augustauskas, „Tautiškas ir valstybiškas pedagogijos sąjūdis Lietuvoje“, *Tautos mokykla*, 1933, Nr. 23, p. 414.

⁹⁶ Ignas Malinauskas, „Tautos švietimo reorganizacija“, *Naujoji romuva*, 1933, Nr. 155, p. 1009.

Išties su išvadomis *Naujoji romuva* paskubėjo – valdžia jau rengėsi švietimo reformai, kuri turėjo atnešti ne tik sisteminius pokyčius švietimo sistemoje, bet ir kokybinę ugdymo reviziją – įgyvendinti tai, apie ką kalbėjo Smetona. Prasadėjusios kalbos apie tautinę mokykla nebuvo tuščia retorika. Tai ženklino valdžios rengimąsi reformuoti vidurinį mokslą.

Viešai prašnekus apie mokyklų reformą ir pasirodžius švietimo sistemos reformos projektams, Episkopatas 1934 m. pavasarį nusprendė tikintiesiems priminti Bažnyčios nuostatas švietimo ir auklėjimo klausimais. Susirūpinimą švietimo reforma sukėlė ne numatomos švietimo sistemos struktūrinės pertvarkos, o iš valdžios lūpų skambantys pareiškimai, kad reikia peržiūrėti patį ugdymo turinį, ir priekaištai, kad mokykloje stokoja ma ugdymo „tautine dvasia“. Episkopatas sunerimo, kad politiniam režimui ryžtingai nusprendus mokyklai „įkvėpti tautiškos dvasios“, konfesinei mokyklai vietos visai nebeliks, todėl paskubėjo priminti, jog vien tik katalikų tikybos dėstymas nepaverčia mokyklos katalikiška, bet reikia, kad visas švietimas ir ugdymas vyktų katalikiška dvasia, o apie tautinį auklėjimą prabilta Leono XIII žodžiais: „Reikia tad mylėti tėvynę, kuri davė mums naudotis žemiškuoju gyvenimu, bet daugiau reikia mylėti Bažnyčią, kuri davė mums nemirtiną sielos gyvenimą“⁹⁷.

1935 m. pavasarį vienas įtakingiausių Švietimo ministerijos pareigūnų – Kultūros departamento direktorius Antanas Juška pareiškė: „Ilgą laiką mokykla buvo laikoma daugiau ar mažiau švietimo įstaiga, išmokant ją lankančius skaityti, rašyti, skaičiuoti ir elementariausių mokslo žinių. Šiais laikais mokyklai skiriame daug platesnį uždavinį: ji turi visais atžvilgiais išugdyti pilnutinį žmogų, gerą kultūringą lietuvį“ ir pridūrė, kad Švietimo ministerijos svarstoma mokyklos reforma siekiama „ne tiek išorinės mokyklos reformos, kiek vidujinės“⁹⁸. Vidurinio mokslo reforma siekta ne tik unifikuoti vidurinio mokslo sistemą, bet ir įkūnyti idėją, kad mokykla būsime pilietį ugdytą ištikimybės lietuviško nacionalizmo idealams ir lojalumo politiniam režimui dvasia. Beatodairiškas šio principo įgyvendinimas praktikoje būtų reiškęs, kad konfesinės mokyklos idėją tektų pamiršti. Katalikų intelektualų aplinkoje visa jėga atgimė kultūrinės autonomijos idėja.

1936 m. pradžioje *Naujojoje romuvoje*, aplink kurią būrėsi įtakingiausių katalikų intelektualų būrys, pasirodė jų parengta deklaracija „Į organišką

⁹⁷ Lietuvos katalikų bažnyčios provincijos vyskupų pasitarimo protokolas, Kaunas, 1934-04-17–18, in: *LIA*, f. 1671, ap. 5, b. 41, l. 15–16.

⁹⁸ Antanas Juška, „Kultūrinio gyvenimo organizacija“, *Naujoji romuva*, 1935, Nr. 12–13, p. 301.

valstybės kūrybą“. Šioje deklaracijoje buvo pasiūlyta Lietuvos valstybinio gyvenimo pertvarkos vizija. Deklaracijos autoriai neslėpė simpatijų korporatyvizmo idėjoms, o kultūros srityje siūlė taikyti kultūrinės autonomijos principą. Jie ragino siekti, kad „nuo politinių krašto institucijų, kuriose būtų sukoncentruota politiniai šalies reikalai, turėtų nepriklausyti ideologiniai ir religiniai reikalai. Jų tenkinimas turėtų būti nepriklausomas nuo besikeičiančio sąstato“. Kultūrinė autonomija pasiūlyta kaip „pagrindinis lietuviškosios organinės valstybės struktūros principas“, reikalingas tam, kad „kiekvienas Lietuvos pilietis galėtų jausti turįs laisvę tikėti, išpažinti savo ideologijos tiesas“, be to, deklaracijos autorių nuomone, kultūrinės autonomijos principas „kaip tik ir yra geriausias tautos vienybės ugdytojas ir josios nesutarimų malšintojas“, turintis rasti savo išraišką „pagal proporcingos valstybinės paramos dėsnius, ypač tautos auklėjimo ir švietimo srityje ir, apskritai, valstybės santykiuose su konfesijomis, ideologiškai kultūrinėmis grupėmis ir tautinėmis mažumomis“. Institucine prasme šį principą siūlyta įgyvendinti steigiant Vyriausiąją Kultūros Tarybą⁹⁹. Tiesa, pati kultūrinės autonomijos samprata ir jos įgyvendinimo principai nebuvo detalizuoti – tai palikta ateičiai.

Politinis režimas šią deklaraciją sutiko be didelio džiaugsmo. Kultūrinės autonomijos reikalavimą režimas įvertino kaip krikdemų norą atgauti prarastą įtaką kultūros ir švietimo įstaigų pagalba¹⁰⁰. Reaguodama į romuviečių deklaraciją *Jaunoji Lietuva* tarsi kirviu nukirto: „Nepasisekė anksčiau vienam iš tų organiškiosios valstybės apaštalų primesti kultūrinės autonomijos su ateitininkų gimnazijomis, nepasiseks ir dabar“¹⁰¹. Nepasitenkinimą sukėlė pasiūlymas taikyti „proporcingos valstybinės paramos dėsnius“, ypač švietimo srityje. Suprantama, ėmus taikyti romuviečių siūlomą proporcingos paramos principą, katalikiškos švietimo organizacijos ir jų išlaikomos mokyklos būtų suklestėjusios. Tuo tarpu valdžia įtakos švietimo monopoliui su niekuo dalytis nesiruošė, – pasak Smetonos, „nesąmonė būtų [...] dalintis partijoms įtaka mokyklose“¹⁰². Režimas baiminosi, kad nekontroliuojamas valstybės švietimo ir kultūros gyvenimas taps gyva dirva opozicijos kadrams ugdyti. Kultūros autonomijos idėja režimui priminė

⁹⁹ „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, *Naujoji romuva*, 1936, Nr. 8, p. 173–174.

¹⁰⁰ Vincas Rastenis, „Pastabos apie valstybių santvarkas“, *Mūsų kraštas*, 1936-03-06, Nr. 9, p. 8.

¹⁰¹ J. Audra, „Pastabos“, *Jaunoji karta*, 1936, Nr. 12, p. 246.

¹⁰² Antanas Smetona, *Pasakyta parašyta*, t. 2, Boston–New York: Lietuvių enciklopedijos leidykla: L.S.T. korp. Neo-Lithuania filisterių kolektyvas, [1974], p. 46.

katalikų pastangas steigti savo universitetą ir kitas autonomiškas įstaigas, kurių taip ir neleista realizuoti.

Jei pro režimo cenzūros rėtį romuviečių deklaracijoje išdėstyti aptakūs kultūrinės autonomijos principai prasprūdo, tai po pusmečio *Naujosios romuvos* numerį, kuriame buvo išspausdintas Pakšto straipsnis „Kultūrinė autonomija“, Kauno apskrities viršininkas sulaikė, o vėliau Vidaus reikalų ministras Balys Giedraitis priėmė nutarimą konfiskuoti ir sunaikinti¹⁰³. Straipsnyje, kuris taip ir nepasiekė skaitytojų, Pakštas pateikė svetur įgyvendintos kultūrinės autonomijos pavyzdžių, pakartėjo Šalkauskio knygelėje *Racionali mokyklų organizacijos sistema* išdėstytus pasiūlymus kaip Lietuvoje įgyvendinti kultūrinę autonomiją bei priminė jo su Šalkauskiu parengtus Lietuvos Konstitucijos pataisų projektus, kuriais siūlyta konstituciškai įteisinti kultūrinės autonomijos principus¹⁰⁴. Cenzūros sulaikytame Pakšto straipsnyje iš esmės nebuvo nieko nauja – pakartota tik tai, ką jis ir Šalkauskis siūlė anksčiau. Taigi situacija jau buvo gerokai pasikeitusi – autoritarinis režimas net girdėti nenorėjo apie kultūrinės autonomijos idėją.

Tarsi politinio režimo atsakas į kultūrinės autonomijos idėją tapo 1936 m. vasaros pabaigoje paskelbtas naujas Vidurinių mokyklų įstatymas, įteisinęs jau pradėtą vidurinio mokslo reformą. Vidurinio mokslo pertvarka labiau centralizavo ugdymo įstaigų valdymą ir net privačių mokyklų laikytojams užkirto kelią intervencijai į mokyklos vidaus gyvenimą. Įstatymas kaip ir anksčiau leido steigti privačias mokyklas savivaldybėms, visuomeninėms organizacijoms ir atskiriems Lietuvos piliečiams, o švietimo ministrui sutikus, privačioms mokykloms galėjo būti skiriama finansinė valstybės parama ir šių mokyklų moksleiviams suteiktos valstybinių mokyklų moksleivių teisės. Privačių mokyklų veiklą akylai stebinčiai Švietimo ministerijai buvo suteikta teisė spręsti ir dėl mokesčio už mokslą privačiose mokyklose dydžio¹⁰⁵. Vidurinio mokslo pertvarka siekta unifikuoti vidurinę mokslą, pakelti jo lygį ir geriau parengti moksleivius studijoms aukštosiose mokyklose¹⁰⁶.

¹⁰³ Vidaus reikalų ministro Balio Giedraičio nutarimas konfiskuoti ir sunaikinti „Naujosios Romuvos“ 1936 m. Nr. 37, in: *LCVA*, f. 402, ap. 2 (Spaudos ir draugijų skyrius), b. 96, l. 144.

¹⁰⁴ Kazys Pakštas, „Kultūrinė autonomija“, *Naujoji romuva*, 1936, Nr. 37, in: *LCVA*, f. 402, ap. 2 (Spaudos ir draugijų skyrius), b. 96, l. 149.

¹⁰⁵ *Lietuvos valstybės teisės aktai (1918. II. 16 – 1940. VI. 15)*, p. 365–369.

¹⁰⁶ Plačiau apie šią pertvarką: Remigijus Motuzas, *op. cit.*, p. 176–178.

Naujas Vidurinių mokyklų įstatymas neužkirto kelio privačių konfesinių mokyklų kūrimui ir egzistencijai, tačiau ją suvaržė. Valstybei privačių mokyklų nebereikėjo. Lyginant 1926 ir 1937 m. bendrojo lavinimo padėtį, galima pastebėti esmingai sumažėjusią privačių mokyklų reikšmę. 1937 m. privačiose ir valdiškose mokyklose besimokančiųjų santykis lyginant su 1926 m. persivertė į kitą pusę – dabar jau valdiškose mokyklose mokėsi apie 2/3 aukštesnių nei pradinės mokyklos moksleivių¹⁰⁷. Dar ryškesni pokyčiai įvyko su mokytojų seminarijomis. 1926 m. Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Tauragės ir Telšių valstybinėse mokytojų seminarijose mokėsi 844 moksleiviai, o privačiose mokytojų seminarijose, kurios gaudavo valstybės paramą, – 781 būsimas pedagogas¹⁰⁸. 1939–1940 m. padėtis rengiant pedagogus jau buvo pasikeitusi iš esmės – keturiose valstybinėse mokytojų seminarijose ir Pedagoginiame institute studijavo 1149, o vienintelėje privačioje seminarijoje – 33 būsimi pedagogai¹⁰⁹. Taigi politinis režimas nuosekliai valstybino švietimo erdvę.

Valstybės monopolį ugdymo erdvėje įtvirtino 1938 m. priimta nauja Lietuvos Konstitucija. Šios Konstitucijos svarstymo metu Episkopatas bandė įrodinėti valdžiai, kad projektas ignoruoja Katalikų Bažnyčios teises ugdyme bei kitose srityse ir net pateikė savo pasiūlymus – pavyzdžiui, įrašyti nuostatą, jog „auklėjimo ir švietimo pamatiniai židiniai yra šeima, mokykla ir bažnyčia“¹¹⁰. Tačiau Konstitucijos rengėjai į šiuos pasiūlymus numojo ranka. Konstitucija pripažino religinių konfesijų atliekamo auklėjimo vaidmens reikšmę ir privačių asmenų, religinių konfesijų bei visuomeninių organizacijų teisę steigti auklėjimo įstaigas, bet tik valstybei suteikė išskirtinę teisę vadovauti ugdymui: „Valstybė vadovauja auklėjimo ir švietimo darbui, prižiūri auklėjamąsias įstaigas ir mokyklas“. Auklėjimo ir švietimo „pamatiniais židiniais“ buvo paskelbta šeima ir mokykla (tai pakeitė 1922 m. Lietuvos Konstitucijos nuostatą, skelbiančią: „Visos mokyklos yra Valstybės priežiūroje įstatymų nurodytose ribose“). 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje neliko 1922 m. konstituciškai įteisintos ir 1928 m. Konstitucijoje išlikusios nuostatos, įtvirtinančios privačių konfesinių mokyklų, įvykdančių įstatymiškai numatytą mokymo programos minimumą, teisę iš valstybės

¹⁰⁷ *Lietuvos statistikos metraštis 1937 m.*, Kaunas: Valstybinė spaustuvė, 1938, p. 71–77.

¹⁰⁸ *Lietuvos statistikos metraštis 1924–1926 m.*, Kaunas: Valstybinė spaustuvė, 1927, p. 68.

¹⁰⁹ *Lietuvos statistikos metraštis 1939 m.*, Kaunas: Valstybinė spaustuvė, 1940, p. 72–73.

¹¹⁰ Lietuvos vyskupų laiškas Lietuvos Prezidentui, Ministrui Pirmininkui, Seimo pirmininkui, 1938-02-02, in: *LIA*, f. 1671, ap. 5, b. 50, l. 20–21.

iždo švietimo reikalams gauti tokią biudžeto dalį, „kuri atitinka oficialiai priklausančių tai tikybinei organizacijai, kurios mokslu tos mokyklos vedamos, Lietuvos piliečių ir mokinių skaičiui“¹¹¹. Episkopatas šios konstitucinės nuostatos atsisakymą pavadino „labai apgailėtiniu“ ir apskritai negailėjo priekaištų naujai Konstitucijai, kuri valstybėje siaurino Katalikų Bažnyčios teises¹¹². Įsitvirtinusios naujosios Konstitucijos nuostatos švietimo srityje gerokai atšaldė net karščiausius kultūrinės autonomijos idėjos šalininkus – ryškesnio bandymo ją aktualizuoti jau nebebuvo.

Kultūrinės autonomijos idėja lietuvių katalikų veikėjai susidomėjo nepriklausomos Lietuvos valstybės gimimo išvakarėse, paskatinti liūdno gyvenimo Rusijos imperijoje patirties, kai carizmas negailestingai varžė Katalikų Bažnyčios veikimo laisvę. Kultūrinės autonomijos idėja regėta kaip patikimiausias būdas įgyvendinti Katalikų Bažnyčios idealą švietimo erdvėje – sukurti konfesinę švietimo sistemą ir garantuoti jos neliečiamybę. Iškovojus nepriklausomybę, Katalikų Bažnyčia bandė net pati imtis konfesinės švietimo sistemos įgyvendinimo, tačiau pristigo jėgų ir lėšų, todėl savo dėmesį sutelkė į jos dalį – vidurinę mokyklą. Be to, trečio dešimtmečio pirmoje pusėje šalies politiniame gyvenime dominuojant krikdemams, kurie gynė Katalikų Bažnyčios teises, kultūrinės autonomijos idėja neatrodė gyvybiškai reikalinga – valstybė į Katalikų Bažnyčios teises švietimo srityje nesikėsino. Tačiau situacija ūmai pasikeitė, kai krikdemai savo pozicijas prarado, o juos pakeitusios politinės jėgos – iš pradžių kairieji, vėliau nacionalistinis tautininkų režimas – griebėsi valstybėje apriboti Katalikų Bažnyčios teises. Tuomet kultūrinės autonomijos idėja katalikiškame diskurse atgijo net konstitucinių pataisų pavidalu. Kultūrinės autonomijos idėjos permanentiškas suaktualėjimas katalikiškoje spaudoje nuo 1926 m. buvo tarsi lakmuso popierėlis, kuris liudydavo eilinį politinio režimo bandymą apriboti Katalikų Bažnyčios teises ugdymo erdvėje – ryškiausiai tai buvo matyti vidurinio mokslo srityje, kur valstybė nuosekliai siekdama savo rankose monopolizuoti švietimo erdvę, žingsnis po žingsnio mažino katalikiškų privačių mokyklų svorį. Visi Lietuvos katalikų sukurti kultūrinės autonomijos projektai liko popieriuje – politinis režimas, užsibrėžęs valstybės rankose monopolizuoti ugdymą, apie juos nenorėjo nė girdėti.

¹¹¹ *Lietuvos valstybės teisės aktai (1918. II. 16 – 1940. VI. 15)*, p. 7–32.

¹¹² Lietuvos vyskupų memorandumas Lietuvos Vyriausybei, 1939-05-01, in: *LIA*, f. 1671, ap. 5, b. 55, l. 14–23.

THE IDEA OF CULTURAL AUTONOMY AND
THE CATHOLIC SYSTEM OF EDUCATION
IN LITHUANIA IN 1918–1940

Dangiras Mačiulis

Summary

The article gives an overview of the Catholic Church's aspirations to implement the idea of cultural autonomy in the field of education in the Republic of Lithuania in 1918–1940. The Catholic Church viewed the idea of cultural autonomy in the field of education as the right to create a confessional educational system in the country. Lithuanian Catholic public figures became interested in the idea of cultural autonomy during World War I after living in the Russian Empire, where the tsar's government hampered the Catholic Church's freedom of action and did not allow the creation of a Catholic educational system. The idea of cultural autonomy was considered to be the most reliable way to implement the aims of the Catholic Church in the field of education, i.e. to create a confessional educational system as well as ensure its integrity and inviolability. When Lithuania gained its independence, the Catholic Church tried to create a Catholic educational system, but the church did not have enough strength and resources to achieve this goal and therefore, the main attention was paid only to one of its chains – the secondary school. Moreover, the Christian Democrats, who defended the rights of the Catholic Church, had political domination in the first half of the 1920s, but they did not regard the idea of the country's cultural autonomy as essential, and therefore, the state did not restrict the Catholic Church's rights in the field of education. However, the situation changed in 1926 when the Christian Democrats lost their positions and were replaced by other political forces, i.e., first of all by the leftists, and later by the nationalists' regime which started hampering the Catholic Church's domination in the field of education. When the nationalists' regime attempted to monopolize the educational system in the hands of the state, the idea of cultural autonomy was revived in Catholic discussions and Catholics tried to implement it until the loss of Lithuania's independence. In this period the idea of the cultural autonomy was brought up-to-date in the Catholic press and became an indicator that showed the attempt of the nationalists' regime to restrict the rights of the Catholic Church in the field of education. The latter could be apparently observed in the field of secondary education as the state consistently reduced the number of private Catholic schools and attempted to monopolize the educational system. All cultural autonomy projects created by the Lithuanian Catholics remained unimplemented because the nationalists' regime sought to monopolize education in the hands of the state and did not support them.

PAMALDUMAS TURGAUS APSUPTYJE: RELIGINĖ ŠILUVA ETNOGRAFINIO POBŪDŽIO BELETRISTINĖJE LITERATŪROJE

VIGMANTAS BUTKUS

Įvadas. Kultūrinėje lietuvių atmintyje labiausiai įsitvirtinęs Šiluvos atlaidų, Šilinių paveikslas, be jokios abejonės, yra tas, kurį pateikė rašytoja Žemaitė savo garsiojoje „Kelionėje į Šidlavą“ (1907), apybraižiškai, bet ir beletrizuotai aprašančioje daugiausia pačios autorės potyrius ir išgyvenimus 1906 m. Šilinėse. Šiame kūrinyje pateiktas lokalsios kolektyvinės piligriminės kelionės į atlaidus šventoje vietoje ir pačių atlaidų lietuviškas invariantas, kuris dėl savo įtaigumo ir tam tikros tipizuojančios galios skleidžiasi reversiškai ankstesnių laikų patirtims apibendrinti, bet kartu apibendrina ir vėlesnio laiko piligriminės bei atlaidų patirtis. Kitaip tariant, Žemaitės sukurtas paveikslas yra tarytum išsiplėtojęs laike – perteikiantis ne vien XX a. pradžios Šilinių vaizdą, bet ir Šilinių vaizdą nuo jų atsiradimo iki pat XX a. pabaigos.

Prieš Žemaitę platesnis ar siauresnis Šilinių vaizdas išskyla dar dviejuose lietuvių rašytojų kūriniuose: Mikalojaus Akelaičio didaktinės apysakos *Jonas Išmisločius kromininkas* (1860) pradžioje, pirmame skyriuje, ir Aleksandro Fromo-Gužučio apysakos *Vargdieniai* (1895) trijuose skyriuose („Šiluva“, „Pirmas pasimatymas“, „Ubagai ir jų puota“)¹. Tiek Žemaitės, tiek Akelaičio kūriniai, tiek išvardyti Fromo-Gužučio kūrinio skyriai laikytini beletristine literatūra, tačiau su didesnėmis ar mažesnėmis išlygomis. Visi jie yra svarbiausi šio straipsnio šaltiniai, pagrindiniu straipsnio objektu laikant tuos kūrinių epizodus, kurie tiesiogiai susiję su religinės praktikos, religingumo vaizdavimu.

¹ Tiesa, ne Šilinių, o Šiluvos Dievo Motinos gailėstingumo, stebuklingumo tema labai konceptualiai dar yra plėtojama Motiejaus Valančiaus *Vaikų knygelės* (1868) apsakyme „Mielaširdinga ponja“; žr. Vigmantas Butkus, „Šiluvos legenda ir jos plėtotė Motiejaus Valančiaus apsakyme „Mielaširdinga ponja“: „bažnytinio daiktiškumo“ aspektas“, *Lituanistica*, 2007, t. 70, Nr. 2 (70), p. 54–65.

Probleminė straipsnio intriga netiesiogiai, bet labai glaudžiai susijusi su XVII a. konfesinėmis kovomis, tiksliau, su vienu idėjiniu šių kovų aspektu, kuris nepaprastai ryškus Šiluvos atveju. Šiluvoje, kaip ir daugelyje Lietuvos vietų, kontrreformacijos metu katalikai atsiėmė iš protestantų žemes, atstatė miestelyje katalikų bažnyčią. Šie procesai buvo lydimi garsių įvykių: Švč. Mergelės Marijos apsiareiškimo, aklo žmogaus praregėjimo, skrynios su bažnyčios fundacijos dokumentais atkasimo, švento Marijos paveiklo radimo ir kt., kurie vėliau buvo apipinti antrinėmis legendomis, transformuojami ir įvairiai varijuojami. Svarbu, kad tame religinio lūžio taške buvo radikaliai pereita nuo religijos, kurioje dominavo *žodis*, prie religijos, kurioje – barokas, barokinė Šiluvos bažnyčia akivaizdžiausiai tai patvirtina – programiškai turėjo dominuoti ir dominavo *vaizdas*. Seniai pastebėta, kad stiprioje ekstravertiškoje religijoje glūdi potenciali ne tik dauginti savo vizualiąsias ir apskritai bet kokias apčiuopiamas daiktiskas formas (kulto namų puošyba, sakramentalijos, devocionalijos ir t. t.), bet ir 1) sulieti jas su kasdienybės daiktais, kai, pavyzdžiui, pasidaro nebeaiški riba tarp rožinio kaip maldos priemonės ir jo kaip prekės greta kitų prekių, 2) perkelti į jas religingumo centrą².

Straipsnyje ir keliami analogiški tikslai analizuoti etnografiškuose Akeičio, Fromo-Gužučio ir Žemaitės kūriniuose atsiskleidžiančius: 1) santykius tarp Šiluvos atlaidų, Šilinių, kaip maldingumo formos, jų metu praktikuojamo religingumo ir Šilinių metu vykstančių, į jas įsiliejančių prekymečių, į jas integruoto turgaus; 2) Šiluvos ir ypač Šilinių daiktinės bažnytinės atributikos, jos santykio su tikėjimo, religingumo esme traktuotę (tai daugiausia susiję su Žemaitės kūriniu). Artėjant prie tikslų, žengiami tokie žingsniai, t. y. realizuojami šie pagrindiniai uždaviniai: 1) pasitelkiami lenkiškai rašytos etnografinės literatūros ir lietuvių prozos bei religinės publicistikos kontekstai; 2) atliekama detali atsirinktų reprezentatyvių kiekvieno kūrinio minisegmentų analizė; 3) ryškinamas etnografinis (apybraižiškas) kūrinių koloritas, iš dalies, bet toli gražu ne visada ir ne visiškai „suskliaudžiant“ analizuojamų kūrinių fiktyvumo matmenį.

Kritikoje daugiausia dėmesio susilaukęs Žemaitės kūrinys labiau buvo tyrinėtas ne aspektiškai, o visuminiu požiūriu, darant išvadas apie jo anti-

² Jacobas Burckhardtas teigia, kad religijos „tikrasis turinys netgi gali būti užgniauztas tų vaizdinių ir paveikslų sluoksnių, kuriuos ji kitados įtraukė į savo sferą“ (cit. iš: Johan Huizinga, *Viduramžių ruduo: Studija apie keturiolikto ir penkiolikto šimtmečio gyvenimą ir mąstyseną Prancūzijoje ir Nyderlanduose*, iš nyderlandų kalbos vertė Antanas Gailius, Vilnius: Amžius, 1996, p. 187).

klerikalizmą (Adolfas Sprindis³, Janina Žėkaitė⁴), maskaradiškumą ir karnavališkumą (Donatas Sauka⁵) ar pan. Akelaičio kūrinio sąsajos su Šiluvos, Šilinių tema netirtos, o apie *Vargdienių* sąsajas rašyta labai minimaliai⁶. Šiluvos tema lietuvių literatūroje vienais ar kitais aspektais (bet nepaliečiant ar beveik nepaliečiant šiame straipsnyje analizuojamų rašytojų) yra tyrinėta straipsnio autoriaus, Vitalijos Truskauskaitės ir Nijolės Taluntytės darbuose⁷.

Mikalojus Akelaitis: „atpuskas ir Kermoszius Szidławos miestelij“.

Pirmiausia dera prisiminti ir aktualizuoti lenkiškai rašytos negrožinės Liudviko Adomo Jucevičiaus knygos *Wspomnienia Żmudzi* (*Žemaičių žemės prisiminimai*, 1842) skyrių „Šiluva“. Jis prisimintinas dėl to, kad Jucevičius pirmasis taip išsamiai aprašė Šilinių atlaidus, pradėdamas etnografinę šių atlaidų aprašymo tradiciją (visa jo knyga etnografinė-antropologinė), persidavusią Fromo-Gužučio, Žemaitės ir šiek tiek Akelaičio kūrybai.

Pirmas skyrius „Šiluva“ sakinyse byloja:

Prie įžymiausių Žemaičių vietų priklauso Šiluvos miestelis, plačiai žinomas jo markais ir gražia mūro bažnyčia, kurioje yra [Š]venčiausios [P]anelės paveikslas, garsus stebuklais⁸ (*Do znakomitszych miejsc na Żmudzi, należy miasteczko Sydlów, sławne jarmarkami i wspaniałym murowanym kościołem, w którym obraz Najświętszej Panny cudami słynie*⁹).

³ Adolfas Sprindis, *Žemaitė*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 244.

⁴ Janina Žėkaitė, *Žemaitės kūryba*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 107–108.

⁵ Donatas Sauka, *Žemaitės stebuklas*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 136–144.

⁶ Bronius Pranskus, „Aleksandras Fromas-Gužutis“, in: Aleksandras Fromas-Gužutis, *Baisioji gadynė*: Rinktinė, redaktorius Petras Čiurlys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 11–12.

⁷ Vigmantas Butkus, *op. cit.*; Vigmantas Butkus, „Kelionė į Šiluvą (Kazio Bradūno eilėraščio „Šventoji kelionė“ analizė)“, *Filologija*, 1999, Nr. 1 (5), p. 4–10; Vitalija Truskauskaitė, „Katalikiškų bendruomenių teatras: Šiluvos patirtis“, *Meno istorija ir kritika / Art History & Criticism*, t. 5: *Šiluva Lietuvos kultūroje / Šiluva in Lithuanian Culture*, sudarė Laima Šinkūnaitė, Rima Valinčiūtė-Varnė, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2009, p. 130–145; Nijolė Taluntytė, „Šiluva lietuvių poezijoje“, in: *Ibid.*, p. 146–152.

⁸ Liudvikas Adomas Jucevičius, „Žemaičių žemės prisiminimai“, in: Liudvikas Adomas Jucevičius, *Raštai*, redakcinė komisija Jurgis Lebedys, Meilė Lukšienė, Zenonas Slaviūnas, vertė Dominykas Urbas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 371–372. Išskirta – Jucevičiaus.

⁹ Ludwik Adam Jucewicz, *Wspomnienia Żmudzi*, Wilno: Nakład i druk T. Glücksberga, 1842, p. 14. Išskirta – Jucevičiaus.

Sakinys vertas dėmesio. Pirmiausia pasakoma, kad miestelis žinomas „jomarkais“, kuriems ir Jucevičius, ir visi anksčiau išvardyti autoriai skiria daugiausia ar bent jau daugiau dėmesio. Bažnyčia minima antra. Kita vertus, sakoma, kad miestelis žinomas „jomarkais“ ir bažnyčia, o stebuklais garsus paveikslas paminimas tik kaip esantis bažnyčioje, kaip jos dalis, svarbiausia, vienintelė minima dalis, bet tik dalis. Pasakojimo apie stebuklingą Marijos apsireiškimą¹⁰ logika ir semantika reikalautų priešingo eiliškumo: stebuklingas paveikslas – bažnyčia – „jomarkai“, nes tiek naujoji barokinė mūro bažnyčia, tiek „jomarkai“ yra „išvestiniai“ iš apsireiškimo. Šis „sukeisto eiliškumo“ sakinytis žymi raštijoje beprasidedančias tendencijas sukeisti Šiluvos fenomeno akcentus, per gožiantį daiktišką išorinį šurmuli (,,jomarkai“, Žemaitės vis akcentuojamos „grožybės“ ir pan.) vos beįžvelgiant esmę – Dievo Motinos pasirodymo faktą ir nepaprastai svarbias religines jo pasekmes¹¹.

Tiesa, Jucevičius atiduoda dar tikrai prideramą duoklę religinei Šiluvos aurai: skyriaus „Šiluva“ pirmas trečdalis skirtas apsireiškimo istorijos¹², įvykių po jos, Švč. Mergelės Marijos paveikslu kanonizavimo, paveikslu reikšmės ir poveikio autoriaus amžininkams aprašymui. Vietomis aprašoma net nevenigiant retoriniais štamais reiškiamų emocijų: „O, koks šis paveikslas yra brangus kiekvieno žemaičio širdžiai!“¹³ Vis dėlto dvigubai didesnė skyriaus dalis, maždaug du trečdaliai, skirti pasakojimui apie atleidimų metu vykstantį turgų, pasilinksminimus, vaidinimus ir panašius dalykus, į kuriuos savo žvilgsnį nukreipia ir Fromas-Gužutis, Žemaitė.

Pradėdamas aprašinėti „jomarką“, Jucevičius stebėtinai taikliai įvardija savo intencijas ir poziciją: „Kas tik aprašinėjo keliones ar kokią nors vietą,

¹⁰ Šį pasakojimą autentiškiausiu, ankstyviausiu pavidalu žr. *Historia zagubionego od heretików kościoła Szydłowskiego przez osiemdziesiąt lat jako Pan Bóg objawił [się] przez Najsławiejszą Pannę*, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, (toliau – VLUB RS), f. 1, b. E289, l. 75 (3). Apie tą pasakojimą žr. Liudas Jovaiša, „Švč. Mergelės apsireiškimas Šiluvoje: Liudijimai, tradicija, kritika“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2007, Nr. 11–12, p. 511–518.

¹¹ Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė teigia, kad Marijos apsireiškimas Šiluvoje buvęs vienu iš trijų svarbiausių veiksnių, lėmusių tai, kad Lietuvoje buvo galutinai nugalėta reformacija ir atgimė katalikų tikėjimas (Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė, „Švč. Mergelės Marijos kultas lietuvių šeimos papročiuose“, *Soter*, 2009, Nr. 29 (57), p. 143).

¹² Pavyzdžiui, yra publikuojamas visas rankraštis *Historia fundowania, zagubienia y przywrócenia kościoła Najsławiejszey Panny Cudowney Szydłowskiey, godna wiadomości*. Tiesa, 1959 m. lietuviškame vertime beveik visas pirmas skyriaus „Šiluva“ trečdalis yra kupiūruotas, pastabose tai pažymint.

¹³ Ludwik Adam Jucewicz, *op. cit.*, p. 20.

bent pas mus, niekada nepamiršo savo knygoj duoti kokio nors jomarko apybraižą, nes kaip tik tenai puikiausiai duodasi pažinti, bent iš dalies, *žmonių fizionomija ir papročiai*¹⁴. Deklaruojamas minėtas etnografinis-antropologinis interesas, beje, netrukus paminint, kad tuos aprašysimus „keliolika tūkstančių žmonių [...] į šią vietą *pamaldumas* ir *jomarko interesai* sutraukė“¹⁵, t. y. lyg „apverčiant“ skyriaus pirmo sakinio tvarką: pirma paminint religingumą („*pamaldumas*“), o tik paskui – žemiškus dalykus („*jomarko interesai*“).

Akelaičio kūriny *Jonas Išmisločius kromininkas* pradedamas taip: „Asztuntą dieną menesio Rugsejo, ant Užgimimo Panos Szwencziausias, prasideda atpuskas ir Kermoszius Szidławos miestelij, kurio bažnyczoja yra stebuklinga Motina Diewo“¹⁶. Šis sakiny aktualizuojamas, kadangi jis struktūros ir prasmės požiūriais labai panašus į cituotuosius Jucevičiaus sakinius. *Atlaidai* (Jucevičiaus „*pamaldumas*“; Akelaičio „*atpuskas*“) – *prekymetis* (Jucevičiaus „*jomarkas*“, „*jomarko interesai*“; Akelaičio „*kermošius*“) – *bažnyčia* su joje esančiu *Švč. Mergelės Marijos paveikslu* (Jucevičiaus „*[Š]venčiausios [P]anelės paveikslas, garsus stebuklais*“; Akelaičio „*stebuklinga Motina Diewo*“).

Akelaitis pirmąjį knygos sakinį, kuris visuomet yra labai svarbus, pradeda Panos Švenčiausios užgimimu (užgimimo data) ir „atpusku“, bet atkreiptinas dėmesys, kad žodį „atpuskas“ jis rašo mažąja, o žodį „kermošius“ – didžiąja raide, be to, pirmąjį skyrių pavadina „Kermošius Šidlavoje. Pasižinimas su Jonu“. Ypač iškalbingas yra pavadinimas, pirmasis jo sandas, leidžiantis spręsti, kad XIX a. viduryje rugsėjo pradžios įvykiai Šiluvoje, matyt, plačiau ir dažniau buvo vadinti „kermošiumi“, „jomarku“ (Jucevičius: „*žinomas jomarkais*“), o ne atlaidais („atpusku“). Neabejotina, kad pavadinimo pasirinkimui pirmiausia ir daugiausia įtakos turėjo Jano Borejkos Chodźkos *Jono iš Svisločės* (1823) pirmo skyriaus pavadinimas „Kermošius Bešenkovičiuose. – Pasižinimas su Jonu“, tačiau transformuodamas, „lituanizuodamas“ lenkų didakto tekstą savo sekime Akelaitis būtų galėjęs transformuoti ir skyriaus pavadinimą, jeigu šnekamojoje kalboje viena reikšmiškai būtų dominavęs įvardijimas „Šiluvos atlaidai“ („atpuskas“),

¹⁴ Liudvikas Adomas Jucevičius, *op. cit.*, p. 372. Išskirta mano, – V. B.

¹⁵ *Ibid.*, p. 374. Išskirta mano, – V. B.

¹⁶ [Mikalojus Akelaitis], *Jonas Iszmistoczius kromininkas, pirmu kartu isz lenkiszkos in lietuwiszką kalbą perstatitas per Juozupą Rupejką, Kanauniką Płocka, Kleboną Szaduwo, Żenkliniką S. Onos, o dabar isz naujo perwejzdetas ir spaustuwen paduotas per Jurą Warneli, Wilniuja: spaustuweja A. H. Kirkora, 1860, p. 5.*

o ne „Šiluvos kermošius“. Tiesioginis pamaldumo Šiluvoje vaizdavimas apima tik kūrinio antrą pastraipą ir trečios pastraipos pradžią:

Ir aszenaj perejtus metus esu aplankęs Szidławą. Atważewęs czionaj, pirmiausia pasimeldžiau priesz stebuklingą Motiną Diewo, przžadedas Jej arielkos negertie kolaj gywas. Nesgi ligsziolaj kajp jautis brogą, tejp asz maukiau arielkele patejkele. Kajp taj yra sakoma: puoleš in kłaną sausas nesikelsi; tejp ir asz gywendamas apėj Marijampole tarpu girtuokliu, issimokinau gertie ulawotie. Padaręs inżadus Panelej Szwencziausiaj ir iszkłausęs misziu szwentu, iszejau isz bażnyczius przisiżuretie Kermosziuj.¹⁷

Ką reiškia ta, atrodo, įprasta ir jau antrą kartą pavartota perkeltinės reikšmės frazė „stebuklinga Motina Dievo“? Tai akivaizdi uzualinė metonimija, turinti sintaksinės elipsės bruožų ir vartojama vietoj ilgesnės tiesioginės reikšmės frazės „stebuklingas Motinos Dievo paveikslas“. Vėlgi darytina prielaida, kad autorius, kaip ir „Šiluvos atlaidų („atpusko““ ar „Šiluvos kermošiaus“ atveju, renkasi tuomet (ir ne tik tuomet) labiau paplitusį įvardijimo variantą. Tiesa, žodis „renkasi“ šiuo atveju nėra tikęs, nes šis variantas, kaip išgalėjęs vartosenoje, matyt, tiesiog spontaniškai „iššoko“ berašant¹⁸.

Tačiau turėtume ne tik kalbiškai-stilistiškai svarstyti, kodėl funkcionalesnė ne tiesioginė, o perkeltinės reikšmės frazė. Tiesiog mentališkai bažnytinis paveikslas keičiamas tuo, ką jis vaizduoja, tiksliau, sutapatinamas su tuo, ką jis vaizduoja, ką vizualizuoja. Nebėra skirties tarp atvaizdo ir to, kas atvaizduota, tarp signifikanto ir signifikato. Kita vertus, iš Akelaičio pasakojimo ir pasakotojo trumpų užuominų galima susidaryti ir tokią nuomonę, kad signifikantas ir signifikatas visiškai susilieja tuo požiūriu, kad paveikslas nebėra suvokiamas kaip paveikslas, o tiesiogiai kaip tai, ką jis vaizduoja (nurodo tik pats save), materializuodamas Dievo Motiną arba kaip tokią apskritai, arba kaip *Šiluvos* Dievo Motiną¹⁹, pastaruoju atveju darant prielaidą apie galimą švento asmens daugybiškumą, galėjamą būti savimi, išlaikyti savo bendrąją esatį, bet gebėti „materializuotis“ daugybe skirtingų pavidalų (*Šiluvos, Aušros Vartų, Pivašiūnų, Krekenavos...* Dievo Motina).

¹⁷ *Ibid.*, p. 6.

¹⁸ Didaktinės prozos kalba turėjo būti kuo artimesnė adresatui – kuo platesnei paprastų skaitytojų ir „skaitytojų-klausytojų“ (nemokančių skaityti, bet, anot Džiuljetos Maskuliūnienės, „galin[čių] klausytis skaitančiojo“) auditorijai; plačiau žr. Džiuljeta Maskuliūnienė, *XIX a. lietuvių didaktinė proza: adresatas ir tekstas*, Mokomoji knyga, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005, p. 23–33.

¹⁹ Posakis „*Šiluvos* Dievo Motina“ („*Šiluvos* Marija“ ar pan.) buvo ir tebėra paplitęs.

Chronologiškai užbėgant į priekį, šioje vietoje prisimintinas Šatrijos Raganos apysakos *Sename dvare* (1922) epizodas, kuriame pasakotoja „ciocios“ Karusios raginama kartu su ja ir kitais namiškiais kalba po trejus poterius į Čenstakavos Dievo Motiną ir į Aušros Vartų Dievo Motiną ir penkerius poterius į Lurdo Dievo Motiną. Tada jai pasirodo („rodos man“), „kad Dievo motinos yra kelios, kaip paveiksluose“: baisi savo veidu Čenstakavos, rami ir saldi Aušros Vartų ir gražiausioji, jauniausioji Lurdo²⁰. Vaiko sąmonė trumpam išskaido aiškų vienį pagal garbinamus jo pavidalus, vėliau prie to vienio grįždama („ir Dievo, kuris *su savo motina*, angelais ir šventaisiais gyvena viršum debesų“²¹). Beje, reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad apysakoje Vilniaus bajorijai „atstovaujanti“ „ciocia“ Karusia maldų į Šiluvos Dievo Motiną iš viso neinicijuoja, o Žemaitijos bajoraitė pasakotoja (apysakos prototipas – Pečkauskų valdytas dvaras Užventyje) jų nepasigenda.

Grįžtant prie *Jono Išmisločiaus kromininko*, reikia pasakyti, kad po „miszio szwentu“ ir „kermošių“ apsidairyti išėjęs Akelaičio pasakotojas prie pamaldumo, Šiluvos šventumo temos daugiau nebesugrįžta, tad religingumo motyvas kūrinyje taip ir lieka, nors ir įžanginis, svarbus kaip įžanginis, bet tik epizodinis.

Aleksandras Fromas-Gužutis: „paveizėkime, kas tame miestelyje dėjosi garsingų atlaidų ir jomarkų metu“. Kunigas Stasys Yla knygos *Šiluva Žemaičių istorijoje* (1970) poskyryje „Kuo Šiluva įdomi stebėtoju“, pacitavęs Žemaitės, Jucevičiaus ir kitų pasisakymus apie Šiluvą, išskiria keturis to įdomumo aspektus – keturias Šiluvos atlaidų puses (vardiju paeiliui): „turginė“, kultūrinė, „pamaldinė“, turistinė²². Atsitiktinumas, paprasčiausia inercija ar ne, bet net kunigas pirmiausia įvardija „turginę“ Šilinių pusę, „pamaldinę“ palikdamas trečią. Visos šios keturios pusės – gal menčiau tik turistinė – ir daugmaž tokia tvarka išsamiai atskleistos Fromo-Gužučio *Vargdieniuose* ir Žemaitės „Kelionėje į Sidlavą“.

Bronius Pranskus pastebi:

Bemaž visai savarankišką pobūdį turi „Vargdieniuose“ du ilgoki apybraižinio pobūdžio skyriai „Šiluva“ ir „Ubagai ir jų puota“. Tai yra gyvas beletristinis gar-

²⁰ Šatrijos Ragana, „Sename dvare“, in: Šatrijos Ragana, *Raštai*, t. 1: *Viktutė. Vincas Stonis. Sename dvare*, parengė Gediminas Mikelaitis, Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 374. Išskirta mano, – V. B.

²¹ *Ibid.* Išskirta mano, – V. B.

²² Stasys Yla, *Šiluva Žemaičių istorijoje*, d. 1: *Reformacija ir restauracija*, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1970, p. 15–17.

sių Šiluvos atlaidų aprašymas, turįs tiek istorinės-etnografinės reikšmės, tiek ir satyrinės-kritinės vertės [...]. Tačiau pavaizduodamas Šiluvos atlaidus, o ypač tą elgetų puotą, A. Fromas-Gužutis nėra išvengęs nukrypimo į grubų natūralistinį atskirų reiškinių aprašymą.²³

Sutinkant su pirmuoju Pranskaus teiginiu, kad du Šiluvai skirti skyriai yra kompoziciškai savarankiški, žanriškai išskirtiniai (apybraižiški), etnografiški, satyriški, tenka diskutuoti su antruoju. Mat Fromas-Gužutis kartais nukrypsta ne tiek į natūralistinį, kiek į primityvistinį aprašinėjimą, t. y. pradeda nebejausti proporcijų, iškreipia dalies ir visumos santykius, „forsuoja“, hiperbolizuoja vaizdą, vietoj „gilumos“ ir perspektyvos pateikia „plokščią“ paveikslą ir panašiai.

Susitikimui su Šiluva *Vargdienių* skaitytojas paruošiamas jau skyriaus „Paslėpta žibuoklė“ pabaigoje, pasakojančioje apie tai, kad „daugybė žmonių rengėsi važiuoti į Šiluvą, į atlaidus, vadinamus Šilinėmis, kurie ten kasmet prasideda rugsėjo 8-tą dieną ir vyksta ištiesai per visą savaitę drauge su metiniu jomarku“²⁴. Ten važiuoti ruošiasi ir *Vargdienių* veikėjai, apie kurių ruošą truputį papasakojęs autorius nuo jų tarsi atsiriboja, rinkdamasis kitą pasakojimo poziciją ir kitą žiūros tašką: „Palikę besirengiančius į Šiluvą, paveizėkime, kas tame miestelyje dėjosį garsingų atlaidų ir jomarkų metu“²⁵. Jis pats tarsi „įsipina“ į veiksmą kaip dalyvaujantis pasakotojas, kaip pasakotojas-etnografas, įtraukiantis į „paveizėjimą“ ir skaitytoją. Meninė fikcija nuo pat skyriaus „Šiluva“ pirmųjų frazių užleidžia vietą dokumentiniam aprašymui, kuriam keliama tokia sąlyga:

Aprašyti visą tą regyklą [Šiluvos panoramą atlaidų metu, – V. B.] negalima²⁶, o norint turėti apie aną *tikrą* nuomonę, reikia *pačiam* viską matyti ir girdėti.

Atvykus į Šiluvą, teko *mums* nors vieną dieną ten pabūti ir nuo paties rytmečio pradėti *apžvalga*.²⁷

Atkreiptinas dėmesys, kad Fromas-Gužutis vienareikšmiškai ir visur vertybinį ir visokį kitokį pirmumą suteikia nebe „jomarkui“, o atlaidams, tačiau „jomarką“ aprašo tiesiog nepalyginamai plačiau ir išsamiau.

²³ Bronius Pranskus, *op. cit.*, p. 11–12.

²⁴ Aleksandras Fromas-Gužutis, „Vargdieniai“, in: Aleksandras Fromas-Gužutis, *Baisioji gadyne*, p. 65.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Apie Šiluvos atlaidų („jomarko“) aprašymo sunkumus, pasitelkdamas antikinio plano palyginimą, yra užsiminęs ir Jucevičius: „Tiktai kas čia ir įstengs viską aprašyti – reikėtų Homero genijaus ir Homero atminties [...] o mes, vargšai rašeikos, kur čia su juo susilyginsim“ (Liudvikas Adomas Jucevičius, *op. cit.*, p. 374).

²⁷ Aleksandras Fromas-Gužutis, *op. cit.*, p. 66–67. Išskirta mano, – V. B.

Nuo „jomarko“ prie atlaidų, prie religijos temos sugrįžtama tarp abiejų etnografiškų skyrių įterptame ir apysakos siužetą plėtojančiame skyriuje „Pirmas pasimatymas“. Pastarąjį kompoziciškai įrėmina pasakotojo pozicijos kaitą vėl nusakantys, kone identiška retorine formuluote išreikšti pirmas ir paskutinis sakiniai: „Gana ilgai užtrukę, aprašydami Šiluvos jomarką, neužmiršome gražios Julytės, kurią palikome besirengiančią važiuoti į Šiluvą“²⁸, „Palikę gražią Julytę ir jos tėvus, sugrįšime į Šiluvą, kur turime prisivežėti dideliame ubagų susirinkimui“²⁹. „Pirmame pasimatyme“ svarbiausia yra minėtos veikėjos įsimylėjimo istorija, susipynusi su pabrėžtinai didaktiškai išryškintu religingumo motyvu. Šiluvoje Julytė „išskirtinai atsidavė maldingumui, drauge su motina priėjo išpažinties, karštai meldėsi, lankė šventas mišias, mišparus ir pamokslus“³⁰. Išvažiavimo iš Šiluvos dieną veikia su motina nueina į koplyčią paskutinį kartą pasimelsti. Jiedvi klūpo prieš altorių (reikia suprasti: prieš altorių surestą ant/prie to akmens, ant kurio buvo pasirodžiusi Marija) ir prašo Dievo Motinos užtarimo. Tuomet įvykiai pradeda klostytis taip:

Kada moterys paskendusios buvo maldoje ir skaisčios Julytės mintys tikybos sparnais pakilo į dangų, tada netoli jos stovėjo jaunas vyras, kurio plati kakta ir gražus veidas rodė protą, dorumą ir tvirtą būdą. Jo mėlynos akys nesumerkiamai veizėjo į gražios Julytės veidą ir tartum traukė aną. Mergaitė gi, neturėdama aiškios nuomonės apie galybę magnetizmo, kurio stebuklingi veikimai neseniai ištyrinėti, juto širdies neramumą, norėjo surinkti mintis, bet negalėjo to padaryti, ir rodėsi jai, kad girdi balsą: „Pakelk akis ir veizėk.“ Ar tai dėjosi dėl magnetizmo veikmės, ar iš vidujinio Julytės jausmo, tikrai žinoti negalime. Vargingi mes vaikai! Mūsų dvasia trokšta pakilti į dangų, bet kūnas, tas žemiškas dūšios gyvenimas, nusvarina mus ant žemės.

Taip ir su mūsų Julyte atsitiko: valandėlę prieštaravo žemiškam balsui, o pasikui, pasidavusi anam, pakėlė veidą ir išvydo žiūrintį į ją vyriškį. Akys jūdvių susitiko, ir nuraudusi mergelė, kaip vystanti žolelė, galvaitę nuleido. Tas nepažįstamo jaunikačio paveizėjimas paliko Julytės širdyje neišdildomų ispūdžių, ir mintys jos, kaip ūkai, klaidžiojo tarp dangaus ir žemės.³¹

Gražusis vyras pasirodė besąs Julytės dėdės pažįstamas gydytojas, su kuriuo ji jau kitais metais, abipusės meilės lydima, susituokė – kaip galima spėti iš pasakojimo intonacijų – ilgam ir laimingam gyvenimui.

²⁸ *Ibid.*, p. 95.

²⁹ *Ibid.*, p. 99.

³⁰ *Ibid.*, p. 95.

³¹ *Ibid.*, p. 96–97.

Įsimylėjimo bažnyčioje, atlaiduose, šventoriuje ir pan. scena klasikinėje lietuvių (ir ne tik lietuvių) literatūroje yra tipinė, net stereotipinė. Tai dėsninga, kadangi agrarinėje visuomenėje išvardytos vietos buvo vienos iš tų retų viešų vietų, kuriose būdamas kaimo žmogus turėjo galimybę susitikti su žmonėmis iš kitų kaimų, kitų bendruomenių. Pavyzdžiui, Jono Biliūno „Vagies“ (1905) pagrindinis veikėjas apie pirmą susitikimą su būsima žmona pasakoja: „Bet per vienus atlaidus pamačiau bažnyčioj merginą... Nega-lėjau akių nuo jos atitraukti: taip staiga ji mano širdį pritraukė“³².

Taigi Fromo-Gužučio pasakojimas apie įvykius Šiluvos koplyčioje lyg ir niekuo neišsiskiria. Kita vertus, jis labai svarbus savo sugestijomis, nes kompoziciškai ir semantiškai „vainikuoja“ veikėjos buvimą atlaiduose. Jis nedviprasmiškai suponuoja mintį, kad Švč. Mergelė Marija, prie kurios ap-sireiškimo vietos Šiluvoje buvo karštai melstasi ir prašyta jos užtarimo, už maldas atlygina, pasiūsdama žemišką meilę ir laimę. Atlygis labai panašus į buvusį Motiejaus Valančiaus apsakyme „Mielaširdinga ponija“, tik ne taip tiesiogiai, ne tokiais akivaizdžiais priežastiniais ryšiais išreikštas. „Mielaširdingoje ponioje“ už pasiaukojantį religingumą ir karštas maldas herojei taip pat (net du kartus!) atlyginama žemiška laime ir turtais. Fromas-Gužutis papildomai intrigai dar įveda dvasios–dangaus ir kūno–žemiškumo opoziciją, kurios Valančiaus kūrinyje nėra.

Žemaitė: „Komedija, vaidinimas ar pagonija?“ Etnografiško pobūdžio Šiluvos temos beletristiką neabejotinai vainikuoja Žemaitės „Klionė į Šid-lavą“. Žemaitės sukuriamas panoraminis Šiluvos, Šilinių vaizdas yra daug spalvingesnis, įvairesnis, įtaigesnis ir meniškesnis nei jos pirmtakų. „Klionė į Šidlavą“ pasakotojo ironija tampa ta sveikos nuovokos diktuojama riba, kuri atskiria religingumą nuo utilitarumo, bažnytines procesijas nuo Šilinių „jomarko“, bažnytines apeigas nuo turgaus šurmulio. Vis dėlto tiesiog dokumentiškai rodoma, kaip daiktiškumas kuo intensyviausiai skleidžiasi į abi įvardytas puses: į religinę ir žemišką, į sakralią ir profanišką, konkrečiai, į religinį vėliavų, kryžių, vainikų, žibintų, altorėlių... paradą ir į „turginį“ sūrių, pyragų, skepetaičių, knygų, pinigų, piniginių... sukurį³³.

³² Jonas Biliūnas, „Vagis“, in: Jonas Biliūnas, *Raštai*, t. 1: *Proza ir poezija*, redakcinė komisija Kostas Korsakas (pirm.), Romualdas Maliukevičius, Mykolas Sluckis, Vilnius: Vaga, 1980, p. 130.

³³ Ironizuojantis Žemaitės pasakotojas, nors ir labai autoironiškai, vis dėlto prisipažįsta, kad lyg ir „dėl viso pikto“, bet įsigyja potencialią daiktišką sakramentaliją, kuri iš paprasto materialaus daikto dangiškose sferose gal ir galėtų virsti stebuklingu įrankiu: „Pa-

Religinė daiktiškoji atributika, prieš kelis šimtmečius nuo reformatų „slėpusis“ legendinėje į žemę užkastoje skrynioje³⁴, čia taip suvešėjusi (vis mimos „gražybės“!), kad užgožia bet kokį religinį intravertiškumą, pasėja abejonės sėklą.

Šiuo aspektu pagrindinis epizodas Žemaitės kūrinyje yra bajoro ir jauno vaikino pokalbis, vykstantis, kai iš Šiluvos išlydima Kelmės parapijos procesija, kai „kunigai prieš vienas kitą kalbas sako“, kai „kryžiai, vėliavos, rodos, gyvi – linkt, linkt prieš vienas kitą“³⁵. Esminė pokalbio dalis:

– Kaip čia pavadinti tokį kunigų darbą? Komedija, vaidinimas ar pagonija? Bažnyčioje šv. sakramentas įstatytas, o čia priešais komediją vaidina – žmones traukia ne prieš altorių, bet prieš juos melstis. Kokia čia garbė?

– Teisybė, tikra komedija, nė jokia malda, – pritarė vaikas. – Buvau syki Šiauliuose. Mano pažįstamas miestietis nusivedė mane į komediją, lygiai taip pat: kalbasi, sveikinas, juokiasi, verkia... Čia atspėjai prilyginti...³⁶

Keista, net kiek dviprasmiška yra pasakotojo ir pačios Žemaitės pozicija. Viena vertus, minėtas pokalbis yra tuojau pat labai griežtai pasmerkiamas, įvertinant jį iš katalikiškos perspektyvos:

Atsiminiau, boba pušyne kaip barė kitą tokį bliužnierių: „Bedievis, netikėlis tegali taip bliužnyti, tokias brangias apeigas, tokias šventenybes, gražybes lyginti į komedijas, tėvus dvasiškus, avelių vadovus, lyginti į artistus“. Čia dar didesnė nuodėmė, už tokią nuodėmę tikrai nė absoliucijos negautų.³⁷

Kita vertus, neatleistinai „nuodėmingas“, „bedieviškas“ pokalbis tekste vis dėlto yra. Tad galima kelti klausimą, kodėl Žemaitė jį įterpia? Kaip didaktinį pamokomąjį nuodėmingo elgesio, nuodėmingos mąstysenos pa-

tyriau, jog keliaujant su parakvija reikia turėti baltą lazdelę, su ta suvaikščioti atlaiduose, pargrįžus namo, pasidėti į skrynį, kai mirsi – liepti įdėti sykiu į grabą, ir ta lazdelė nuvesianti stačiai į dangų! / Čia gerai būtų lengvu būdu įsigauti į dangų, bet aš lazdelės neturiu. Dubysos atkrantyje, ilindęs į lazdyną, nusipjoviau, nusidrožiau eidamas, ir nešuoši, džiaugdamos turis vadovą į dangų“ (Žemaitė, „Kelionė į Šidlavą“, in: Žemaitė, *Raštai*, t. 2: *Apsakymai*, parengė Aleksandras Šešelgis, Vilnius: Žara, 2001, p. 217). Apie daiktiškumo sklaidą į religinę ir „turginę“ puses „Kelionėje į Šidlavą“ žr. Vigmantas Butkus, „Šiluvos legenda ir jos plėtotė Motiejaus Valančiaus apsakyme „Mielaširdinga ponია““, p. 63.

³⁴ Legendiniai pasakojimai sako skrynioje buvus stebuklingąjį Švč. Mergelės Marijos paveikslą, arnotus, kitus bažnytinius daiktus. Pirminiai šaltiniai temini tik *skrynelę* su Šiluvos bažnyčios fundacijos aktu.

³⁵ Žemaitė, *op. cit.*, p. 234.

³⁶ *Ibid.*, p. 235.

³⁷ *Ibid.* Išskirta mano, – V. B.

vyzdį, rodantį, kaip nereikia daryti? Dėl to, kad „ką ausys Šidlavoje girdėjo, ką akys regėjo, *nieko nenutraukęs, nieko nepridėjęs*, išpasakojau“³⁸, t. y. dėl tikro ar tariamo dokumentinio-etnografinio tikslumo? Ar dėl to, kad tam tikra – kad ir maža – dalimi pati pokalbyje išdėstyta pozicijai pritaria ar bent simpatizuoja?

Į iškeltą klausimą vienareikšmio atsakymo rasti, matyt, nepavyktų, tačiau jo ieškant verta prisiminti Donato Saukos pastebėjimą, kad „Kelionėje į Šidlavą“ „[t]ikėtai žmonių minių visuotinis pasigėrėjimas Šidlavos grožybėmis lieka nepaliestas ironijos“³⁹. Pridursiu, kad religinių daiktiškųjų „grožybių“ (kryžių, vėliavų, altorių, vainikų etc. bei jais puošiamų ceremonijų) neironizuoja ir pats pasakotojas. Toks – kryptingai selektyvus – ironijos eliminavimas lyg ir reikštų, kad „komedijinei“ „grožybių“ interpretacijai nepritariama, kad „grožybės“ traktuojamos rimtai, kaip tikra, net esminga religingumo, pamaldumo apraiška.

Palikus nuošalyje autorinį požiūrį, akcentuotinas labai svarbus sakiny: „Komedijs, vaidinimas ar pagonijs?“ Kūrinyje toliau plėtojamas palyginimas su komedija, su vaidinimu, bet „pamaldinės“, anot Ylos, Šiluvos pusės kontekste reikšmingesnis yra „pagonijos“ paminėjimas, kadangi jis visas aprašomas „grožybės“ įrikiuoja į vieną gretą su stabais, o visas procesijas, net kunigų dalyvavimą jose netiesiogiai prilygina stambeldystei. Tai kur kas rimtesnis kaltinimas nei kaltinimas „vaidinimu“⁴⁰. Šis kaltinimas susisieja su tolimais reformacijos metais, kai apskritai visoje katalikybėje, jos apeigose iš reformatų pusės buvo išvelgta stambeldiškumo apraiškų. Šiluvoje buvo įsitvirtinę kalvinistai, kurių požiūris iš visų reformatų turbūt vienas radikaliausių: jie priekaištavo Romai, „kad ši Mariją padariusi stabu“, jie kategoriškai atmetė „bet kokius tradicinio pamaldumo Marijai būdus ir formas, tokias kaip Marijos paveikslai, statulos, piligriminės kelionės į su Marijos garbinimu susijusias vietas“⁴¹.

Taigi Žemaitė, norėdama to ar ne, bet „dualizuoja“ požiūrį į aprašomus religinius įvykius Šiluvoje, į vaizduojamas pamaldumo formas. Kartu pateikia ir 1) turbūt patį išsamiausią, spalvingiausią liaudiškos daiktiškosios

³⁸ *Ibid.*, p. 242. Išskirta mano, – V. B.

³⁹ Donatas Sauka, *op. cit.*, p. 144.

⁴⁰ Atkreipsiu dėmesį, kad pasakotojas nusprendžia: „čia dar didesnė [sic! – V. B.] nuodėmė“, nes „bobos“ pušyne išbartas kitas „bliužnierius“ grožybės lygino vien tik su komedija, o kunigus vien tik su artistais. „Pagonija“ ten nebuvo minima.

⁴¹ Rimas Skinkaitis, „Marijos kulto problematika Europos krikščioniškoje erdvėje“, *Soter*, 2008, Nr. 27 (55), p. 85.

katalikybės, daiktiškojo religingumo vaizdą lietuvių literatūroje, ir 2) užuominą į tokios katalikybės ir tokio religingumo kritiką.

„Kelionėje į Šidlavą“ nėra tiesioginių pasisakymų ar net bent kiek aiškesnių užuominų apie XVII a. įvykius: Švč. Mergelės Marijos pasirodymą Šiluvoje ir tolesnę su tuo susijusią istoriją. Tie įvykiai tiesiog pasyviai „turimi omenyje“, prasitariant tik apie „motin[ą] švenčiaus[iają]“, „panel[ę] stebukling[ą]“ apskritai arba apie lokalią „panel[ę] švenčiaus[iają] šidlavisk[ę]“, „motin[ą] švenčiaus[iają] stebukling[ą] Šidlavoje“⁴². Apie Švč. Mergelę Mariją maldininkų procesijoms kalba Tytuvėnų, Kelmės ir Šiluvos klebonai, ragindami jai „apieravoti“, sakydami, kad ji „apipils jus malonėmis iš išganytojo žaizdų, priglaus jus prie savo širdies ir prie širdies Sūnaus savo, už jūsų maldas ir apieras atneštas atlygins gyvenimu amžinu linksmybėse, kurios per amžių amžius tvers“⁴³. Žemaitės kūrinyje vaizdžiai išreikštas ir oficialios Bažnyčios (organizuoja, veikia, kalba kunigai), ir liaudiškas (masinis maldininkų antplūdis) mariocentrizmas – Marijos garbinimas, kuris buvo nepaprastai ryškus iki Vatikano II Susirinkimo (1962–1965). Tik Susirinkimo metu galutinai nuspręsta, kad „Marija negali būti garbinama, o tik pagerbiama“, kad „[g]arbinamas gali būti tik Trejybėje vienas Dievas“, tačiau iki pat dabartinių laikų „dažniausiai liaudiškojo pamaldumo lygmenyje lik[io] mariocentrinio kulto liekanų, kur Marija perdėtai sudievinta ir netikroviškai „nusaldinta““⁴⁴.

Žemaitė užbaigia ir, kaip sakyta, vainikuoja iš XIX a. atėjusią beletrizuoto etnografinio-dokumentinio Šiluvos atlaidų aprašinėjimo tradiciją. Vėliau tokio aprašinėjimo tradicija tęsiama, tačiau jis tampa kone išimtinai publicistikos savastimi. Pavyzdžiui, jau 1908 m. laikraštyje *Viltis* pasirodė neilgas straipsnelis, skirtas 1907 m. Šilinių aprašymui (Žemaitė aprašinėjo 1906 m. atlaidus). Straipsnelis pasirašytas Šilaviškio slapyvardžiu, jame giriama tvarka atlaidų metu, kuria net policininkai stebisi, panašiai kaip ir „Kelionėje į Šidlavą“, konkrečiomis sumomis vardijama kiek, kokiam tikslui ir kokios parapijos procesija atnešė aukų ar kokių vertingų bažnytinių daiktų, kaip ir kas buvo pasipuošę. Pavyzdžiui: „Airiogališkiai ir apylinkės parapijos, sumetę po skatiką, padirbino už 180 rb. ant sidabro lentos Marijos vardo monogramą viduje vainiko ir jį dovanavo Šilavo bažnyčiai“⁴⁵. Dar

⁴² Žemaitė, *op. cit.*, p. 218, 220. Išskirta mano, – V. B.

⁴³ *Ibid.*, p. 220.

⁴⁴ Rimas Skinkaitis, *op. cit.*, p. 88, 89.

⁴⁵ Šilaviškis, [Be pavadinimo], *Viltis*, 1908-01-18, Nr. 8 (43), p. 3.

1928 m. Aleksandras Mykolas Račkus apie Šilines teberašę Jucevičiaus, Fro-mo-Gužučio ir Žemaitės tonacijomis:

Varpų gaudimas, būgnų dundėjimas, arklių žvengimas; žmonių šūkavimai, el-getų giesmės, grojimai, švilpimai, dainavimai, barniai ir šimtai visokių balsų maišosi į krūvą lyg jūrų verpetai. Tik tie tikrai supras, kas dedasi per Šilines Ši-lavoje, kurie patys yra išbuvę ten bent keletą dienų.⁴⁶

Vėliau Šiluvoje specialiai Šilinėms buvo leidžiami vienkartiniai leidi-niai, kuriuose publikuota Šiluvos ir jos stebuklo istorija, įvairaus pobūdžio informacija, patarimai ir pan. (*Šiluvos stebuklai*, 1931; *Šiluva. Dievo motinos šventovė*, 1938). Juose pasitaiko tų pačių motyvų, kurie plėtojami ir aptar-tuose kūriniuose. Pavyzdžiui, atvykstant į Šiluvą per Šilines ir iš jos išvyks-tant, miestelio prieigose, prie girios, prie pušyno reikia nusiteikti religingai, pasimelsti. Taip rašo Žemaitė „Kelionės į Sidlavą“ pabaigoje („kiekvienas, pėsčias ar važiuotas, papušinyje sustoja. Žmonės visi meldžiasi – vieni ant žemės, kiti ant vežimų klaupiasi“⁴⁷), taip patariama anoniminiame straips-nelyje „Kaip apturėti stebuklą“:

Į miestelį paskubomis, išsiblaškę irgi neikite: išėję iš girios, kada atsidengia pilnas vaizdas ant miestelio, apstokite susikaupimui ir sukalbėkite šiek tiek maldos. [...] Atminkite, jog einate daugiau kaip prie didžiausio, galingiausio žė-miško pono, karaliaus: einate prie Dangaus Karalienės.⁴⁸

Susikaupimo girioje, pušyne prie Šiluvos motyvas vėliau buvo labai kū-rybingai išplėtotas Kazio Bradūno eilėraštyje „Šventoji kelionė“, tvirtai su-siedamas šį meditatyvų, modernų Bradūno eilėraščių su tradicija.

⁴⁶ Aleksandras Mykolas Račkus, „Kaip škaplierninkai Šilavoje pajuokė uriadniką“, in: *Knygnešys: 1864–1904*, d. 2, redaktorius Petras Ruseckas, Kaunas: Spaudos fondas, 1928, p. 169.

⁴⁷ Žemaitė, *op. cit.*, p. 241.

⁴⁸ [s.a.], „Kaip apturėti stebuklą“, in: *Šiluvos stebuklai*, Vienkartinis leidinys „Lietuva“, redaktorius-leidėjas K. Kiršanskas, 1931-08-05, p. 4. Kitame anoniminiame to paties leidinio straipsnyje „Mūsų Šiluva“ papasakojama Šiluvos stebuklo, t. y. Marijos pasirody-mo istorija ir daromos tokios drąsios išvados apie Šiluvos Marijos reikšmę visai pasaulio katalikybės raidai: „Nuo to laiko neberekė jokių mokslinių darodinių sugriovimų protestantizmo: pakanka iš Dangaus, siųstų žodžių Šiluvos Švenčiausios Panelės apsi-reiškime. / Švenčiausia Panelė Šiluvoje [v]jiena savo ašaromis išmeldė, kas buvo tados reika-linga žmonijai. *Mūsų Šiluvoje buvo išgelbėta pasauliui katalikybė*. Tas Šiluvos stebuklas buvo ne vien tik Lietuvai, bet visam pasauliui, nes katalikybė buvo tados griauinama visur. Ši-luvoje buvo gražinta katalikybei gyvybė, nes nuo to laiko ji vėl pradėjo visur tvirtėti“ (*Ibid.*; išskirta mano, – V. B.). Tikėtina, kad abu straipsnius parašė cituojamo leidinio redaktorius Kiršanskas.

Išvados. Iš to, kas straipsnyje aptarta, darytinos kelios apibendrinamosios išvados. Šilines vaizdavimo objektu pasirinkusiems XIX–XX a. pradžios lietuvių rašytojams aktualesnė buvo gerokai plačiau jų aprašoma „turginė“ („jomarkas“, „kermošius“) Šilinių dalis, traukusi savo etnografiniu-antropologiniu koloritingumu, įvairumu, didesniu literatūriniu „fotogenišku“. Religinė Šiluvos atlaidų dalis, ypač Mikalojaus Akelaičio ir Aleksandro Fromo-Gužučio kūrinuose, atskleidžiama tik epizodiškai, nelabai išraiškiai. Vis dėlto tiek Akelaitis, tiek Fromas-Gužutis radikalius teigiamus savo veikėjų gyvenimo pokyčius tiesiogiai susieja būtent su Šilinių religine praktika, pasireiškiančia vienokiais ar kitokiais sąlyčiais su Šiluvos Marijos vaizdiniu, su Šiluvos Marijai aukojamomis maldomis (Akelaičio veikėjas, pasimeldęs „priesz stebuklingą Motiną Dievo“⁴⁹, stoja į blaivybės kelią, Fromo-Gužučio veikėja, besimeldžianti Šiluvos koplyčioje „prie švenčiausios [D]ievo [M]otinos“⁵⁰, apdovanojama meile, netrukus ji laimingai išteka). Tiesa, minimus pokyčius, skirtus pademonstruoti Marijos, apsireiškusios Šiluvoje, galingumui ir gailingumui, iš dalies diktuoja didaktinės kūrinių inspiracijos, o Fromo-Gužučio atveju dar ir sentimentalistiniai autoriaus polinkiai.

Žemaitės „Kelionėje į Šidlavą“ religinei Šilinių pusei skirta daug daugiau dėmesio nei skyrė Akelaitis ar Fromas-Gužutis, tačiau religinę atlaidų pusę Žemaitė daug labiau suartina, o kartais net sulieja su „turgine“. Tas suartėjimas vyksta dėl hiperbolizuoto religinės praktikos sudaiktinimo. Daiktškų religinių atributų („grožybių“) gausa, jų naudojimas teatralizuotoms religinėms procesijoms, jų vertinimas pinigine išraiška, ypač perdėtas jų sureikšminimas, viena vertus, rodo, kad Dievas yra „per daug perkeltas žemėn“⁵¹, kita vertus, kelia religijos adekvatumo pačiai sau klausimą („Komedija, vaidinimas ar pagonija?“), t. y. klausimą dėl išpažįstamos ir praktikuojamos religijos esmės.

Nepaisant skirtumų, visuose trijuose analizuotuose kūriniuose kaip absoliučiai nekvestionuotinas Šilinių religinis vertybinis centras vienokiu ar kitokiu pavidalu iškyla Šiluvoje apsireiškusios Dievo Motinos figūra.

⁴⁹ [Mikalojus Akelaitis], *op. cit.*, p. 6.

⁵⁰ Aleksandras Fromas-Gužutis, *op. cit.*, p. 96.

⁵¹ Johan Huizinga, *op. cit.*, p. 191.

PIETY IN THE MARKET PLACE: RELIGIOUS
ŠILUVA IN BELLES-LETTRES LITERATURE
WITH AN ETHNOGRAPHIC NATURE

Vigmantas Butkus

Summary

The article deals with prose works or their chapters of the 19th–early 20th centuries in which the famous church festival *Šilinės* (the Day of the Birth of Blessed Virgin Mary) with its ancient traditions in Lithuania is depicted. They are the first chapter of the didactic novella *Jonas Išmisločius kromininkas* (*John the Tinkerer Wanderer*) (1860) by Mikalojus Akelaitis, three chapters of the novella *Vargdieniai* (*The Wretched*) (1895) (chapters “Šiluva”, “Pirmas pasimatymas” (“First Meeting”), “Ubagai ir jų puota” (“Beggars and Their Feast”)) by Aleksandras Fromas-Gužutis and the short story “Kelionė į Šidlavą” (“Journey to Šidlava”) (1907) by Žemaitė. The article discusses the relationship between religiousness and the trading aspect as well as the specificity of the religiousness depicted in the three literary works. Several conclusions are drawn from the analysis of these stories. For Lithuanian writers of the 19th–early 20th centuries who chose the church festival *Šilinės* as the object for depiction, the more broadly described market-related aspect was more relevant than the religious one which had its ethnographic-anthropological coloring, diversity. In the works by Akelaitis and Fromas-Gužutis, the religious practice of *Šilinės* is related to radical positive changes in the lives of persons through different approaches to the image of the Šiluva Mary, through sacrificed prayers. These changes are intended to demonstrate the grace of Mary, who appeared in Šiluva. In the case of Fromas-Gužutis, the sentimental disposition of the author is also obvious. The religious side of *Šilinės* received more attention in the story by Žemaitė than in the works of Akelaitis or Fromas-Gužutis, but it is made much closer to and sometimes even merged with the market-related aspect. This approach takes place because of the hyperbolised materialisation of the religious practice. The abundance of material religious attributes, their usage for spectacular processions, their assessment in terms of money, especially exaggerating their significance, raise the question of religious adequacy (“Komedija, vaidinimas ar pagonija?” / “A comedy, a play or a pagan act?”). Despite the differences, all three analysed literary pieces deal with the figure of the Mother of God, who appeared in one or another shape in Šiluva, as the absolutely unquestioned religious value of the center of *Šilinės*.

BALIO SRUOGOS KŪRINIO *DIEVŲ MIŠKAS* AUTOREDAGAVIMAS

NERINGA MARKEVIČIENĖ

Straipsnyje tiriamas Balio Sruogos kūrinio *Dievų miškas* autoređagavimo procesas. Tiriant lyginami *Dievų miško* rankraštis (tekstas, užrašytas paties autoriaus ranka) ir mašinraštis (galutinis tekstas, paties autoriaus perspausdintas asmenine rašomąja mašinėle). Analizuojama tik „vidinė“ rašymo istorija (endogenezės kryptis). Šioje istorijoje visai nedalyvavo pašaliniai asmenys – cenzoriai, redaktoriai, patariantys draugai ir kolegos rašytojai. Siekiama atsakyti į klausimus: kaip autorius pats sąmoningai keitė pirminį kūrinio tekstą; koks pakeitimų pobūdis; kuo išskirtinė kūrinio autoređakcija atlikimo atžvilgiu ir kodėl ji svarbi, vertinant kūrinį kaip meninę visumą. *Dievų miško* rašymo procesas ir autorinio taisymo etapas tiriamas pirmą kartą. Lyginamojo pobūdžio genetinį tyrimą skatino ir lydėjo įtarumo hermeneutika – noras dar kartą atsigręžti ir labai konkrečiai patikrinti akademiniuose *Raštuose* (1997, t. 4) įsitvirtinusių teiginių, susijusių su *Dievų miško* rankraščiu ir mašinraščiu, pagrįstumą. Tyrimo duomenys papildo ir koreguoja pirmines, ypač minimalias žinias apie *Dievų miško* rankraštį. Pirmą kartą pristatomi mašinraštyje įvykę pakitimai. Iki šiol nežinojome *Dievų miško* rašymo proceso ypatumų – kaip kūrinio tekstai (rankraštis ir mašinraštis) buvo formuojami ir sąmoningai keičiami. Be šio tyrimo neįsivaizduojama, kokie konkretūs pokyčiai įvyko, perrenkant ranka rašytą tekstą spausdinimo mašinėle, kokia jų reikšmė.

„Vidinio“ rašymo proceso neištirtumas. Iš atsiminimų, laiškų, paties Balio Sruogos pasisakymų žinoma ir gana gerai atkuriama „išorinė“ *Dievų miško* rašymo (egzogenezės¹ proceso) istorija. Tačiau apie „vidinį“ teksto

¹ Egzogenezės terminu įvardijami išoriniai faktoriai, turėję įtakos rašytojo vaizduotei, atspindintys patirtis „iki-kūrinio“ fazėje. Endogenezės terminu apibūdinami paskui sekanti rašymo stadija ir autorinis redagavimas (Альмут Грезийон [Almuth Grésillon], „Созерцание, чтение, письмо: генезис образа Саломей“, перевод Елены Гречаной, in: *Текстология и генетическая критика: Общие проблемы, теоретические пер-*

rašymą nežinoma beveik nieko. Pats Sruoga visai nepasakojo, kaip vyko rašymo procesas ir kaip jau parašytas tekstas buvo koreguotas. Rašytojas nepaliko jokių refleksijų apie savo kūrybos metodą. Žinomas vienintelis viešesnio pobūdžio pasisakymas žurnalistams, laikomas metatekstu: „O paskui, kiek pailsėjęs, rašysiu... Žinote, prie Štuthofo koncentracinės stovyklos yra didelis miškas, vadinamas „Dievų mišku“. Tai aš noriu parašyti eskizinius portretus apie stovyklą ir apie tą „Dievų mišką“, su užkankintų žmonių lavonais...“² Laiškuose bičiuliams rašytojas dar akcentavo, kad prie rašomojo stalo praleido didžiąją dienos dalį (8–12 valandų), dažnai dirbo naktimis, kad rašymas jam padėjo užsimiršti. Artimesni draugai, lankę rašytoją, šį procesą irgi stebėjo tik iš šalies, nenuosekliai, įvardydami tik subtilias šalutinio pobūdžio detales, susijusias su išorine aplinka.

Kūrybos procesas išsiskyrė ypatingu intensyvumu. Didelės apimties rankraščio tekstas parašytas per labai trumpą laiką – per 1945 m. vasarą. *Dievų miško* rankraštis pradėtas rašyti, svečiuojantis Kaune, pas artimus šeimos draugus Nemeikšas. Ten Sruoga, grįžęs iš Štuthofo (1945 m. gegužės 13 d.), praleido keturias savaites³. Birštono Baltojoje viloje kūrybos procesas tęstas, rankraštinis tekstas jau pradėtas surinkinėti spausdinimo mašinėle⁴. Vilniuje spausdinimo mašinėle darbai vyko toliau⁵. Pats Sruoga laiške rašytojui Petruui Cvirikai dar labiau konkretino intensyviojo rašymo terminą: „Rašiau 2 mėnesiu [...]“⁶.

Yra duomenų, rodančių, kad rankraštis buvo ne vienas. 1957 m. redak-

*пективы: Сборник статей по результатам российско-французского colloквиума, проходившего в ИМЛИ РАН 25–26 сентября 2000 в рамках программы научного сотрудничества между ИМЛИ РАН и ИТЕМ (Институт Современных Текстов и Рукописей) ИЦНИИ Францией, ответственный редактор Елена Гальцова, Москва: ИМЛИ РАН, 2008, p. 103). Apie egzogenės procesą *Dievų miško* istorijoje žr. Neringa Markevičienė, „Balio Sruogos *Dievų miško* recepcija“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2011, t. XXXIV, p. 183–238.*

² L. Oginskaitė, „Prof. B. Sruoga pasakoja“, *Tiesa*, 1945-05-17, Nr. 113 (643), p. 2.

³ Sipavičius, Atsiminimai apie rašytoją Balį Sruogą, in: *BVSNM*, P 3805, p. 2–3; Jadvyga Žakovičaitė, Atsiminimai apie Balį Sruogą, in: *BVSNM*, 1417 Rp, p. 2; Marija Macijauskienė, *Žingsnis po žingsnio...*, Kaunas: Naujasis lankas, 2010, p. 293–294.

⁴ Jadvyga Peseckienė, Atsiminimai apie Balį Sruogą, in: *BVSNM*, 1522 Rp, p. 2; 1521 Rp, p. 1.

⁵ Hortenzija Balčiūnaitė-Vaitkevičienė, Ištraukos iš dienoraščio, 1945–1947, in: *BVSNM*, 1343 Rp, p. 8; Hortenzija Balčiūnaitė-Vaitkevičienė, Atsiminimai apie Balį Sruogą, in: *BVSNM*, 1526 Rp, p. 2.

⁶ Balio Sruogos laiškas Petruui Cvirikai, 1946-07, *Pergalė*, 1988, Nr. 2, p. 150 (*LLTIB RS*, f. 1, b. 5781, p. 5).

cinės komisijos⁷ narys Eugenijus Matuzevičius „Pastabose dėl B. Sruogos „Dievų miško“ redagavimo“ samprotavo ir klausė: „Būtų gerai turėti pirminį rankraštį. Ar leidykloje [Valstybinėje grožinės literatūros leidykloje, – N. M.] yra rankraštis, duotas paties B. Sruogos? Jis, rodos, buvo 1/2 lapo formato (maždaug sąsiuvinio puslapio formato). Pagal jį kai ką galima būtų tiksliau nustatyti“⁸. Šio rankraščio fizinių duomenų apibūdinimas skiriasi nuo mums žinomo *Dievų miško* rankraščio⁹. Matuzevičiaus minėtas rankraštis nėra išlikęs (arba archyvuose nerastas).

Iš Sruogos laiško, rašyto bičiuliui gydytojui Juozui Nemeikšai, spėtina, kad buvo neapeita ir juodraštinio – parengiamojo – rašymo fazė: „mat aš dabar labai daug dirbu, ištisas dienas sėdžiu prie rašomo stalo, su nieku net nieko nekalbėdamas – rašau „Dievų mišką“ – šimtą puslapių (spaudos) juodraštį jau turiu!“¹⁰ Juodraštis neišliko (arba archyvuose taip pat nerastas).

Vien kelių didelės apimties tekstų užrašymas ir perrašymas ranka turėjo pareikalauti nemažai energijos, dvasinės įtampos, laiko sąnaudų. Rašymas buvo ne tik greitas, koncentruotas, intensyvus, bet išsiskyrė ir ekspresyvu: „O kartais klausyti būdavo labai sunku. Ypač „Dievų mišką“, kurį skaitydavo Birštone iš rankraščių. Paskaitė pusę sakinio, griebia, braukia, rašo, paskui vėl skaito“¹¹. Iš Birštono laikotarpio laišku matyti, kad rašydamas tekstą Sruoga išgyveno didelę dvasinę krizę, depresiją, linko į savižudybę. Sruogos psichologinę būseną ir aplinką, kurioje buvo rašomas kūrinys, savo monografijoje glaustai apžvelgė Algis Samulionis¹². Be šių duomenų, nėra jokių kitų liudijimų apie teksto rašymo specifiką, autoriaus darbo su tekstu ypatumus.

Teorinės endogenės tyrimo prielaidos. Tekstologiniam tyrimui ypač

⁷ 1957 m. parengtų Sruogos *Raštų* (t. 1–6) redakcinė komisija: Juozas Baltušis, Eugenijus Matuzevičius, Vanda Zaborskaitė, Juozas Žiugžda.

⁸ Eugenijus Matuzevičius, Pastabos dėl Balio Sruogos „*Dievų miško*“ redagavimo, in: Iš Balio Sruogos „*Raštų*“ (6 tomų) bylos apyrašo, in: *Lietuvių literatūros ir meno archyvas*, (toliau – LLMA), f. 23, ap. 2, b. 1787, p. 1/46 (spausdinimo mašinėle rinktas tekstas); Eugenijus Matuzevičius, Pastabos leidyklai apie Jovaro „*Raštų*“, B. Sruogos dramų ir „*Dievų miško*“ redagavimą, Maironio „*Rinktinių raštų*“ II tomo korektūrą ir kt., in: LLMA, f. 133, ap. 1, b. 85, p. 39 (Matuzevičiaus rankraštis).

⁹ Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius*, (toliau – LLTIB RS), f. 53, b. 578, p. 1–305.

¹⁰ Balys Sruoga, Laiškas Juozui Nemeikšai, in: LLTIB RS, f. 53, b. 246, p. 1.

¹¹ Aldona Daugėlaitė-Mikailienė, Atsiminimai apie Balį Sruogą, in: LLTIB RS, f. 53, b. 1500, p. 7.

¹² Algis Samulionis, *Balys Sruoga: Monografija*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 345.

svarbūs keli susiję etapai – autoriaus kūrybos proceso aprašymas ir kūrinio leidybinio vystymosi pavaizdavimas¹³. Šiame straipsnyje kalbėsime tik apie paties autoriaus darbą – kūrinio tekstų rašymo ypatumus (pirminę užrašymo formą, jos kaitą – pamažu tekstuose atsirandančius pridėjimus, išbraukymus, pakeitimus).

Visi tyrinėtojai, nepaisant jų atstovaujамų skirtingų metodologinių mokyklų, skatina atsigręžti į rankraščių kaip svarbią ir savitą pirminę pamatinę medžiagą, iš kurios formuojasi pats kūrinys. Rusų mokslininkų teigimu, siekiant suvokti kūrinio teksto istoriją, pirmiausia privalu iširti, „perskaičiuoti“ pačius rankraščius¹⁴. Kūrinio istorijai įvardyti taikoma speciali kelio metafora¹⁵. Jo pradžia suvokiama kaip rankraštinis tekstas. Aktualinama „vidinė“ rankraščio tyrimo perspektyva, „išorines“ aplinkybes pasitelkiant tada, kai jos padeda paaiškinti teksto istorijos mįsles. Patariama kuo konkrečiau ir detaliau pristatyti rankraščio teksto istoriją, kad ji atrodytų pagrįsta ir įtikinama¹⁶. Pabrėžiama būtinybė, jei tik įmanoma, atkurti rašymo chronologiją, būdingą ankstyviesiems rankraštiniams tekstams, nustatyti jų loginius prasminius ryšius¹⁷. Išsakoma atsigręžimo į rankraščių kaip į papildomą šaltinį svarba, ruošiantis mokslinei kūrinio teksto publikacijai. Apie ją galima galvoti tik tada, kai kruopščiai ir kantriai išanalizuoti rankraštiniai tekstai¹⁸.

Atkreipiamas dėmesys į tekstų nepastovumą: „nuo tada, kai pradėdame teksto tyrimą, mes būtinai turime atsižvelgti į jo kaitą, nuolatinį permainingumą“¹⁹. Teigiama, kad privalu „numanyti ir nuspėti kūrinyje

¹³ Наталья Великанова, „Рождение художественного текста“, in: *Архив программы Гордона*, 2003-09-02, № 289, in: <http://gordon.0030.narod.ru/archive/15880/index.html>, (2011-10-11).

¹⁴ Дмитрий Лихачев, *Текстология: Краткий очерк*, 2-е издание, Москва: Наука, 2006, p. 60; Жан-Луи Лебрав [Jean-Louis Lebrave], „Гипертексты – Память – Письмо“, перевод Ольги Торпаковой, in: *Генетическая критика во Франции*: Антология, ответственный редактор Андрей Михайлов [Andrei Mikhailov], Москва: ОГИ, 1999, p. 268.

¹⁵ Лидия Громова, „Текст и произведение: связь/противостояние“, in: *Текстология и генетическая критика*, p. 53.

¹⁶ Дмитрий Лихачев, *op. cit.*, p. 63.

¹⁷ Наталья Великанова [N. P. Velikanova], „Замысел и авантекст („Война и мир“ Л. Н. Толстого)“, in: *Текстология и генетическая критика*, p. 94.

¹⁸ *Ibid.*, p. 92.

¹⁹ Борис Томашевский, *Писатель и книга: Очерк текстологии*, подготовка издания и примечания Ирины Медведевой, Москва: Искусство, 1959, p. 106.

esančius judėjimo pėdsakus“²⁰, genetinės medžiagos rinkinyje išvelgti „judėjimo galimybę“²¹. Svarbus kūrinio – gyvo, kintančio darinio – vaizdinys, todėl ryškinama jį sudarančių autorinių tekstų visuma, jų tarpusavio ryšiai. Britų tekstologas Peteris Shillingsburgas išsakė mintį, kad knyga ar tiesiog tekstas, atėję tiesiai iš rašytojo rankų, atrodo tik tariamai užbaigti. Jie, kitaip negu, pavyzdžiui, puodžiaus suformuota vaza, dar nėra įgavę galutinio pavidalo. Atskirais laiko tarpais peržiūrėti tekstai dažnu atveju reprezentuoja kintančias, skirtingas autoriaus intencijas²².

Straipsnyje sutelkiamas dėmesys būtent į tylią materialių dokumentų, „šios elementarios medžiagos“, ištyrimą ir pristatymą²³. Siekiama „pačiuose kūrinio tekstuose ieškoti judėjimo pėdsakų, pačiuose statiškuose objektuose atskleisti dinamikos ir kinematikos elementus“²⁴.

Teoriniuose darbuose dažnai pažymima, kad rankraščio tekstas yra tik prieiga tolesniam tyrimui. Rankraščio daugiau nebegalima laikyti viena reikšmiu geriausiu autoriaus mintis atspindinčiu objektu. Shillingsburgo pastaba, „rankraštis neabejotinai parodo, ką autorius padarė, bet ne aiškiai, – ką jis ketino išleisti [...]“²⁵. Prancūzų mokslininko Almutho Grésillono teigimu, svarbu nustatyti santykį tarp avanteksto (mūsų atveju – rankraščio, dar formuojamo teksto) ir jau suformuoto (bet dar neišleisto) teksto (mašinos raščio) duomenų, nes vieno ištyrimas praturtina žinias apie

²⁰ *Ibid.*, p. 147.

²¹ Жан-Луи Лебрав [Jean-Louis Lebrave], „Литературное творчество между письменной и устной речью“, перевод Тамары Балашовой, in: *Текстология и генетическая критика*, p. 33.

²² Peter L. Shillingsburg, *Scholarly Editing in the Computer Age: Theory and practice*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1996, p. 44.

²³ Peter Shillingsburg, „How literary works exist: implied, represented, and interpreted“, in: *Text and Genre in Reconstruction*, edited by Willard McCarty, Cambridge: OpenBook Publishers, 2010, p. 167–168; Jerome J. McGann, „Literary Pragmatic and the Editorial Horizon“, in: *Devils and Angels: Textual Editing and Literary Theory*, edited by Philip Cohen, Charlottesville and London: University of Virginia Press, 1991, p. 17.

²⁴ Борис Томашевский, *op. cit.*, p. 148. Tomaševskis išsakė mintį, kad yra du keliai, kuriais einant, galima atskleisti kūrinių dinaminį judesį: kontekstinės studijos, išryškinančios sąsajas (intertekstinis lygmuo), ir pačių kūrinių – uždaru objektų – tyrimas. Mes esame pasirinkę antrąjį, imanentinių studijų, kelią. Mums ypač svarbus vidinis dokumentų ištyrimas, detalus jų palyginimas.

²⁵ Peter Shillingsburg, „Editing Thackeray. A History“, in: *Textual studies and the common reader: Essays on Editing Novels and Novelists*, edited by Alexander Pettit, Athens, Georgia: University of Georgia Press, 2000, p. 120.

kitą²⁶. Šiame straipsnyje pritariama rusų mokslininkų pozicijai, kad medžiaga, susieta į žodinių audinių (rankraščio tekste ši savybė stipriai išreikšta), jau laikoma tekstu²⁷.

Britų tekstologai, aktualinantys kūrinio kaip proceso (ne produkto) sąvoką, akcentuoja, kad procesas nereikia tik priešleidybinių ir jau išleistų tekstų elementarios sekos parodymo. Procesą iš esmės apibūdina tik paties autoriaus ir kitų asmenų, prisilietusių prie kūrinio teksto (šis etapas reikalauja atskiro pristatymo²⁸), daugiariopų intencijų vystymosi detalus pavaizdavimas²⁹. Pabrėžiama įvairiais kūrybos etapais išryškinta autoriaus minčių genezė. Todėl ypač svarbus autoriaus intencijų paslankumo fiksavimo bandymas, „dinamiškasis kūrybos aspektas“³⁰. Rusų teksto kritiko Boriso Tomaševskio nuomone, „teksto istorija (plačiaja prasme) suteikia literatūros istorikui judėjimo medžiagą, kuri išryški tik susipažinus su autoriaus darbo laboratorija“³¹. Prancūzų mokslininkas Gérard'as Genette taip pat aktualina autoriaus darbo proceso ištyrimą, pabrėždamas, kad svarbus „daugiau ar mažiau organizuotas „virtuvės“ apžiūrėjimas [...], kelių ir galimybių, dėl kurių tekstas tapo toks, koks jis yra, pažinimas“³².

Tekstologas dirba su archyvine medžiaga, kurios visuma nėra visiems skaitytojams ir literatūros tyrinėtojams vienu metu pasiekiamą, iš karto sistemišką ir skaidrią. Ji gali būti susijusi su naujų faktų atskleidimu. Grésillon'o teigimu, „Būtent šioje plačioje neištirtoje sferoje mūsų laukia galimi atradimai [...]“³³.

Prancūzų genetikai kartu aktualina tyrimo subjektyvumą ir pakartotinę grįžimą prie tos pačios medžiagos, pabrėždami, kad „vienas ir tas pats avantekstas gali tapti daugelio galimų rekonstrukcijų objektu

²⁶ Альмут Грезийон [Almuth Grésillon], „Что такое генетическая критика?“, перевод Веры Мильчиной, in: *Генетическая критика во Франции*, p. 44.

²⁷ Лидия Громова, *op. cit.*, p. 52.

²⁸ Rusų mokslininkės Natalijos Velikanovos pastaba, kad „[p]o kūrybinio proceso užbaigimo bet kokie įsiveržimai į jau parašytą tekstą turi visiškai kitą kontinuumą ir kitokį kūrybos procesą“ (Наталья Великанова, *op. cit.*, p. 98).

²⁹ Альмут Грезийон, *op. cit.*, p. 44.

³⁰ Almuth Grésillon, „Sciences du langage et genèse du texte“; cit. iš: Pierre-Marc de Biasi, „Genetinė kritika“, iš prancūzų kalbos kalbos vertė Rūta Kisielytė, in: *Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai*, sudarė Daniel Bergez, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 44.

³¹ Борис Томашевский, *op. cit.*, p. 148.

³² Альмут Грезийон, *op. cit.*, p. 33.

³³ *Ibid.*, p. 43.

[...]“³⁴. Visiškai įmanoma ir kitų variantų egzistavimo galimybė³⁵. Juolab kad dabar turime tikrai ne pilną genetinį dosjė. Bet kada gali būti surasta naujos medžiagos, kuri koreguos dabar formuojamo avanteksto vaizdinį. Kitam tyrėjui avanteksto³⁶ medžiaga gali atsiverti ir susiklostyti kitaip.

Dėl medžiagos stokos neįmanoma rekonstruoti visų rašytojo darbo su kūrinio tekstais etapų, išvelgti visų teksto gimimo pėdsakų. Didžiausia „kuklumo“ pamoka kritikams genetikams, manantiems, kad tik jų darbo dėka kūrinys gali įgauti kitų spalvų ir niuansų, – ta, kad „autentiškiausias šaltinis, kūrinio sumanymo užgimimas autoriaus galvoje, lieka mums nepasiekiamas“³⁷. Pasak Tomaševskio, „mes nedisponuojame absoliučiai visa medžiaga, reikalinga detaliai kūrybos paveikslo atkūrimui. Mus pasiekia dokumentų nuotrupos, sustiprinančios tik kai kurias kūrybinio proceso atkarpas“³⁸. Ieškant prasminių ryšių, kliaujamasi ne tik logika, bet kartu tyrėjo intuícija ir hipotezėmis³⁹. Ypač pabrėžtina, kad genetinė rašymo proceso rekonstrukcija siejama ne su tiksliais dydžiais, bet su galimybėmis⁴⁰.

Rankraščio fenomenas (išorinių ir vidinių duomenų aprašo nedermė). 1997 m. naujai perleidus Sruogos *Dievų miško* tekstą⁴¹, neišvengta netikslumų, pristatant pirminius kūrinio šaltinius.

„Paaiškinimuose“ pateiktas tikslus išorinis fizinių rankraščio duomenų apibūdinimas: „Autografas: LLTIR, f. 53, b. 578, 305 p. – Rankraštis,

³⁴ Пьер-Марк де Биаси [Pierre-Marc De Biasi], „К науке о литературе: Анализ рукописей и генезис произведения“, перевод Екатерины Дмитриевой, in: *Генетическая критика во Франции*, p. 65.

³⁵ Жан Бельмен-Ноэль [Jean Bellemin-Noël], „Воссоздать рукопись, описать черновики, составить авантекст“, перевод Ольги Торпаковой, in: *Генетическая критика во Франции*, p. 101.

³⁶ Avantekstu čia vadinama priešleidybinių tekstų, su kuriais dirbo tik autorius, bazė; rankraščio ir mašinraščio, su kuriais dirbo pats autorius, sąsajų aiškinimas.

³⁷ Альмут Грезийон, *op. cit.*, p. 50.

³⁸ Борис Томашевский, *op. cit.*, p. 88.

³⁹ Андрей Гришунин, *Исследовательские аспекты текстологии*, Москва: Наследие, 1998, p. 88–89; Екатерина Дмитриева, „Глоссарий генетической критики сквозь призму русской текстологии“, in: *Текстология и генетическая критика*, p. 66.

⁴⁰ Альмут Грезийон, *op. cit.*, p. 51.

⁴¹ Balys Sruoga, *Raštai*, t. 4: Proza: *Kas bus, kes nebus, bet žemaitis nepražus. Sanvarta. Dievų miškas. Ankstyvoji proza, fragmentai*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuviienė, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997.

švarraštis, rašytas didelių prašyminių lapų (viena linija) abiejose pusėse (p. 1–8 – juodu rašalu, p. 29–305 – mėlynu rašalu), tarpas (p. 9–28) mašinraščiu, kur ne kur taisytas autoriaus, be datos⁴². Toliau tiksliai įvardyta, kad pirma aprašytasis autografas „turbūt yra pirmasis „Dievų miško“ rankraštis“⁴³. Be šių minimalių faktų, apie vienintelį išlikusį rankraščio tekstą⁴⁴ nėra jokių žinių.

Visi kiti tolesni „Paaiškinimų“ teiginiai, susiję su rankraščio vidiniais duomenimis – teksto struktūros aprašu – yra klaidingi arba reikalauja tikslinimo. Spėliojant teigta: „Palyginus jį [rankraštį] su leidyklai pateiktu mašinraščiu – autografu (2)⁴⁵, pirmiausia krinta į akis kiek kitoniška skyrių sandara. Rankraštyje jų kiek mažiau – 55 (galutiniame variante – 60). Čia [rankraštyje] dar nėra keleto skyrių: II. „Barakinė kultūra“, X. „Dušas kūnui ir dūšiai“, XX. „Kamino paunksmėje“, XXI. „Aplink kelmą visą dieną“, LX. „Per kašubų žemele“⁴⁶. Susidaro klaidingas išpūdis, kad būtent šių dalių rankraštyje dar nebuvo, kad jas autorius parašė vėliau, t. y. prie pirminio teksto pridėjo tik mašinraštyje. Reikėtų sukonkretinti ir šiuos bendrus pastabėjimus: „Kai kurie skyriai – visai be pavadinimų, tik nuorodos (pvz., L). Vienur kitur pasitaiko stilistinių, redakcinių įvairavimų, bet iš esmės tie variantai nedaug tesiskiria“⁴⁷.

Iš šių prieštarų redakcinių teiginių (tikslaus bibliografinio kodo, t. y. išorinės charakteristikos, ir klaidingų arba per daug abstrakčių vidinių duomenų aprašo) matyti, kad vis dėlto nebuvo atliktas išsamus, nuoseklus dviejų itin svarbių kūrinių autografų – rankraščio (išlikusio pirminio – atraminio – teksto) ir mašinraščio (toliau sekusio autorinio teksto) lyginamasis tyrimas. Iš „Paaiškinimų“ visai neaišku, kuo mašinraščio tekstas turinio ir stilistikos aspektu yra kitoks (ar tapatus) rankraščio tekstui; kokia kūrybinės minties slinktis įvyko (ar jos nebuvo). Pasitenkinta paprasta akimi matomų fizinių duomenų apžvalga. Pirmenybė aiškiai teikta 1946 metų „kontinuumo“ (istorinių įvykių, aplinkybių, kolorito) aprašui, tikslesnių

⁴² Algis Samulionis, „Paaiškinimai“, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 4, 1997, p. 612.

⁴³ Donata Linčiuviene, „Paaiškinimai“, in: *Ibid.*, p. 613.

⁴⁴ Balys Sruoga, *Dievų miškas*, [rankraštis; be datos], in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 578.

⁴⁵ Leidyklai buvo pateiktas ne čia nurodytas autografas (2), t. y. Balio Sruogos namuose-muziejuje saugomas *Dievų miško* mašinraštis (antrasis originalo egzempliorius, spausdintas per kalkę paties rašytojo asmenine rašomąja mašinėle), o *LLTIB RS* saugomas mašinraštis (pirmasis originalo egzempliorius; „Paaiškinimuose“ – (3).

⁴⁶ Donata Linčiuviene, *op. cit.*, p. 613.

⁴⁷ *Ibid.*

LLTIB RS mašinarščio vidinių duomenų (rašytojo ir redaktoriaus „dialogo“; autentiškų teksto epizodų ir atskirų restauruotų autoriaus vartotų žodžių formų) pristatymui. Autorinio rašymo procesas liko netyrinėtas, net fragmentiškai neapžvelgtas. Dėmesį sukongcentravus į „cenzūruoto“ mašinarščio (*LLTIB RS*) ypatumus ir sutikrinimo su išleistais tekstais⁴⁸ procesą, rankraštis atsidūrė visų tyrimų „paraštėje“⁴⁹. Paradoksalu, bet atrodo, kad *Dievų miško* rankraštį skaitė tik pats rašytojas ir jam artimi žmonės dramatiškais jo parašymo metais. Apskritai būtent rankraščio fenomenas yra labai mįslingas. Nėra jokių išlikusių duomenų, kur po autoriaus mirties buvo atsidūręs rankraštis, kas jį saugojo; kur jis buvo dingęs, kodėl 1957 m., pirmą kartą leidžiant *Dievų miško* tekstą, jo redakcijoje nebuvo; kas ir kada jį perdavė Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyno archyvu⁵⁰. Šie klausimai savaime jau yra retorinio pobūdžio. Į kitus, kūrybinės minties genezei svarbius klausimus (kokiais būdais formuotas galutinis autorinis tekstas – „kaip tai buvo padaryta?“⁵¹) atsakyti gali padėti tik sugretinta rankraščio ir mašinarščio tekstų medžiaga. Prisiminus rusų tekstologo Dmitrijaus Lichačiovo formuluotę, teksto istorijai svarbus pats konkretaus įsigilinimo, įsiskverbimo – „panirimo“ į ją – veiksmas⁵². Kita vertus, nereikia tikėtis, kad dokumentai atskleis ar išaiškins absoliučiai visas genetines mįsles. Taikli šiuo atžvilgiu Alberto Zalatoriaus pasergėjanti mintis tiems, kas į kritikus genetikus žvelgia kaip į stebukladarius seklius, visuomet sėkmingai ir iki galo išaiškinančius istorinius-literatūrinius „detektyvus“: „Bet nereikia turėti iliuzijų, kad viską tais [genetinėmis, – N. M.]

⁴⁸ 1997 m. Lietuvos literatūros ir tautosakos institute saugomas *Dievų miško* mašinarštis buvo lygintas su 1957 m. pirmą kartą išleistu *Dievų miško* tekstu; 2005 m. atlikti papildomi peržiūros darbai, mašinarščio tekstą darskart palyginant su 1957 ir su 1997 m. išleistais *Dievų miško* tekstais.

⁴⁹ Straipsnio autorei nepavyko rasti duomenų, kad Samulionis būtų pradėjęs rankraščio ir mašinarščio lyginimus. Iš išlikusių paruošiamųjų darbų ir planų matyti, kad rengdamas naująją studiją *Nuo Štuthofa iki „Dievų miško“* jis daugiausia dėmesio būtų skyręs išsamiam Štuthofa ir gyvenimo sovietinėje tikrovėje, jau sugrįžus iš Štuthofa, laikotarpių aprašymui, detaliai prisiminimui, laiškų pristatymui. Įdomu tai, kad, ir tirdamas Sruogos parašytus draminius tekstus, Samulionis rėmėsi paskutine rašytojo kūrybinio darbo studija – mašinarščiais, kur kūrinių tekstai jau įgavę sąlygiškai statišką pavidalą. Samulionis Sruogos dramas aprašė turinio aspektu, o genetinių tyrimų nesiėmė.

⁵⁰ Archyvo aprašuose neįvardytas nei asmuo, pristatęs rankraštį saugojimui, nei konkretus pristatymo laikas.

⁵¹ Жан Бельмен-Ноэль, *op. cit.*, p. 113.

⁵² Андрей Гришунин, *op. cit.*, p. 66.

šaltiniais galima paaiškinti. Yra dalykų, kurių ne tik tyrinėtojas, bet ir pats autorius niekaip nesugebėtų paaiškinti, bet kurie jo kūrinuose nuolat kartojasi ir sudaro tam tikrus modelius⁵³. *Dievų miško* autoreddagavimo tyrimas yra paremtas ir galimas būtent tik dėl „tam tikrų modelių“, kuriuos išvelgia tyrinėtojo akis, pasikartojimo.

Rankraščio netolydumas (mašinarščio intarpo specifika). Kaip matyti iš anstesnio rankraščio aprašo, nėra išlikusio viso vientiso ranka rašyto *Dievų miško* teksto. Į rankraštį yra įterptos kelios teksto dalys, kurios yra surinktos kita, ne Sruogos asmenine spausdinimo mašinėlė⁵⁴. Šios dalys yra: I. „Važiuojam“ (p. 1–6); II. „Pirmoji naktelė“ (p. 7–10); III. „Pajūrio kurortas...“ (p. 11–20). Į rankraštį įterpto mašinarščio teksto, spėtina, galėjo būti ir daugiau – tekstas baigiasi ne įprastai, parašius paskutinį skyriaus sakinį. Matyti, kad tik pradėta spausdinimo mašinėlė rinkti nauja dalis „Politinio skyriaus bendradarbiai“ (p. 20), bet aprašas nutrūksta: „Schneider. 1943 metų pradžioje politinio skyriaus darbo komandos capo buvo kalinys Schneider. Tai buvo [...]“⁵⁵. Taigi ir įterpto į rankraštį mašinarščio tekstas yra nepilnas⁵⁶. Šių spausdinimo mašinėlė surinktų dalių rankraštinis tekstas neišliko (arba yra nesurastas, arba jo tiesiog nebuvo). Svarbu išsiaiškinti autorinį santykį su šiomis įterptomis mašinarščio teksto dalimis, ryšį su dar vėliau atsiradusiu bendru mašinarščio⁵⁷ tekstu (ar pateikiama informacija skiriasi); aptarti numanomos intervencijos į autorinį rankraščio tekstą klausimą.

Mašinarščio intarpas rankraštyje iš pradžių turėjo savo atskirą, su kitu rankraščio tekstu nesusietą puslapių, dalių numeraciją (prasidėjo pirmu skyriumi, pirmu puslapiu), visoms dalims bendrą titulinį pavadinimą – „Dievų miškas“; pavadinimo apačioje – paaiškinimą, įrašytą skliaustuose: „Iš nenusisėkusios kelionės pas Abraomą“ (žr. il. 1). Aišku, kad šis mašinarščio intarpas funkcionavo kaip atskiras savarankiškas tekstas.

⁵³ Albertas Zalatorius, „Rašytojo kūrybos tyrinėjimas – visada problema“, in: Albertas Zalatorius, *Vincas Krėvė*: Nebaigta monografija, sudarytoja Jūratė Sprindytė, redaktorė Danutė Kalinauskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 29.

⁵⁴ Sruogos rašomoji mašinėlė: CORONA STANDARD, in: *BVSNM 271/1*. Straipsnio autorė nuoširdžiai dėkoja Balio ir Vandos Sruogų namų-muziejaus darbuotojoms už leidimą praktiškai pasinaudoti šiuo fenomenologiškai ypatingu ir genėzės tyrimui svarbiu eksponatu.

⁵⁵ Balys Sruoga, *Dievų miškas*, [rankraštis; be datos], p. 20.

⁵⁶ Rankraštyje esančio mašinarščio intarpo tęsinys archyvuose nerastas.

⁵⁷ Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945 [mašinarštis, I–II dalys], in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 8.

Vėlesni mašinraščio intarpo taisymai juodu rašalu (aiškus Sruogos braižas) rodo, kad šis pirma atskiras tekstas vėliau sąmoningai jo paties valia buvo įtrauktas į rankraštį. Išbraukus pirminę mašinraščio intarpo numeraciją, jam pritaikyta rankraštinio teksto puslapių ir skyrių numeracija, išbrauktas atskiras pavadinimas ir jo aiškinamasis komentaras.

Rankraštyje įterptai mašinraščio daliai būdingi autoriaus pataisymai juodu rašalu (priešai, braukymai, intarpai), kurie savo stilistinio pobūdžio specifika ir autokorekcijos ypatybėmis artimi rankraštinio teksto taisymsi, perrenkant jį spausdinimo mašinėle. Ypač išsiskiria keli taisymsių juodu rašalu tipai – konkretybių atsakymas arba keitimas abstraktesniais pasakymais ir stilistinis teksto glaudinimas, vengiant pasikartojimų. Pvz.:

Tiesa! Pažinome! *Dr. Starkus, Kučinskas, Germantas, kun. Yla, Puodžius, Kriaučiūnas, Žukauskas...* Kiek jų! (R/M, p. 11/19⁵⁸, pirminis įrašas) (žr. il. 2)

Tiesa! Pažinome! [–] Kiek jų! (R/M, p. 11/19, po autoriaus taisymsio praleisti asmenvardžiai)

– Sruoga! – girdžiu lietuvišką nusistebėjimo balsą už durų. Žvilgteriu atgal – pažįstami veidai. Čia – *Kerpė, čia – Liudžius, čia – Masiulis, čia – dar kai kas.* (R/M, p. 3/11) (žr. il. 3)

– Sruoga! – girdžiu lietuvišką nusistebėjimo balsą už durų. Žvilgteriu atgal – pažįstami veidai. *Vienas, kitas, trečias...* *Vilniaus lietuviai inteligentai.* (R/M, p. 3/11, po autorinio taisymsio suabstraktintos konkretybės)

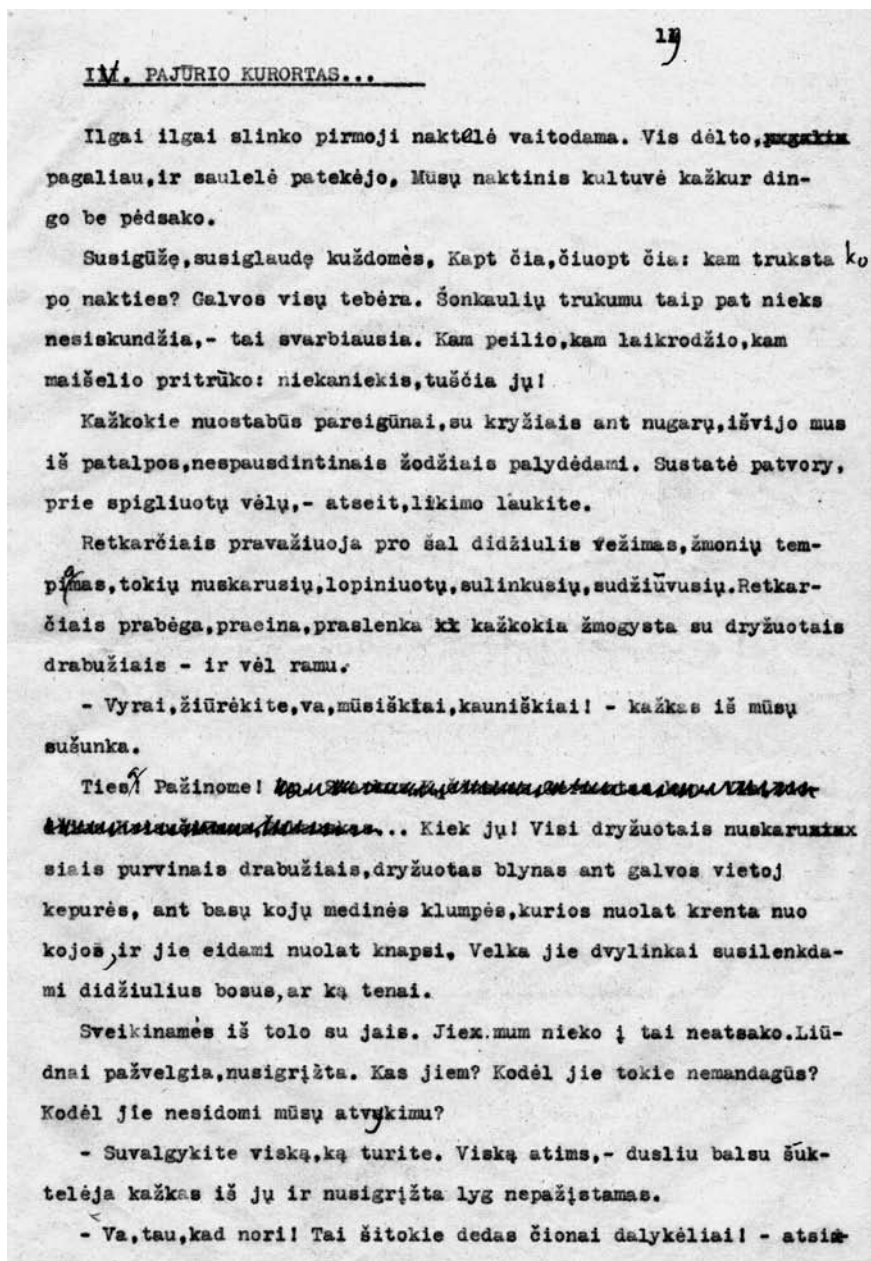
Toliau sekusiame mašinraštyje, nors ir įvedama papildomų stilistinių korekcijų⁵⁹, bet paliekami autoriaus pataisytieji abstraktesni pažįstamų žmonių įvardijimo variantai. Sruoga dėl likusių gyvų fizinių asmenų saugumo nenorėjo, kad jų pavardės, kitaip negu esesininkų, būtų paviešintos. Mašinraščio intarpe neieškota pakaitų tik profesoriaus Jurgučio asmenvardžiui. Buvęs Štuthofo kalinys Pilypas Narutis akcentavo, kad Sruoga

Sumini tik nukankintus draugus ir Joną – bambizu vadinamą. Tai ir viskas. Nors Sruoga taip mėgsta žmones charakterizuoti, bet nusprendžia kartu kentėjusių draugų, nei numylėtų Aitvarų, neminėti. Sruoga žino, kad suminėjus kokį draugą, tuoj prisistatys KGB ir prasidės tardymai: nesibaigiantys klausimai apie suminėtą žmogų. Vienintelė išeitis buvo – knygą rašyti, o apie draugus nutylėti.⁶⁰

⁵⁸ Santrumpa R/M žymi rankraštyje esantį mašinraščio intarpą. Prieš pasvirąjį brūkšnelį parodoma pirma teikta ir paskui autoriaus taisyta numeracija.

⁵⁹ Tiksliai sugretinti rankraštyje esančio mašinraščio intarpo ir toliau sekusio mašinraščio tekstai, parodant tarp jų esantį stilistinį judesį, – autorės archyve.

⁶⁰ Pilypas Narutis, „Bals Sruoga – Aitvaras Didysis“, *Draugas*, 1998-01-24, Nr. 17 (4), p. 2.



14

Smūduriuojas gestapininkas prie įėjimo. Nieko daugiau.

- Kas, po velnių, ar aš tikrai vienas būsiu? - Hm...?

Ilgai vazojosi mieguistas gestapininkas, kraustydamas mano kišenes ir atiminėdamas daiktus. Žiovauja, akis trina. Baisiai nuobodu jam. Man - dar nuobodžiau.

Tuo tarpu koridoriuje žingsniai. Daugelis jų. Kuždesys.

- Sruoga! - girdžiu lietuvišką nusistebėjimo balsą už durų.

Žvilgteriu atgal - pažįstami veidai. *Vienas, kitas, trečias... Vieni aus*
epetū vėsi, indėly enkar.
Beauv... šėd... šėd... šėd...

O, aš - nebe vienas! Sveiki, kaimynai! - šūktelėjau praeidamas pro šali, kol įgrūdo mane į požemio peryklą.

Į laštą įgrūdo mane vis dėlto vieną. Joje buvo daugiau. Ji buvo pilna. Iyğ ir kriminalinė publika, tikrai vienas jų visą naktį be paliovos raždnčių kalbėjo. Vietos nėra. Šiaip taip išsitiesiau ant grindų išilgai kameros ir spoksau. Aš - kaliny? Juokai!

Po valandos sugirgžda rūsio durys, - įverčia mum kailiniuotą pili-
lyt argy, kap. fonas,
 lietį. Stora! šneka. Bene bosas koks? Ne, baritonas. *maršalas.* Ne-
dos du pasistam.
 trukus čia atsigabena *su šėd... šėd... šėd...*. Mes jau keturi, -
 netrauks perkūnas!

Kaip pamažu, kaip nenoromis rūsy aušta diena, lyg jai gėda kažko būtų! Na, *š* aušta, - tik ji neatneša jokių pakeitimų. Vėlai vakare iš namiškių gaunu siuntinėlių. Lašinių, kavos, dar šį tą.

Tokia laimė žmogaus gyvenime retai tepasitaiko! Namiškiai dar laisvi! Tiesia pagalbos ranką... Ne, turbūt neverkė... Ne, ne!
parūdytis/
 Kitą rytą/gestapininkas, žemai nusilenkdamas, įleidžia į mūsų rūsį guzikuotą vokietį.

- Kuris čia bus profesorius? - *o* prėneka guzikuotasai.

- Taigi aš jau toks būsiu, - paslenku arčiau guzikuočio, - o! geru konjaku dvokia, - pamanau, - bene visą naktelę bus pravargęs ...

tj.

Įdomu, kad tolesniame mašinraščio tekste Sruoga naudosis dar kitokio pobūdžio kriptografijos metodu, pakeisdamas konkrečius, ypač kitataučių žmonių, savo noru ar prievarta dirbusių esesininkų naudai, asmenvardžius (pvz.: rankraštyje Schneider (p. 29) – mašinraštyje Schreider (p. 32); Francizek **WI**-czyk (p. 33) – Francizek **Dziegarczyk** (p. 37); Scheider (p. 34) – **Schpeider** (p. 38), etc. Rašytojas nesiribojo faktine dokumentika. Jam svarbiausia buvo egzistencinės patirties fiksavimas meniniu pavidalu, sužadinant minčių, įgalinant veikti skaitytojo vaizduotę.

Spėtina, kad ši rankraštyje esanti mašinraščio intarpo dalis (R/M) galėjo būti parašyta pirmiausia, t. y. Sruoga pasakojimą turbūt pradėjo nuo konkrečios suėmimo situacijos (I. „Važiuojam“). Būtent šią mašinraščio dalį savo iniciatyva galėjo ruošti spaudai. Iš Juozo Baltušio atsiminimų matyti, kad Sruoga jam, kaip žurnalo *Pergalė* redaktoriui, buvo įteikęs dalį teksto dar prieš 1946 m. spalio mėn. vykusį rašytojų susirinkimą. Sruogos pažadas ir prašymas buvo toks:

– Baltušai, aš Tau atnešiu, turiu parašyt knygą iš Štuthofio mirties lagerio. Nežinau, kaip man išeis, bet prašau iš anksto – suprask mane teisingai. Norėčiau, kad „Pergalės“ žurnale jis būtų perskaitytas.

Atnešė tą rankraštį. [...] Dar man nepradėjus spausdint, rankraštis pateko kažkur kitur. [...]

Ir dabar, ką gi. Man pasakė palaukt su žurnalu.⁶¹

Šios hipotezės patikrinti nebeįmanoma, nes 1945–1946 m. *Pergalės* žurnalo archyvai neišlikę, nei Baltušio, nei Sruogos archyvuose fonduose jokių žinių nebėra⁶². Po 1946 m. viešo politinio susidorojimo su rašytoju dėl neišleisto, bet jau ideologiškai nepriimtino kūrinio Baltušis apie šią Sruogos idėją nebekalbėjo.

Turbūt tik vėliau buvo pridėta įvadinė rankraščio dalis (I. „Dievų miškas“; p. 1–8). Dar vėliau, visą tekstą nuosekliai perrenkant spausdinimo mašinėle, tekstas pakartotinai stilistiškai peržiūrėtas ir koreguotas.

⁶¹ Juozas Baltušis, Atsiminimai apie Balį Sruogą, in: *BVSNM*, 1518 Rp, p. 2.

⁶² Konteksto tyrimo tikslais Baltušio asmeniniais užrašais, dienoraščiais, dokumentais (kol kas skaitytojams nepasiekiamais) pasinaudoti rašytojo dukra Rita Baltušytė straipsnio autorei leidimo nedavė. Gausi laiškų medžiaga, kuria maloniai leista naudotis, deja, nesuteikė papildomos faktinės informacijos. Tik iš ateityje atsiversiančių rašytojo užrašų, dienoraščių turbūt bus galima sužinoti ir apie Baltušio vaidmenį, pirmą kartą 1957 m. leidžiant *Dievų miško* tekstą. Be fakto, kad rašytojas 1957 m. buvo Sruogos rengiamų *Raštų* redakcinės komisijos narys, neaišku, ką jis šiuo *Raštų* (*Dievų miško*) klausimu galvojo, ką konkrečiai nuveikė. Baltušio vaidmuo *Dievų miško* istorijoje tebėra mišlingas.

Šio hipotetinio teiginio skatina laikytis ne tik Sruogos ranka, įtraukusi pirma buvusį atskirą savarankišką tekstą į rankraščio audinį, bet ir tekstų taisymo logika. Ji buvo ne ideologinio-cenzūrinio pobūdžio (be korektūrų paprastu pieštuku, kitų intervencijos požymių nėra), o stilistinių taisymų lygmens.

Pavyzdžiui, rankraštyje esančio mašinraščio dalyje (III./IV. „Pajūrio kurortas“) į trumpą kalinių-naujokų ir kalinio-senbuvio Johanno Bloy pokalbį įsiterpia pasakojimas apie Dievų mišką – konkrečią vietovę ir jos istoriją:

- Koncentracijos lageris!
- Dabar čia, palyginant su tuo, kas anksčiau buvo, yra tikras pajūrio kurortas.
- Kurortas?!
- Matai, pušelės auga. Kuo ne kurortas? Jūra už trijų kilometrų. Ir oro čionai nepritrūksta.

Seniau esą čia buvusios pajūrio (daubos?), krūmokšliais apaugusios, pelkės. Žmonės šią vietą iš seno vadindavę Dievu mišku. Stutthofu ši vieta pasivadinsi tikrai 1939 metais, kai Gdanskio miesto savivaldybė įsteigė čionai koncentracijos lagerį lenkam naikinti ir vardą pasiskolino iš kaimynystėje esamo miestelio. Tuomet čia buvo tikrai uždaras lageris, – niekas gyvas iš jo neišeidavo. Dabar lageris iš savivaldybės jau yra perėjęs į valstybės žinią. Mes visi dabar esame su visu Dievų mišku privati SS nuosavybė, valstybė jiems mus perleido...

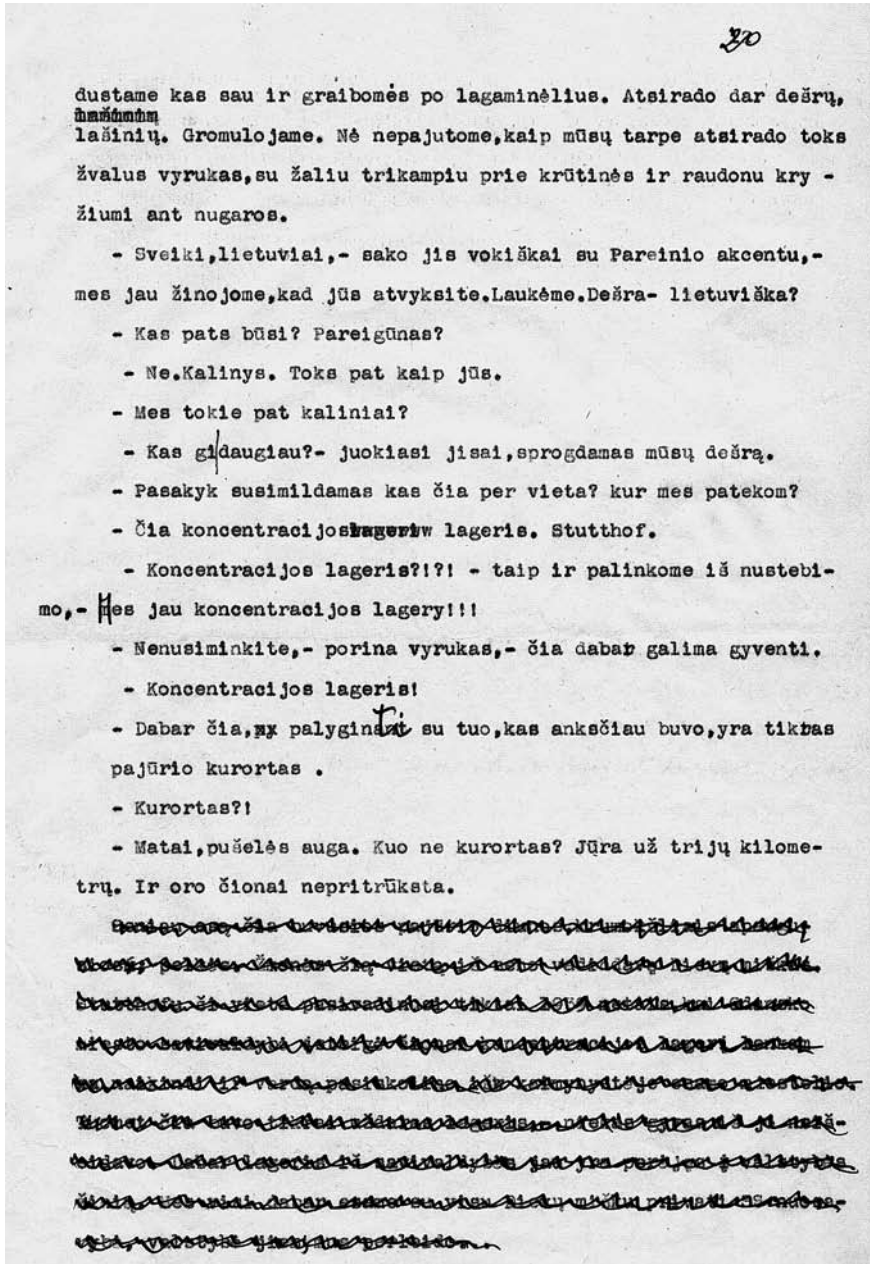
– Niekis. Galima gyventi. Negerkite čia jokio vandens. Jis čia visokiom šilinėm ir cholera apkrėstas. Matote, kaminas ruksta?

(R/M, III./IV. „Pajūrio kurortas...“, p. 12/20, pirminė ir taisyta numeracija) (žr. il. 4)

Kursyvu išskirtą teksto dalį Sruoga vėliau išbraukė juodu rašalu. Auto-korektūrą inspiravo vėliau pridėtas rankraščio tekstas – įvadinė *Dievų miško* dalis, kurioje šie pirminiai faktiniai duomenys buvo perteikti išsamiau, išplečiant ir stilistiškai ekspresyvinant tekstą (R, p. 1–8). Ši vieta braukta dėl pasikartojimo (žinios apie lagerį) ir neišlaikytos logikos: dialogas, ypač pavojaus akivaizdoje, negali virsti lėtu monologiniu pasakojimu. Mašinraštyje (LLTIB RS) ši teksto dalis taip pat praleista (p. 23).

Tokių pirminių pastabų, vėliau išplėstų ar tiesiog jau susietų su pasakojimu įvadinėje *Dievų miško* dalyje, mašinraščio intarpe atsisakyta ir daugiau.

Pats rašymo profilis išsiskyrė progresyvos ir retrospektyvios kūrybinės minties darna, ritiniu pulsavimu. Atsirėmus į mašinraščio intarpo tekstą, pasakojimas buvo kuriamas toliau. Prie mašinraščio intarpo dar kartą sugrįžta tik parašius pirmosios įvadinės *Dievų miško* dalies rankraštį. Atsižvelgiant į jį, buvo atlikti taisymai juodu rašalu. Perrenkant viso rankraščio



4. Balio Sruogos *Dievų miško* rankraštyje įterpto mašinraščio fragmentas su autoriniais teksto braukymais ir taisymais (LLTIB RS, f. 53, b. 578, p. 20)

tekstą spausdinimo mašinėle, rankraštyje esančio mašinarščio intarpo taisytosios vietos atsispindėjo ir naujajame mašinarščio (*LLTIB RS*) tekste.

Tai, kad į rankrašį įterptas mašinarščio tekstas yra autorinis, liudija ir pavadinimą aiškinantis įrašas: „Iš nenusisekusios kelionės pas Abraomą“. Rankraščio ir mašinarščio tekstuose šio prierišo šalia pavadinimo nebeliko paties autoriaus valia. Vis dėlto pastebima, kad Abraomo motyvo frazeologines variacijas Sruoga mėgo ir neretai įpindavo (dažnu atveju – tik mašinarščio etape) į tekstą. Pvz.:

Ne vieną ir pas Abraomą avansu buvo pasiuntęs. (M, p. 106)

Man jau apsipratus su klipatos likimu ir besiruošiant šiuo ar tuo būdu ke liauti pas Abraomą, lietuvių inteligentijos likimas Stutthofo lageryje staiga ėmė keistis negirdėtu būdu. (M, p. 128)

Bet kokios pagalbos nėra iš kur laukti... Bene jau tikrai teks su Abraomu apie bambiziškus reikalus kalbėti?... (M, p. 376)

Pirminio užrašo duomenų autentišką patvirtinta vidiniai mašinarščio teksto duomenys. Vis dėlto šie subjektyvūs įtarimai dėl tekstų parašymo chronologijos nėra patvirtinti paleografiniais įrodymais. Mokslinės ekspertizės metodikos taikymas – ateities tyrimų sritis.

Toliau, aptardami kūrinio rašymo fazę⁶³ būdingą „perrašymo į švarraščių“ etapą, įvardinsime tipiškus formaliuosius rankraščio, mašinarščio intarpo rankraštyje ir mašinarščio skirtumus.

„Perrašymo į švarraščių“ etapui būdinga tai, kad keli (du ar trys) atskiri epizodai iš pradžių buvo užrašyti kaip vientisas tolydus pasakojimas. Tik perrenkant rankraščio tekstą spausdinimo mašinėle, pirminis pasakojimo srautas pagal tematiką suskaidytas į atskiras savarankiškas dalis (rankraščio tekstas struktūrintas mašinarštyje). Pvz.:

I. Dievų miškas (R, p. 1–8) → I. Dievų miškas (M, p. 1–4); II. Barakinė kultūra (M, p. 4–8);

VII. Naujokų įpiliētinimas (R, p. 38–44) → IX. Naujokų įpiliētinimas (M, p. 42–47); X. Dušas kūnui ir dūšiai (M, p. 48–51).

Tiek rankraštyje, tiek mašinarštyje pastebimi stilistiniai „eksperimentai“. Surenkant rankraščio tekstą spausdinimo mašinėle, sąmoningai ieško-

⁶³ Prancūzų mokslininkai įprastai išskiria keturias genezės fazes: parengiamąją, rašymo, leidybinę ir poleidybinę (žr. Pierre-Marc de Biasi, „Genetinė kritika“, p. 21–29). Apie parengiamąją fazę su žvalgybos ir apsisprendimo rašyti etapais (medžiagos paieškos, užrašai, šaltiniai) žr. Neringa Markevičienė, *op. cit.*, p. 183–192.

ta geresnių pavadinimų raiškos galimybių (pirminių variantų atsisakymas; keitimas; aktualinimas, įvedant naujų niuansų). Pvz.:

VIII. [Skruzdėlynas]⁶⁴ **Žingsniai per galvas** (R, p. 44–48) → XI. **Žingsniu per galvas** (M, p. 52–57);

Reikia pastebėti, kad pirminis pavadinimo variantas („Skruzdėlynas“) metaforiškai nusakė tik būseną – kalinių, grįžusių iš darbų, susigrūdimą barake. Antrasis autorinis pavadinimo variantas rankraštyje („Žingsniai per galvas“) stipresnis tiek stilistiniu (daugiareikšmė sinekdocha, vėliau mašinraštyje – aktualizacija, pasirinkus vienkaskaitą – „Žingsniu“), tiek simboliniu aspektais.

IX. **Numirėliška velniava** (R, p. 49–56) → XII. **Numirėliška dalia** (M, p. 57–65);

Mašinraštyje pirminis variantas („Numirėliška velniava“) kito – buvo pasirinktas labiau stilistiškai vykęs, aktualizuotas pavadinimas. Pasiremta sarkastiška fraze iš paties teksto: „Į vieną kibo keturiose: po vyrą į kojas ir rankas – ir numirėlis plaukte plaukia, žemės užpakaliu beveik nesiekdamas. Kartais per kokį kalnelį ir pašliaužia trupučiuką, – **tokia jau numirėliška dalia**, – ar jam ne vistiek?“ (M, p. 58).

XXIII. **Lagerio savivalda** (R, p. 131–135) → XXVII. **„Lagerio savivalda“** (M, p. 153–158);

Akcentuotas tariamos valdžios sluoksnius tarp pačių kalinių tarpe – nuo bloko vado iki „duonos pjaustytojų, marmelado tepėjų, sriubos dalytojų, bliudelių mazgotųjų, barzdaskučių“: „perkūnas juos žino, kiek tos valdžios buvo tenai. Ir su visais reikia gi gražiuoju-geruoju sugyventi!“ (M, p. 155). Kalinio siekis daugumai iš jų įtikti, rūpinantis savo išlikimu, stengiantis „sugyventi geruoju“ (M, p. 155).

XXIV. **Lagerio seniūnas Lemanas** (R, p. 136–139) → XXVIII. **Seniūnas Arno Lehman** (M, p. 159–164);

Turbūt dėl tapataus žodžio pasikartojimo aukščiau įrašytame pavadinime atsisakyta žodžio „Lagerio“; tikslintas seniūno asmenvardis – turbūt dėl dokumentiškumo pateiktas pilnas.

XXVI. **Šreibštubės tūzai** (R, p. 146–151) → XXX. **Raštinės švietalai** (M, p. 172–179);

XXXV. **Mityba ir organizacija** (R, p. 191–194) → XXXIX. **Lageriška mityba** (M, p. 231–237);

Rankraštyje esančio pavadinimo antrasis sandas aktualino kalinių apiplėšinių situaciją. Nors lageryje buvo išduodama minimali dienos maisto norma, ji vis tiek ne visa atitekdavo kaliniams – buvo nuvagiama tarpinėse grandyse

⁶⁴ Laužtiniuose skliaustuose įrašyti pirminiai pavadinimų variantai rankraštyje, pas-kui paties autoriaus ranka išbraukti, šalia parodomas autoriaus teiktas naujas pavadinimo variantas; stilistiniai niuansai rankraščio ir mašinraščio tekstuose pabraukti.

įvairių pagalbininkų: sandėlininkų, vairuotojų, esesininkų palydovų. Mašinraštyje atsisakyta eksplcitinio „organizacijos“ dėmens – jis išryškinamas pačiame tekste. Pažymiuoju dėmeniu nusakyta mitybos specifika.

XIVL. [Sruogos numeracija, – N. M.] **Giltinės** [darbeliai] **pastogė** (R, p. 233–239) → XLIX. **Giltinės pastogė** (M, p. 289–296);

Pavadinimas pirma personifikuotas, paskui – metaforizuotas.

XVL. [Žydiškas potvynis] **Vien tik auksas valdo mus...** (R, p. 239–243) → L. „**Vien tik auksas valdo mus**“ (M, p. 297–302);

Pirminis rankraščio pavadinimas („Žydiškas potvynis“) bus pritaikytas kitam skyriui įvardyti (R, XVII. „Žydžių potvynis“, p. 244). Nurodyta frazės atribucija – ją lageryje ištare „aukso karštinei“ nepasidavę mizantropai.

LII. **Tai bent gyvenimėlis** (R, p. 279–283) → LV. **Tai bent gyvenimėlis!** (M, p. 347–354).

Kartais stilistinė kaita būdinga vien tik rankraščio tekstui. Tik rankraštyje atsispindi autoriniai pavadinimų variantai. Pasitaiko, kad rankraštyje dar neįvardytam skyriui pavadinimas suteiktas tik mašinraštyje.

Pirma tolydus rankraštinis pasakojimo buvo išskaidytas, atsižvelgiant į rankraštyje paliktas specialias autorines pažymas, t. y. jos realizuotos ir dar kartą autorizuotos būtent mašinraštyje. Pvz.:

X. [Klipatų klipatos] **Dūšelių aprašymas** (R, p. 56–59) → XIII. **Dūšelių aprašymas** (M, p. 65–69);

Pirminiu rankraštyje įrašytu, paskui paties autoriaus išbrauktu pavadinimu, parodytu laužtiniuose skliaustuose, bus pavadintas tolesnis XI. skyrius (R, p. 60–63). Kitas pavadinimas skyriui duotas pagal jame aprašomą svarbiausią procedūrą – „naują mūsų galvėlių aprašymą“ (R, p. 58).

XX. **Lagerio** [organizacija] **komendantas** (R, p. 117–120) → XXIV. **Lagerio komendantas** (M, 136–140).

XXVII. [Katorgininkų rūšys] **Politiniai katorgininkai** (R, p. 152–157) → XXXI. **Politiniai katorgininkai** (M, p. 179–186);

Abstraktus pirminis pavadinimas sukonkretintas pagal aprašomą katorgininkų kategoriją – išvardijama, kokie kaliniai buvo laikomi politiniais nusikaltėliais.

L. [skyrius be pavadinimo, – N. M.] (R, p. 265–271) → LV. **Per kašubų žemelę** (M, p. 329–337);

Skyrius pavadinimas, atsiradęs tik mašinraštyje, sietas su kalinių kelione per kašubų kraštą lagerio evakuacijos metu; pavadinime esantis deminutyvas (žemelę) aiškintinas kaip eksplcitinis lietuvių kalinių gilaus dėkingumo kašubams ženklas.

V. *Politinis skyrius* (R/M, p. 16–20/24–28) → VII. *Politinis skyrius* (M, p. 26–32);

Sruoga pakeitė rankraštyje įterptame mašinraščio tekste nurodyto naujo skyriaus („IV. Politinis skyrius“) vietą. Juodu rašalu išbraukė anksčiau įrašytą naujo skyriaus pažymą prieš žodžius: „Politinis skyrius atėjo su keturiom rašomom mašinėlėm. Nešė jas keturi kaliniai, paskui kurius sekė du uniformuoti SS“ (R/M, p. 15/23). Taip pat juodu rašalu savo ranka nurodė naujo skyriaus pradžios vietą po žodžių: „Na, su politiniu skyriumi, atrodo, sugyvensime: nesimuša...“ (R/M, p. 16/24). Skyrimas logiškas, nes skyriuje „Pajūrio kurortas...“ apie politinį skyrių nekalbėta, tik pačioje pabaigoje aktualinta „politinio skyriaus politika“: skyriaus atstovų pasirodymas, siekiant naujokus „surašyti“, susirinkti sau naudingos informacijos, išdalyti kaliniams numerius.

LIII. *Latviški dalykai* (R, p. 283–288) → LIII. *Latviški dalykai* (M, p. 354–360);

Šio skyriaus pavadinimas rankraštyje įrašytas dar nepradėjus konkretaus pasakojimo apie bloke gyvenusius latvius. Pradžioje pasakota apskritai apie esesininkus – Marholzą, Bratkę, vokiečių ūkininką – pirklį iš Ganso kaimo, esesininką Šešelgą, lietuvių darbininką, arklių šeriką nuo Kretingos. Šalia rankraštyje išskirto skyriaus (LIII. „Latviški dalykai“) įrašyta pastaba: „perskirim. gal kitam puslapy?“ (R, p. 283). Matyti, kad abejota dėl naujo skyriaus pradžios vietos. Skyriaus pavadinimas perkeltas į kitą puslapį (R, p. 284), kur palikta nuoroda dėl teksto pradžios. Naujas skyrius pagal nuorodą turėjo prasidėti konkrečiu pasakojimu apie lageryje buvusius latvių kalinius ir esesininkus: „Mūsų bloke gyveno keletas latvių. Lageryje latvių buvo daugiau. Ir esesininkų tarpe buvo latvių keliolika štukų“. Pagal naujo skyriaus pavadinimo vietos autokorekciją rankraštyje pirmoji pusė teksto (iki autoriaus nurodytos skirties) turėtų būti suvokiama kaip ankstesnio skyriaus (LII. „Tai bent gyvenimėlis“) baigiamoji dalis. Mašinraštyje skyrius pradedamas, atsižvelgiant į rankraštyje įvestą autokorekciją.

Yra dalių, kurioms būdingi keli sinkretiniai veiksmai: ir pirminio nepertaukiamo pasakojimo skaidymas, ir stilistinis aktualinimas, o kartais – tik pati pasakojimo nominacija (arba aktualizacija nominuojant). Pvz.:

I. *Važiuojam* / II. *nežinoma kryptimi*⁶⁵ (R/M, p. 9–14) → III. *Važiuojam...* (M, p. 9–14); IV. *...Nežinoma kryptimi* (M, p. 14–17);

XVII. (skyrius be pavadinimo) (R, p. 98–111) → XX. *Kamino paunksmėje* (M, p. 114–119); XXI. *Aplink kelmą visą dieną* (M, p. 119–124); XXII. *Klipatų komandoje* (M, p. 125–130);

⁶⁵ Skyriaus dalies korekcija (II.) ir priedašas Sruogos ranka *nežinoma kryptimi* atsirado vėliau, turbūt jau turint visą rankraščio tekstą ir jį darkart peržiūrint, bandant įtraukti sąlygiškai pirminį mašinraščio intarpo tekstą į rankraščio audinį.

Rankraštyje ši skyrių sudaro trys dalys, sulietos į vieną. Jos dar nėra išskirtos kaip savarankiškos, neturi atskirų pavadinimų. Aiški skirtis tarp jų – p. 103. Būtent čia Sruoga buvo įrašęs naujo skyriaus numerį ir pavadinimą [XVII. Velykos (?)], bet paskui persigalvojęs išbraukė ankstesnį įrašą; be to, p. 102 pabaigoje raudonu pieštuku padėti maži brūkšneliai //, rodantys savotišką autorinę skirtį. P. 107 taip pat padėtas mažas brūkšnelis raudonu pieštuku. Šie pabraukimai turbūt atsirado vėliau, autoriui darskart peržiūrint jau užrašytą visą rankraščio tekstą. Jie liudija vėlesnių autoriaus intencijų kaitą – pačią būtinybę išskaidyti nepertraukiamą pasakojimą.

LV. [skyrius be pavadinimo, – N. M.] (R, p. 295–305) → LX. **Baisioji naktelė** (M, p. 367–374); LXI. **Laisvė patvory** (M, p. 374–380);

Iš pradžių šis rankraščio skyrius rašytas kaip viena vientisa pasakojimo dalis. Tik vėliau, turbūt jau peržiūrint rankraščio tekstą, buvo nuspręsta pagal pasakojimo tematiką išskirti dvi dalis. Prie skyriaus numerio Sruoga paliko pažymą raudonu pieštuku: „Palikt dvi dalis!“ (R, p. 295); brūkšnelį, rodantį dalių atskyrimo ribą – taip pat raudonu pieštuku (R, p. 300). Paskutinė kūrinio dalis prasidėjo nuo šios vietos: „Bratke suvarė mus į buvusio šalia kelio, kaimo pradžioje, grafo dvaro kiemą“ (R, p. 300). Šioms atskirtoms dalims konkretūs pavadinimai rankraštyje dar nesugalvoti. Tik mašinraštyje dalys įgavo atskirus savarankiškus pavadinimus.

Rankraščio ir mašinraščio lyginamasis struktūros (sandaros) tyrimas parodo, kad Sruogos akademinė *Raštų „Paaiškinimuose“*⁶⁶ anksčiau nurodyti skyriai, kurie neva atsirado tik mašinraštyje (II. „Barakinė kultūra“, X. „Dušas kūnui ir dūšiai“, XX. „Kamino paunksmėje“, XXI. „Aplink kelmą visą dieną“, LX. „Per kašubų žemelę“), jau egzistavo rankraštyje, tik buvo prišlieti prie kitų dalių, dar neišskirti kaip savarankiški. Tik pavadinimai sugalvoti ir pridėti, perrenkant rankraščio tekstą spausdinimo mašinėle.

Viename skyriuje sulietos kelios (dvi, trys) dalys rodo, kad pirmiausia buvo svarbu užrašyti patį tekstą. Jau Samulionis buvo pastebėjęs, kad „Knyga sukurta tarsi vienu atsikvėpimu [...]“⁶⁷. Algis Kalėda įžvelgė, kad tekstas „ne „sukurtas“, bet tiesiog išspinduliuotas, išblokštas vaizdais, mintimis, emocijomis užpūliavusio vulkano“⁶⁸. Deja, to paties pirminio spontaniško, intensyvaus, energingojo rašymo etapo duomenų nebeturime. „Rašymo bylos“, arba kūrinio „juodraščių“, etapą liudijančių faktų neišli-

⁶⁶ Donata Linčiuviene, *op. cit.*, p. 613.

⁶⁷ Algis Samulionis, „Paaiškinimai“, p. 608.

⁶⁸ Algis Kalėda, „Dievų miškas be dievų“, in: Balys Sruoga, *Dievų miškas*: Memuarai, redaktorė Donata Linčiuviene, (ser. *Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius*, Nr. 3), Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 7.

ko. Išliko tik jau suvaldyto rašymo, t. y. „perrašymo į švarraštį“ (baigiamojo etapo), dokumentiniai faktai.

Pastebėtina, kad kai kurių Sruogos pjesių pirminė pateikimo forma ir taisymo būdai taip pat labai panašūs. Jos skaitomos kaip minimaliai koreguoti švarraščio tekstai. Pavyzdžiui, atskiruose bloknotuose paprastu pieštuku užrašyta drama *Apyaušrio dalia*⁶⁹; ant atskirais lapeliais supjaustyto kontūrinio Lenkijos žemėlapijo antrosios pusės mėlynu rašalu užrašyta pjesė *Pajūrio kurortas*⁷⁰. Tik užrašius mintį, atsirado laiko formaliam skirstymui – struktūrinimui.

Rankraščio tekstas rašytas jau kaip švarraštis (braukymų ir taisymų nedaug, jie elementarūs, stilistinio, korekcinio lygmens, neturėję įtakos kūrinii kaip meninei visumai). Kad tai buvo turbūt ne vienintelis ranka rašytas tekstas, liudija neskubrus rašymo tempas – pasakota ramiai, iš lėto, jau žinant įvykių išsklotinę. „Švarraščio“ (arba beveik „švarraščio“) pavidalu egzistuojantis rankraščio tekstas visai nepanašus į polivariantiškais autoriniais taisymais garsius ir „klampus“ Balzaco ar Flaubert'o kūrinių rankraščius.

„Vidinės“ minties raida (teksto papildymų reikšmė mašinraštyje). Dar viena rankraščiu būdinga ypatybė – minimalios pastabos šalia jau parašyto teksto. Jos pačiam tekstui kaip darniai visumai nepriklauso – egzistuoja šalia jo, yra suvokiamos kaip tolesnio pasakojimo gairės. Iš jų matyti, kad pats autorius rankraščio teksto nelaikė stabilium, nekintančiu dariniu. Pastabos buvo išskirtos, prirašytos prie tų vietų, kurias, jo nuomone, reikėjo tikslinti, komentuoti. Spontaniško pobūdžio išvalgos buvo išplėstos arba tiesiog, lengvai pakoregavus, įjungtos į mašinraštį, jau spausdinimo mašinėle renkamą pirminį tekstą, – tapo neatskiriama jo dalimi. Galima spėti, kad pastabos buvo prirašytos peržiūrint visą rankraščio tekstą. Gal net kelis kartus – jos rašytos mėlynu rašalu ir raudonu pieštuku.

Vienos pastabos į mašinraštį pateko tokiu pačiu pavidalu, koku buvo pateiktos rankraštyje, – tiesiog perrašytos, arba niuansai yra nedideli. Šios pastabos minimaliai papildė mašinraščio tekstą.

Daug svarbesnės tos pastabos, į kurias atsirėmus, sukurti atskiri išbaigti epizodai. Maksimalioji mašinraščio teksto plėtra išsiskyrė tam tikru prasmės krūviu. Prancūzų tyrinėtojas Jeanas Belleminas-Noėlis, aprašyda-

⁶⁹ Balys Sruoga, *Apyaušrio dalia*, juodraščiai – užrašų knygutės (4 bloknotai), in: *LLTIB RS*, f. 1, b. 3902.

⁷⁰ Balys Sruoga, *Pajūrio kurortas*, rankraštis, įdėtas į Štuthofo konclageryje pasidarytą voka, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 3.

mas juodraščio tekste pasitaikančius informacijos tipus, tarp kitų, išskyrė režisūrinės remarkas – mini instrukcijas, adresuotas pačiam sau. Pasak mokslininko, tokios remarkos ypač svarbios tiems, kas domisi naratyvo forma – aprašymo judesiu⁷¹. „Režisūrinės remarkos“ yra būdingos ir *Dievų miško* rankraščio tekstui. Kiti tyrinėtojai tokioms pastaboms, ypač aptinkamoms rankraštinio teksto paraštėse, dar taiko „prasmės kondensatorių“ arba tiesiog „kondensatorių“ terminą⁷². Jais lakoniškai, dažnai ir labai kasdieniškai pasakoma to skyriaus viena iš svarbiausių ar aktualiausių minčių. Ji vėliau kruopščiai išplečiama, pagilinama – antrinis tekstas pavirsta pirminiu⁷³. Marginalaus pobūdžio pastabos priklauso „parateksto“ sričiai, „scenarijų plėtojimo“ etapui ir konkrečiai atspindi autoriaus „minties judesį“⁷⁴. Pvz.:

Dėmėtąja šiltine susirgo net pats Chemnitzas, o jo pavaduotojas net mirė. Lageriui buvo paskelbtas karantinas – neapibrėžtam laikui, bent kol visos žydės išmirs, o jų vis dar buvo keliolika tukstančių. Padėtis – beviltiška. √⁷⁵

Kartą 1944 metų pabaigoj atvyko į lagerį iš Berlyno kažkokia sanitarinė komisija. Visi klipatos buvo suvaryti į nuošalų baraką, tenai uždaryti ir stropiai saugomi, kad neišropotų. (R, p. 247)

Rankraščio puslapio apačioje autorius raudonu pieštuku skliaustuose įrašė trumpą pastabą – gairę tolesniam pasakojimui:

√ Moterys prižiūrėtojos. Jų elgesys. Padraik[os] jos. Diržai antausiai. Bet kitos ir bliaua besigailėdam[os] žydžių! (R, p. 247; žr. il. 5)

Mašinraščio tekste įtarpas – išplėtos scenos – vieta pakeista. Mašinraštyje toliau tęsiamas rankraščio pasakojimas apie sanitarinės komisijos veiklą ir pasekmes, trisdešimtojo bloko ypatingumą, užlagerines darbo komandas, Vėrmachto samdines žydes. Tik skyriaus pabaigoje (ne rankraštyje nurodytoje vietoje) pridėtas naujas epizodas pagal sau duotąją pastabą.

Žydžių darbo komandom, vėliau – ir visų kitų moterų komandom, tvarkyti buvo atsiųstas visas būrys moterų esesninkių. Daugiausia tai vis 20–25–30 metų

⁷¹ Жан Бельмен-Ноэль, *op. cit.*, p. 109.

⁷² Жан Левайан [Jean Levaillant], „Письмо и генезис текста“, перевод Елены Гречаной, in: *Генетическая критика во Франции*, p. 137.

⁷³ Жак Неф [Jacques Neefs], „Поля рукописи“, перевод Екатерины Дмитриевой, in: *Генетическая критика во Франции*, p. 196.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 193.

⁷⁵ Sruoga prie, jo nuomone, dar pildytinų, plėstinų rankraštinio teksto vietų dėliojo panašius ženklus į „varneles“, o puslapio apačioje ar viršuje juos pakartodavo, prieš įrašydamas pastabą.

247

iš jos per islyti. Ne visos gyvosios ir puopatos legali davo. Bet
 karvėms krai pažėjimas gyvosios dar išlongdavo numerėles slaptai
 pro durnis, ismėto šit krems, bet dar nei jo ir tai paąy to reba-
 pažėjidavo. Krai puopodavo nuo numerėles, sėlis ir pavos turėdavo.
 Pėpė ir gūlijo tonai karvėms: padėmėis ir kėruonius, karvė durni.
 Kol karvėms uėdėis uėis ir ismėt pėpė, kėruonius ir
 s durnis davo. 1944 meto pabėgė - 1945 meto pradėgė sėis.
 Beradar ir kėms uėruonius, numerėlis gėmė tųg, durnėdėg
 per pėpė, 200-300 karvėms. Tėmė karvėmė sėmė suarri ir
 2000 apėdėmėis - visis Tėpė sėmė sėltėmė, dēfēlētis, durni-
 Uėija, - ir dar gėlis 2 mē sėm. Apėdėmėis sėmėis 1947
 pėpė rėdė ir is tėmė sėmėmėis 2 gėlis gėpėnėmėis karvėms.
 Šit ten, pėpė, mēlė is sė uėpėis lėgėis, - atėmė 1947 pė uėpė
 sėmėmėis katėg, mēmėis durnėms, mēmėis karvėms pėpė sėmėmėis
 mēmėis pėpėis pėmėgėlėmėis. Eimė visis sėltėmė sėmėmėis
 ir uėpėis. Eimė sėmėmė is mēmėis ir sėmėmėis. Sėmėmėis sėltė-
 mė sėmėmėis net pėpė Chemmėmėis, o pė pėmėmėis katėmė.
 durnėmėis kėms pėmėlėmėis karvėmėis, sėmėmėis kėms karvėmėis,
 lėmė net visis sėmėis ismėis, o pė uėis dar kėms kėltėmėis kėms-
 lėmėis. Pėdėmėis - kėmėlėmėis. V

Kartė 1944 meto pabėgė atėmėmė is lėgėis is kėltėmėis kėmėmėis
 sėmėmėis kėmėmėis. Vėmė sėmėmėis kėms numerėmėis, sėmėmėis
 kėmėms, tėmėis uėlėmėis is sėmėmėis sėmėmėis, kėms kėms sėmėmėis.
 Komisijė pė lėgėis kėdėmėis pėpė kėmė dēlėis is mēlėmėis, is kėms
 rėdėmėis. 2 gėlis lėgėis, komisijė, 2 mēmėis, kėmėlė. Komisijė
 durnėis pėmėmėis, kėmėmėis sėmėmėis, kėmėms kėms pėmėmėis sė-
 pė sėmėmėis kėms rėmėlėis, sėmėmėis durnėis pėmėmėis:
 - Tėpė tėmėis komisijė is sėmėis dar pėmėmėis.
 durnėis sėmėmėis kėmėlė pėmėmėis visis, is sėmėmėis sėmėmėis
 uėpėmėis, kol pėmėmėis rėmėmėis. Pėmė sėmėmėis kėmėmėis
 komisijė kėmėlė sėmėmėis is sėmėmėis sėmėmėis kėmėmėis. Komisijė
 sėmėmėis, tėmėis, durnėis ismėis visis is pėmėmėis sėmėmėis kėms.
 (Kėmėmėis pėmėmėis sėmėmėis pėmėmėis pėmėmėis sėmėmėis. Sėmėmėis sėmėmėis. Pė-
 mėmėis is sėmėmėis kėmėmėis sėmėmėis!) |||||

5. Balio Sruogos Dievų miško rankraščio fragmentas su pastaba plėsti pasakojimą (LLTIB RS, f. 53, b. 578, p. 247)

mergaitės, vokietės, matyti, tam reikalui sumobilizuotos. Tikrai iš Rygos metų pabaigoj atsievakuavo dvi senesnio amžiaus esesninkės, storos kaip drambliai. Lakė jos degtinę kaip seni vežėjai, o keikės – dar bjauriau negu vyrai esesninkai... Temperamentas judviejų buvo – pasiutęs!

Iš viso, tos esesninkės mergužėlės lageryje turėjo labai ne kokį vardą: jos nukonkuruodavo kariškas našles ir gyvanašles... Lazdų kalinėm daužyti jos neturėjo, – jos turėjo tokius siaurus aštrius diržiukus tam reikalui, – diržiukais jos valdydavo minias. Žinoma, nepatingėdavo ir letena užvažiuoti per valgomąją kūno dalį, – moteries vardą jos pačios nelabai brangino. Bet ir jos – ne visos buvo tokios lakūdros ir mušeikos. Atsirasdavo ir jų tarpe padorių mergaičių, dėl savo padėties kentėjusių ne mažiau negu kiti kaliniai.

Kartą pavakary grįžtu iš darbo į savo baraką. Keliu nuo traukinėlio ateina viena uniformuota SS mergužėlė. Tokia geltonplaukė, apskritaveidė. Eina jinai nusiėmusi esesišką kepurę, rankas beviltiškai nudilbinusi, ir verkia – bliuana paspringdama. Pagailo man tos taip graudžiai verkiančios mergaitės.

– Kas atsitiko, mergaite, – sakau, – gal aš galiu kuo padėti?

– Neeeeee... – pro ašaras, gukčiodama nutęsė jinai, – Viešpatie, Viešpatie!...

Verkdama išpasakojo man j[ina], kad turėjusi palydėti į stotį žydžių transportą, suvargusių tokių... Ji nežinanti, kur jos važiuoja. Ji niekuo negalinti jom padėti. Ir jai taip baisiai esą jų gaila – ir niekuo negalinti padėti...

Mergaitė dingo savo barake teberaudodama.

(M, p. 307–308)

Matome, kaip, tik atsispyrus nuo rankraščio teksto, atsiranda objektyvaus, nešališko pasakojimo būtinybė. Šiuo išbaigtu epizodu Sruoga suteikė papildomos informacijos apie kelis dalykus: kad tarp į SS dalinį mobilizuotųjų buvo tokių, kurie ten atsidūrė prievarta; kad ir tarp esesininkių buvo gerų ir taurių moterų, mačusių kito žmogaus skausmą ir išgyvenusių dėl savo bejėgiškumo, t. y. ir priešė pusėje įžvelgta teigiamų veiksmių.

Šias kratas itin rūpestingai organizuodavo Selonke, – bent pusė rastojo spirito eidavo jo naudai. √ (R, p. 184)

Rankraščio teksto apačioje palikta nuoroda – užuomina dėl scenos plėtros:

√ Kėd[ę] lupa vietoj kalinio: Chemnitz – pavede. Muša kėdę – tik tu rėk žalty! (R, p. 184; žr. il. 6)

Iš rankraštyje užfiksuotos trumpos pastabos mašinraščio tekstas išaugo:

Šias kratas Selonkė ypač rūpestingai organizuodavo, – bent pusė rastojo spirito eidavo jo naudai.

Kartais, būdavo, Chemnitzas pasigavęs kokį spekuliantėlį, atsivaro į raštinę. Pačiam Chemnitzui ar galva pagiriom skauda, ar su viduriais jam kažkas

negera, – nuol[ai]t jisai susirietęs valkiojosi, – žodžiu, tingi jis pats su spekuliantėliu darbuotis.

– Įkrėsk jam dvidešimt penkis, – įsako kokiam nors kaliniui, buvusiam raštinėje. Įsakytasai pasiima Chemnitzo bizūną, pamakaloja juo aplink spekuliantėlio nosį, o jį patį išsiveda į gretimą kambarį egzekucijai. Žybt, – žybt, – žybt, – skamba gretimam kambariui. Bet plakamasai tyli, lyg jam snukį būtų kas užryšęs.

Po penkių šešių smūgių plakikas uždususi balsu šnypščia:

– Kvaily, rėk!

Plakamasai ima bliauti, tarytum jam gyvam odą bielytų.

Chemnitzas patenkintas šypsosi, kad atsirado dar vienas toks smarkus mušeika. Mušeika taip pat patenkintas, gavęs Chemnitzo pagyrimą. Patenkintas ir spekuliantėlis: raštinės naujokas mušeika tokiu įniršimu jo vieton vanojo... kėdėje!

(M, p. 222–223)

„Budelio atkakluma“ ir „aukos kančią“ imituojantis epizodas pagyvinno, pajvairino pasakojimą savo kitoniškumu – neišvengiamą žiaurais keršto sceną pakeitė visai kitokia, mums visai netikėta. Komiško nesusipratimo scena parodo, kaip lengvai apkvailinamas patiklusis Chemnitzas; atskleidžia kalinių solidarumo pastangą, aktorinio meistriškumo talentą.

Dėl vietos stokos visų rankraštyje įrašytų pastabų ir jų plėtros mašinraštyje aptarti ir konkrečiai parodyti neįmanoma. Joms visoms būdingi: trumpi įvardijimai (pvz., „Margarino rūšis“, p. 193; „Lagerinių pasimatymų reikalas“, p. 195); teiginių frazės (pvz., „Prostitutės – taip pat buvo politinės“, p. 157; „Suomius atgabeno – kaip germanus!“, p. 216); tam tikrą faktinę informaciją rodantys duomenys (pvz., „Kunigų lagery buvo 9: du lietuviai, 1 vokiečiai, visi kiti – lenkai su kašubais“, p. 162; „Šešiolikos [žmonių kolonoje] jau truko. Jie buvo pakely esesninkų nudėti“, p. 259); subjektyvūs atsiliepimai, vertinimai („buvo toks šlykštus [lagerio orkestrėlis], kad aš net jo muzikos niekuomet negalėjau klausyti!“, p. 165; „Visi [norvegai] – aukšti gražūs vyrai, atletai. Džentelmenai. Puikiai išauklėti. Širdingi. Malonūs. Geri kolegos!“, p. 213).

Iš juodraštinio pobūdžio pastabų matyti, kad, jas rašant, nesistengta iki galo suformuluoti mintį, dažnai pasitelktos santrumpos, rašyta minimaliomis, kapotomis frazėmis, jos nedailintos. Svarbi pati kintančios autoriaus intencijos raiška – subjektyviai išvelgti jau parašyto teksto trūkumus, spragas ir juos koreguoti papildomos medžiagos duomenimis.

Stambesnės interpoliacijos. *Dievų miško* tekste yra atskirų epizodų, kurie išaugo ne iš pirminių autorinių pastabų rankraštyje. Tiesiog radosi

spontaniškai, perrenkant rankraščio tekstą spausdinimo mašinėle. Be mašinraščio, daugiau nerasta po rankraščio sekusių tekstų, todėl šiuos intarpus galima pamatyti tik, pasiremiant taiklia rusų tekstologo Andrejaus Grišunino mintimi, vedžiodant vienos rankos pirštu vieną šaltinį, kitos rankos pirštu – kitą⁷⁶. Be atidaus šaltinių perskaitymo paprastai šie epizodai neišryškėtų. Jų atsiradimas nefiksuotas jokiuose papildomuose užrašuose, todėl yra išskirtinai mentalinio pobūdžio. Juos galima laikyti sąmonėje sušvitusiais inkluzais, perkeltais į jau beveik suformuotą, bet kartu dar tebeformuojamą kūrinio teksto audinį. Redaktorius Aleksandras Žirgulys, abstrakčiai aptardamas tarp juodraščio ir švarraščio atsirandančių skirtumų priežastis, paminėjo mums ypač parankią „tarpinės grandies“ sąvoką: „Toji „tarpinė grandis“ – gražūs autoriaus minties ir fantazijos blykstelėjimai [...]“⁷⁷. Kūrėjas, ypač jei pati jo prigimtis vitališka, o mintis intensyvi, perrašinėdamas pirminį tekstą paprastai jau nepasitenkina pažodiniu perrinkimu.

Konkrečius taisymus ir teksto plėtrą, pereinant nuo rankraščio prie mašinraščio teksto, vizualiai pastebėti galima tik ant skenuotų rankraščio lapų faksimilinių kopijų pieštuku perkėlus mašinraščio tekste atsiradusius pakitimus. *Dievų miško* tekstas unikalus būtent dėl tokio „tarpinės grandies“ stadijoje išryškincio menamojo „juodraščio“ fenomeno. „Juodraštis“ išaiškėja savotiško „palimpsestinio“ rašymo būdu. Jis „atkuriamas“, kai tyrėjas atsargiai rašo ant to ar šalia to, kas autoriaus jau buvo pirma parašyta rankraštyje⁷⁸.

Atskirai perrinkus rankraščio ir mašinraščio tekstus, juos palyginus su programa *Diff Doc Quick Start*, taip pat galima pamatyti tarp jų esančius skirtumus. Lyginant to paties skyriaus du skirtingus rankraščio ir mašinraščio tekstus, parodomas vienas, kuriame įvairiomis spalvomis pažymėta, kas ir į ką keista (raudona spalva), ko atsisakyta (mėlyna spalva), kokių atsirado papildymų (žalia spalva)⁷⁹. Šis lyginimo būdas labai gerai atspindi mašinraščio etape atsiradusius naujus epizodus. Jie vizualiai puikiai išsiskiria viso teksto audinyje (žalios teksto atkarpos). Sunkiau orientuotis tarp kitų raudonai pažymėtų pakeitimų, nes jų paprasčiausiai yra labai daug, nepratusiai akiai spalvomis mirguliuojančiame tekste nelengva atskirti, kurie iš

⁷⁶ Андрей Гришунин, *op. cit.*, p. 81.

⁷⁷ Aleksandras Žirgulys, *Tekstologijos bruožai*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 64.

⁷⁸ Visas rankraščio tekstas tokiu principu ir lygintas su mašinraščiu – ant skenuotų rankraščio lapų pieštuku parodant absoliučiai visus rašytojo mašinraštyje įvestus pakeitimus. Medžiaga – autorės archyve.

⁷⁹ Tokiu būdu yra palygintas vienas skyrius: XXI. „Kalinių lagerio vadas“, – ten pat.

tų autorinių pakeitimų svarbūs, kurie – mažiau reikšmingi. Šiam lyginimui reikalingos didesnės pastangos ir laiko sąnaudos. Jei siekiame precizikos, skyrybos ženklų tikslumu turi būti surinkti visi rankraščio ir mašinraščio skyriai.

Tokį veiksma, kai tyrėjas intensyviai ieško pirminių tekstų, sprendžia jų pakitimo klausimus, prancūzų kritikai genetikai vadina unikalia galimybe savaip pakartoti teksto autoriaus kūrybinį procesą, prasiskverbiant į mūsų, uždraustą zoną – teksto gimimo kulius⁸⁰. Be šio kūrybos etapo („tarpinės grandies“), išsiskyrusio ypatingu sąmonės intensyvumu („minties ir fantazijos blykstelėjimais“), šiandien nebūtų daugelio originalių, stilistiškai reikšmingų teksto fragmentų.

Dėl vietos stokos parodysime tik dalį naujai įterptų epizodų. Pvz.:

Vien skyrius „Naujokų įpilietaimas“ mašinraščio pakopoje buvo papildytas trimis svarbiomis scenomis.

1) Rankraščio pasakojimas mašinraštyje buvo išplėstas epizodu apie buvusį Lietuvos armijos majorą Julijų, patekusį į lagerį dėl išdavystės. Šiame epizode ryškintas įvairių kalinių santykis su lageryje atsidūrusiu išdaviku (SS feldfebelio Hapkės ir kitų kalinių reiškiamą panieką, neapykantą, kerštą; lietuvių kalinių santūri laikysena). Šioje scenoje ypač aktualinta paradoksali Hapkės asmens charakteristika: pats, būdamas išdavikas, su išdavikais elgiasi žiauriai, be gailesčio, parodydamas sektiną pavyzdį kitiems kaliniams.

[...] ir, reikia pasakyti, su savo darbininkais Hapke buvo džentelmenas, elgėsi padoriai, – parūpindavo jiems maisto sočiai, na, ir kitokių lagerinių gėrybių.

[–]

Ziehm'as, turėjęs taip pat savo darbo komandą, buvo daug švelnesnio būdo, – ir pats grobdavo, ir kitiems nepavydėdavo.

(R, VII. „Naujokų įpilietaimas“, p. 39)

[...] ir su savo komandos nariais jisai elgdavosi visiškai padoriai. Ir maisto jis jiems parūpindavo sočiai, na, ir kitokių lagerišku gėrybių.

Pirties komandoje dirbo, kitų tarpe, kaip politinis kalinys, buvęs Lietuvos armijos majoras, vardu Julius. Aukštas, stambus vyras – ir labai geros širdies, su visais kaliniams labai gražiai sugyvenęs ir visų labai mėgiamas. Kartą naujokų tarpe pamatė jisai vieną išdaviką, gestapo agentą, iš Lietuvos, – tą patį, pagal kurio pranešimą ir jis, Julius, atsidūrė koncentracijos lageryje. Tas agentas patsai į lagerį pateko už galvažūdiškus darbelius. Julius, pamatęs savo judošių, pasakė komandos draugui lenkeliui, kas tai per

⁸⁰ Альмут Грезийон, *op. cit.*, p. 41.

paukštis tasai naujokas. Lenkelis nudumė tuojau pas Hapkę ir pranešė jam, kokio reto svečio susilaukta. Hapkė sužaubavo akimis, nusikeikė, apsiputojo. Ardeniškais žingsniais priėjo prie išdaviko, abiem rankom griebė jam už gerklės ir pradėjo jį smaugti:

– Tu, judošiau, mano Julijų koncentracijos lagerį įkyšai, aš tau parodysiu, šunsnuki, tu!

Hapkė tą judošėlį ir smaugė, ir antausius jam skaldė, ir su jo galva barako sienas daužė. Lenkai, pamat[ė], ką daro Hapkė, tą išdaviką pasiėmė savo žinion: daužė ir skaldė, kur tik pagaudami. Jisai lagery nė pasirodyti niekur negalėjo – visur visuomet jį mušdavo, lenkai ir vokiečiai. Iš viso lagery gana keisti papročiai buvo. Kai tik į lagerį patenka koks šnipas, išdavikas, gestapo agentas – jam jau lagery gyvenimo nebūdavo. Paprastai ilgiausia per tris dienas jis jau baigdavo savo gyvenimėlį. Už tokį išdaviko nudobimą valdžia nieko nesakydavo. Lietuviškoji lagerio kolonija išdavikų atžvilgiu laikėsi santuriai, nesimušdavo. Bet vos tik lenkai ar vokiečiai sužinodavo, kad išdavikas atėjo, jie jam atlygindavo savo iniciatyva – ir su dideliu pasitenkinimu. Koks jau mulkis neraliuotas buvo tasai Hapkė, – net ir jis – pirmas! – griebė išdavikui už gerklės, parodydamas kitiem, kaip su judošiais reikia elgtis. Tai darė SS vyras, feldfobelis, gestapo tarnas.

Ziehm as, turėjęs taip pat savo darbo komandą, buvo daug švelnesnio būdo, – ir pats grobdavo, ir kitiem nepavydėdavo.

(M, VII. „Naujokų įpilietinimas“, p. 44–45)

2) Tik mašinraštyje pridėta trumpa, bet savo paradoksaus efektyvi kito darbo komandos vado Ziehmo asmens charakteristika. Ji išryški iš tam tikros situacijos: fiurerio „garbingos gvardijos“ atstovas savo konkrečiais poelgiais įrodo esąs tik „šiek tiek“ „kiaulė“. Už menką nusižengimą pakaria gerą draugą „ruskelį“, be priežasties „užpumpina“ keletą „ruskelio“ pažįstamų.

Ziehm'as, turėjęs taip pat savo darbo komandą, buvo daug švelnesnio būdo, – ir pats grobdavo, ir kitiem nepavydėdavo. Ne be pagrindo darbas Ziehmo įstaigoj buvo laikomas vienu pačių geriausių ir pelningiausių visame lagery.

[–]

Naujokas, patekęs į pirtį, pirmoj eilėj turėjo atiduoti Hapkei arba Ziehmui pinigų, auksą, laikrodį, amžiną plunksną bei šiaip turimas brangenybes, – visa tai buvo surašoma į knygas, atskirai supakuojama, – kalinys pasirašydavo, ką atidavė.

(R, VII. „Naujokų įpilietinimas“, p. 39)

Ziehm as, turėjęs taip pat savo darbo komandą, buvo daug švelnesnio būdo, – ir pats grobdavo, ir kitiem nepavydėdavo. Visiškai teisingai darbas jo komandoje buvo laikomas vienu pačių geriausių ir pelningiausių visame lageryje.

Ziehm as, aukštas gražus vyrukas, mėgdavo kaliniam dėstyti, kad SS esą garbingiausi vyrai visoje Vokietijoje. Esą fūhreris iš gerųjų vyrų atrinkęs pačius geriausius ir padaręs iš jų garbingą savo gvardiją. Jis ir esąs iš tokios garbingos gvardijos. Žalingas jisai nebuvo vis dėlto, bet kiaulė – šiek tiek. Dirbo pas jį porą metų toksai ruskelis, septyniolikos metų. Supratę jie buvo, susigyvenę. Kartą tam ruskeliui kažkas dingtelėjo į gal-

va, jis ėmė ir kaukštelėjo plaktuku Ziehmui į kaktą, pagal smilkinį. Ziehmas skerdžiamu tekiu subliovė, nuvarvino šiek tiek kraujo, – po dvejų savaitių buvo sveikas. Ruskelis gi buvo už tai labai iškilmingai pakartas, o prieš tai trys ruskelio kaimynai užpumpinti, nors jie ir nieko bendra neturėjo su tuoju plaktuku. Ziehmas – nė piršto nepajudino nekaltiesiem gelbėti. Sąžinė jo negriaužė...

Naujokas, patekęs į pirtį, pirmoj eilėj turėjo atiduoti Hapkei arba Ziehmui, pinigų, auksą, žiedus, laikrodį, amžiną plunksną bei šiaip turimas brangenybes. Visa tai buvo surašoma į knygas, atskirai supakuojama, – kalinys pasirašydavo, ką atidavė.

(M, VII. „Naujokų įpilietinimas“, p. 45)

3) Pridėta įspūdinga sarkastiška viso skyriaus pabaiga – kalinio ir Ziehmio dialogo scena. Aprašytas kalinio vizitas pas karštligiškai iš lagerio besiruošiantį bėgti Ziehmą su įžūliu, akiplėšišku prašymu – gražinti pasą. Kalinys atvirai pasityčiojo iš Ziehmio, taip negarbingai praradusio tikėjimą Trečiojo Reicho visagalybe.

1945 metų sausio mėnesį, evakuojant Stutthofo lagerį, kelios dešimtys tūkstančių apsiaustų, kostiumų, baltinių ir tt. buvo suversta vienon kruvon, išvežta į miestą Lauenburg, suversta be jokios tvarkos į sandėlį. Dalis to lobio buvo išvogta bevežant, visa kita – galas žino kam atiteko. Likę gyvi kaliniai savo daiktų niekas nebeatgavo. Žuvo be išimties ir visi pinigai, ir visos brangenybės, į knygas surašytos.

[–] (R, VII. „Naujokų įpilietinimas“, p. 40–41)

1945 metų sausio mėnesį, evakuojant Stutthofo lagerį, kelios dešimtys tūkstančių apsiaustų, kostiumų, baltinių, puloverių, batų porų, kepurių, skribėlių, buvo suversta vienon kruvon, išvežta be jokios tvarkos į miestą Lauenburgą, suversta it jovalas į sandėlį-daržinę. Dalis to lobio buvo išvogta bevežant, visa kita – galas žino kam atiteko. Likę gyvi kaliniai savo daiktų niekas nebeatgavo. Žuvo visi pinigai, visos brangenybės, į knygas surašytosios.

Prieš pat lagerio evakuaciją užėinu pas Ziehmą, – visas išraudęs jisai drebančiomis rankomis dėžes krausto, pakuoja.

– Ponas šarfiureri, – sakau aš jam žemai nusilenkdamas, – gal tamsta man leistum iš apsiausto kišenės pasiimti mano pasą?

– Ką? Pasą? Kam tau jo reikia?

– Taip sau... Atsiminimas toks... Apsiausto kišenėj liko...

– Bėgti, žalty, rengies?! Negalima! Lauk!

– Bet gi, pone šarfiureri, ką gali žinoti... Žinoma, Trečiasai Reichas galingas... nu-galės... Bet pasas lieka pasas... Pagaliau, pone šarfiureri, tamsta jau aiškiai rengiesi bėgti...

– Lauk, gyvuly! – kad šoks jis ant manęs, – užmušiu, gyvate! Lauk, lauk, bestija!

Iš išglebėlio Ziehmio tokios energijos nelaukiau. Kaip šiaudų kulys išvirtau atbu-las pro duris.

Taip ir liko mano pasas našlaitis našlaitėlis nežinia kokion duobėn numestas...

(M, VII. „Naujokų įpilietinimas“, p. 47)

Iš šių įtarpų matyti, kad Sruoga sąmoningai siekia tikslinti (pabrėždamas naujus faktus), objektyvinti (pateikdamas net toje pačioje situacijoje išryškėjančią vieno asmens prieštarinę, paradoksalią charakteristiką) ir gyvinti pasakojimą komiškais dialogais (kitais įterptais epizodais remiantis, – ir nesusipratimų žaismu, alogizmais), subtiliomis ironiško pobūdžio detalėmis. Pilkesnėje pirminio (rankraštinio) teksto drobėje atsiranda daugiau spalvų, niuansų, kontrastų.

Panašiais didesniais stilistiniais „inkliuzais“ išsiskiria šie skyriai: „Nuo klebono iki čigono“ (XXXIII), „Kalinių lagerio vadas“ (XXV), „Raštinės šviesalai“ (XXX), „Angelai sargai“ (XLI).

Sruoga ypač mėgo modeliuoti mini dialogines ar improvizuotas ginčo situacijas. Be jau paminėtų, dar išsiskiria Bublitzo ir raštinės tarnautojo ginčas apie prūsių ir bavariečių padorumą (M, p. 176); Sruogos ir jehovisto Mehnke pasižodžiavimas (M, p. 188); šmaikšti kalinio ir latvių esesininko pokalbio atkarpa (M, p. 332), etc.

Komiškų epizodų būtinybę rašytojas grindė įvairiais skaitytojo poreikiais. Autoriui ypač rūpėjo būsimų skaitytojų reakcijos. Pasakojimą apie rimtus ir skaudžius dalykus sąmoningai siekta pajvairinti juokingais, keistais epizodais ir jais pamaloninti skaitytoją, jam savaip įtikti. Sruogai svarbu, kad skaitytojui būtų nenuobodu, bet smagu skaityti. Rašytojas nori būti suprantamas visų lygių skaitytojams – ir rimtuoliams estetams, ir mėgėjams. Vėliau, prieštaraudamas redaktoriui, išbraukusiam humoristinį epizodą apie zoofilą – politinį katorgininką, savo lytiniu nukrypimu „gadinusiu rasę“, Sruoga karštai reagavo: „Na, jau, – kam gi šis posmelis braukti? Toks būdingas lagerio santykiam! Juk tercijonkos – ir tos su malonumu paskaitys! Juk knyga negi fariziejam bukvojedam rašoma! Čia gi – jokios politikos! Susimildamas, pagalvokite: ar gi ir šioje vietoje būtina reikalinga susinti veikalą? Gerbiamieji redaktoriai, neapsimeskite gi, po velnių, davatkiškesniais už davatkas!“⁸¹ Sruogos įsitikinimu, komiškos ir net šokiruojančios scenos reikalingos dėl pasakojimo gyvumo, sodrumo, įvairiapusiškumo. Todėl Valio Drazdausko, redagavusio *Dievų miško* mašinraštį (LLTIB RS), pomėgį tokias scenas šalinti vertino vienareikšmiškai – kaip veikalo „susi-nimą“, „falsifikavimą“ ir „byzantinizmą“. Rašytojo pastangos ir specialus poreikis, kad knyga būtų aistringai (su giliu susidomėjimu ir interesu) skaitoma įvairių skaitytojų plačiuose sluoksniuose (kaip literatūrinė sensacija), tikslina jos žanrinę specifiką – artimumą klasikiniam bestseleriui.

⁸¹ Balys Sruoga, *Dievų miškas*, [mašinraštis], in: LLTIB RS, f. 53, b. 8, p. 186.

Dar vienas išskirtinis mašinraštyje išryškėjęs tipiškąs bruožas – pridėtos atskirų skyrių pabaigos, aktualizuojant ankstesnę medžiagą specialiu subjektyvaus pobūdžio individualiu komentaru, paaiškinimu, ironiška pastaba, kandžia įžvalga. Būtent skyrių pabaigose galima geriausiai išgirsti paties autoriaus balsą (kritiškai įvertinantį, ironiškai konstatuojantį kokį nors absurdo faktą, pateikiantį paradoksalią išvadą), pajusti intonacijos pobūdį (tarimo būdą ir intensyvumą). Pvz.:

Be jokio darbo lageryje sėdėti iš viso labai kvailas reikalas. Garbės katorgininko padėtis – labai opus dalykas. Kiekvieną momentą galėjo tave grąžinti į bendrą bloką ir išgrusti vėl į miško koloną. Pasilikdamas senoj vietoj vis daugiau vilties turi ir nenumatytais atvejais joje pasilikti. Pagaliau – čia žmonės tokie geri. Ir iš raštinės – taip toli matyti: visas lageris, visi žmonės, visa tvarka, – visa reikalingoji medžiaga... (M, XXX. „Raštinės švietalai“, p. 178–179)

Išsiskiria ir itin lakoniškos išvadinės frazės ir komentarai, kuriais užbaigiamas pasakojimas ir kuriuose atsispindi tam tikro įvykio išprovokuota tam tikra autoriaus reakcija ar įvardyta būseną, požiūris, nuomonė:

Kad istorinis likimas gausiai laimintų per amžius mielą kašubų šalelę! (M, XVII. „Lietuvių lenkų reikalas“, p. 96)

Karo metu nėra geresnės tarnybos, kaip SS dalinyje! (M, XLI. „Angelai sargai“, p. 250)

Išskirti pridėjimai rodo, kad autoriui buvo svarbu subjektyvią nuomonę išsakyti – aprašytų epizodų individualų vertinimą, minimalia forma išreiškiant asmeninį santykį su išdėstyta medžiaga.

Mikrotekstiniai pokyčiai. Kaip jau buvo minėta, Sruoga nepaliko komentarų apie savo darbo profilį arba jų tiesiog sąmoningai nefiksavo ir nesusieikšmino. Matyt, vengė antrinio pasakojimo (arba net negalvojo) apie rašomo ir jau parašyto kūrinio tekstus, palikdamas erdvės pačių skaitytojų vaizduotei, spėliojimams. Prancūzų mokslininkas Anri Godaras, tyrinėjęs Lui-Ferdinano Selino kūriniais būdingą poetikos ir genezės modelio santykį, savo pobūdžiu artimą Sruogos pasirinktajam, išsakė pastabą, kad būtent toks rašytojo romanisto apsisprendimas (nieko konkrečiai ir netgi griežtai nepasakoti apie juodraščius, planus, scenarijus, pastabas) yra vienas rečiausių⁸². Rusų tekstologės Tamaros Balašovos nuomone, būtent,

⁸² Тамара Балашова, „Поетика и модель генезиса (Золя, Селин, Бретон)“, in: *Текстология и генетическая критика*, p. 137.

susiklosčius tokiai situacijai, tik rašytojo darbo braižo specifika, būdinga patiems tekstams, gali daug ką atskleisti apie kūrinio poetiką⁸³.

Aptarsime tik kai kuriuos svarbesnius ir subtilesnius, bet kartu ir tipiškus stilistinės kaitos atvejus.

a) Rankraštinio teksto plėtra

Sruoga mėgo aktualinti aprašomą situaciją, išskaičiuodamas laipsniško pobūdžio sinoniminius žodžių variantus, dažnai – metaforinius pasakymus, tikslinimus, pridūrimus, paradoksalias detales, kuriančius gyvą, vizualų įspūdį apie kalbamą dalyką. Pvz.:

Lenkų katorgininkų lageryje buvo visų daugiausia. Jie buvo visų seniausi lagerio gyventojai, savo prakaitu ir krauju jį išbudavoje, *savo kauleliais jį išgrindę*.⁸⁴ (M, XVII. „Lietuvių lenkų reikalas“, p. 88)

O čia – niekur nieko! Jokios prasmės! Niekas tau jokios pagalbos neteiks. Niekas tavęs neatjaus, nepaguos, *į mirties paslaptį pakeleivingos meilės žodžiu nepalydės*. (M, XIV. „Klipatų klipatos“, p. 73)

Beveik visas mūsų inteligentijos būrys pasirodė nieko nemokąs, tetinkąs tiktai sunkiausiam, jokio mokslo nereikalingam, darbui. *Sunkiausiam darbui – ir krematorijumo kaminui*. (M, XIII. „Dūšelių aprašymas“, p. 69)

Sruogos stilistika išsiskiria epitetų aktualizavimu. Dažniausiai vienu žodžiu arba „remarkinio“ pobūdžio pastaba ar mini situacija taikliai įvardijama esminė asmens charakterio savybė, veiklos gairė (moto), santykis su kitu žmogumi ar tiesiog tam tikra ypatybė. Dauguma „lakoniškų ir satyriškai tikslingų“⁸⁵ charakteristikų atsirado būtent autoredegavimo metu. Pvz.:

Mūsų lageryje jis buvo labai įtakingas, buvo laikomas vienu geriausių ir kultūringiausių bloko viršininkų. Gal jis [Zimmermannas] ir buvo neblogas viršininkas, pragaras jį žino, *bet banditas jis buvo pavyzdingas*. (M, XXIII. „Garbės katorgininkai“, p. 131)

Lenkai ilgaliežuviai apie jį [Hapkę] sakydavo:

– *Eina išdidus, kaip nėsčia kekšė.*

Vokiečiai kaliniai pridėdavo dar:

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ Kursyvu išskirtos frazės atsirado tik mašinraštyje. Aptariama tik konkreiti ypatybė, todėl nepateikiamas rankraštinio teksto sakiny; tame pačiame sakinyje gali būti ir daugiau stilistinių niuansų, bet čia išskiriamas svarbiausias. Dėl medžiagos gausos pateikiama tik po kelis pavyzdžius.

⁸⁵ Algirdas Ruškys, „Satyrinio vaizdavimo būdai B. Sruogos memuarų knygoje „Dievų miškas“, *Tarybinė mokykla*, 1983, Nr. 7, p. 40.

– O, er macht sich wichtig, – jis daro save svarbia persona. (M, IX. „Naujųjų pilietinimas“, p. 43)

Mes, apsigyvenę Vaciaus vadovaujame bloke, buvome atiduoti neappręžtai jo valiai ir nuožiūrai. *Valiai ir nuožiūrai Vaciaus, lietuviškai dainavusio:*

Mano rankos nepapeiksi:

Kai suduosiu – nusibaigsi! (M, XVI. „Wacek Kozłowski“, p. 87)

Stipriai veikia ir visiškai minimalios ekspresyvos charakteristikos su sarkastiškai išryškintais esminiais bruožais, pvz.: *galvažudys* Sauteris (M, p. 79–80); *naciška davatka* Klavanas (M, p. 215); *padukęs tirolietis* Toni Fabro (M, p. 74–75); *šiukšlė* Stasiak (M, p. 24); *žydžių karalius* Foht (M, p. 214); kaliniai kriminalistai – *koks padukęs šlamštas* (M, p. 110); *mušeikizmo ideologas* Czerwonskis (M, p. 109); parsiadavę esesininkai ukrainiečiai – *našlaitėliai* (M, p. 247), etc.

Pristatant asmenį, pirmiausia kuriamas jo fizinis „portretas“. Arba įterpiamos lakoniškos kriminalinę praeitį liudijančios faktinės žinutės, savotiškos dokumentinio žanro „etiketės“ arba – tik asmenį apibūdinančios charakteristikos. Šiam tipui priklauso ir anksčiau išskirtos Lietuvos armijos majoro Juliaus, Hapkės, Ziehmo išplėsto pobūdžio charakteristikos, išryškėjančios iš pačių aprašytų situacijų, kuriose šie asmenys dalyvauja. Būtent mašinraštyje labai išryškėja eskizavimo technikos specifika, karikatūrinimas.

Yra lakoniškų ir ironiškų vertinamųjų replikų, subjektyvių įvykių komentarų, saviironijos grimasų, išprovokuotų paradoksalių situacijų. Pvz.:

– Wsz bić, kurvamać, bić wsi! – Uteles mušti! – šaukia Vacius, mostakuodamas šakotu vėzdu.

O, štai kas! Tegyvuoja Vacius iki pirmųjų kartuvių! (M, XXI. „Aplink kelmą visą dieną“, p. 120)

Ką gi, einame tų numirėlių žiūrėti. Brrrr... Vis dėlto! Kaip gi čia dabar. *Poetas, lyrikas – ir lavonus tampyk!* (M, XII. „Numirėliška dalia“, p. 58)

Yra filosofinių-retorinių klausimų, skatinamųjų posakių, aforistinių įžvalgų, subjektyvių pamąstymų, kuriuos išprovokavo žiaurios tikrovės paradoksaliausios situacijos. Beje, autoriaus balsas (su visais subtiliais intonavimo niuansais), užduodantis šiuos itin žeidžiančius klausimus, yra taip pat labai aiškus. Pvz.:

Šalta man pasidarė nuo tokios jo [Gervinskio] filosofijos. Suk jį velniai! Nebeįdrįsau toliau su juo ginčytis. *Tikrai, ko vertos visos mano knygos, jei dvidešimtojo amžiaus viduryje civilizuotas Europos žmogus staiga žmogėdra darosi?! (M, XIX. „Mušeikizmo filosofija“, p. 111)*

Numirėlis – ko gi iš jo benorėti? Jam visa vistiek pat. Bet kai toks veidas dar *eina į darbą!*

Kokį moralinį, kokį istorinį pateisinimą būtų galima sugalvoti tiesiam, kurie kitus tokia lengva širdimi siunčia į koncentracijos lagerius? Jokios politinės, jokios religinės, jokios pasaulėžiūrinės idėjos jų niekuomet nepateisins! Jie savo žmogiškąją menkystą galėtų atpirkti tiktai tuomet, jei patys savo dienas baigtų tose pačiose sąlygose, į kuriuos kitus tremia besivadovaudami pamišėliškomis idėjinėmis fikcijomis! Kitaip – amžių prak[le]ikimas slėgs ne tik jų atmintį, slėgs ir jų palikuonių palikuonis!

Tegul bus prakeiktas jų vardas per amžius amžinuosius! (M, XIV. „Klipatų klipatos“, p. 71–72)

Mašinėraštyje Sruoga raudonu rašalu savo valia „režisūrinės remarkos“ pavidalu pridėjo vienintelę pavojaus metu drąsinusią patriotinę mintį:

Iš kažkur atsirado staigus noras skaityti knygas apie kalinių, apie katorgininkų gyvenimą. Apie jų skurdą, apie jų dvasios stiprybę, apie laisvės pasiilgimą. Prisirinkau tokių knygų, – apie klasinę katorgininkų šalį, apie Sibirą. Skęstu jose. *Prisimenu Vaižganto paguodžiantį šauksmą:*

– Lietuviai, nebijokite turmos! (M, III. „Važiuojam...“, p. 10)

Bet juo sunkesnės aplinkybės – juo karštesnė būna meilė. *Kas meilei yra spygliuota viela? Tvora? Patys juokai!* (M, XXXVIII. „La donna e mobile...“, p. 227)

Nemėgo Schreideris savo lobiu su niekuo dalytis. Valdžia jam atrodė esanti nereikalingas priedas prie šios žemės gėrybių. *Nežinojo Schreideris, kad valdžia visuomet pavydesnė už bet kurią meiluzę.* (M, VIII. „Politinio skyriaus bendradarbiai“, p. 35)

Pridėti vizualūs, audialiniai palyginimai arba jų kontaminuotas derinys, kitos sensorinės frazės – stengtasi ekspresyviau išreikšti būseną, asociaciją. Pvz.:

Jonas numirėlio pirmagalį užsivožė ant savo gospadoriškų pečių, aš įsikinkiau į numirėlio kojas *it į žagrę bulvėm atarti* – ir einame savo katorgininkiškas pareigas. (M, XII. „Numirėliška dalia“, p. 58)

Visą laiką buvo toks jausmas, kad mano nosyje įvyks parako sprogitimas, *o krūtinėje – kažkokios varlės kurdė.* (M, XVIII. „„Ligonijų statyba““, p. 104)

b) Rankraštinio teksto pakeitimai

Mašinėraštyje dažnai įprastos vartosenos, automatizuotos rankraščio frazės pakeistos stilistiškai žymėtais, konkrečiai situacijai pritaikytais, neretai vizualią eksplicitinę išraišką turinčiais lyginamaisiais, frazeologiniais, metaforiniais posakiais. Pvz.:

Vis dėlto *sunku taip be niekur nieko atsiskirti* nuo sėdinčių ir mirksinčių numirėlių. (R, p. 51) – Vis dėlto *kažkokios rakštys po dūšią braido* šitokiu būdu paliekant sėdinčius ir mirksinčius numirėlius. (M, p. 60)

Vyrus, paprastai, už tokias naktines ekspedicijas sodindavo keliom parom į bunkerį, retkarčiais gi – net į Hopehill'io plitinės *darbus* pasiusdavo. (R, p. 189) – Vyrus paprastai po tokios naktinės ekspedicijos sodindavo keliom parom į bunkerį, retkarčiais gi – net į Hopehillio plytinės *prarają molio mintį* pasiųsdavo. (M, p. 230)

Kuriem velniam prisireikė jam [Zimmermannui] Stutthofe *kieme* pareinio Sauerlandą garbinti – nė jis pats nežinojo. (R, p. 113) – Kuriem velniam prisireikė jam Stutthofa *dvokiančioj duobėj* Pareinio Sauerlandą garbinti, vargu ar jis pats žinojo! (M, p. 132)

Kitas įdomus polinkis – keisti jau pavartotus vaizdingus posakius lygiaverčiais variantais, ieškoti dar tikslesnių, atsisakant tiesmukesnių formuluočių. Pvz.:

[...] Julius permetė Vacijų žemėn ir gerokai jam *šonus nudrapalijo*. (R, p. 79) – Julius permetė Vacijų žemėn ir gerokai jam *užpakalį nuakėjo*. (M, p. 92)

Bloke visokios valdžios buvo *gyva pekla*. (R, p. 132) – Bloke visokios valdžios buvo *kaip dėlių kūdroje*. (M, p. 155)

Vaikščiodavo išsitempęs, *it baslį praryjęs*, [Hapkė] kepurę ant akių užsimaukšlinęs ir papildbomis vis žvairiakiavo: ar koks kalnys nepamiršo jam garbę atiduoti. (R, p. 38) – Vaikščiojo vis išsitempęs, *tarytum jo nugarkaulis būtų buvęs pagiriom paraližuotas*, – ir kepurę vis iškilmingai ant akių užsimaukšlinęs. (M, p. 43)

Ieškodamas geresnio stilistinio varianto ir tikslesnės reikšmės, Sruoga adekvačiai mėgo keisti ne tik frazes, bet ir atskirus žodžius. Stilistiškai nežymėtiesiems pasakymams ieškota retorinių pakaitų.

Sruoga vengė bet kokių štamų, standartinių frazių vartojimo. Su pirmuoju *Dievų miško* redaktoriumi Drazdausku vėliau daug ginčijosi, gindamas savo nuomonę būtent dėl originalios, individualios išraiškos. Sruoga savo nuomonę dėl redaktoriaus išbrauktų, suprimityvintų teksto vietų visada grindė trimis racionaliais argumentais: objektyvaus vaizdavimo būdo (tipiški lagerio tikrovės reiškiniai – be pagražinimų, tokie, kokie buvo), psichologinio paveikumo ir stilistinės raiškos (ekspresyvumo) būtinybe⁸⁶. Būtent šiais argumentais rėmėsi ir pats redaguodamas kūrinio tekstą.

⁸⁶ Prie mašinraščio teksto prisegtuose lapeliuose dažnai išsakoma nuomonė redaktoriui.

Jau užrašius sąlygiškai pirminį rankraščio tekstą („scenarijų plėtojimo“ etape) buvo kreiptas preciziškas dėmesys pasakojimo raiškai – tekstualizavimui. Rankraščio tekstas taisytas skrupulingai, kreipiant dėmesį į kiekvieną sakinį, į jį sudarantį dėmenį. Dažnai pertvarkomas žodžių eiliškumas, juos sukeičiant vietomis; perdėliojami stilistiniai akcentai, niuansuotos vietos. Dėl skirtingų temų aktualizacijos atskiriamos pirma sulietos pastraipos, frazės. Tarytum vienu atsikvėpimu užrašytas posakis įgauna kitokią sintaksinę konstrukciją – suskaidomas į atskirus dėmenis, pabrėžiant kiekvieno jų savarankiškumą ir lygiavertį akcentavimą. Taip kartu kuriamas niuansuotos ir lakoniškos kalbos išpūdis. Tekstas savotiškai ritmizuojamas, įgauna lyrizmo. Ypač aišku, kad autorius fiksuoja smulčiausias detales, saikingai pabrėždamas atliekamo išorinio veiksmo ypatybes, subtilumą, išskirdamas savo emocinį santykį su aprašomais reiškiniiais, vyksmu. Atrodo, kad pirma rankraščio tekstas buvo užrašytas specialiai negalvojant apie svarbesnių pasakymų išskyrimą iš bendro pasakojimo srauto. Sąmoninga korekcija atlikta šiek tiek vėliau.

Ypač pastebima frazių intonavimo kaita, kai rankraštyje tik konstatuotas pasakymas mašinaraištyje keičiamas informatyvesniu – atspindinčiu autoriaus subjektyvias reakcijas: tam tikros situacijos išprovokuotą nuostabą, apgailestavimą, klausimą, nutylėjimą. Taikli pirmojo *Dievų miško* stilistikos tyrėjo Mečio Laurinkaus įžvalga, kad skirtingi intonacijos tipai „išreiškia skirtingą emocinį nusiteikimą – džiaugsmą, rūstį ar liūdesį“⁸⁷. Tikslinta ne tik autoriaus, bet ir kitų personažų ištartų frazių intonacija. Pvz.:

Ne vienas iš jų iš darbo aiškiai nebegrįš. (R, p. 60) – Ne vienas iš jų iš darbo aiškiai nebegrįš... (M, p. 71)

Tai – lagerio klipatų komanda. Ji – taip pat darbo komanda. (R, p. 62) – Tai – lagerio klipatų komanda. Ji – taip pat darbo komanda! (M, p. 72)

Dažniausias frazių intonavimo kaitos tipas – neutralaus pasakymo keitimas fraze su nuostabos ir apgailestavimo išreiškimu.

Judith L. Fisher, recenzuodama Shillingsburgo redaguotą Williamo Makepeace'o Thackeray'aus romaną *The Newcomes*, akcentavo stilistinę kaitą, pastebėtą lyginant rankraščio ir jau Thackeray'aus koreguoto pirmo

⁸⁷ Mečys Laurinkus, „Ironija B. Sruogos „Dievų miške“, *Literatūra*, 1979, Nr. XXI (1), p. 39.

leidimo tekstuose: „matyti, kad rankraščio tonas šiurkštesnis ir stilius mažiau grakštus“⁸⁸. Adekvačiomis stiliaus tobulinimo pastangomis išsiskiria Sruogos *Dievų miškas*. Fisher taip pat išsakė panašių skirtingų skaitymų tyrimo neišvengiamybę – jų sugretinimas atskleidžia teksto lankstumo faktą. Kai kurie prancūzų tyrėjai akcentuoja tik patį teksto slinkties faktą, bet jo visai nesieja su kūrinio progresyviu vystymusi: „Neabejotina, kad dauguma romanų nebejuda pirmyn, o tik juda, tai išsiplėsdami, tai sumažėdami apimtimi tam tikrų vietų atžvilgiu“⁸⁹. *Dievų miško* mašinraštyje aiškiai regimas priešingas reiškinys – neginčytinas stilistinis kokybės šuolis, t. y. progresyvus judėjimas, visiškai nesiejamas su didelio masto kūrinio „apimties“ kitimu.

c) *Rankraštinio teksto atmetimas*

Visiškai atsisakyta tik kelių „perteklinių“ frazių iš pirminio rankraščio teksto. Jos atmetos dėl pasikartojimo, per didelio abstraktumo, savaime suprantamų ar iš konteksto aiškių, banalių ar tiesiog nukrypstančių nuo pasakojimo esmės dalykų teigimo ir dėstymo. Atsisakyta tiesmukėnių komentarų tada, kai pati vaizduojamoji situacija nebereikalavo jokių papildomų aiškinimų. Atmetant rankraščio frazes, vadovautasi ne tik lakoniškumo ir glaustumo reikalavimais. Juos papildė sąmoningas Sruogos noras palikti erdvės paties skaitytojo mintims, vaizduotės žaismui. Sruoga ypač mėgo situacijas, kurioms išvadas savo sąmonėje turėjo „pasisaityti“ pats skaitytojas, todėl vengė tiesioginių primetamų vertinimų, komentarų. Pvz.:

Tai kas, kad vieno kojos susipainiojo su kito galva pagal silkių pavyzdį, kad vienas kniupščias kriokia, kitas ant jo raitas joja, – kad vienas stena, kitas rėkia, – sutilpo visi.

[Ė-ė! Ar tik ne į skerdyklą pasukome?...]⁹⁰ (M, p. 17)

Jos [ligoninės] palangėje ant sniego buvo suguldyta jau kelios numirėlių eilės. Vieni gulėjo užsimerkę, kiti – su praviromis akimis, nuogi su numeriu, chemišku pieštuku ant krūtinės ar ant pilvo užrašytu. Visai kaip ant siuntinio.

⁸⁸ Judith L. Fisher, „Authorial Process and Textual Stability“, *Text: An Interdisciplinary Annual of Textual Studies*, t. 11, edited by W. Speed Hill, Edward M. Burns, Peter Shillingsburg, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1998, p. 370.

⁸⁹ Раймонда Дебре-Женетт [Raymonde Debray-Genette], „Эскиз метода“, перевод М. Ариаса, in: *Генетическая критика во Франции*, p. 167.

⁹⁰ Kursyvu laužtiniuose skliaustuose pateikiama rankraščio ar į rankraštį įterpto mašinraščiofrazė, kurios po to sekusiame mašinraštyje buvo atsisakyta.

Ar nebuvo kartais mūsų valdžioje koks nors buvęs paštininkas, kad numirėlius į dangų taip gražiai numeruotus siunčia?

Kiti numirėliai buvo dar su drabužiais. Kiti – mirksėjo ir žiopčiojo. Kiti – rankas ir kojas krutino, ar tik ne atsikelti ir pabėgti posmuodami? Poris numirėlių sėdėjo ant sniego ir apdūjusiomis akimis, it darnaropių prisiėdę, dairėsi aplinkui...

[*Reginys buvo pirmos rūšies, Dostojevskis būtų už jį brangiai sumokėjęs!*] (R, p. 51)

[*Reginys buvo retai tepasikeitęs, – pirmos rūšies!*] (M, p. 60)

Vis dėlto rankraštinio teksto atsisakyta minimaliai. Iš esmės rankraščio medžiaga stipriai koreguota, taisyta. Bet nėra išsiskiriančių didelės apimties atmetimo atvejų arba visiškai naujų priedašų.

Rankraštyje pateikiamas visas kūrinio tekstas – jokių papildomų atskirų dalių mašinraštyje nebeatsirado, t. y. konceptinių struktūros kitimų išvengta. Šiuo atžvilgiu ypač taikli rusų tekstologės Jekaterinos Dmitrijevės mintis, kad rankraštyje jau atsispindi galutinis (mašinraščio) tekstas, o galutinis tekstas (mašinraštis) turi rankraščio bruožų⁹¹.

Baigiamosios pastabos. Autorinė *Dievų miško* rašymo fazė labiausiai išsiskyrė trimis etapais, kurie būdingi abiemis – rankraščio ir mašinraščio – tekstams: „perrašymo į švarraščius“, „scenarijų plėtojimo“ ir sąlygiškai – „metmenų ir juodraščių“. Mūsų nepasiekė konkretūs ir apčiuopiami duomenys, turėję lydėti „pagalbinių rašymo šaltinių“ ir „rašymo bylos“ (tikrųjų juodraščių) etapus.

Rankraščio tekstas ypatingas užrašymo spontaniškumu. Spontaniškąjį rašymo profilį liudija: potencialūs perrašymai; sulietos skyrių dalys; srūvantys sudėtiniai sakiniai; bėgant minčiai tolyn – pastabos paraštėse. Jei tik šiuo pirminiu – spontaniškuoju – teksto pavidalu kūrinys būtų mus pasiekęs, nepažintume arba ne iš esmės pažintume Sruogą – ironijos meistrą, komišką situacijų, nesusipratimų žaismo iniciatorių, detalių estetą, pasakojimo asketą. Mašinraštyje šis spontaniškas proveržis buvo savaip suvaldytas aktyviu mentaliniu taisymo veiksmu. Taigi genezės modelis nesutapo su kruopščiai šlifuojamos kūrinio poetikos vaizdiniu.

Rankraščio autorinė peržiūra išsiskyrė progresyviuoju skaitymu. Spausdinimo mašinėle surinktas rankraščio tekstas plėstas, pildytas, ryškinant tam tikras situacijas, aktualizuojant charakterius, pabrėžiant detales, išsakanant subjektyvius vertinimus, komentarus.

⁹¹ Екатерина Дмитриева, „Языки рукописей“, in: *Языки рукописей: Сборник статей, составление Всеволода Багно*, Санкт-Петербург: Российская Академия Наук, ИРЛИ Пушкинский Дом, ИМЛИ, 2000, p. 7.

Rankraštinio teksto pataisos ir plėtra mašinraštyje parodo, kad autorius savo pirminį tekstą suvokė ne kaip stabilų darinį, o kaip kintantį ir progresuojantį naratyvą. Nors konceptinių (teksto pobūdį, struktūrą, pagrindinę mintį nulėmusių) pokyčių nebuvo, atsirado didžioji dalis gyvosios stilistinės aranžuotės.

Jau rankraščio tekste buvo įrašytos groteskiškosios scenos, tapusios kūrinio žanrinės ir stilistinės reprezentacijos ašimi, – gyvo numirėlio nešimo scena; į darbą slenkančių klipatų epizodas; Czerwonskio „mušeikizmo filosofijos“ metmenys; netikėtai „prisikėlusios“ šmėklos, įrašytos į numirėlių sąrašą, vaizdinys; „Magdelenų plikagalvių“, tempiančių asenizacijos vežimą, fragmentas; bėglių ir šunų epizodas; eglutės ir kartuvių vaizdinys; aukso „karštinės“ scena; trisdešimtojo barako žydžių kančios; lagerio evakuacijos scenos. Taigi rankraščio tekste buvo pasakyti svarbiausi dalykai – mašinraštyje įvesti pakitimai tik stilistiškai koregavo kūrinio profilį. Sruogos rankraščio ir mašinraščio lyginimo medžiaga konkrečiai įrodo teiginį, kad „švarraštis nebūtinai yra jau visiškai užbaigta kūrinio forma“⁹². Autorius tęsia darbą toliau, dėl to galutinis kūrinio pavidalas gali kartais ir stipriai skirtis nuo kūrinio švarraščio stadijos⁹³.

Dievų miškui būdinga keliapakopė autoredegavimo procedūra (keturių stadijų): pirma koreguotas mašinraščio intarpas rankraštyje; šiek tiek taisytas rankraštis; improvizuojant surinktas mašinraštis; pataisos mašinraštyje. Įdomu, kad šis daugiapakopis autoredegavimo modelis yra būdingas ne tik šiam Sruogos kūriniai, bet ir jo pjesėms⁹⁴. Tiriant *Dievų miško* autoredegavimo specifiką, visai netikėtai išryškėjo ir tipiški kitų kūrinių užrašymo momentai (švarraštis su nedidelėmis korekcijomis, „reмарkinės“ pastabos, stilistinė improvizacija mašinraščiuose). Autoriaus darbo laboratorija kūrybinio proceso „dinamikos“ (kintančių intencijų) aspektu buvo adekvati.

⁹² Борис Томашевский, *op. cit.*, p. 68.

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ Autorė patikrino, t. y. palygino šių Sruogos pjesių autografus (juodraščius, rankraščius, mašinraščius) – *Apyaušrio dalia, Pajūrio kurortas, Barbora Radvilaitė*. Pabrėžtina, kad Sruogos dramos genetiniu aspektu yra visai netirtos, skaitytojams nepristatyti dramų variantai – (auto)redagavimo procesas neaprašytas.

THE SELF-EDITING PROCESS OF BALYS SRUOGA'S WORK
DIEVŲ MIŠKAS (FOREST OF THE GODS)

Neringa Markevičienė

Summary

This article is an investigation of the self-editing process of the literary work *Dievų miškas (Forest of the Gods)* written by Balys Sruoga. The research compares the manuscript of the *Forest of the Gods* (i.e. the text handwritten by the author himself) and the typescript of the work (i.e. the final text retyped by the very author using his personal typewriter). The analysis covers only the "inner" writing history. It is characterized by the total absence of persons from outside: censors, editors, advice-giving friends, and writer colleagues. The article is an attempt to answer the following questions: how did the author himself deliberately alter the original text of the work; what is nature of the modifications; in what aspects is the self-editing of the work exceptional from the viewpoint of performance and why is it significant in the evaluation of the work as an artistic whole? The self-editing process of *Forest of the Gods* has been researched for the first time. The comparative-format genetic investigation was promoted and there was a wish to turn back once again and to check very accurately and concretely the validity of the propositions related to the manuscript of *Forest of the Gods* that are entrenched in academic *Writings* (1997, vol. 4). The data obtained from the research complements the primary knowledge on the manuscript text of the *Forest of the Gods*, especially its minimalist nature. Alterations observed in the typescript are presented to the public for the first time. The peculiarities of the writing process relating to *Forest of the Gods*, i.e. the way the texts of the literary work were shaped and deliberately altered had not been known. It is unimaginable without this research to know what changes took place in particular during the process of retyping the manuscript and how the changes influenced the text of the work. It should be noted that Sruoga's work the *Forest of the Gods* has been analyzed in the textological aspect before, but no specialized scientific research was performed then – the analysis was limited to a laconic description of the bibliographic code and the registration of resources (due to objectives related to repeated publication). Specialized genetic research on the texts of the *Forest of the Gods* has not been performed so far – it started just recently. The author had mentioned the necessity for related genetic research in her article "Reception of Balys Sruoga work *Dievų miškas (Forest of the Gods)*" published in the 34th volume of the *Lithuanian Catholic Academy of Science Annuals*.

ADOMO JAKŠTO FIGŪRA
ALFONSO NYKOS-NILIŪNO DIENORAŠTYJE:
TARP ESTETINĖS ORTODOKSIJOS IR
MODERNIZMO

MANFREDAS ŽVIRGŽDAS

Lietuvių literatūros kritikos istorijoje galima atrasti ne vien priešingas estetines ir ideologines mokyklas, bet ir slaptus ryšius, tradicijų modifikacijas, bendrą metodologinį instrumentarijų. Esama sąlyčio taškų tarp, atrodytų, nesutaikomų konservatyviosios ir modernistinės estetikos šalininkų. Išryškinius šiuos taškus, paaiškėtų, kad kritinės minties istorijai būdingos ne vien ritmiškai besikartojančios pažangos ir regreso bangos, bet ir tolydumo, tęstinumo, būdingo brandžiai intelektualinei refleksijai, perspektyva.

Iš pirmo žvilgsnio Aleksandro Dambrausko-Adomo Jakšto (1860–1938) ir Alfonso Nykos-Niliūno (g. 1919) estetinių pozicijų lyginimas atrodo ne tik anachroniškas, bet ir kiek šokiruojantis – jie tolimi vienas kitam daugybe atžvilgių. Abu reiškėsi kaip principingi vertintojai, intelektualiniai lyderiai, kurių sprendimai tam tikru literatūros raidos laikotarpiu buvo įtakingiausi (Jakšto poleminės recenzijos tarsi apibendrina tautinio atgimimo epochą iki maždaug 1925 m.¹, Nykos-Niliūno kritiniai straipsniai atspindėjo pokarinio „dypukų“ stovyklų Vokietijoje penkmečio kultūrinį apogėjų).

Nyką-Niliūną Jakšto kaip aktyvaus vertintojo bei kūrėjo autoritetas veikė nuo pat paauglystės, dar neparašius nė vieno eilėraščio. Vėlesniuose dienoraščiuose Jakšto pavardė dažnai minima kalbant apie vaikystės skaitinius. Jakšto poetinė kūryba pirmiausiai pasiekė jaunąjį Alfonsą Čipką per mokyklinį elementorių ir katalikišką *Dirvos* žurnalą, kuris atminties žemėlapyje lokalizuojamas tarp pirmųjų gimtuosiuose Nemeikščiuose paliktos

¹ 1925 m. riba nurodoma akademinėje literatūros istorijoje – tuomet sustojo estetinio skonio ir meninės vertės kriterijus aiškiai deklaravusio katalikiško žurnalo *Draugija* leidyba, ir „lietuvių literatūroje suvešėjus modernizmui, Jakšto prestižas krito“; žr. *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, sudarytojas ir vyriausiasis redaktorius Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 701.

knygų lentynėlės egzempliorių². Kai kurie Jakšto eilėraščiai poeto sąmonėje „įrašomi“ kaip asmeninės dvasinės raidos ženklai, prie kurių nuolat grįžtama, vis iš naujo kartojant chrestomatinius, vaikystėje į atmintį įstrigusius tekstus. Tiesa, eilutės ar ištisi eilėraščiai cituojami ne todėl, kad keltų besąlygišką susižavėjimą, – šiuo atžvilgiu veikiau lemia įprotis, sentimentai, praėjusio laiko nostalgija. Lengvai įsimenami, skambūs Jakšto posmai buvo populiarūs pirmojo Nepriklausomybės dvidešimtmečio pradžios mokyklose, su jais susidurdavo skaityti besimokantys vaikai. Jie priklausė ankstyviausiam literatūrinio skonio formavimosi etapui, kai dar nebūta pasirinkimo galimybės. Kai tik buvo galima savarankiškai apsispręsti, Nyka-Niliūnas iškart stjo modernistų, kuriuos visaip niekino Jakštas, pusėn.

Privaloma vaikystės lektūra aktualizuojama simboliniais momentais, kai išryškėja egzistencinių pokyčių cikliškumas. Pavyzdžiui, Naujieji Metai rituališkai pasitinkami Jakšto proginis eilėrašči, kuris įtikina, kad verta bent laikinai pasitraukti iš anonimiškos kasdienybės į belaikį vaikystėje skaitytų knygų pasaulį: „Nauji Metai. Pilkas, monotoniškas dabar, šiandien. Bet aš ne dabar ir ne šiandien, o prieš 55 metus sėdžiu prie lango ir garsiai skaitydamas (turbūt *Dirvoje*) deklamuoju Adomo Jakšto eilėrašį „Nauji Metai“³. Tą patį eilėrašį poetas nešiojasi atmintyje iki šių dienų, dienoraštyje cituoja Jakštą ir pasitinkdamas naujuosius 2009-uosius⁴. Šventinis laikas Nykai-Niliūnui susijęs su literatūrinėmis reminiscencijomis. Jakšto poezija perteikia idilišką šventadienio nuotaiką, aiškiai apibūdina gamtiškąjį laiką, kuris vaikystėje buvo juntamas visu pirmų pirmykščiu aštrumu.

Dar vienas Nykai-Niliūnui būdingas intelektualinis žaidimas – mėginimas perrašyti, pagerinti klasikus, atskleidžiantis ir teksto kaip gyvo organizmo (augančio, bręstančio, senstančio, nuolat atnaujinamo) koncepciją, ir perfekcionistinį užmojį. Tarp tokių pataisymų nusipelnančių tekstų Nyka-Niliūnas mini Jakšto eilėrašį „Paskutinis lapas“⁵. Į rankas paimta seniai skaityta eilėraščių knyga įžvalgų skaitytoją gali nustebinti modernumu ir minties šviežumu, netikėtais rimais, drąsiais erotiniais motyvais, kurių vargu ar galima buvo tikėtis iš tradicinės moralės sergėtojo. Visa tai Nyka-

² Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 284 (1954-11-07).

³ *Ibid.*, p. 398 (1964-01-01).

⁴ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 2001–2009 ir Papildymai, 1940–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 360 (2009-01-01).

⁵ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1976–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 438 (1995-06-16).

Niliūnas randa atsivertęs Jakšto rinkinį *Rudens aidai*⁶. Jakšto lyrika su visu savo netobulumu ir archaizmais, jo požiūriu, priklauso lietuvių poezijos kanonui.

Prieškariu ir Antrojo pasaulinio karo metais pasaulėžiūros aspektu Nyka-Niliūnas buvo artimas jaunųjų katalikų intelektualų sąjūdžiui, kurio dvasiniu ugdytoju ir autoritetu laikomas Jakštas: studijų metais poetas priklausė „Šatrijos“ akademinei organizacijai, dienoraštyje šiltai aprašė gežužinių pamaldų bažnyčioje nuotaikas, jau emigracijoje bendradarbiavo katalikiškos orientacijos *Aidų* žurnale, vertė poetiškiausią Šv. Rašto knygą – *Giesmių giesmę*. Agnostinio maišto idėja, bauginusi Jakštą ir kėlusį jam asociacijas su destruktviuoju kultūrbolševizmu, Nykos-Niliūno pasaulėvokoje įgijo individualios laisvės, egzistencinio apsisprendimo konotaciją. Poetas, nors ir pasiekęs katastrofišką vertybių žlugimo ir totalaus susvetimėjimo atskaitos tašką „Berlyno improvizacijose“, krikščionybę vis vien vertino kaip Vakarų civilizacijos tapatybę formuojančius pasaulėžiūros rėmus, nė kiek nevaržančius poetinės vaizduotės. Jo poezija atkreipė krikščionybei išipareigojusių mąstytojų Antano Maceinos, Juozo Girniaus dėmesį. Maceinai Nyka-Niliūnas – ir novatorius, ir klasikas, tęsiantis Jono Aisčio pradėtą poezijos „kultūrinimo“, intelektualizacijos darbą. Jo dėka „mūsoji poezija, regėjusi žmogų tik gamtovaizdyje, praregėjo jį dabar ir kultūrvaizdyje, nes kultūra žmogui yra lemtingesnis dalykas negu gamta“⁷. Kultūrinė aplinka – tai erdvė, kurioje Nykos-Niliūno poezijos subjektas jaučiasi patogiai, neatsisakydamas nei individualios savivokos, nei išipareigojimų bendruomenei, tautai.

Dalia Jakaitė, tyrinėjusi katalikiškos „Šatrijos“ draugijos narių pasaulėžiūros kaitą, pažymėjo Nykos-Niliūno atvejį kaip modernistinį kraštutinumą, jo poezijoje teigiama „daiktų teologija“, ištikimybę prarastiems vaikystės daiktams kaip prasmingą alternatyvą nuvertėjusiam amžinybės, transcendencijos pažadui. Daiktai ne vien „pikti dievukai“ (plg. eilėraščių „Veidrodis legenda“ (1950)⁸), bet ir pagalbininkai, o kartais likimą modeliuojantys autoritetai, į kuriuos subjektas atsiremia atšiaurios būties akivaizdoje. Nyka-Niliūnas į mitinę vaikystės viziją perkelia krikščioniško konteksto figūras, kurios nurodo į autentišką, unikalį prarasto erdvėlai-

⁶ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*, p. 339 (1959-12-16).

⁷ Antanas Maceina, „Patriotų sukilimas, arba Poetų kivirčas su tautybe“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. IX: *Filosofija ir kultūra. Kalbos filosofija. Literatūrinės interpretacijos*, sudarė Antanas Rybelis, (ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*), Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 326.

⁸ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Eilėraščiai, 1937–1996*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 213.

kio aplinką: ryto spinduliuose besijuokiantį šv. Jono atvaizdą Nemeikščiuose, Utenos bažnyčios arkangelo Mykolo statulą. Nors Prisiškėlimo slėpinys, Jakaitės požiūriu, apibūdinamas negatyvios teologijos, ironijos, grotesko, dviprasmiško „(ne)prisiškėlimo“ terminais, vis dėlto ir šioje intertekstinėje labirintą primenančioje poezijoje tebegalioja krikščioniško pasaulėvaizdžio modeliai – kad ir apversti, transformuoti⁹.

Kultūrinėje aplinkoje, knygų pasaulyje geriausiai jautėsi ir Jakštas. Vincas Mykolaitis-Putinas jam priekaištavęs, kad jo meno supratimas – grynai intelektualistinis, neparemtas autentiška kūrybos situacija: „svarbiausias meno kūrinio tikslas esanti idėja ir ji turi būti išreikšta protui prieinamu būdu“¹⁰. Jis apibūdinamas kaip „klasikinės racionalistinės estetikos ir normatyvinės poetikos šalininkas“¹¹. Normatyvumas, bendrųjų dėsnių paieška ir taikymas vertintinas nevienareikšmiškai. Kritikos ideologinis užsiangažavimas siaurina ir iškraipo akiratį – atmetami estetiškai vertingi, tačiau idėjiškai nepriimtini kūriniai. Kita vertus, idėjiškai angažuota Jakšto refleksija, būdama pagrįsta loginėmis kategorijomis, priverčia keistis subjektyvią ir loginę argumentaciją stokojančią impresionistinę kritiką, disciplinuoja modernistinę retoriką. Pasak Viktorijos Daujotytės, „Konservatyvios laikysenos modernizacijai yra svarbios. Kritiškas žvilgsnis į modernizacijos procesą skaidrina, skatina ir pačių modernistų atsargumą, savikritiškumą“¹². Aštrūs, dažnai nepedagogiški, užgaulūs Jakšto išpuoliai prieš jaunosius simbolistus, keturvėjininkus, trečiafrontininkus buvo jiems naudingi: kiekviena ginčo pusė buvo priversta preciziškai apibrėžti savo pozicijas, literatūros kritika nebebuvo panaši į teismą su iš anksto žinomais nuosprendžiais, o į polemiką, vis sudėtingesne retorika patraukiantį dialogą. Nuosaičiau

⁹ „A. Nykos-Niliūno modernumas atliepia Ch. Baudelaire'o poezijoje išylančius „krikščionybės griuvėsius“, R. M. Rilke's pasaulėvaizdį. Dialektinės (ne)prisiškėlimo tipologijos formos, pavidalai bei ypatybės yra: namų būtis kaip individuacijos žymuo ir „daiktų teologijos“ alternatyva amžinybei (kurioje ypatingą vaidmenį vaidina stalas), ironijos bei grotesko intonacijomis perkuriama Paskutinės vakarienės ir Paskutinio teismo vaizdinija, (ne)prisiškėlimo situaciją modeliuojanti moteris (simbolinė Uršulės figūra), atsitiktinumo bei klaidos patirtis“ (Dalia Jakaitė, „Šatrijos“ draugija lietuvių literatūros istorijoje, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 249).

¹⁰ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai. Estetika*, sudarė Irena Kostkevičiūtė, (ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*), Vilnius: Mintis, 1989, p. 367.

¹¹ Juozas Girdzijauskas, *Lietuvių literatūros vagoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 547.

¹² Viktorija Daujotytė, *Lietuvių literatūros kritika: Akademinių kursų paskaitos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 112.

modernizmo flangui palankus Putinas, remdamasis prof. Marco de Munynco autoritetu, apibrėžė meną kaip žmogiškąją kūrybą, o Jakštas reikalavo į apibrėžimą įvesti grožio kategoriją. Racionalistinė argumentacija jis mėgino pagrįsti idealistinius amžinojo grožio, Dieviškojo Logo postulatus. Šiandien nuostabą kelia tai, kaip lengvai diskusijos komplikuotomis, specialaus pasirengimo reikalaujančiomis estetikos temomis peržengdavo universiteto auditorijų sienas, pasiekdavo net smalsesnius tų laikų gimnazistus (koks tuomet buvo Nyka-Niliūnas).

Jakštas buvo kupinas naivokų iliuzijų, kad moralizuojant ir auklėjant galima išugdyti teisingą, sveiką, dorą literatūros kryptį. Jo principinį nusistatymą prieš modernizmą kai kurie tyrinėtojai linkę sieti su XX a. pradžioje veikusio popiežiaus Pijaus X politika, jo skelbtomis modernizmą smerkiančiomis enciklikomis. Jakštas net ir skaitydamas katalikų spaudą nusiskųsdavo dėl pasitaikančių ortodoksijos klaidų, jo kritinės išvados daugeliu atvejų atsiduoda „antimodernistine uždarumu dvasia“¹³. Nepaisant Jakšto reikalavimo laikytis vieningos ortodoksinės pozicijos, tų pačių katalikų kritikų vertinimai skyrėsi. Dienoraštyje gretindamas Jakšto ir Juozo Ambrazevičiaus idėjines nuostatas, Nyka-Niliūnas pastebėjo paradoksą: būdamas griežtas teisėjas, kai kalbama apie kritikos normų laikymąsi, Jakštas pasirodo esąs liberalesnis už jaunesnės kartos katalikiškos stovyklos kritiką Ambrazevičių, kai reikia apibrėžti kūrinio ir kūrėjo santykį. Šia prasme Jakštas galėtų būti artimas imanentinės kritikos atstovams: „Jakštui autorius rūpi tik kaip moralinė asmenybė, t. y. jo padėtis ir laikysena visuomenėje, kiek jis tuo padeda arba kenkia jau gatavo kūrinio reikšmei bei poveikiui. Kitokių ryšių jis nė nebando ieškoti. Kūrybinės asmenybės problema jam neegzistuoja“¹⁴. Būtent imanentinės kritikos dvasia interpretuodami tekstus ir palikdami nuošalyje tai, kas nepriklauso literatūrai, savo estetines nuostatas formulavo pokario išėivijos žemininkai-lankininkai.

Tiek Jakšto, tiek Nykos-Niliūno kritiniai straipsniai, recenzijos atspindi aiškia vertybių skalę, nors kalbant apie prielankumą konkreitiems autoriams galima konstatuoti, kad Nyka-Niliūnas dėl natūralių priešasčių gerokai modernesnis: Jakšto supratimu, literatūroje „aukso amžius“ baigėsi kartu su XIX šimtmečiu, jo atrama – klasikai. „A. Jakštas reikalavo mokyti iš klasikų, ypač Getės, ir pavertė jį rykšte, kuria plakė naujovių

¹³ Kęstutis Skrupskelis, *Ateities draugai: Ateitininkų istorija (iki 1940 m.)*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2010, p. 70.

¹⁴ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*, p. 275 (1954-06-21).

ieškotojus.¹⁵ Tuo tarpu Nykos-Niliūno literatūros istorijos riba būtų XX a. trečias ketvirtas dešimtmečiai, kurių kultūrinis kontekstas tarsi apgaubia ir jo paties vaikystės bei jaunystės atradimus ir nusivylimus. Poetas metams bėgant nostalgikškai ilgisi ne vien savo prabėgusios vaikystės, bet ir lietuvių literatūros „naiviojo amžiaus“ mitinių figūrų. Į praeitį galima nukeliauti tik kaip ekskursantui į kapines ar muziejų – pasigrožėti sustingusiais paminklų atvaizdais, iš tam tikros distancijos įvertinti visų polemikų bergždumą: „Ekskursija (knyginė) į dabar jau tolimą praeitį – *Granito* ir *Trečio fronto* laikus, kada Jakštas ir Vaižgantas dar tebebuvo gyvi, [...] – į spalvingą praeitį, kuri šiandien man skamba kaip prarastas rojus“¹⁶. Pastarųjų metų poeto dienoraštyje tolygiai stiprėja nostalgiška refleksija. Išskiriant tam tikrą laikotarpį kaip idilišką rojų, suniveliuojami požiūrių skirtumai, užglaistomi konfliktai, į plačią literatūrinio gyvenimo panoramą žvelgiama be išankstinių kritinių nuostatų. Tuo tarpu jaunystėje Nykos-Niliūno rašyti publicistiniai straipsniai buvo itin polemiški, išskiriantys žeminkų kartą.

Paauglystėje sekdamas Jakšto ir Balio Sruogos ginčą, jis iškart stoja modernizmo pusėn – perskaitęs, kaip Jakšto veikale *Mūsų naujoji literatūra* be gailėsčio triuškinamas jaunasis Sruoga, Nyka-Niliūnas, nors ir pripažindamas „logišką ir vietomis gana įtikinančią kritiko argumentaciją“, būtų „nė nemirktelėdamas [...] guldęs savo dvylikametę galvą už jį, nors ir pavėluotai, nes tuo metu ne tik simbolistinė Sruogos revoliucija, bet ir *Keturių vėjų* maištas buvo tapę istorija“¹⁷. Būdingas kritiko sąžiningumo gestas: net ir nedvejojant, kieno pusę dera palaikyti, būtina pripažinti oponento argumentacijos sugestyvų poveikį.

Abiejų estetinė orientacija – europocentrinė (nors Jakštas formuodamas savo filosofinį pasaulėvaizdį daug rėmėsi Vladimiro Solovjovo darbais, vertė rusų poetus). Dažnai kalbant apie Jakštą cituojamas Stasio Ylos teiginys, kad jo įsteigtoji *Draugija* buvusi „pirmasis europinio lygio mėnesinis lietuvių žurnalas“¹⁸. Europinio lygio mastelį galima taikyti ir po pusės šimtmečio leistiems *Literatūros lankams*. Skaitant Nykos-Niliūno *Dienoraščių fragmentus* ir jo kritikos straipsnius matyti, kad Jakštas pasitelkiamas kaip loginės

¹⁵ Vytautas Kubilius, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, Vilnius: Vaga, 1983, p. 236.

¹⁶ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 2001–2009 ir Papildymai, 1940–2000*, p. 259 (2007-03-12).

¹⁷ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 57.

¹⁸ Viktorija Daujotytė, *op. cit.*, p. 105.

argumentacijos autoritetas, pirmasis griežtai struktūruotos kritinės metodologijos pagrindėjas. Jakštas gerbiamas dėl ištikimybės įsitikinimams, dėl to, kad „narsiai ir efektingai“ gynė pilietinę patriotinę Maironio *arklo, knygos ir lyros estetiką*¹⁹. Pasak akademinės *Lietuvių literatūros istorijos*, „Jakšto poetiką formavo trys pagrindiniai šaltiniai: *Aušros* poezija, Maironio lyrika ir lietuvių liaudies daina“²⁰. Analogišką Nykos-Niliūno „trejybę“ sudarytų Vakarų Europos (daugiausia prancūzų ir vokiečių) simbolizmas, Jono Kosu-Aleksandravičiaus (prieškarinio Aisčio) nuosaikus estetizmas ir su Jakštu susiejanti aukštaitiška folklorinė tradicija, tiesa, daugiausia perimama iš knygų. Nykos-Niliūno vaikystės metais, besikuriančioje nepriklausomoje Lietuvoje, folklorinė tradicija imama vertinti kaip saugotina, archyvuotina, dainų rinkiniuose ir muziejų fonduose telkiama tautos kūrybos dalis, priartinanti prie nacionalinės savimonės šaknų. Jakštas liaudies kūrybą dar suvokė kaip gyvą, kintantį fenomeną, iš kurio tam tikrus poetikos principus turėtų atsargiai perimti originalioji grožinė literatūra.

Abu kritikai nepatyrė ryškesnės pažiūrų evoliucijos, liko ištikimi autoritetams, kuriuos atrado dar studijų metais. Abiem būdingas estetiškas konservatizmas, kuris Nykos-Niliūno atveju ne toks akivaizdus – gal todėl, kad posovietinėje Lietuvoje jo kūrybą reikia iš naujo atrasti. Nostalgiškas, elegiškas Nyka-Niliūnas savo dienoraštį ryžosi skelbti tais laikais, kai negrįžtamai nutolo pati reflektuojama epocha, todėl nesulaukia tokios atsakomosios reakcijos, kuri anuomet buvo užgriuvusi Jakštą, nusitaikiusį į tai, kas aktualu ir nauja.

Kalbėdamas apie literatūros kritiką kaip vis dar besiformuojantį žanrą, Nyka-Niliūnas išskiria Jakšto nuopelnus. Jakštas yra tam tikros retorikos ir metodo pavyzdys, iš kurio galima pasimokyti, nors nebūtina sutikti su jo išvadomis. Svarbiausia, jis mokėjo pagrįsti savo teiginius ir nebijojo pasakyti to, ką galvojo, patraukliu ir sugestyviu stiliumi. Jakšto autoritetas prisimenamas vertinant konformistinę 1952 m. kritikos būklę:

Ne tik temperamentingasis Balys Sruoga, bet ir griežtasis moralistas Adomas Jakštas savo recenzijose nevengdavo pavartoti vieną kitą šmaikštesnį žodį. Iš jų ir mes turėtumėm pasimokyti. Taip, kaip Liudvikas XIV, kuris vaikystėje karingumo mokėsi iš jo auklėtojų šiam reikalui specialiai parūpintų besibandančių jaučių. „Romė“ ir nuobodi skaityti kritika beveik visuomet yra ir bloga kritika.²¹

¹⁹ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*, p. 325 (1958-12-07).

²⁰ *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, p. 703.

²¹ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*, p. 258 (1952-01-30).

Kitoje vietoje Nyka-Niliūnas prisipažino iš Jakšto išmokęs griežtai kritiškai mąstyti²². Išreikšdamas nusivylimą Jono Griniaus kritika, kurią anksčiau laikė genetiškai susijusia su Jakšto metodologija, Nyka-Niliūnas pirmiausia prisimena Jakšto, pagarbiai vadinamo „mūsų kritikos patriarchu“, pagrindinį privalumą – stilių: „Su Jakštu galėjai nesutikti, bet negalėjai paneigti jo temperamento, jo geležinės logikos, aštraus intelekto, natūralaus sąmojo ir solidaus stiliaus. Kritikoje svarbu ne tik *kas*, bet ir *kaip*, kitaip sakant, ji turi būti dar ir paskaitoma“²³. Būdamas idėjiškai tolimas pokario kartos egzistencialistams, Jakštas tampa jiems kritinės minties, nenuolankios, paradoksalios, aforistinės retorikos autoritetu.

Kartu jis yra akivaizdus ortodoksinės laikysenos etalonas, su kuriuo lyginant galima apibrėžti ir kitų rašytojų estetinį ortodoksiškumą. Nykai-Niliūnui svarbi ne tiek pati Jakšto kritinė mintis, kiek argumentacinė technika. Visi, kas bando nekritiškai sekti Jakšto estetika, savaip „apsikrečia“ ir jo estetinė ortodoksija, pasilieka XIX a. kultūrinėje paradigmoje. Paradoksalu, bet šiuo aspektu Nykos-Niliūno kritikos sulaukia poetai, kuriuos jis itin gerbia ir nuolat skaito – Jonas Aistis ir Henrikas Radauskas. Abu lyginami su Jakštu, tačiau neigiama prasme: poezijai kenkia fanatiškas pasitikėjimas metodu, sekimas klasikiniiais dėsniais. Radauskas „savo kone scholastinės estetikos bei poetikos nepajudinama ortodoksija [...] stovi pavojingai arti Jakšto. Tikslumas, taisyklė (nors tai ir nesiderina su impresionizmo ir Paryžiaus mokyklos adoracija) jam yra viskas“²⁴. Kitoje vietoje Radausko klasicizmas Nykai-Niliūnui vėl primena ne ką kitą, o Jakštą: „Paradoksas: Radauskas savo bekompromisiškumu, taisyklės suabsoliutinimo dogmatika, savo klasicistinė *rien de trop* ir *non plus ultra* estetika yra tikras Adomo Jakšto brolis. Artimi jie dar ir ritmo bei rimo vaidmens poezijoje samprata“²⁵. Jakšto propaguojamą klasicizmą jis laiko nekūrybišku, mechanišku, formalistiniu pačia blogiausia prasme (nepaisant to, kad pats iš atminties deklamuoja Jakšto poeziją, peržengiančią šiuos jai primestus dėsnius), tad ir mėginimai sekti šios mokyklos metodu atrodo nepasiteisinantys. Dar prastesnė Nykos-Niliūno nuomonė apie vėlyvąją Aisčio lyriką, kurios kai kurie pavyzdžiai atrodo sukurti akiai sekant archajiškais, „ortodoksiškais“ poetikos modeliais. Kritikuojamas Aisčio eilėraštis „Pasi-

²² *Ibid.*, p. 358 (1961-04-04).

²³ *Ibid.*, p. 577 (1973-11-10).

²⁴ *Ibid.*, p. 382 (1963-04-29).

²⁵ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1976–2000*, p. 112 (1981-04-13).

skundimas“: „Viskas jame iš XIX amžiaus: ritmas, rimai, nuotaika, vaizdai, dikcija ir net šiam amžiui specifiška retorinė „melodija“. Ir aš esu tikras, kad aukščiau minėtasis Adomas Jakštas juo būtų be galo džiaugęsis ir gyres“²⁶. Iš Jakšto galima daug ko mokytis, tačiau akiai jį imituojančias sukuria vien literatūrinį anachronizmą.

Daug amžininkų pažymėjo Jakštui būdingą asmeninę toleranciją (pagarbiai susirašinėjo su Juozapu Albinu Herbačiausku, privačiuose pokalbiuose su Juozu Tumu-Vaižgantu šaipėsi iš Vatikano sudaryto draudžiamų knygų sąrašo, pasirašė peticiją, reikalaujančią paleisti iš kalėjimo kairiųjų intelektualų vedlį Kostą Korsaką, jautė silpnybę kinui). Jau gerokai vėliau interpretuodamas lietuvių kultūros sociologinį pjūvį, Vytautas Kavolis netikėtai apibūdino Jakštą kaip modernistą, metafizinę simboliką išreiškiantį technologinėmis sąvokomis. Dievas jo vizijoje iškyla kaip Didysis Mechanikas... „Aleksandro Dambrausko-Jakšto Dievo asimiliavimas į mokslinio galvojimo kategorijas XX a. pradžioje yra pirmasis įsakmus modernistinis (t. y. racionalistinis) manevras lietuvių religinio sąmoningumo raidoje.“²⁷

Nyka-Niliūnas, priskiriantis Jakštą prie lietuvių literatūros reformatorių, „pirmųjų mūsų naujųjų laikų literatūros pasaulio užkariautojų“ (greta Maironio, Vaižganto)²⁸, prisipažįsta jį nuolat skaitantis, nors jis atrodo visiškai nebepavaldis intelektualinėms madoms: „Dabar turbūt ilgai reikėtų ieškoti, kol surastum žmogų, tebeskaitantį Jakštą. Bet jis čia pat: tai aš!“²⁹

Adomas Jakštas ir Alfonsas Nyka-Niliūnas – skirtingų epochų poetai ir literatūros kritikai, niekada neturėję galimybės gyvai pasiginčyti. Nyka-Niliūnas, savo *Dienoraščio fragmentuose* negailestingai nuvainikavęs daugelį pripažintų klasikų, Jakštui gerokai atlaidesnis: jo autoritetas veikė ankstyviausioje estetinio skonio formavimo(si) stadijoje, jo poezija įrašyta atmintyje ir nebematuojama meninės vertės kriterijais. Ir vėliau, Nykai-Niliūnui renkantis poleminę laikyseną provincialėjančios išėivijos literatūros bei konformistinės kritikos atžvilgiu prisimenama aštri ir kompromisų nepripažįstanti, racionali ir tuo pat metu metafizinė Jakšto logika. Nyka-Niliūnas kviečia mokytis iš Jakšto-vertintojo, nors su jo išvadomis dažniausiai nesutinka. Estetinei ortodoksijai, kadaise patraukusiai Aistį ir Radauską,

²⁶ *Ibid.*, p. 355 (1992-09-08).

²⁷ Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 222.

²⁸ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Temos ir variacijos*, p. 318.

²⁹ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 2001–2009 ir Papildymai, 1940–2000*, p. 451 (1963-01-12).

jis lieka atsparus. Kita vertus, Jakštas, reflektuojamas modernistinio poeto, ir pats įgyja modernisto bruožų. Tai neišvengiama, žinant, kaip svarbu Nykai-Niliūnai atrasti savitą *modus vivendi* su griežtai reglamentuota Jakšto estetika.

THE FIGURE OF ADOMAS JAKŠTAS IN THE DIARY OF
ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS: BETWEEN AESTHETICAL
ORTHODOXY AND MODERNISM

Manfredas Žvirgždas

Summary

This article emphasizes the contacts and interactions between the aesthetical positions of Adomas Jakštas (1860–1938) and Alfonsas Nyka-Niliūnas (b. 1919), according to Nyka-Niliūnas' *Fragments of the Diary*. An innovative poet and disturber of stagnation who was active in postwar Lithuanian exile culture, Nyka-Niliūnas seems to be benevolent and compliant to Jakštas, who is acknowledged as a classical author of poetry and criticism. Quotations of his poetry periodically arousing in Nyka-Niliūnas' memory awaken nostalgia of the lost childhood. The modernist poet is impressed by the radicalism of Jakštas' critique and by the consistency of his methods, though Jakštas' ideology proved to be retrograde. Both writers belong to the paradigm of Christian aesthetics, though the worldview of Nyka-Niliūnas seems to be transformed by negative theology. Both are conservative and devoted to the style of the specific epoch. They especially value the unique epoch of the „golden age“. For Jakštas that is the age of Maironis and national revival, and Nyka-Niliūnas finds his own „paradise lost“ in the times of the interwar Western modernism. As a literary reviewer Nyka-Niliūnas often imitates the rhetoric of Jakštas, emphasizes the importance of logical arguments though his conclusions are opposite to the orthodox conservatism, which was maintained by Jakštas.

KRIKŠČIONIŠKŲJŲ RYTŲ DVASINGUMAS

BRONĖ GUDAITYTĖ

Įvadas. Sąvoka *dvasingumas* dažnai asocijuojasi su sąvoka *vidinis gyvenimas*, tačiau jų nederėtų tapatinti. Sąvoka *vidinis gyvenimas* apima psichinius potyrius (jausmus, norus, geismus, troškimus), intelektinę (mintys, idėjos, koncepcijos) ir valios (sprendimai, nutarimai) sferas. Vidinio gyvenimo objektas gali būti pasaulis, gamtos grožis, kitas žmogus. Poetų ir menininkų vidinis gyvenimas turtingas ir nepriklauso nuo jų santykio su tikėjimu. Sąvoką *vidinis gyvenimas* galima tapatinti, pavyzdžiui, su vaizduote. Tačiau apie *dvasinį gyvenimą* kalbame tada, kai žmogaus gyvenimo raidai yra būdingas sąmoningas ryšys su dvasine tikrove. Krikščionio dvasinio gyvenimo centras yra Dievas, apreiškęs save per Jėzų Kristų ir nepaliaujamai veikiantis Šv. Dvasios galia. Triasmenį Dievą pažįstame iš Šv. Rašte ir Tradicijoje esančio Apreiškimo, vienijamės su Juo per sakramentus ir malda. Dvasinis gyvenimas yra siekis dar labiau susivienyti su Dievu, kuris per Kristų yra prie mūsų priartėjęs¹.

Žodžiu *dvasingumas* apibūdiname tiek dvasinio gyvenimo praktiką, tiek sistemingą dvasinio gyvenimo stebėseną, kurią vadiname dvasingumo arba *dvasios teologija*². Tačiau teorinis vartojimas pirmiausia nublankino žodį *teologija*, kuris, tikriausiai, sugalvotas Platono, reiškė kalbėjimą (*logos*) apie dievus ir buvo susijęs daugiau su poetais negu filosofais³. Krikščioniškoje tradicijoje evangelistas Jonas vadinamas *teologu*, kadangi savo Evangelijos pradžioje liudija Žodžio (*Logos*) dieviškumą, („Žodis (*Logos*) buvo Dievas (*Theos*)“ (*Jn* 1, 1)), įvesdamas mus į trinitarinį slėpinį. Senovės vienuoliams *teologija* buvo aukščiausias dvasinio pažinimo laipsnis, kuriame išgyvenamas ir kontempliuojamas šis trinitarinis slėpinys. Jiems buvo nesuvokiama

¹ Plg. David Perrin, *Studying Cristian Spirituality*, New York: Routledge, 2007, p. 9.

² Plačiau apie „dvasios teologiją“ žr. *Christianity: The Complete Guide*, edited by John Bowden, London: Continuum, 2005, p. 1139.

³ Plg. Platonas, *Valstybė*, iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius, (ser. *Iš filosofijos palikimo*), Vilnius: Mintis, 1981, p. 88, XVIII, 379a.

teologija, nesiremianti asmeniniu santykiu su *Theos* (Tėvu) per *Logos* (Krištų) ir *Pneuma* (Šv. Dvasioje), kuris ugdomas dorybių praktika ir padedant vidinei maldai.

Taigi tiek Rytų, tiek Vakarų teologija yra neatsiejama nuo maldos praktikos. Tačiau krikščioniškieji Rytai niekada neturėjo sisteminių dvasinės teologijos vadovėlių, kaip mes, vakariečiai, dar šiandien juos suprantame, tad ten labiau išsivystė pamokymų rinkinių ir traktatų apie maldą žanrai. Klasikinis rusų dvasinis rašytojas šv. Teofanas Atsiskyrėlis (1815–1894) itin pabrėžė šį aspektą, pastebėjęs, kad būtų verta surinkti šventųjų Tėvų sukurtas maldas, nes jos sudarytų tikrą išganymo vadovėlį⁴. Šv. Evagrijaus manymu, tikrasis teologas yra tas, kuris meldžiasi, nes kas nesikreipia į Dievą, neturėtų apie jį kalbėti. Tokia malda, persunkta teologijos, neišvengiamai yra *dvasinė*, nes pati malda yra „Dvasios kvėpavimas“ (šv. Teofanas Atsiskyrėlis)⁵.

Remiantis šiuolaikine samprata, teologija yra tas visa apimantis mokslas, kuris susijęs tiek su dieviškuoju apreiškimu, tiek su į jį atsiliepiančiu tikėjimu⁶. Paprastai išskiriamos dvi šio mokslo dalys: pirmoji kalba apie patį Dievą, o antroji apie Dievo darbus (*de operibus divinis*). Dvasinė teologija įeina į šią antrąją šaką, nes žmogaus pašventinimas ir yra Dievo „darbas“. Tačiau ši modernioji terminologija neatitinka senosios Rytų Bažnyčios Tėvų tradicijos. Jiems *theologia* yra „mokslas apie Švč. Trejybę“, o Dievo „darbai“ yra *oikonomia* dalis⁷.

⁴ Plg. *The Catholic Tradition: 2000 years of Great Writings. The Savior*, vol. 1, editors Charles J. Dollen, James K. McGowan, James J. Megivern, USA: McGrath Publishing Company, 1979, p. 133.

⁵ Plg. Tomáš Špidlík, *Krikščioniškųjų Rytų dvasingumas*, iš italų kalbos vertė Asta Venskauskaitė, Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2007, p. 4.

⁶ Karlas Rahneris šiuolaikinę teologiją aiškina ją siedamas su dieviškosiomis dorybėmis: tikėjimu, viltimi ir meile; plačiau apie tai žr. Karl Rahner, *The Practice of faith: A Handbook of Contemporary Spirituality*, New York: The Crossroad Publishing Company, 1983.

⁷ Apvaizda yra tapatinama su tuo Dievo veikimu, kuris krikščioniškoje literatūroje gavo vardą *oikonomia*. Šv. Jonas Auksaburnis šį žodį vartoja apibūdindamas išmintingo žmogaus elgseną, kuris prieš veikdamas įvertina aplinkybes. Tas pats žodis vartojamas apibrėžiant diplomatiją ar strategiją, taip pat Dievo elgseną žmogaus atžvilgiu, galiausiai – Kristaus įsikūnijimą, kuris vadinamas kūno *oikonomia*. Bet dažniausiai šv. Jonas Auksaburnis šį žodį taiko Dievo planui žmogaus atžvilgiu. Ši *oikonomia* eina link tikslo – išganymo ir garbės, apimdama du gyvenimus: dabartinį ir būsimąjį. Blogų žmonių veikla pasaulyje, erezijos, velnias, demonai, Antikristas, sunkumai, audros, kentėjimai – visi šie dalykai, anot autoriaus, įeina į Dievo *oikonomia*. „Ekonomiškas“ Dievo veikimas – tai išmintingas pasaulio vedimas kosminiame ir istoriniame lygmenyje. Šis vedimas žmogaus

Derinantis prie ankstyvosios Rytų tradicijos, dėmesys šiame straipsnyje yra nukreiptas ne į *dvasinę teologiją*, o į *dvasinį mokymą*, nes tikrasis *dvasinis mokslas* yra ne mokymo, o krikščioniškųjų dorybių praktikos ir asmeninės maldos vaisius.

Dvasinis gyvenimas – gyvenimas Dvasia. Biblinėje kalboje dvasia yra *gyvybės dvelksmas*⁸. Graikų filosofai, nors ir ne visi, pabrėždavo jos nematerialumą. Tačiau visi vieningai dvasią laiko žmogaus veiklos pradmeniu, suteikiančiu jai bendrą kryptį. Galima sakyti, kad ši *gyvybinė* dvasios interpretacija yra artimesnė biblinei reikšmei.

Tačiau svarbiausias *dvasios* Šv. Rašto prasme bruožas, skiriantis ją nuo filosofinės šio žodžio prasmės, – tai jos tiesioginis ryšys su dieviškuoju Asmeniu (ne tik su daugiau ar mažiau dievišku žmogaus elementu). Išganymo istorija mums parodo nuolat veikiančią Dievo Dvasią; šv. Pauliaus raštuose dvasia tampa krikščioniškojo gyvenimo pamatu: *Dievo Dvasia, Kristaus Dvasia, Viešpaties Dvasia* ir *Šventąja Dvasia*. Kalbėdamas apie Dievo Dvasios veikimą šv. Paulius išskiria krikščionio „dvasią, sielą ir kūną“ (1 Tes 5, 23). Taigi pirmieji Bažnyčios Tėvai naudojosi šia trinare formule, kuri vėliau Rytuose tapo tradicine, o jos pagrindinis elementas buvo biblinė *Pneuma*.

Panašiai kaip ir šv. Paulius, polemizuodamas su gnostikais šv. Ireniejus įvedė sąvoką *dvasinis iš prigimties* (nematerialumo prasme). Šv. Ireniejus aiškiai atskiria Dvasios dovaną, kurią scholastai pavadins antgamtime, nuo gyvybės dvelksmo, kuris būdingas žmogui kaip gyvai būtybei. Jų manymu, tobulas žmogus susideda iš trijų elementų: *kūno, sielos ir Dvasios*; Dvasia išgano ir duoda formą; kūnas yra sujungtas ir gauna tą formą; tarp jų yra siela, kuri kartais prisišlieja prie Dvasios ir yra pakylėjama, o kartais nusileidžia kūnui ir papuola į žemiškus troškimus. Daug žmonių neturi Dvasios, kuri išgano ir teikia formą: šv. Paulius juos vadina kūnu ir krauju. Tačiau tie, kurie bijo Dievo, kurie tiki jo Sūnaus atėjimu ir kurie tikėjimo dėka leidžia savo širdyje gyventi Dievo Dvasiai, nusipelno būti vadinami dvasiniais, nes turi Tėvo Dvasią, kuri apvalo žmogų ir pakelia juos į dievišką gyvenimą⁹. Tikėjimas Dvasia vis labiau tvirtėjo: žmogus apibūdinamas kaip *pneumatikos* dėl to, kad jame veikia Dvasia.

žvilgsniui atrodo kaip stebuklas, prieš kurį jis „pilnas nuostabos ir susižavėjimo“; plg. David Perrin, *op. cit.*, p. 12.

⁸ Žr. Herbert Vorgrimler, *Naujasis teologijos žodynas*, iš vokiečių kalbos vertė Gediminas Žukas, Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2003, p. 158.

⁹ Plg. *The Catholic Tradition*, p. 5–6.

Vakarų teologija kalba apie nesukurtą dovana, t. y. Šv. Dvasią, gyvenančią mumyse, ir apie sukurtą dovana, kuri sielai duoda naują kokybę ir yra tikras pamatas naujiems malonės ryšiams tarp sielos ir Dvasios, tačiau pastaroji dovana yra dieviško visiems trims Asmenims bendro veikimo *ad extra* vaisius. Graikų Tėvai, kaip yra vieningai pripažįstama, pristato Šv. Dvasią kaip svarbiausią mūsų pašventintoją ir kalba apie asmeninę vienybę su Dvasia, o lotyniškoji scholastika daugiau kalba apie malonę, apie antgamtinį *habitus*, apie sukurtą dovana.

Skirtumo tarp Dvasios ir sielos pabrėžimas, kaip pastebi krikščioniškųjų Rytų dvasingumo tyrinėtojas Tomášas Špidlíkas, yra reikalingas. Dievo meilės slėpinys – tai vienybės, bet kartu ir skirtybės slėpinys. Susivienijusi su Dvasia žmogaus siela nepradingsta lyg nirvanoje, bet kaip tik dar labiau įtvirtina savo asmenybę ir ją išvysto iki aukščiausio laipsnio. Ir vis dėlto dėl antikinės mąstysenos netikslumo ir lingvistinio dviprasmiškumo buvo pabrėžiamas taip pat ir Dvasios artumas krikščioniui arba, tiksliau, krikščionio perkeitimas ir jo įžengimas į asmeninį Dievo gyvenimą. Pavyzdžiui, anot Afraato Siriečio, Kristaus Dvasia mums duota dovanai tokiu intymiu būdu, kad tampa pačia giliausia mūsų dvasios dalimi, mūsų tikroju aš. Bazilijus sako, kad pasmerktieji bus „padalyti į dvi dalis“: tai reikia suprasti kaip „visišką atskyrimą nuo Dvasios“¹⁰.

Tad didysis krikščioniškojo gyvenimo (o tai yra dalyvavimas Dievo Vienybėje ir Trejybėje) slėpinys – tai daugialypių žmogaus dvasios ryšių su Dievo Dvasia slėpinys.

Krikščioniškasis gyvenimas – sekti Kristų. Tiek Rytų, tiek Vakarų tradicijoje akcentuojama, kad malda, pasninkas, budėjimai ir visi kiti krikščioniški darbai kūnui ir sielai, nors patys savaime yra labai kilnūs, tačiau nėra krikščioniško gyvenimo tikslas, o vien tik dvasiniam tobulėjimui būtinos priemonės. Tikrasis krikščioniško gyvenimo tikslas – įgyti Dievo Dvasią, Šv. Dvasios malonę. Krikščioniškas gyvenimas yra kristologinis gyvenimas, apie kurį šv. Paulius sako: „Aš gyvenu, tačiau nebe aš, o gyvena manyje Kristus“ (*Gal 2, 20*). Vis dėlto, kad krikščionis pasiektų šią aukščiausią dvasinio gyvenimo viršūnę, turi pradėti nuo pirmo žingsnio – sekti Kristų.

Rytų ir Vakarų tradicijose yra pamėgtos *Kristaus sekimo* knygos¹¹. Rytų krikščioniškosios tradicijos knyga, kurią kaip pavyzdį Kristaus sekimo es-

¹⁰ Plg. Tomáš Špidlík, *op. cit.*, p. 36.

¹¹ Vakarų tradicijoje ypač pamėgta: Tomas Kempietis, *Kristaus sekimas*, iš prancūzų kalbos vertė Ona Labanauskaitė, Vilnius: Ardor, 1994.

mei suprasti pateikia Špidlíkas, – tai Nikolajaus Kabasilo *Gyvenimas Kristuje*. Autorius tvirtina, kad čia nėra jokio skirtumo: sekti Kristumi ir gyventi pagal Kristų – tai gyventi Kristuje, o tai reiškia laisvos valios veiksmą, kuriuo savo valią visiškai atiduodame Dievo valiai¹². Šia prasme Rytų dvasingume labai svarbi *imitacijos* sąvoka. Kristaus imitacija siejasi su panašumo doktrina ir yra ne kas kita kaip laipsniškas „panašumo“ realizavimas, t. y. Kristaus imitacija žodžiais, veiksmais, mintimis.

Aleksandrijos teologas Origenas laikosi kiek kitokio požiūrio. Jo manymu, sekti Kristumi – tai reiškia praktikuoti dorybes: protingumą, išmintį, tiesą, teisingumą. O juk tai yra *Logos* dieviškojo gyvenimo bruožai¹³. Kiekviena Jėzaus sekimo doktrinos detalė reikalauja sekėjo *dalyvavimo*. Krikščioniškas dalyvavimo būdas atitinka liturginės anamnezės (gr. *anamnesis* – priminimas) esmę, kadangi Kristus gyvena Bažnyčios apeigose: per Kalėdas tikrai gimsta, o per Velykas tikrai miršta. Suvokdamas absoliutų Jėzaus Kristaus unikalumą, krikščionis išvengia formalaus mėgdžiojimo pavojaus. Čia nekalbama apie matomą Kristaus gestų kartojimą, o apie jo dvasinio nusiteikimo imitavimą, apie dvasinę laikyseną kasdienybėje. Todėl Kristaus imitacija gali būti labai skirtinga, priklausomai nuo kiekvieno asmeninio pašaukimo ir suvokimo.

Būtina paminėti *šventųjų gyvenimo mėgdžiojimą*, būdingą tiek Rytų, tiek Vakarų krikščioniškai dvasingumo tradicijai. Pirmųjų amžių krikščionys buvo įsisąmoninę, kad Kristus turi pasižymėjusių sekėjų ir kad pirmiausia dėl jų pavyzdžio Bažnyčia tampa ženklu visoms tautoms. Tačiau mėgdžiojimo kultūra atėjo iš graikiškojo pasaulio. Antikinėje literatūroje labai reikšmingas *exempla* (lot. pavyzdžių) vaidmuo, ypač stoikų mokyklos krypties tekstuose. Tačiau klausimas, kiek krikščionis galėjo semtis gyvenimo išminties iš pagoniškosios kultūros, lieka atviras nesibaigiančioms diskusijoms, kaip ir klausimas, liečiantis antikinės kultūros ir krikščionybės santykių problemą. Kaip priešprieša pagoniškai literatūrai krikščioniškoje tradicijoje gana greitai atsiranda gausybė pavyzdžių iš Senojo ir Naujojo Testamento: Abraomas, Mozė, Elijas, Jonas Krikštytojas. Svarbūs sekimo modeliai yra Jėzaus mokiniai – apaštalai. Šv. Paulius aiškiai ragina tikinčiuosius būti sekėjais „mūsų (apaštalų) ir Viešpaties“ (1 Tes 1, 6).

¹² Plg. Tomáš Špidlík, *op. cit.*, p. 47.

¹³ Vakarų tradicijoje labiau iškeliamas įsikūnijusio Žodžio imitacija, turint galvoje jo žemiškojo gyvenimo slėpinius. Tuo tarpu Rytuose griežtai laikomasi pozicijos, kurią labai tiksliai nusako šv. Grigalius Nazianzietis: „imituoti Kristų – tai tapti tuo, kuo jis tapo dėl mūsų“; žr. *The Catholic Tradition*, p. 87.

Taigi nieko stebėtina, jeigu krikščioniškoji tradicija skaitymą apie šventųjų gyvenimus visada laikė naudingu sielai. Pirmieji šios literatūros paminklai, tokie kaip *Šv. Antano gyvenimas* ir *Tėvų pamokymai*, gimė iš troškimo turėti pavyzdžių, kuriais būtų galima sekti. Apie tai rašoma *Apoftegmų* prologe: „Šioje knygoje rasime surašytą šventųjų ir palaimintųjų Tėvų dorybingą askezę, stebėtiną elgesį gyvenime ir jų posakius tam, kad būtume pamokyti ir paskatinti jais sekti“¹⁴, nors ir nepatariama jų mėgdžioti tiesiogiai, tačiau iki šių dienų yra populiarūs skaitiniai apie šventųjų gyvenimus¹⁵.

Vakarų kultūroje, kuri iš dalies yra graikų kultūros sekėja, labiau siektinas yra *Dievo pažinimas*. Krikščionybė gimė tuo laiku, kai graikų ir romėnų pasaulis išgyveno gilų religijos poreikį. Visos filosofijos kalbėjo apie Dievą, laimės šaltinį, Gėrio ir Grožio versmę. Filosofinės mokyklos, nors ir labai skirtingos, turėjo vieną bendrą bruožą – ieškojo kelių į laimę. Platonas šią palaimą – tikrąjį žmogaus gyvenimo tikslą – apibrėžia kaip aktyvią pažinimo būseną, kurioje protas kontempliuoja pačią tikriausią būtybę – Dievą. Kadangi tik panašus pažįsta panašų, troškimas pažinti Dievą verčia žmogų jį imituoti¹⁶. Vakarų Bažnyčios Tėvai perėmė šiuos apmąstymus ir juos išplėtojo.

Tačiau svarbiausias religijos ir filosofijos susitikimo taškas – tai, kad filosofijoje Dievo klausimas yra glaudžiai susijęs su būties klausimu. Pastangos praskverbti į būtį to, kas turi ribotą egzistenciją, graikams visada žadino ugningą begalinės Būties troškimą. Tad *theologia* Aristotelio *Metafizikoje* tampa viena iš trijų pagrindinių filosofijos dalių, žmogiškojo mąstymo aukščiausia viršūne¹⁷.

Vis dėlto toks filosofinis požiūris į Dievo problemą kėlė sunkumų religijos išgyvenimui. Išreiškta proto sąvokomis, aukščiausioji tobula Būtybė iš tikrųjų tampa *idėja*, nepajudinama, transcendentine ir negalinčia bendrauti su pasauliu varomąja jėga arba visuotiniu dėsniu, slypinčiu pasaulio įvykiuose tarsi aklas likimas. Šiame kontekste malda, esminis religijos veiksmas, gali būti suprantamas kaip dvasios pakėlimas į Dievą, nes būtis yra iš esmės pažini, bet negali tapti dialogu. Iš to kyla keistas prieštaravimas. Dievas yra aukščiausioji žmonių laimė, tačiau neišvaduoja iš tų blogybių, kurios taip gąsdino Antikos žmogų: mirties, vienatvės, likimo (*fatum*). Galų

¹⁴ Plg. Tomáš Špidlík, *op. cit.*, p. 48.

¹⁵ Jokūbas Voraginetis, *Aukso legenda, arba Šventųjų skaitiniai*, kn. 2, iš lotynų kalbos vertė Veronika Gerliakienė, Sigitas Narbutas, Vaidilė Stalioraitytė ir Tomas Veteikis, (ser. *Viduramžių biblioteka*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

¹⁶ Plg. Anthony Kenny, *Ancient Philosophy*, vol. I, Oxford: Clarendon Press, 2006, p. 57.

¹⁷ Plg. *Ibid.*, p. 225.

gale, idealas imituoti Dievą tampa nepakenčiama *mega phronein* (gr. didybės manija), tuo *hybris* arba saiko trūkumu, kuris veda į pražūtį ribotą būtybę, užsigėdusią pamėgdžioti absoliutą – *būti kaip Dievas*¹⁸.

Saikas labiausiai pasitvirtina dorybių praktikoje. Be šios praktikos neįmanomas dvasingumo kelias. Sokratas mokė, kad *dorybės yra žinojimas*, tačiau šis žinojimas įgyjamas per praktiką, laikantis saiko visose gyvenimo srityse.

Dvasinis tobulėjimas praktikuojant dorybes. Jau pagoniškoje Antikoje įvairios filosofinės doktrinos aistringai propagavo dorybes. Vėliau krikščionims dorybių doktrina tampa svarbiausia mokymo apie moralę ir askezę dalimi. Rytų autoriai šiuo klausimu buvo ne tokie sistemingi kaip šv. Tomas Akviniėtis veikale *Summa Teologica*, tačiau ir jie dažnai svarstė apie dorybes. Šv. Atanasas askezę vadina dorybe arba dorybių keliu, Kasianui dorybė yra „tai, dėl ko mes atiduodame savo širdies karališkumą... Kristui“, o anot šv. Simeono Naujojo Teologo, dorybės yra tarsi dvasinio žmogaus kūno nariai¹⁹.

Tačiau pirminė žodžio *aretė* prasmė neturėjo taip aiškiai apibrėžto moralinio aspekto, reiškė paprasčiausiai bet kokią kilnią žmogaus savybę arba paties žmogaus tos savybės vertės įsisąmoninimą. Pirmiausia žavėjo fizinė žmogaus jėga, *andreaia, virtus*, t. y. drąsa, vyriškumas. Visuomenė, susiorganizavusi į polius, buvo linkusi žavėtis tarnyste bendruomenei, gerais piliečių įpročiais, pilietinėmis ir moralinėmis dorybėmis. Galiausiai sokratiškoji *aretė* samprata reiškia pažinimą, mokslą, išmintį. Platonas nepamiršo, kad žmogaus orumas pasireiškia ne vien mokslu, t. y. teoriniu žinojimu. Aristotelio pasiūlytas skirstymas į dianoetines ir etines dorybes siekia teisingos pusiausvyros, įveikiant moralinį intelektualizmą. Pagaliau stoikams dorybės sąvoka pradeda aiškiai skirtis nuo mokslo ir vis labiau susitapatinti su etinėmis dorybėmis²⁰. Kleantas apibrėžia dorybę kaip *tonos*, arba sielos jėgą, energiją, reikalingą gyventi pagal *logos*. Filono raštuose randame su-

¹⁸ Šv. Augustinas savo teodicėjoje pastebi, kad *būti Dievu* ir *būti kaip Dievas* yra iš esmės skirtingi dalykai. Dievas yra visokio gėrio šaltinis. Pirmojo angelo – Liuciferio – troškimas *būti kaip Dievas* tapo kiekvienos nuodėmės ir blogio pradžia. Šis troškimas, kilęs iš sąmoningo refleksijos veiksmo, tapo gėrį ardančia ir naikinančia jėga; plg. Aurelijus Augustinas, *Apie laisvąjį sprendimą*, iš lotynų kalbos vertė Ona Daukšienė, Vilnius: Katalikų pasaulis, 2001, p. 97.

¹⁹ Plg. Tomáš Špidlík, *op. cit.*, p. 274.

²⁰ Plg. Anthony Kenny, *op. cit.*, p. 289–293.

gretintas Aristotelio, stoikų formules ir Biblijos palikimą. Dorybes sieloje sėja ir ištobulina Dievo galybė²¹. Iš tikrųjų nei Senasis, nei Naujasis Testamentas neaukština žmogaus išskirtinumo ar galios, bet visada ir vien tik Dievo galybę.

Apibrėždami dorybes, Bažnyčios Tėvai neišsako visos krikščioniškos prasmės ir daugiausia apsiriboja pakartodami tam tikras liaudiškas aksiomas, dažnai paveldėtas iš graikų mokymo apie dorybes. Pateiksime pagrindines aksiomas:

1. *Dorybė yra vienintelis gėris, yda – vienintelis blogis, o visa kita yra nesvarbu.* Ši dorybę kaip didžiausią gėrį išaukštinanti maksima visiškai perimta krikščionių autorių, atkeliauja iš Sokrato raštų. Šv. Grigalius Nazianzietis priduria paaiškinimą, kuris siejasi su šv. Pauliumi (*Rom 8, 28*): „Geriesiems viskas pasitarnauja gėriui, o blogiesiems viskas yra bjauru“²².

2. *Dorybė – aukso vidurys tarp dviejų kraštutinumų.* Šis posakis yra Aristotelio dorybės matas. Dorybė, būtina išsaugoti fizinei moralinei sveikatai, tampa *mesotēs* (gr. vidurys), pavyzdžiui, draša yra vidurys tarp bailumo ir įžūlumo. Bažnyčios Tėvai stengiasi šį principą pagrįsti Šv. Rašto tektais, ypač remdamiesi Koheleto knyga: kiekvienam dalykui yra savas laikas (*Koh 3, 1*).

Vis dėlto toks sutapatinimas lieka problemiškas: jeigu dorybės yra dalyvavimas dieviškame gyvenime, tai kaip galima manyti, kad tobulumas slypi nuosaikume? Atsakydama į šį klausimą, Viduramžių scholastika išskyrė dvi dorybių rūšis: *teologines dorybes*, kurios auga be ribų, ir *moralines dorybes*, kurių tobulumas slypi *in medietate* (lot. viduryje, centre). Tačiau tuo nenorima pasakyti, kad dorybė turi būti praktikuojama tik pusėtinai. Nenorima apriboti užmojo, siekiant gėrio, bet tik atskirti tai, kas yra gera, nuo to, kas nėra gera. Ir Bažnyčios Tėvai ragina praktikuoti dorybes, nesuardant nuostabios kūrinių tvarkos, kur kiekviena būtybė turi sau skirtą vietą, kur kiekvienas veiksmas turi atitikti nustatytus matmenis, nes, priešingu atveju, gėris virsta blogiu.

Svarbu yra suvokti, kad dorybių praktika yra laimę teikiantis gyvenimo būdas. Antikos žmonės laikėsi nuostatos, kad dorybė yra praktikuojama dėl jos pačios, nes pačioje dorybėje slypi laimės receptas. Tėvai apologetai labai išaukštino šią dorybės autarkiją (gr. *Autarkeia* – pakankamumas), ypač kankinystės akivaizdoje. Justinas tvirtina, kad ji suteikia tikrąją *eudaimonia*, t. y.

²¹ Plg. Tomáš Špidlík, *op. cit.*, p. 279–284.

²² *The Catholic Tradition*, p. 121.

tobulą laimę, o šv. Grigalius Nazianzietis moko, kad dorybė (kad išliktų dorybe) turi būti be atlygio²³. Taip suvokiant dorybę, kilo pavojus likti vien su abstrakčiomis aukštesniosiomis vertybėmis. Reikėjo pagilinti šios aksiomos reikšmę, kad ji būtų pakelta į krikščionišką lygmenį, kad būtų parodyta jos tikrovė – dalyvavimas dieviškame gyvenime.

Dorybė – kelias į Dievą. Antikos laikais Platonas buvo pripažinęs, kad tikrai dorybingo gyvenimo tikslas turi būti panašumas į Dievą. Anot Filono, tik tos sielos, kurios mato savo tikslą – supanašėjimą su Kūrėju, – keliauja dorybės keliu. Bažnyčios Tėvai gerai suprato glaudų ryšį tarp moralinės žmogaus elgsenos ir jo dalyvavimo dieviškame gyvenime, kuris jame vyksta pagal dangiškąjį paveikslą. Šv. Grigalius Nazianzietis moko, kad Dievas yra vadinamas meile, ramybe, ir šiais vardais ragina mus pasikeisti, siekiant tų dorybių, kurios jį apibūdina. Taigi dorybės yra mūsų sudievinimo matas. Ir kadangi mes esame sukurti pagal Dievo paveikslą, tai Origenas sako, kad esame ir tos pačios formos kaip Kristus. Jis teigia, kad dorybės susilieja su Išganytoju: Kristus yra dorybės, tad ir mes jas turime. Tik Jėzus nesiskiria nuo dorybių, kurių yra perpildytas. Jis tuo pat metu yra teisingumas, išmintis, tiesa. Tad šių dorybių praktika yra tikras dalyvavimas Jėzaus Kristaus esmėje²⁴.

Dorybių praktika buvo vertinama skirtingai. Antikos išmintis pripažino, kad dorybių kelias yra sunkus ir reikalauja daug pastangų, o ydų kelias, priešingai, yra lengvas. Taip pat ir kai kurie krikščionių autoriai mokė, kad dorybė įgyjama per vargus ir prakaitą, tačiau didysis Antano pamokslas kalba visiškai priešingais žodžiais: „Dorybė yra netoli nuo mūsų, ji formuojasi ne šalia mūsų, ji veikia mumyse, ir tai yra lengva, jeigu tik to norime. Amonai, dorybė yra netgi poilsis (*anâpauasis*)“²⁵. Gilioji šio tariamo prieštaravimo priežastis yra išganyto darbu *teandrinis* (gr. *théandros* – Dievas ir žmogus) pobūdis: nusidėjėlio žmogaus veikla tikrai yra varginanti, bet malonė pamažu suteikia lengvumo (*elaphrôtês*), į kurį įsilieja darbas tų, kurie įnirtingai praktikuoja „dvasinę žemdirbystę“, todėl didysis mūsų už dorybę iš pradžių yra vargas, o vėliau – neapsakomas džiaugsmas.

Platonas, palygindamas pagrindines dorybes su veido dalimis, tvirtina dorybių vienovę. Aristotelis paliečia šį klausimą teigdamas, kad be *phronesis*

²³ Plg. David Perrin, *op. cit.*, p. 38.

²⁴ Plg. *Ibid.*, p. 38–39.

²⁵ Plg. Tomáš Špidlík, *op. cit.*, p. 278.

(arba supratingumo) visos kitos dorybės nieko vertos. Stoikams visos dorybės yra vienos vienintelės dorybės aspektai ir formos²⁶. Filono manymu, dorybė sudaro visumą, vieną giminę, bet yra dalijama į rūšis. Tokia samprata paplito tarp krikščionių. Šv. Efreimas ragina stengtis įgyti tobulą dorybę, papuoštą viskuo, kas patinka Dievui. Šv. Grigalius Nysietis mėgina patvirtinti dorybių vienovę remdamasis šv. Pauliumi (1 Kor 12, 26): „Kenčia vienas narys? Visi kenčia drauge su juo“. Anot šv. Klemenso Aleksandriečio, tas, kuris turi vieną dorybę, pažinimu jau turi visas, nes jos lydi viena kitą. Šv. Grigalius Nazianzietis sako, kad kiekvienas praktikuotų savo dorybę, nes siekdamas vienos dorybės, atveri kelią daugeliui, o Dievas atlygina už visas²⁷.

Meilė kaip Dievo paveikslas žmoguje. Scholastika kruopščiai skyrė prigimtinės, pastangų dėka įgytas dorybes nuo *ilietujų*, t. y. antgamtinių arba malonės dovanų. Šis antgamtinis arba malonės pobūdis ypač galioja trims *teologinėms* dorybėms: tikėjimui, vilčiai ir meilei. Rytuose laikomasi požiūrio, kad visos dorybės yra kelias į *Dievo gyvenimą* ir visos jos reikalauja tam tikrų žmogaus pastangų. Tačiau tikėjimas, viltis ir meilė abiejose tradicijose laikomos ypatinga Dievo dovana. Šv. Ignotas Antiochietis pastebi, kad tikėjimas gali būti tapatinamas su dorybių pradžia, o meilė – su pabaiga. Šv. Klemensas Aleksandrietis moko, kad tikėjimas yra pirmasis judesys išganymo link, paskui eina pagarbi baimė, viltis ir gailėstis, kurie išauga kartu su susivaldymu bei išstverme ir veda į meilę bei pažinimą²⁸. Meilė įveda mus į Dievo slėpinį.

Bet kuris Bažnyčios Tėvas pritartų šv. Tomui Akviniečiui, kurio manymu, krikščioniško gyvenimo tobulumas glūdi meilėje²⁹. Anot Pseudo-Barnabo laiško, mes esame sukurti mylėti, nes esame *meilės vaikai*. Panašus požiūris būdingas šv. Ireniejaus polemikai su gnostikais, kurio manymu, be meilės Dievui pažinimas yra niekam vertas, taip pat ir slėpinių supratimas arba tikėjimas. Viskas yra nereikalinga ir tuščia be meilės. Šv. Jonui Aukšburniui meilė yra dvasinio dorybių kalno viršukalnė³⁰.

Meilė yra dieviška tikrovė, nes Dievas yra meilė. Prie Dievo kaip meilės slėpinio priartėjama per Jėzų Kristų (1 Jn 4, 8.16), išpažįstant Jėzuje Kristuje

²⁶ Plg. Anthony Kenny, *op. cit.*, p. 257–260.

²⁷ Plg. Tomáš Špidlík, *op. cit.*, p. 278.

²⁸ David Perrin, *op. cit.*, p. 64.

²⁹ Anthony Kenny, *Medieval Philosophy*, vol. II, Oxford: Clarendon Press, 2007, p. 278.

³⁰ David Perrin, *op. cit.*, p. 66.

„meilė, kuria Dievas mus myli“ (1 Jn 4, 16). Taigi meilė išreiškia patį Dievo gyvenimą. Dėl to dvasiniai autoriai taip atkakliai laikėsi šios temos. Jeigu žmogus myli Dievą, ta „meilė yra iš Dievo“ (1 Jn 4, 7). Anot evangelisto Jono, amžinasis gyvenimas remiasi ryšiu, kurį Dievas panorėjo užmegzti su žmogumi, apreikšdamas savo meilę per Sūnų (Jn 17, 3).

Dievo meilė, kitaip negu platoniška *érôs* sąvoka, negali būti savo tobulumo troškimas. Dieviškoji *agâpê* – tai perteklius. Dangiškasis Tėvas neieško ko nors daugiau, kas jį papildytų, bet, priešingai, atveria žmogui savo turtus. Todėl Dievas yra apibrėžiamas kaip *agâpê*. Bet mūsų, kaip Dievo vaikų, veiklos versmė yra dvejopa: *eros*, grynai žmogiškas būdas mylėti, kuriuo stengiamės įgyvendinti savo paskirtį, ir *agâpê*, mylėjimas dieviškai, dalyvavimas trijų Švč. Trejybės, kuri yra dovanos ir pasiaukojimo šaltinis, asmenų dosnioje meilėje. *Eros* išreiškia nepasotinamą žmogaus širdies troškimą, o *agâpê* – Dvasios, kuri gyvena toje širdyje malonės dėka, dovana. Todėl šios dvi meilės, nors ir skirtingos, yra susivienijusios. Filosofams troškimas yra vienos krypties judesys, o Dievas Tėvas sužadina troškimą tik tam, kad jį patenkintų, todėl *eros* jau iš anksto yra išgirstas ir numalšintas troškimas³¹. Šv. Grigaliaus Nysiečio raštuose *eros* galima palyginti su apsvaigimu ir ekstaze, kaip Dievo-Meilės artumo patirtimi. Bazilijus tvirtina, kad Dievo meilės negalima išmokyti, kad ji egzistuoja kaip esminis troškimas, kaip išankstinis nusiteikimas, kaip prigimtinė užuomazga sieloje. Stoikų ir Filono mokymą apie *dorybių sėklas* meilei pritaikė Origenas. Meilė kaip *dorybių karalienė* negimsta savaime, o iš vidinės laisvės, kuri yra kiekvienos dorybės pagrindas³².

Platono doktrinoje Dievo meilė (*eros*) yra troškimas (*epithymia*)³³. Taip pat ir Bazilijaus nuomone, Dievo meilė, kadangi yra *proto sėkla*, psichologiniame lygmenyje pirmiausia pasireiškia kaip didis savo tobulumo troškimas, aistringas, kamuojantis, stiprus, nesutramdomas troškimas. Bazilijus taip išsako savo asmeninį jausmą apie Dievo meilę:

Per Kristaus teismą jis [velnias] parodys mūsų teisėjui mūsų panieką Dievo meilei kaip įžeidimą pačiam Viešpačiui... Šis išpuolis tiesiai prieš Viešpaties veidą ir ši velnio puikybė, kai jis didžiuosis pasiekęs pergale, man atrodo dar sunkesnė bausmė, negu visos pragaro kančios.³⁴

³¹ Plg. *The Catholic Tradition*, p. 170–171.

³² Plg. David Perrin, *op. cit.*, p. 68.

³³ Anthony Kenny, *Ancient Philosophy*, vol. I, p. 268.

³⁴ *The Catholic Tradition*, p. 170.

Jau nebe rūpinimasis savimi įkvepia Bazilijui tokį asmeninį jausmą, o meilė, kuri, regis, užmiršta savo atlygį, bent jau tiek, kiek tai gali pasiekti ribota būtybė, padedama Dievo malonės. Ir toji *agâpê* jau yra jo atlygis, nes meilė yra Dievas: Dievas tikrai yra Dievas tik tiems, kurie yra susivieniję su juo per meilę.

Dievas sukūrė žmogų pagal savo paveikslą ir panašumą, pašaukė jį į būtį iš meilės, kartu pašaukdamas meilei. Todėl meilė yra dvasinio gyvenimo pamatas ir įgimtas kiekvieno žmogaus pašaukimas. Mylėti Dievą dėl jo paties – reiškia rinktis visą Dievo darbą, mylėti visą kūriniją ir nuostabią joje viešpataujančią tvarką, vadinas, laikytis 10 Dievo įsakymų, ypač *didžiojo*, kuris reikalauja mylėti ne tik Dievą, bet ir artimą. Šv. Maksimas Išpažinėjas sako, kad neįmanoma tikrai mylėti Dievo, nemylint artimo, nei tikrai mylėti artimą, nemylint Dievo. Būtent ši neperskiriama dviejų meilių vienybė mus įgalina mylėti Dievą meile *agâpê*, kuri nelaukia atlyginimo, meile, kuri dovanoja save kitam. Evangelisto Mato žodžiais: „buvau išalkęs, ir jūs mane pavalgydinote [...]. Viešpatie, kada gi mes tave matėme alkaną [...] [...] Iš tiesų sakau jums, kiek kartų tai padarėte vienam iš šitų mažiausiųjų mano brolių, man padarėte“ (Mt 25, 35–40). Tad Dievo meilė reiškia su kiekvienu *Dievo paveikslu* elgtis lygiai taip kaip su Dievu.

Tokia meilė yra dvasinė, nes jos pasekmė arba prielaida yra panašumas į Dievą-Meilę. Šia prasme galima sakyti, kad meilė sudieviną žmogų, pakeičia žmogų iki Dievo. Meilės dėka įvyksta paslaptingi mainai, kuriuose kiekvienas pasisavina kito savybes. Senasis Testamentas stropiai saugo Dievo transcendencijos neliečiamumą, o Antikos graikų religinė mintis svyruoja tarp suvokimo, kad žmogui neįmanoma įveikti savo ribotumo ir panašumo į Dievą, t. y. nuojautos, jog esame iš Dievo giminės. Apaštalas Paulius savo pamoksle labai aiškiai išreiškia šią mintį: „Mes esame iš jo [Dievo] giminės“ (Apd 17, 28).

Šv. Ignatas Antiochietis krikščionis vadina *Dievo nešėjais*, bet tik šv. Klemensas Aleksandrietis šiai doktrinai suteiks tinkamą išraišką, tiesiogiai paaiškindamas sudievinimo sąvoką: Dievo Žodis tapo žmogumi, kad žmogus išmoktų iš Žmogaus, kaip gali tapti Dievu³⁵. Pseudo-Dionizijaus Aeropagiečio raštuose sudievinimas įeina į neoplatoniškąją sugrįžimo pas Dievą schemą. Šv. Maksimas Išpažinėjas paveda Aristotelio ir Platono logikai ir fizikai tarnauti teologinei pasaulio vizijai, kurios pagrindas yra sudievinimas, laikų, erų ir viso to, ką jos apima, užbaigimas³⁶. Vėliau Rytų teologas

³⁵ Plg. *Ibid.*, p. 173.

³⁶ Plg. Anthony Kenny, *op. cit.*, p. 298.

šv. Grigalius Palamas sudievinimą padarys savo teologinės sintezės pamatu. Sudievinimo terminas gali išreikšti daugybę temų: žmogaus sukūrimą pagal Dievo paveikslą ir panašumą, jo dieviškąją išūnybę, Dievo ir Kristaus imitaciją, be to, kontempliacijos, artimo meilės, dorybių praktikos, maldos temas.

Dvasinis tobulėjimas per maldą. Šalia dorybių praktikos, kitas dvasinio tobulėjimo pamatas yra *malda*. Šv. Jonas Auksaburnis sako, kad nėra nieko vertingesnio už maldą. Ji padaro įmanoma tai, kas neįmanoma, lengva tai, kas sunku. Šv. Teofanas Atsiskyrėlis paaiškina, kodėl Bažnyčios Tėvai prirašė tiek daug traktatų apie maldą. Jo manymu, malda yra viskas, apima viską: tikėjimą, gyvenimą pagal tikėjimą, išganymą. Būtų sveikintina, jeigu kas surinktų šventųjų Bažnyčios Tėvų sukurtas maldas, – tas rinkinys būtų išganymo vadovėlis³⁷. Malda yra Šv. Dvasios gyvenimo mumyse išraiška, *dvasios kvėpavimas*, dvasinio gyvenimo barometras. Galima sakyti, kad visa Bažnyčia *kvėpuoja malda*. Kažkada vienuoliai vadino maldą dieviškąją filosofiją, *mokslų mokslu*. Filosofija visada ieškojo giliausio pamato, visa ko egzistavimo pagrindo, o krikščionims toks pamatas yra Tėvas, kurio link per Sūnų mus veda Šv. Dvasia. Tačiau krikščionių Dievas yra Asmuo, o ne pasaulio dėsnis, todėl artintis prie jo – tai kalbėtis, ir tas pokalbis yra *malda*.

Maldoje žmogaus dvasiai vadovauja Dvasia, todėl malda yra *kreipimasis Dvasioje*. Tad tai yra tikras *įkvėpimas*, nes Dvasia meldžiasi mumyse ir moko mus, ko prašyti. Taip mūsų balsas pasiekia Dievą. Be to, malda yra dalyvavimas Dievo Žodžio maldoje, kuri, anot gražaus Origeno posakio, yra ne tik jo malda. Melsdamiesi, galime sakyti, dalyvaujame mistinio Kristaus maldoje.

Maldos laipsniai ir rūšys. Maldoje veikia visos žmogaus galios ir sugebėjimai. Tačiau priklausomai nuo to, koks elementas išryškintamas, galima kalbėti apie įvairius maldos laipsnius. Šv. Teofanas Atsiskyrėlis nubrėžia tradicinę šių laipsnių schemą, atitinkančią žmogaus sandarą: 1) kūno, arba lūpų, malda; 2) minčių malda; 3) proto iš širdies arba tik širdies, jausmų malda; 4) dvasios malda arba kontempliacija. Kitaip negu pirmoji, likusios trys maldos formos kartu dar vadinamos *vidine malda*. Trumpai aptarsime kiekvieną maldos rūšį.

³⁷ Plg. *The Catholic Tradition*, p. 189.

1. *Kūno malda* – tai tekstų skaitymas arba recitavimas, puolimas ant kelių ir t. t. Dvasios mokytojai šią maldos formą laiko visų pirma būtinu pasirėngimu aukštesnei maldai, lapu, kuris eina prieš žiedą ir vaisių, pirmuoju prisilietimu prie Jėzaus kūno arba dar mūsų žmogiško žodžio dalyvavimu kuriančiame Dievo žodyje ir jo galioje, kuri veikia pasaulyje. Tačiau ši malda nėra laisva nuo išsiblaškimų. Tie, kurie ją praktikuoja kaip pirmąjį įrankį pakilti į aukštesnius maldos laipsnius, tegu griežtai smerkia paprastą formulų kartojimą, be dėmesio ir be jausmų.

2. *Minčių malda* susijusi su proto veikla. Tai, kas Vakaruose vadinama svarstymu, apmąstymu, meditacija. Negalima sakyti, kad šios minties maldos formos nežinomos Rytuose. Intelektualus svarstymas reikalingas, bet tik kaip pasirengimas *širdies maldai*. Perskaityti žodžiai medituojami, vis giliau apmąstomi, kad būtų galima geriau jais skonėtis. Kai jausmai pamažu pradės kaitinti širdį, malda taps sielos atodūsiu į Dievą.

3–4. Malda, kuri tampa *širdies būseną*, jau turi visus elementus, būtinus tikrai maldai, bet tik išrinktiesiems yra rezervuota *aukštesnioji kontempliacija*, kuri įvyksta, kai dvasinis elementas nugali kūniškąjį, taip pat žmogiškas mintis bei jausmus, kai malda liejasi Dvasios gelmėje, tylint viskam, kas žmogiška (tylos malda), ekstazėje³⁸.

Nuolatinė malda: „Be paliovos melskitės!“ (1 Tes 5, 17). Špidlíkas Rytų dvasingume akcentuoja nuolatinės maldos svarbą kaip prigimtine žmogaus savybę. Jis pastebi, kad šių dviejų žodžių: *visada melstis* interpretacija nebuvo vienareikšmė. Mesalianai (nuo aramėjų k. žodžio *mètzalim* – besimeldžiantieji) šį įsakymą suprato paraidžiui, tvirtindami, kad melstis – tai reiškia kalbėti maldas, o visada – reiškia atsisakyti bet kokios profaniškos veiklos, ypač rankų darbo. Akemetai (gr. *akoimetos* – neužmiegantys), atvirksčiai, manė, kad nuolatinę maldą įgyvendina bendradarbiaudami, pakaitomis dirbdami bendruomenėje, viena po kitos einančiomis vienuolių grupėmis atlikdami liturgines maldas taip, kad vienuolyno viduje niekada nenutrūktų malda; kaip tik dėl to buvo pavadinti akemetais, t. y. nemiegančiais³⁹.

Šios problemos klasikinį sprendimą randame Origeno raštuose, kur jis tvirtina, kad nepaliaudamas meldžiasi tik tas, kuris sujungia maldą su būtiniais darbais ir darbus su malda. Tik taip galima melstis be paliovos. Visas šventojo gyvenimas laikomas ištisine malda, bet malda siaurąja prasme yra

³⁸ Plg. Tomáš Špidlík, *op. cit.*, p. 296.

³⁹ Plg. *Ibid.*, p. 300.

tik viena jo gyvenimo dalis. Koks turi būti teisingas santykis tarp maldos tiesiogine prasme ir darbų? Origenas mano, kad pakanka melstis tris kartus per dieną⁴⁰. Akemetų įkūrėjas Aleksandras siūlo kasdien dvidešimt keturias pratybas, atitinkančias dvidešimt keturias paros valandas. Vėliau išsivystė septynių kanoninių valandų tvarka, bet galima teigti, kad kiekvienas šventasis maldos laikus susidėliodavo pagal save.

Klasikinis sprendimas darbus paverčia malda, bet pabrėžiama, kad turi būti dirbama su geru vidiniu nusiteikimu, kuris gimsta ir auga kontempliacijoje, o tai reiškia – tikrojoje maldoje. Todėl vienuoliai visada stengėsi kuo daugiau laiko skirti tiesiogiai maldai, mėgindami gyventi nuolatinėje maldos būsenoje (*orationis status*). Išorinis maldos aktų tęstinumas nepanaikina pastangų, neapsaugo nuo išsiblaškymų; maldos gyvenimas yra būseną (*katästasis*), pastovus širdies nusiteikimas. Tad reikia išsiugdyti tokį pastovų širdies nusiteikimą, kuris pats savaime vienaip ar kitaip būtų vertas maldos vardo, nepriklausomai nuo dažniau ar rečiau atliekamų maldos aktų.

Nuolatinė malda nepasiekiamą vienu mirksniu. Reikia pradėti nuo ištikimos lūpų maldos ir ją gerai atlikti. Šv. Teofanas Atsiskyrėlis dažnai kalba apie *maldos regulą*, kurią kiekvienas geras krikščionis turi sudaryti kartu su dvasios tėvu ir į kurią vėliau bus galima spontaniškai įjungti kitas maldas, pasiūlytas ypatingų reikmių ar širdies įkvėpimų.

Norėdami išvengti išsiblaškymų, Bažnyčios Tėvai išrado trumpas lūpų maldas. Jos buvo paplitusios Egipte, taip pat Sinajaus pusiasalyje, Palestinoje, Sirijoje ir visame krikščioniškame pasaulyje. Šių maldų specifinis bruožas – trumpumas ir paprastumas, nuolatinis apmąstymas (*meletän* – medituoti). Iš pradžių buvo labai didelė šių maldos formulių įvairovė, ypač tarp asketų, bet laikui bėgant kai kurios jų buvo labiau pamėgtos, pavyzdžiui, „Dieve, ateik man padėti, Viešpatie, skubėk manęs gelbėti“ (*Ps 69, 2*). Vėliau laisvos formulės bus atmestos, paliekant vieną – *Jėzaus maldą*.

Lūpų maldų praktika: Jėzaus malda. Jėzaus malda – tai pažodinis rusiško posakio *molitva Jisusova* vertimas, kurio atitikmuo graikų kalboje – *eu-chè Iesou* (*Iesou* – pažyminio kilmininkas). Jau daugelį amžių ši malda yra išsikristalizavusi į tokią formą: „Viešpatie Jėzau Kristau, Dievo Sūnau, pasigailėk manęs“ („nusidėjėlio“, – prideda rusai). Ši malda buvo pavadinta Ortodoksijos širdimi, praktika, kuri, nors ir siekia tolimą praeitį, iki šandien lieka labai gyva krikščioniškuose Rytuose.

⁴⁰ Plg. *The Catholic Tradition*, p. 93.

Bizantijos ir rusų vienuoliai sujungia Jėzaus maldą su vėriniumi (*kombologion, komboskoinon, lestovka, vervitsa, čiotki*), kuris padeda suskaičiuoti invokacijas ir jas lydinčius nusilenkimus. Iki XI a. vidurio ši malda nebuvo plačiai žinoma, tačiau nuo XIV a. prasideda tikras jos klestėjimo laikotarpis. Įvairūs autoriai rungtyniauja tarpusavyje, girdami jos išskirtinumą. Šv. Teofanas Atsiskyrėlis, sekdamas abato Filemono mokymu, kviečia šauktis Viešpaties su užsidegimu: Viešpatie Jėzau Kristau, Dievo Sūnau, pasigailėk manęs nusidėjėlio ar nusidėjėlės! Šį šaukinį reikia kartoti nuolat: bažnyčioje, namuose, dirbant ir valgant, prieš užmiegant ir pabudus, žodžiu, nuo tos akimirkos, kai tik atsimerki ir iki tos, kai užmerki akis. Būti šioje maldoje, reiškia būti nuolatinėje saulės atokaitoje arba, kitaip tariant, būti Dievo aki-vaizdoje, kuris yra dvasinio pasaulio saulė.

Trys Jėzaus maldos etapai. Lygiai kaip kalbant apie maldą apskritai, taip ir *Jėzaus maldoje* galima išskirti tris etapus: lūpų, minties ir širdies. Ištarimas lūpomis neabejotinai turi vertę, ir tai tinka visoms trumpoms bei dažnai kartojamoms maldoms. Tačiau šv. Teofanas Atsiskyrėlis pasipriešino tiems, kurie norėjo šiai maldai priskirti vos ne sakramentinę vertę, tiems, kurie manėsi radę joje tam tikrą „talismaną“. Kalbant apie turinį, nuo XIV a. nemažai autorių rungtyniavo, kas labiau išaukštins šios maldos formulės neprilygstamumą ir visas jos gerąsias savybes. Tačiau galima labiau pabrėžti pirmąjį (lūpų) arba antrąjį (minties ir širdies) maldos elementus. Pastaruoju atveju *Jėzaus malda* yra viena iš daugelio kataniktinių (gr. *katanyssô* – sukelti skausmą) maldų, madingų vienuolinėje aplinkoje, kuria buvo siekiama įeiti į tam tikrą sąmonės būseną. O mūsų laikams artimesni autoriai labiau mėgsta pabrėžti pirmąjį elementą, ypatingą *Jėzaus vardo jėgą*. Iš tiesų geriau būtų neatskirti garbinimo nuo gailesčio, bedugnės tarp Dievo ir žmogaus suvokimo nuo Dievo–žmogaus gailestingumo, kuris įveikia bet kokią bedugnę. Trečias etapas – širdies. Šv. Teofanas Atsiskyrėlis moko, kad reikia įprasti melstis susitelkus širdyje. Malda „Viešpatie, Dievo Sūnau, pasigailėk manęs!“ atveria širdį, numaldo protą, gražina sielai ramybę. Jis šią maldą vertina kaip tinkamiausią priemonę atrasti ramybę ir susitaikinimą savyje, kadangi ši malda sujungia dvasią su širdimi ir užkerta kelią bet kokiam vidiniam susiskaldymui.

Šios maldos tikslas – sukurti ir įtvirtinti tam tikrą širdies būseną. Hesichastai (nuo gr. *hesychia* – ramybė) Atono kalno vienuoliai, norėdami palengvinti šį vidinės asimiliacijos procesą, sukūrė psichosomatinį metodą, kurį pirmą kartą susistemino, kiek mums žinoma, vienuolis Nikiforas XIII a. antroje pusėje. Šis metodas reikalauja moralinio pasirengimo, tyros

sažinės, *amerimnia* (gr. rūpesčių nuraminimo), bet reikalingos ir išorinės sąlygos: uždara celė, atsisėdimas ant žemo krėslo, barzdos atrėmimas į krūtinę, nukreipiant kūno akį su visa dvasia į pilvo vidurį, vadinamą bamba. Pats pratimas apima kvėpavimo sulėtinimą (kol bus pasiektas sinchroniškumas tarp formulės kartojimo ir sulėtinto kvėpavimo ritmo) ir reikalauja mintyse tirti savo giluminį aš, ieškant širdies vietos, bei išvermingai šauktis Jėzaus. Dvasios suvienijimas, kuris yra šios maldos vaisius, iš pradžių atrodo vargingas ir pilnas šešėlių, bet greitai atneša džiaugsmą, neapsakomą malonumą, atsparumą prieš atakoms, augančią Dievo meilę ir didelę šviesą, vadinamą *Taboro šviesa*⁴¹.

Svarstymai apie Jėzaus maldą. Atviri keliauninko pasakojimai savo *dvasios tėvui*, išversti į daugybę kalbų, paskleidė tarp Vakarų skaitytojų *Jėzaus maldos* pažinimą. Anot pasakojimo, keliauninkas, paprastas valstietis, ieško atsakymo į tradicinį klausimą apie nuolatinę maldą. *Starec*, dvasios tėvas, pasiūlo jam supaprastintą metodą. Reikia pradėti nuo Jėzaus vardo kartojimo, didinant invokacijų skaičių nuo 3000 iki 6000, galiausiai iki 12 000 kartų per dieną. Paskui keliauninkas nebeskaičiuos, nes jo lūpos pačios judės be jokių pastangų, netgi jam miegant.

Antrajame etape judesys iš lūpų, kurios turi nebejudėti, persikelia ant liežuvio. Paskui nuo liežuvio malda pereina į širdį, ir tada keliauninkas pastebi, kad jo malda prisiderino prie širdies dūžių ritmo, tarsi pati širdis su kiekvienu dūžiu kartotų žodį. Anot pasakojimo, kas suvienija savo maldą su širdies plakimu, niekada nebegalės nustoti melstis: malda taps jo egzistencijos gyvybine funkcija. Ar tai tobula malda? Keliauninkas aiškiai to netvirtina, tačiau tiki, kad yra gerame kelyje, kad su Dievo malone tai pasieks⁴².

Mūsų laikų komentatoriai rūpestingai atskiria tikrą maldą nuo ją lydintios psichosmatinės technikos, kuri yra tik pagalbini priemonė. Pamaldumas Jėzaus vardui yra susijęs su lėtu krikščioniškos nuovokos prabudimu. Šio pamaldumo atspalviai yra įvairiausi, pavyzdžiui, Hesichijui Jėzaus vardo šaukimasis yra susijęs su *nēpsis* (gr. budrumu) ir todėl yra veiksminga priemonė *antirrhēsis* (gr. prieštaravimas, atsikirtimas) prieš visus demonus⁴³.

⁴¹ Plg. Tomáš Špidlík, *op. cit.*, p. 302–303.

⁴² *Atviri keliauninko pasakojimai savo dvasios tėvui*, iš rusų kalbos vertė Marius Norkūnas, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1999.

⁴³ *Christ in Christian Tradition*, vol. 1, edited by Aloys Grillmeier, translated by John Bowden, Atlanta: John Knox Press, 1975, p. 464.

Tačiau nereikia užmiršti susidomėjimo, kuri religijos psichologijai ke-
lia psichosomatinis metodas, turintis įvairių aspektų ir komponentų. Jau
Antikos gydytojai keldavo klausimą, kaip kvėpavimas susijęs su organiz-
mo elementais. Bažnyčios Tėvams kvėpavime vyksta *pneūma* ir kraujo, sie-
los, balso, susitikimas. Šiandien hesichastų kvėpavimo technika kartais yra
prilyginama indų jogos kvėpavimui (*prandyama*), kuris suvienija sąmonę ir
paruošia meditacijai⁴⁴.

Rusų keliauninko autoriai teigiamai vertina šilumos ir paguodos pojū-
čius, kurie lydi ištikimą šio maldos metodo praktikavimą, bet kartu ragi-
na nesumaišyti natūralaus efekto, kylančio iš kalbančiojo gebėjimo sutelkti
dėmesį į savo vidų, su Dvasios malone, ir pabrėžia šios klaidos sunkumą.
Tą patį galima pasakyti apie visus poveikius, kylančius iš dėmesio sutelkimo
į širdį (suprastą tiesioginę, materialią prasme, o ne simboliškai); turi-
mi galvoje įvairūs kinesteziniai pojūčiai, ateinantys iš širdies srities, kurie
palengvina intraversijos judesį. Rami aplinka, tamsa, sėdima kūno padėtis,
raumenų įtempimas – visa tai susiveda į bendrą patirtį, kad sielos dėmesys
priklauso ir nuo kūno padėties, kuri maldai yra tarsi pamatas pastatui. Ant-
ra vertus, visi dvasios mokytojai sutartinai tvirtina, kad šis metodas neturi
būti laikomas pagreitinta priemone arba kelio sutrumpinimu kontemplia-
cijai pasiekti, aplenkiant arba ignoruojant įprastinius krikščioniškos prak-
tikos būdus.

Kontempliatyvosios maldos objektas. Žodis *kontempliacija*, vis labiau į
jį gilinantis, įgijo įvairių prasmų, bet krikščioniškųjų Rytų dvasiniams mo-
kytojams jo prasmė greitai susidėliojo į apibrėžimą, kuris, deja, remiasi tik
jiems žinoma etimologija, anot kurios *theōria* turėtų reikšti *Theon orân*, ma-
tyti Dievą visame kame. Ar kontempliaciją būtų galima sutapatinti su mal-
da? Tikra tiesa, kad pažinimas auga tiek, kiek auga malda, ir tikrai, pagal
šv. Evagrijų, aukštesniąją kontempliaciją (*theologia*) galima prilyginti aukš-
čiausiam maldos laipsniui? Ar tikrai esi teologas (žinantysis) tik tuo atveju,
jeigu tikrai meldiesi? O jeigu tikrai meldiesi, ar esi teologas?

Žodis *theōria* tikriausiai yra kilęs iš *théa* (regėjimas), ir labai stipriai iš-
reiškia matymo, žiūrėjimo, ėjimo į koki nors reginį idėją, o plačiąja prasme –
apmąstymo, meditacijos, filosofavimo veiksmą. Tad paprastas matymas gali
būti lydimas apmąstymo protu. Kai tas protavimas pamažu pradeda įgyti

⁴⁴ Viktor Byčkov, „Estetiniai rusiškos sociologijos aspektai“, iš rusų kalbos vertė Simo-
na Skaisgirytė, *Šiaurės Atėnai*, 1996-11-30, Nr. 46 (340), p. 11.

mokslinio samprotavimo formą, sąvoka *theôria* imama laikyti priešingybe praktikai, įgyvendinimui. Tačiau religinėje kalboje krikščionių dvasingumo autoriams *theôria* turėjo regėjimo, apsireiškimo ir ypač tikrosios mūsų dėmesio objekto kontempliacijos reikšmę⁴⁵.

Kadangi, kaip rašo Aristotelis, visi žmonės trokšta natūraliai pažinti, graikams negalėjo būti svarbesnės sielos galios už pažinimą. Ir jeigu palaima priklauso nuo pažinimo objekto, juk tarp visų įmanomų išivaizduoti objektų aukščiausias yra tas, kuris yra gražus pats savaime, – Dievas. Tad helenistiniame laikotarpyje dominavo troškimas pasiekti Dievą. Krikščioniškoje aplinkoje gnostikai nuvertino tikėjimą ir meilę, išskeldami vien tik pažinimą. Tai, kad ortodoksai juos pasmerkė, nereiškia, kad racionalumas nėra viena iš dieviškos prigimties savybių taip pat ir daugumos Tėvų nuomone, kurie juk tvirtino, kad viskas buvo sukurta Dievo pažinimui ir kad tas, kurio akys yra nuolat atkreiptos į Viešpatį, viską sako ir daro dėl Dievo pažinimo⁴⁶. Bet matydami Eunomijaus klaidą, IV a. pabaigoje Bažnyčios Tėvai buvo priversti pabrėžtinai teigti Dievo esmės nesuvokiamumą. Ši reakcija prieš Eunomijų pagimdys daug poleminių raštų ir privers pagilinti Dievo slėpinio prasmę, ypač šv. Grigaliaus Nysiečio mistiniuose veikaluose.

Tokia evoliucija praturtins graikiškąjį terminą *theôria* naujais prasminiais atspalviais ir priartins jį prie hebrajiškojo *yd*. Semitui pažinimo sąvoka nesutampa su abstrakčiu žinojimu, bet išreiškia egzistencinį santykį. Dievas pažįstamas, kai su juo sudaroma sandora (*Jer* 31, 34) ir kai pamažu esame įvedami į intymų ryšį su juo. Naujajame Testamente Jėzus Kristus yra Tiesa (*Jn* 14, 6), tad aukščiausias slėpinys yra ne idėja, o Asmuo, Sūnus, kito Asmens – Tėvo paveikslas. Tyrinėjant graikų Bažnyčios Tėvų raštų vietas, susijusias su Dievo pažinimu, taip pat galima išvelgti daugybę skirtumų, lyginant su platoniškaisiais šaltiniais, nors yra ir daug sąlyčio taškų.

Jau graikų *sôphoi* (gr. *sôphos* – išminčius) ieškodami tiesos buvo patyrę, kad pojūčių dėka galime susidaryti tik nuomones (*doxa*). Platonas sako, kad jeigu žmogus kada nors yra matęs ką nors gražaus ar gero, jis tai suvokė kitaip, t. y. pojūčiu, kuris nėra kūniškas. Iš tikrųjų graikų Bažnyčios Tėvai nebuvo abejingi regimojo pasaulio grožiui, bet šis grožis yra kitoks negu estetinė kontempliacija. Antikos vienuolynai dažnai būdavo kuriami nuostabiose vietose, nors vienuoliai mažai rūpinosi ugdyti gamtos pajautą šiuolaikine prasme.

⁴⁵ Žr. Herbert Vorgrimler, *op. cit.*, p. 543.

⁴⁶ Plg. *The Catholic Tradition*, p. 142.

Platonas sako, kad kontempliacija mato tai, kas yra būtybėse geriausia, mato dieviškąjį grožį, aiškų tyrumą. Tačiau krikščionių dvasiniai autoriai yra tvirtai įsitikinę, kad toks pažinimas dar nėra tikroji kontempliacija. Jie išskiria ir priešpriešina *paprastąjį (psilê)* ir *dvasinį mokslą (pneumatikê)*. Yra dvejopas pasaulio pažinimas: pragmatinis, kurį pasiekia net ir bedieviai, ir pneumatinis, dvasinis, prieinamas šventiesiems. Paprastas mokslas yra nepaliečiantis sielos, nepadedantis pasiruoti Dievo karalystei.

Kontempliacija pasiekia giliausią tiesą apie būtybes, kuri nesutampa nei su Platono idėja, nei su Aristotelio apibrėžimu, nei su stoikų *logos sêklomis*, nors yra akivaizdžių analogijų. Kontempliuoti – tai matyti dalykus aktualiaime santykiyje su Dievu, kaip jie yra susiję su apvaizda. Sukurtų dalykų prigimties esmė yra juose paslėptas *lògos*, kuris veržiasi į Dievą, *theotelês lògos*, dieviškoji intencija (*theta thelêmata*), kuri pagrindžia ir paaiškina kiekvieną būtį. Žodžiais sunku tai išreikšti, nes čia prisiliečiame prie dieviškojo slėpnio, kurį galima pažinti tik „apgraibomis“.

Kai kalbame apie Šv. Raštą, ši įtampa virsta dvasinės, pneumatinės prasmės ieškojimu. Šv. Raštas yra tarsi didelis gyvas kūnas, kuris skelbia *Logos*, tą vienintelį Žodį, sudarytą iš daugybės frazių, kurių kiekviena yra visumos, to paties *Logos*, dalis. Dėl šio dvasinės prasmės ieškojimo, savaime aišku, yra daug įvairių mokyklų (tipologinė, alegorinė, moralinė etc. egzegezė), bet iš tikrųjų nė vienas iš šių metodų atskirai nėra pakankamas, kad kiekvienas žmogus skaitydamas rastų sau tinkamą dvasinį maistą.

Kai susiduriame su regimojo pasaulio paslapties iššifravimu, šis *theotelês lògos* gali būti išreikštas tik vienu būdu, kurį galima vadinti kristologiniu arba *sofianiniu*. Tai reiškia, kad Visatos sukūrimo paslaptis, *ratio mundi*, pamažu išaiškėja Sūnuje, kuris yra kūrinių *lógoi* prieglobstis, jų ryšių paaiškinimas. Tad kontempliacija – tai Logos-Kristaus įsikūnijimo suvokimas, todėl neveltui garsioji *Jėzaus malda* stengiasi Išganytojo prisiminimą sujungti su viskuo, kas egzistuoja.

Kalbant apie kontempliaciją, būtina prisiminti, kad Rytų Bažnyčia dažnai lyginama su Marija, o Vakarų Bažnyčia – su Morta, ir iš tiesų Rytų dvasiniai mokytojai liaupsino kontempliacijos palaimą, o visas šios Bažnyčios dvasinis gyvenimas turi polinkį į kontempliaciją, kuri, remiantis Justinijono taisyklėmis, yra vienuolinio gyvenimo tikslas. Dievo Karalystė įsikuria mumyse per dvasinį mokslą, o pati meilė yra apibrėžiama kaip aukštesnioji protingos sielos būseną, kai neįmanoma pasaulyje mylėti ko nors labiau už Dievo pažinimą. Dvasios užteršimas, nuodėmė – tai klaidingas pažinimas, Dievo nepažinimo būseną. Galima daryti išvadą, kad

Rytų tradicijoje kontempliacija tapatinama su tobulumu, dangaus ragavimu ir grįžimu į rojų.

Kontempliacijos laipsniai. Anot Origeno, po mirties sieloms pirmiausia bus atskleistos jutiminio pasaulio paslaptys, o tik paskui žmogus bus pakeltas į dangiškosios tikrovės regėjimą. Šv. Evagrius rėmėsi šiuo Origeno skirstymu, įtvirtindamas jį sava terminologija ir išskirdamas du kontempliacijos lygius: 1) natūrali kontempliacija, *theôria physikê, theôria dentera* (gr. antrinė), *ton somatôn* (gr. kūniškų būtybių), *ton aisthêtôn* (gr. juslinių dalykų), *toû kósmou toutou toû horatou* (gr. viso regimojo pasaulio); 2) teologija, *theologia, theôria prôtê* (gr. pirminė.), *ton asômâtên* (gr. bekūnių būtybių), *ton pneumatikôn* (gr. dvasinių dalykų), *ton noêtôn* (gr. protu suvokiamų).

Tačiau šis skirstymas įgauna vis kitas formas ir pavadinimus. Pagal Bažnyčios Tėvus, yra penki pagrindiniai pažinimo būdai, kurie apima visus kitus: pirmasis yra garbinimo vertos Trejybės pažinimas, antrasis ir trečiasis yra bekūnių ir kūniškųjų būtybių pažinimas, ketvirtasis ir penktasis – nuosprendžio pažinimas ir Dievo apvaizdos pažinimas.

Šv. Grigaliaus Nysiečio raštuose dažniau randame trigubą skirstymą: Dievo apsimetimas Mozei pirmiausia įvyko šviesoje (*dia photos*), paskui su juo kalbėjo per debesį (*dia nephêles*), galiausiai... tamsoje (*en gnopho*).

Natūraliojoje kontempliacijoje telpa ir vadinamoji antikinė *fizinė* kontempliacija, bet ji eina toliau. Todėl dar vadinama *theôria physikê, theôria ton ontôn* (gr. esančių dalykų). Visi Bažnyčios Tėvai skelbė Dievo pažinimą per jo darbus. Tad kiekvienas žmogus yra pajėgus pažinti Dievą per kūriniją. Regimoji Visata yra tarsi atversta knyga Dievo bičiuliams, mokykla sieloms. Ir jeigu Pradžios knygoje sakoma: „Ir Dievas matė, kad tai gera“ (*Pr 1, 10*), tai tik todėl, kad Dievas kontempliavo daiktų *lógoi*, kurie jau yra „prinokę pjūčiai“ (*Jn 4, 35*), – taip šį tekstą interpretuoja Origenas.

Origenui neregimųjų būtybių – angelų ir demonų – pažinimas yra būsimąjo prisikėlimo slėpinys. Bet jau dabar Sūnus ruošia tos dienos ir tos valandos pažinimą. Tad reikia atpažinti, kad, prisidengdamos pasaulio įvykių išore, virš mūsų ir mumyse kaunasi angeliškosios jėgos, gerosios ir blogosios. Šia prasme svarbu yra kontempliacijos pagalba atpažinti skirtingų dvasių veikimą, apie kurį savo dvasinėse pratybose kalba šv. Ignacas Lojola⁴⁷.

Apvaizdos kontempliacija yra vienas iš natūraliosios kontempliacijos aspektų. Jos esmė – kūrinuose atpažinti dieviškosios išminties pėdsakus.

⁴⁷ Plačiau apie tai žr. Ignacas Lojola, *Autobiografija. Dvasinės pratybos*, iš ispanų kalbos vertė Lionginas Virbalas, Vilnius: Aidai, 1998, p. 95–135.

Taip įžvelgiama tėviška, istorinė tiek išganymo istorijos raidos, tiek kasdienio gyvenimo istorijos pusė.

Teologija kaip kontempliacijos rūšis tikrai nėra tiesioginė Dievo esmės intuicija ir juo labiau negali būti sutapatinama su pojūčiais patiriamomis vizijomis ar su racionaliosios dialektikos išvadomis. Vis dėlto labai dažnai vartojami posakiai „regėti Dievą“, „Dievo regėjimas“. Be abejo, čia kalbama apie veidrodinį regėjimą, ne apie žemesniųjų kūrinų regėjimą, bet netiesioginį paties Dievo regėjimą sieloje, sudieviname intelekto, tapusiam Dievo atvaizdu.

Dievo regėjimas sieloje susipina su Dievo vietos regėjimu. Šv. Evagrijus panaudoja Išėjimo knygos ištrauką (Iš 24, 9–11, pagal Septuagintos vertimą) tam, kad prilygintų savo būsenos matymą su Trejybės regėjimu. Šv. Evagrijui savo paties būseną yra suprantama kaip proto būseną, o daugumai Rytų dvasinių mokytojų žmogaus būseną tapatinama su širdies būseną. Tad *theôria* viršūnė yra Dievo kontempliacija širdyje⁴⁸.

Idėja *Dievą regėti įvaizdyje* atskleidžia atstumą tarp Kūrėjo ir kūrinio, o žodžių išraiška *Dievo vieta* žymi judėjimą artimesnio susitikimo link, bet visa tai lieka, galima sakyti, mūsų sielos žemėje ir niekada neįvyksta akis į akį. Kad būtų mūsų kontempliacijos objektas, Dievas turi kažkaip išeiti iš savęs, parodyti savo šlovę, perkeisti sielą ir visą Visatą savo energija, savo šviesa. *Taboro šviesa* ir yra šiai dieviškai energijai nusakyti parinktas teiginys, kuriuo norima išreikšti dievišką spindesį.

Aukščiausias kontempliacijos laipsnis: ekstazė. Labai sunku vertinti panašius į ekstazę reiškinius nekrikščioniškoje aplinkoje. Graikų filosofų veikaluose ekstazė užima gana reikšmingą vietą. Kad būtų išnagrinėta ekstazė Šv. Rašte, turime per mažai medžiagos, bet, antra vertus, yra žinoma aiškiai kurių egzegetų nuostata, jog kiekvienos pranašystės esminė patirtis yra ekstazė. Pirmosiose krikščionių bendruomenėse Šv. Dvasia tikrai sužadindavo ekstaziško entuziazmo apraiškas.

Vis dėlto pirmųjų vienuolių gyvenime entuziastingas ekstazės siekimas arba angažuotumas tokiam dvasiniam siekiui nebuvo jų dvasinio kelio tikslas ir vienintelis siekis. Terminas *ekstazė* įėjo į kontempliatyviųjų vienuolių žodyną, nes nusako tam tikrą dvasinį patyrimą. Tačiau jų ekstazės turi vizijos, o ne proto pranokimo bruožų. Anot šv. Teofano Atsiskyrėlio, tobulumas – tai harmoningas visų žmogų sudarančių komponentų (kūno, sielos ir Dvasios) bendradarbiavimas. Būtų prieš prigimtį, jeigu žemesnioji dalis,

⁴⁸ Plg. Tomáš Špidlík, *op. cit.*, p. 320.

pavyzdžiui, kūnas, taip pradėtų imti viršų, kad nutildytų aukštesniąsias dalis; tačiau priešingas dalykas yra tiesiog girtinas. Tad, anot tos pačios šv. Teofano Atsiskyrėlio doktrinos, aukščiausioje kontempliacijoje, ekstazėje, būna kaip tik toks prigimtinių žmogaus galių laikinas sustabdymas, nesuvaržant Dvasios. Šis sustabdymas vyksta įvairiais lygmenimis. Pirmoji ekstazė, remiantis šv. Nilo pateiktu maldos apibrėžimu, yra dvasios pagavimas ir visiškas nejautrumas, – kai bet koks nežinojimas, ateinantis iš pojūčių, yra užmirštas. Dažnai šis pirmas ekstazės lygmuo būna susijęs su sapnu, ypač pranašišku. Ekstazėje protas gali užmiršti viską, kas nėra Dievas. Pavyzdžiui, atrodo, kad sirų autoriai ekstazę suvokia kaip būseną sielos, tobulai išvaduotos nuo išsiblaškymų, ir toje būsenoje mato atlygį už moralinį tyrumą, už aistrų nugalėjimą.

Šv. Evagrijaus ekstazė yra apofatinė (gr. *apofasis* – be vaizdinių, įvaizdžių) teologijos vaisius. Ji yra radikalesnė ir gali būti nusakoma kaip proto būseną *Noūs*, Dievo atvaizdas, tampa gryna šviesa ir iš šios intelektualinės aukštumos atspindi Švč. Trejybės šviesą, tačiau neišeina iš savęs. Tad jis nėra ekstazinis, o katastazinis (gr. *katastasis* – ramybė, pastovumas). Įžengimas į gnostinį gyvenimą vadinasi *apodemia* (gr. kelionė), *endemia* (gr. buvimas čia pat). Tai *šviesos mistika*. *Tamsos mistika* yra kitas žingsnis, apie kurį kalba šv. Grigalius Nysietis. Jo suformuluotas mokymas išskiria tris kopimo Dievo link laipsnius: 1) šviesoje (*did photos*), ir tai yra apvalymo laikas; 2) per debesį (*dia nephelēs*), kai įžengiama į suprantamų dalykų kontempliaciją; 3) galiausiai tamsoje (*en gnopho*) užkopiama ant paskutiniojo intelektualaus pažinimo laiptelio, ir tada siela pradeda kitą kelią, meilės kelią, įgyja tarsi meilės sparnus. Tai jau yra tikroji *ekstasis*, išėjimas iš intelektualios būsenos. Patiriant deginantį Dievo troškimą, įgyjamas naujas Dievo kaip meilės pažinimas, pati meilė tampa pažinimu.

Šv. Teofano Atsiskyrėlio schemeje reikėtų išskirti dar vieną, paskutinį ekstazės laipsnį: visų sielos galių sustabdymą ir vien tik Dvasios jėgos veikimą. Ši ekstazės forma turbūt sutampa su psichologine būseną, vadinama *budraus miego* būseną. Miego metu siela būna atimta iš savęs ir atiduota sapnams, o mistinis miegas pajungia sielą aukščiausiai Šv. Dvasios buvimo joje tikrovei ir tuo pat metu yra tarsi pabudimas, nes siela pastatoma prieš vienintelę realią tikrovę⁴⁹.

Kontempliacijos vaisiai. Pasaulyje, kuriam būdingas Dievo užmiršimas (*lêthê*), kontempliacija kviečia į nuolatinę vienybę su Viešpačiu, į Dievo ma-

⁴⁹ Plg. *Ibid.*, p. 324–326.

tymą visame kame. Posakis *mnēmē theoû* (gr. Dievo prisiminimas) yra savas Filonui ir stoikams, tačiau pati idėja ateina iš Biblijos, o vienuoliai, kurie to siekia, tai įvardija kaip angelišką liturgiją. Kontempliacijos vaisiai gali būti nusakyti keliais toliau išvardytais būdais.

Nuolatinis Dievo prisiminimas. Aišku, kad ne visi autoriai vienodai supranta šį *dēmēsį Dievui* ir priemones, kurios padeda jo siekti. Šv. Evagrijus kalba apie šį prisiminimą kaip apie nematerialios dvasios kelionę *Nematerialaus link*. Taip pat jis tvirtina, kad toks prisiminimas niekada negalės tapti nuolatinu, nes tai psichologiškai yra neįmanoma kūriniui, kuris labai glaudžiai susijęs su materija ir su žemiškais rūpesčiais. Ir vis dėlto, mintis apie Dievą krikščionims turi būti įprasta ir suprasta kaip sielos kvėpavimas.

Nuolatinio Dievo prisiminimo dvasingumas negali absoliučiai sutapti su šv. Evagrijaus nusakytomis tikrojo pažinimo aukščiausiais laipsniais. Tačiau krikščioniškame dvasingume būtinas nuolatinis įsisąmoninimas – pastovus karštas troškimas patikti Dievui, kuris yra kiekvieno žmogiško veiksmo paskata. Na, o šis nusiteikimas gimsta ir auga kontempliacijoje, kai Dievas nuolat ir aiškiai prisimenamas.

Perkeitimas ir šventumas. Kontempliacija perkeičia žmogų ir jis tampa vis panašesnis į tai, ką kontempliuoja. Nuolat prisimindami Dievą, mes išsaugome jo buvimą mumyse. Tačiau šie dažnai vartojami posakiai gali būti interpretuojami ir platoniską arba gnostikams būdingą prasme, tai yra galima užmiršti, kad šventumas matuojamas meile ir kad būtent ji ugdo bei suteikia formą kontempliacijai. Todėl Filoksenas Mabugietis tvirtina, kad paprastai kontempliacija ir šventumas yra atskiriami: vienas gali egzistuoti be kito. Akivaizdu, kad autorius įžvelgia galimą pusiausvyros praradimo pavojų, kai nebelieka proporcijos tarp pažinimo ir meilės: tai nepaprastų apšvietimų ar entuziastams būdingos nevaržomos *theôria* pavojus. Priešingai, jeigu į Dievo pažinimą ir kontempliaciją žvelgiame ieškodami jų gyvybinės ir grynai krikščioniškos prasmės, Origeno ir kitų autorių formuluotės mums nesukelia sunkumų: slėpinio pažinimas tampa meilės mainais tarp *Logos* ir tikinčiojo. Taigi tai pažinimas, panašus į Dievo Sūnaus pažinimą, dangiškosios palaimos, kur pažinimas virsta meile, ragavimas. Tokiame kontekste tikrai yra teisėtas kontempliacijos ir šventumo sugretinimas.

Dievo garbė. Kontempliacija – tai tikrojo dvasios permatomumo atradimas iš naujo, *diórasis* (gr. įžvelgimas). Dioratikas atpažįsta Dievo išmintį, veikiančią pasaulyje, ir šlovina Dievą. Rytų dvasiniai mokytojai išmoko iš Origeno, kad krikščionio sudievinimas – tai dalyvavimas Kristaus šlovėje,

o jo kulminacija yra patirtis, analogiška apaštalų patirčiai ant Taboro kalno, patirtis, kuri atitinka pačią iškiliausią Šv. Rašto dvasinės egzegezės formą.

Žmogus suvokia Dievo dovanas bei jų davėjo didybę ir taip tampa doksologine būtybe kaip angelai. Šv. Grigalius Palamas, apibendrinamas kontempliatyviąją tradiciją, sako, kad malonės apšviestas žmogus pasiekia amžinąsias aukštumas ir dar nebūdamas danguje prisideda prie dangaus galybių nesiliaujančios Dievą šlovinančios giesmės, pasilikdamas žemėje kaip angelas veda pas Dievą visus kūrinčius.

Pabaiga. Prieš apibendrinant Rytų dvasingumui būdingus bruožus, reikia pabrėžti vieną svarbų dalyką: lotyniškoji Bažnyčia iš pradžių vystėsi graikiškoje aplinkoje, nes jos kalba iki IV a. pabaigos buvo graikų kalba. Tačiau jau IV a. pradžioje prasidėjo išcentrinų jėgų veikimas, kuris lėmė dviejų Romos imperijos dalių politinės ir kultūrinės vienybės suskaldymą, negalėjusį nepaveikti Bažnyčios gyvenimo ir dvasiniam gyvenimui atsidačiusių žmonių mentaliteto. Taip atsirado Vakarų ir Rytų krikščioniškosios kryptys, turinčios savitus tradicinius bruožus. Vakarų ir Rytų krikščioniškasis dvasingumas turi tą patį kristologinį pamatą, tačiau Rytų dvasingume labiau pabrėžtini toliau išvardyti aspektai.

Kontempliatyvusis dvasingumas. Išlaisvintas iš Visatos dėsnų ir likimo pančių, pastatytas prieš Tėvo veidą žmogus bendrauja su juo. Todėl jo santykiai su kitomis būtybėmis ir daiktais priklauso nuo jo dialogo su Dievu. Dėl to žmogus negali nei gyventi, nei ką nors veikti nesimeldamas, o jo maldos intensyvumas yra jo dvasinio gyvenimo barometras.

Antropologinis dvasingumas. Antropologija prasideda nuo *Dievo paveiklo*, pagal kurį žmogus buvo sukurtas, o prieina iki žmogaus panašumo į savo Kūrėją. Tai grynai dvasinė antropologija (Vakarai sakytų *antgamtinė*), kuri apima visą žmogaus pilnatvę ir suvokia tiek sielos, tiek kūno galių potencialą paklusti Dvasiai, būti sudvasintiems. Ir tada, jau pakilus į aukštesnį lygmenį, sprendžiamos visos problemos, kurias pasaulietinė mokslinė kultūra mėgino išspręsti grynai žmogiškame lygmenyje (grynosios prigimties prasme): pažinimas, laisvė, žmogaus dvasinė dimensija, sielos troškimai, kūno geismai, psichinio gyvenimo sveikata. Humanizmo idealas yra tobulas žmogus, o krikščioniškosios antropologijos idealas – Žmogaus ir Dievo vienovė.

Vienuolinis dvasingumas. Vienuoliai ir vienuolynai Rytuose turėjo lemiamą vaidmenį krikščioniško gyvenimo sampratai. Nuo pat pradžių

vienuolinis gyvenimas buvo laikomas autentiško krikščioniško gyvenimo paveikslu. Vienuoliai – tai tie, kurie trokšta laikytis įsakymų, visų įsakymų, tad jie vieninteliai yra tikri krikščionys. Jų paniekinantis bėgimas nuo pasaulio, griežta askezė, vargingas gyvenimas – viskas nukreipta į paties krikšto tikslą: išgryninti žmoguje Dievo paveikslą, kuris buvo aptemdytas, ir gražinti jam visą spindėjimą.

Asketinis dvasingumas. Vienas iš kertinių monastinio gyvenimo akmenų yra tikėjimas asketikos ir mistikos vienybe, doktrina, kurią galima išreikšti taip: *praxis* veda į *theoria*. Rytų asketai niekada neabejojo savo apsimarinių verte, nors dažnai jie buvo pakankamai griežti ir tvirtai tikėjo, kad toks kraujo ar kankinystės pakaitalas yra autentiškas meilės Dievui įrodymas, grįžimas į Dievo sukurtą žmogišką prigimtį, pasaulio apvalymas ir Dvasios jėgos paliudijimas.

Širdies dvasingumas. Rytų atstovai kaltina vakariečius dėl racionalizmo, o pastarieji savo ruožtu prikaišioja sentimentalizmą, bet galbūt tai yra nesusipratimas. Viena yra tikra: kontempliatyvieji labiau už veiklos žmones yra įsisąmoninę, kad esame priešais slėpinį, prie kurio artinamasi tik „apgraibomis“. Maža to, veikslus yra visų pirma susirūpinęs savo veiksmų, veikimo išstobuliniu, todėl jo dėmesį patraukia ir jo ieškojimus skatina moralės knygos. Priešingai, Rytų atstovai rūpinasi širdies būseną, jos nuolatiniu nusiteikimu, laikysena Dievo atžvilgiu.

Eschatologinis dvasingumas. Vakarus kažkas palygino su Morta, o Rytus – su Marija. Kai kas priekaištavo vienuoliams, kad jiems trūksta apaštališkos dvasios, kad jie atrodo pasyvūs. Bet Rytų Bažnyčios kontempliatyvi dvasia žengia kartu su jos eschatologizmu. Žmogaus tobulėjimas Visatoje yra Dievo garbė, Dievo buvimo visur kur matymas ar tiesiog įžvalgumas. Matyti Dievą visur – tai aukščiausias žmogui įmanomas tobulumas ir kartu kontempliacijos tikslas.

THE SPIRITUALITY OF THE CHRISTIAN EAST

Bronė Gudaitytė

Summary

The article discusses the main features of oriental Christian spirituality in relationship with western Christian spirituality emphasizing the peculiarities of the practice of Christian virtues and prayer development. Although oriental

and Western Christian spirituality share the same Christological basis, oriental spirituality highlights the following aspects:

1. *Ideal of deification*. The term encompasses a number of themes: the creation of man in the image of God, the imitation of God and Christ, including the themes of contemplation, the love for close loved ones, the practice of virtues and prayer.

2. *Contemplative spirituality*. All human relationships depend on the relationship with God. A human being is not able to live or engage in any activity without praying and the intensity of his prayer becomes a measure for his spiritual life.

3. *Anthropological spirituality*. Anthropology originates from the *image of God* according to which man was created and approaches the similarity of man with his Creator. The unity of God and man becomes an ideal of Christian anthropology.

4. *Conventual spirituality*. Conventual life is considered to be an image of authentic Christian life. The conventual attempt to turn away contemptuously from the world and strict asceticism are aimed at purifying the image of God inside the human being.

5. *Ascetic spirituality*. Oriental ascetics never doubted the value of self-mortification. On the contrary, they strongly believed that a strict disciplined life is evidence of authentic love to God, a return to the human nature created by God, global purification and the testimony for the power of the Spirit.

6. *Spirituality of heart*. Contemplative oriental ascetics believe that spirituality is a mystery that they strive to approach gropingly. Thus, they felt concern about the state of the heart, its constant disposition with regard to God.

7. *Eschatological spirituality*. Human perfection in the universe is the glory of God or the ability to envisage God's existence everywhere. The perception of God everywhere is the highest human perfection and at the same time, the goal of contemplation.

Oriental and Western tradition emphasize that prayer, fasting, and other Christian practices for body and soul are not a goal of Christian life but only devices necessary for spiritual perfection. The real goal of Christian life is an attempt to receive the spirit of God and the mercy of the Holy Spirit. Christian life includes following Christ and life according to Christ. Thus, the concept of *imitation* is vital in oriental spirituality. The imitation of Christ is related with the doctrine of similarity and it is realized by the imitation of Christ in words, actions, and thoughts.

Prayer is another basis of spiritual perfection. The Christian God is not a law of the universe, but a Person. Approaching him implies talking to him and the conversation becomes a prayer. Prayer is an *appeal in Spirit*. It is a real inspiration because the Spirit prays inside us and teaches us for what he should pray. In prayer all human powers and abilities operate. With regard to the elements highlighted in prayer, it is possible to notice various grades of prayer: the prayer of body or lips; the prayer of thoughts or mind; the prayer of heart or feelings; the prayer of spirit or contemplation. In oriental countries the *Jesus prayer* is the most valuable

one. Being in the aforementioned prayer implies being in the presence of God. In oriental tradition contemplation is identified with perfection, the taste of heaven, and the return to Eden.

Regarding early oriental Christian tradition, the article focuses on the *spiritual teaching* about the practice of Christian virtues and personal prayer rather than on *spiritual theology*.

Publikacijos

NEŽINOMOS RANKRAŠTINĖS MOTIEJAUS
VALANČIAUS GIESMĖS APIE ŠVENTUOSIUS
(ŠV. JONĄ KRIKŠTYTOJĄ, ŠV. PAULIŲ,
ŠV. BENEDIKTĄ, ŠV. BALTRAMIEJŲ, ŠV. AGOTĄ)

MIKAS VAICEKAUSKAS

Šalia visos vyskupo Motiejaus Valančiaus (1801–1875) kūrybinės veiklos svarbią vietą užima ir himnografija. Nuo XIX a. vidurio pagrindinis lietuviškas katalikiškas giesmynas *Kantičkos, arba Knyga giesmių* yra glaudžiai susietas su jo vardu. Nors Valančius ir nebuvo giesmyno autorius, tačiau jis buvo pradėtas vadinti ir iki šiol tebevadinamas Valančiaus *Kantičkomis*. Prie Valančiaus himnografinės kūrybos korpuso taip pat priklauso ir psalmių vertimai – *Visos psalmės šv. Dovydo karaliaus* (1869)¹ – bei išverstųjų psalmių sueiliavimas giesmėmis – *Pasalmės, arba Giesmės Dovydo karaliaus ir pranašo* (1873)².

Valančiaus giesmių vertinimas. Pirmieji Motiejaus Valančiaus giesmių ir giesmėmis eiliuotų psalmių vertinimai nebuvo itin palankūs, dažniausiai jo poetinę kūrybą įvertinti trukdė neabejotini prozos kūrinių pasiekimai. Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933) straipsnyje „Šimtmetinės sukaktuvės Žemaičių Vyskupo Motiejaus III Valančiaus. 1801–1901“ (1901) Valančių apibūdino kaip vien prozos meistrą, nors rašiusį ir eilėmis, tačiau be jokių pasiekimų:

Vyskupas Motiejus nebuvo buklus eiliavime, nes buvo grynas prozaikas. Vienok daugalį rašė ir eilėms: visus Psalmus, giesmes apie š. š. Apaštalus ir daug kitų giesmių. Eiliuoti veikalai be jokios poezijos, ale aiškūs, rašyti daug geres-

¹ [Motiejus Valančius], Wisas | pasalmes S. Dowida | Karalaus. | Wilniuje | *Kasztu ir spaustuwieje Josapa Zawadzkie* | 1864, [Tilžė: Jono Zabermano lėšos, Karlo Albreghso ir ko. spaustuvė, 1869].

² [Motiejus Valančius], PASALMES | arba | Giesmes Dowido | Karalaus ir pranašo. | Wilniuje | *Kasztu ir spaustuwi Jozapas Zawadzki*. | 1863, [Tilžė: Jono Zabermano lėšos, Juliuso Reylenderio ir sūnaus spaustuvė, 1873].

ne kalba, neg senoviškosios, daug daugiau istoriškos tiesos turi: Vysk. Valančius – visur istorikas. Jo rašytas giesmes ir dabar tebegiedame.³

Panašiai lakoniškai jo poetinė kūryba (giesmėmis eiliuotos psalmės) kelis kartus buvo apibūdinta ir Adomo Jakšto (1860–1938): „Valančius, mat, buvo kur kas geresniu pasakorium, negu dainorium“⁴, „Mat, Valančiaus būta kur kas geresnio prozininko, negu eiliuotojo dainiaus“⁵; nors giesmėmis eiliuotose psalmėse ir pripažino eiliavimo išmanymą:

Norėdamas, kad tos psalmės būtų lengvai žmonių pagiedamos, vertėjas stengė netik kad kalba būtų jiems suprantama, bet kad ir patsai eiliavimas būtų gerai žinomas. Todėl nerisim čia nei kokių artistišku strofų, nei skambesnių ar įvairesnių rimų bei ritmų. Taikyta eiliuoti strofomis ir ritmu, žinomu žmonėms iš „Kantičků“.⁶

Kiek kitaip Valančiaus poetinę kūrybą vertino jo *Raštų* (1972) rengėjas Vytautas Vanagas. Nors ir pabrėžė poetinio talento stoka, tačiau pripažino jam poetinius sugebėjimus, ypač eiliavimo technikos įvaldymą:

[...] turėjo [Valančius] ir poeto užmojų, rašė eilėmis, nors pastarosiomis toli neprilygo savo prozai. Eiliuodamas jis liko epikas – racionalus pasakotojas bei aprašinėtojas. Tad jo eilės yra ne poetinio talento ar įkvėpimo, o eiliavimo technikos rezultatas. M. Valančius rašė religines giesmes, daugiausia surimuodamas tuos pačius šventųjų gyvenimus, kuriuos buvo surašęs ir proza. [...] Eiliuotieji bandymai – giesmės [čia kalbama apie šventiesiems skirtas giesmes iš *Palangos Juzės*, – M. V.] – papildo jo kūrybinę biografiją [...].⁷

³ [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Šimtmetinės sukaktuvės Žemaičių Vyskupo Motiejaus III Valančiaus. 1801–1901“, *Tėvynės Sargas: Mėnesinis keimarinis laikraštis*, Tilžė, 1901, Nr. 2–3 B, p. 21; kartota: [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Šimtmetinės sukaktuvės Žemaičių vyskupo Motiejaus III Valančiaus. 1801–1901“, in: Vaižgantas, *Raštai*, t. 14: *Literatūros istorija, 1899–1933*, parengė Laima Arnatkevičiūtė, Ilona Čiužauskaitė, vyr. redaktorius Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 35.

⁴ Adomas Jakštas, „Apie lietuviškuosius Šventraščio vertimus“, *Žinyčia: Apšviestėniųjų Lietuvių Laikraštis*, Tilžė, 1902, Nr. 4–5, p. 32; kartota: Adomas Jakštas, „Apie Biblijos vertimus į lietuvių kalbą“, in: *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija: (iki 1940 m.)*, parengė Leonas Gineitis, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1988, p. 250.

⁵ Adomas Jakštas, „Apie katalikiškus lietuviškus Šventraščio vertimus ir vertėjus“, *Soter: Religijos mokslo laikraštis*, Kaunas, 1933, Nr. 1 (16), p. 10.

⁶ *Ibid.*

⁷ Vytautas Vanagas, „Motiejus Valančius“, in: Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 1, tekstą paruošė Birutė Vanagienė, įvadas ir paaiškinimai Vytauto Vanago, (ser. *Lituanistinė biblioteka*, 11), redakcinė komisija Kostas Korsakas (pirm.), Kazys Ambrasas, Juozas Jurginis, Alfonsas Maldonis, Jonas Palionis, Romas Šarmaitis, Vilnius: Vaga, 1972, p. 22.

Remdamasis Jakštu ir Vanagu, tokią pačią nuomonę apie giesmėmis eiliuotas psalmes pateikė ir Vytautas Merkys⁸. Naujojoje Valančiaus *Raštų* serijoje išleidus t. 4 (2011) su psalmių vertimais ir giesmėmis eiliuotomis psalmėmis, rengėjo Vanago, matyt, atidžiau įsigilinus į tekstus, nuomonė apie Valančių kaip poetą buvo kiek pakeista:

M. Valančiaus verstų psalmių tekstams būdinga iš jo prozinių raštų pažįstama valančiška rupa, kietoko ir racionalaus žodžio raiška, bet ji nėra visiškai nutolusi nuo poetinio kalbėjimo. Tai rodo ne vien jų ritminė forma. Turėjo M. Valančius ir neabejotino eiliuotojo epiko, o ir poeto sugebėjimų, kuriuos galėtų atskleisti specialesni jo verstų psalmių, jo redaguotų „Kantičků“ giesmių tyrinėjimai.⁹

Iš viso to kas pristatyta matyti, kad lietuvių literatūros istoriografijoje Valančiaus poetinė kūryba ilgą laiką buvo vertinama su pakankamomis abejonėmis. Tik prie poetinės kūrybos priskyrus ir vertimus, atidžiau į juos pažiūrėjus, poetiniu Valančiaus palikimu imta neabejoti, jam skirti tiek pat dėmesio ar suteikti vertę kaip ir visam kitam jo kūrybiniam palikimui. Valančiaus giesmių meninių ypatybių analizė yra atskiro tyrimo reikalas.

Valančiaus giesmės apie šventuosius. Valančius naują pertvarkytą ir perredaguotą *Kantičků* leidimą išleido 1860 m.¹⁰; vėliau *Kantičkos* iki XX a.

⁸ Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999, p. 304.

⁹ Vytautas Vanagas, „Redakcinės pastabos“, in: Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 4: *Visos psalmės šv. Dovydo karaliaus. Psalmės arba Giesmės Dovydo karaliaus ir pranašo*, parengė Vytautas Vanagas, tekstus redagavo Birutė Vanagienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 692.

¹⁰ *Kantičkos* – tai 1820 m. kun. Vincento Valmiko (apie 1778–1836) giesmynas *Kantičkos žemaitiškos, arba Giesmės nobažnos*, parengtas pagrindinio XVII–XIX a. pradžios giesmyno *Balsas širdies* pagrindu. Jos buvo leidžiamos iki 1861 m.: 1820, 1823, 1825, 1826, 1829–1830?, 1831, 1834, 1837, 1840 (2x), 1844 (2x), 1850, 1855, 1856 (2x), 1858, 1860, 1861 m. Perredaguotas, su nemažais pakeitimais ir pakeistu pavadinimu – *Šventos giesmės dėl krikščionių katalikų* giesmyno variantas dar buvo išleistas 1855, 1856 (2x), 1860, 1861 m. Teigiama, kad šį leidimą taip pat redagavo ir rengė Valančius, tačiau rimtų argumentų nepateikiama ir tai reikalauja atskiro tyrimo; žr. Vaclovas Biržiška, *Lietuviškų knygų istorijos bruožai*, d. 1: *Senosios lietuviškos knygos*, Kaunas: „Spaudos Fondo“ leidinys, 1930, p. 87; Vaclovas Biržiška, „Motiejus Valančius“, in: Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas: Senujų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m. biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. III: XIX amžius, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, Lituaniistikos institutas, 1965, p. 98; perleista fotografuotiniu būdu: Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas: Senujų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m. biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. III: XIX amžius, Vilnius: Sietynas, Lietuvos

pradžios buvo leidžiamos daugybę kartų¹¹. Šio giesmyno redagavimas – atskiro stambaus tyrimo tema, bet preliminariai galima pasakyti, kad pats Valančius giesmyną redagavo minimaliai, ištaisė korektūros klaidas¹². Tačiau lietuvių literatūros istorijoje šis giesmyno leidimas yra garsus Valančiaus padarytu papildymu – jame buvo išspausdintos penkios Antano Baranausko (1835–1902) giesmės skyriuje „Artojų giesmės šventos“. Kitas svarbus Valančiaus atliktas *Kantičkų* papildymas – nuo 1875 m. leidimo pridėtas „Naujų giesmių“ skyrius¹³, kuriame buvo keturiolika giesmių apie šventuosius. Tai buvo šv. ap. Andriejui, šv. Apolonijai, šv. ap. Baltramiejui, šv. Ignacui, šv. ap. Jokūbui Mažesniajam, šv. Julijonai, šv. Klemensui, šv. ap. Matui, šv. ap. Motiejui, šv. ap. Pilypui, šv. ap. Povilui (Pauliui), šv. ap. Simonui, šv. Steponui ir šv. Viktorui skirtos giesmės¹⁴. Valančiaus žodžiai iš

kultūros fondas, 1990, p. 98; Vaclovas Biržiška, *Senujų lietuviškų knygų istorija*, d. 1, Chicago: Chicagos Lietuvių literatūros draugija, 1953, p. 193; kartota: Vaclovas Biržiška, „Senujų lietuviškų knygų istorija“, in: Vaclovas Biržiška, *Knygotyros darbai*, sudarė, pratarė ir įvadą parašė Genovaitė Raguotienė, Bronius Raguotis, Vilnius: Pradai, 1998, p. 166; Grigas Valančius, *Žemaičių Didysis: Istoriobiografiniai pasakojimai*, d. 1, Vysk. Motiejaus Valančiaus (1801.II.16 – 1875.V.17) mirties šimtmečiui paminėti, Los Angeles: Išleido autorius ir LŠST J. Daumanto kuopa, 1977, p. 88; Petras Puzaras, *Vyskupo Motiejaus Valančiaus pastoracinė veikla*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 101.

Valančiaus leidimas: [Motiejus Valančius], KANTYCZKAS | ARBA | KNINGA GIESMIU. | par | *Moteju Wołonczewski* | Żemajcziu Wiskupa | parwejieta | ir isznauje iszspausta. | WILNIUJ. | Spaustuwiej Jozapa Zawadzka. | 1860.

¹¹ Giesmynas buvo išleistas 1862, 1863, 1864 (2x), 1865 (graždanka), 1867?, 1868?, 1869?, 1870?, 1872? (2x), 1873, 1875, 1878?, 1885, 1890, 1891 (2x), 1892 (2x), 1893?, 1894 (2x), 1894?, 1895?, 1896?, 1897?, 1899?, 1900?, 1904 metais. XIX a. pabaigoje giesmynas buvo leidžiamas ir kiek pakeistu pavadinimu – *Knyga giesmių, arba Kantičkos* (1890, 1891, 1894, 1894?, 1906, 1909, 1913 (2x)), *Giesmių knyga, arba Kantičkos* (~1891, 1892 (2x), 1894, 1904, 1905, 1906, 1906 (*Nauja giesmių knyga*), 1907, po 1907).

¹² Plg. šv. Kazimierui skirtų giesmių redagavimą: Mikas Vaicekauskas, „Šv. Kazimierui skirtos lietuviškos giesmės XVII–XIX a.“, in: *Šventasis Kazimieras istorijos vyksme: Įvaizdis ir refleksija*: Mokslinių straipsnių ir šaltinių publikacijų rinkinys, sudarė Paulius Subačius, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, Vilniaus arkivyskupijos kurija, 2006, p. 92–94.

¹³ Kol neįrodyta kitaip, manome, kad „Naujų giesmių“ skyriumi 1875 m. *Kantičkų* laidą papildė Valančius. Žinoma, neatmestina galimybė, kad tai galėjo būti atlikta ir kito asmens, taip pat čia yra ir Valančiaus priežiūros ar vadovavimo kitam asmeniui galimybė. Šiems teiginiams patvirtinti kol kas jokie duomenys nežinomi.

¹⁴ [Motiejus Valančius], KANTYCZKAS | ARBA | [K]NINGA GIESMIU. | PAR | *Moteju Wołonczewski* | ŻEMAJCZIU WISKUPA | prawejzieta ir isznauje iszspausta. | WILNIUJ. | [Kaszt]u | spaustuwi Jozapa Zawadzka. | 1862, [Tilžė: Jono Zabermano lėšos, Juliuso Reylenderio ir sūnaus spaustuvė, 1875], [LNB A10/875]: „Ape T. Endrieju Apasztola“ (*Kada Ponas Jezus ant swieto platibės*, p. 721–724), „Ape S. Mateusza Apasz-

Kantičkų pratarmės – „Tikiu dabar wisus tosi Kantyczkosi atrasent tas pates giesmes, kures newienos mok ant pometies, priduriau dar kieletą nauju giesmiu, kures wiuos patiksent giedotojems“¹⁵ – nesako, kad naujame giesmyno leidime jis pridėjo savo sukurtų giesmių, čia greičiausiai mintyje turėtos Baranausko giesmės. Beje, vėlesniuose *Kantičkų* leidimuose šis skyrius buvo smarkiai praplėstas – prie giesmių apie šventuosius buvo pridėtos šv. Agotai ir šv. Jobui skirtos giesmės¹⁶ bei kitų rūšių giesmių.

Naujųjų *Kantičkų* giesmių apie šventuosius autorystė iki šiol nėra nustatyta, tik lietuvių literatūros istoriografijoje esama teiginių, kad Valančius yra sukūręs giesmių apie šventuosius apaštalus, taip pat svarstyta giesmių apie šventuosius iš jo apysakos *Palangos Juzė* autorystė, išanalizuota ankstyvojo kūrybinio laikotarpio rankraštinė giesmė apie šv. Roką (žr. toliau).

Daugelyje savo knygotyros veikalų *Kantičkas* pristatė Vaclovas Biržiška (1884–1956). Jis praktiškai visur nurodė, kad nuo 1860 m. leidimo giesmynas buvo pradėtas vadinti Valančiaus *Kantičkomis*, buvo papildytas Valančiaus ar kitų asmenų¹⁷, iš pagrindų perredaguotas ir papildytas

tała“ (*Jezaus giariausis kursaj isz auksztibes*, p. 724–727), „Ape S. Motieju Apasztola“ (*Diewe giarausis, Tiewe wisagalis*, p. 727–730), „Ape S. Simona, Apasztala“ (*Szwentas Simonaj Jezaus Apasztali*, p. 730–731), „Ape S. Baltramieju Apasztala“ (*O Jezau isz gieribes sawa atejaj ant swieta*, p. 731–736), „Ape S. Pilipa Apasztola“ (*Kad Kristus Diewas musu; ant ziames atetje*, p. 736–741), „Ape S. Jokuba Mażesnji Apasztola“ (*Szwenta Jokuba darbys apsakikiem*, p. 742–746), „Ape Szwęta Apasztola Powiła“ (*Oj Diews gieras, tikraj wisagalis*, p. 746–756), „Ape S. Ignaciu Wiskupa Muczelnika“ (*[Garbie] Tau Diewi kurs par szwentus sawa*, p. 756–761), „Ape S. Stepona, pirmaje Muczelninka“ (*Garbinkiem Diewą amżinaji Pona*, p. 762–765), „Ape S. Klemensa, Popiežu Muczialnika“ (*Diekuj taw Jezau už tawo gieribes*, p. 765–770), „Ape S. Wiktera Muczialnika“ (*Garbe Tau Jezau kurs isz malones*, p. 770–774), „Ape S. Palone [Apoloniją] Muczialnikia“ (*Uwożok żmogau ant Szwentuju Diewa*, p. 774–776), „Apej S. Julionę Muczelnikę“ (*Wieszpati Diewą pagarbinkiem*, p. 776–783).

¹⁵ Motiejus Wołonczewski, „Prakałba“, in: [Motiejus Valančius], KANTY CZKAS | ARBA | KNINGA GIESMIU. | PAR | *Moteju Wołonczewski* | ŻEMAJCZIU WISKUPA | parwejieta ir isznauje iszspausta. | WILNIUJ. | Kasztu ir spaustuwi Jozapa Zawadzka. | 1862, [LLTIB 152], p. [4].

¹⁶ Žr., pvz., [Motiejus Valančius], KNYGA GIESMIŲ | ARBA | KANTICZKOS. | MOTIEJAUS VOLONCZIAUSKIO | ŻEMAJCZIŲ VYSKUPO | PARVEIZETA IR ISZ NAUJO ISZSPAUSTA. | WILNIUJE. | KASZTU IR SPAUSTUVEJE JUOZAPO ZAWADZKIO. | 1863, [Tilžė: Juliuso Schönke's spaustuvė, 1890], [LLTIB 147]: „Giesmė apie szwentą Agotą paną ir muczelninkę“ (*Agota szwenta graži panelė*, p. 797–800), „Giesmė apie įvairias żmogaus amżiaus dienas arba apie szwentą Jobą“ (*O! żmogaus amżis kokioms pripuola bėdoms*, p. 801–803).

¹⁷ Vaclovas Biržiška, „Žemaitiškoji knyga (Bibliografinė apžvalga)“, in: *Gubos: Literatūros almanachas*, Kaunas: „Lietuvos“ redakcijos leidinys, 1927, p. 102.

Baranausko giesmėmis¹⁸. *Aleksandryne* (1965) apie *Kantičkas* jis jau kalbėjo kaip apie neabejotinos Valančiaus autorystės veikalą, čia vardijo gausius jų leidimus, visai neliesdamas nei autorinio indėlio, nei pildymo giesmėmis klausimo¹⁹. Tačiau vienu metu Biržiška buvo suabejojęs Valančiaus indėliu į *Kantičkas*. *Senujų lietuviškų knygų istorijoje* (1953) jis teigė, kad nuo 1860 m. leidimo, kur buvo Valančiaus pasirašyta pratarmė, giesmynas ir gavo jo vardą, „[...] nors jis palyginti ir ne kiek čia naujo įnešė“²⁰. Valančiaus autorystės priskyrimas *Kantičkoms* knygotyros ir lietuvių literatūros historiografijoje praktiškai buvo atliktas Biržiškos. Biržiškai pritarė ir Juozas Vaišnora (1905–1987) knygoje *Marijos garbinimas Lietuvoje* (1958): giesmynas „[...] dėl Valančiaus prakalbos ir redakcijos vadinamas valančiniu“, citavo Valančiaus pratarmę apie jo taisyką ir pildymą naujomis giesmėmis²¹. Grigas Valančius (1906–1978) knygoje *Žemaičių Didysis* (1977) toliau kartojo visą iki tol jau skelbtą informaciją apie Valančiaus *Kantičkas*: paminėjo Valančiaus pratarmę, akcentavo jo papildymą naujomis („[...] įdėjo į jas apšiai savo originalaus teksto [...]“) ir Baranausko giesmėmis, pabrėžė valančinių *Kantičkų* sampratą²². Biržiškos duomenimis tiesiogiai pasinaudota ir Petro Puzaro (1929–2006) knygoje *Vyskupo Motiejaus Valančiaus pastoracinė veikla* (1992), kur be komentarų teigta, kad Valančius *Kantičkas* yra gerokai papildęs²³. Panašiai Valančiaus *Kantičkas* savo knygoje *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo* (1999) pristatė Vytautas Merkys, akcentavęs, kad tai buvo Valančiaus sudarytas leidinys, kur jis „[...] daugiausia taisė kalbą, ją modernino“, taip pat pridėjo naujų Baranausko giesmių²⁴.

Tad priimta nuomonė buvo tokia, jog Valančius yra sukūręs šventiesiems skirtų giesmių (čia daugiausia galvoje buvo turėtos giesmės iš *Palangos Juzės*), tačiau konkrečių pavyzdžių, išskyrus ankstyvą rankraš-

¹⁸ Vaclovas Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 2: 1800–1864 metai, Kaunas: Švietimo Ministerijos leidinys, 1926, sk. 274; Vaclovas Biržiška, *Lietuviškų knygų istorijos bruožai*, d. 1: *Senosios lietuviškos knygos*, p. 87.

¹⁹ Vaclovas Biržiška, „Motiejus Valančius“, p. 99.

²⁰ Vaclovas Biržiška, *Senujų lietuviškų knygų istorija*, d. 1, p. 193; kartota: Vaclovas Biržiška, „Senujų lietuviškų knygų istorija“, p. 166.

²¹ Juozas Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1958, p. 184.

²² Grigas Valančius, *op. cit.*, p. 88.

²³ Petras Puzaras, *op. cit.*, p. 101.

²⁴ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 303.

tinės giesmės apie šv. Roka atvejį, nebuvo nurodoma, matyt, ir nebuvo žinoma. 2009 m. rugsėjo 15 d. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne rastas Valančiaus autografas leidžia pateikti naujų duomenų apie jo himnografinį palikimą, patvirtinti kai kurių spausdintų giesmių autorystę. Tai rankraštinis penkių giesmių apie šv. Joną Krikštytoją, šv. Povilą (Paulių), šv. Benediktą, šv. Baltramiejų ir šv. Agatą rinkinys²⁵.

Keturios giesmės iš rankraštinio rinkinio – „Giesmie Apej S. Joną Kriksztitoi“ (*Kada žmones Kristaus laukie*), „Giesmie apej Szwęntą Benediktą“ (*Łabaj sena pustelnika*), „Giesmie Apej Szwęntą Baltramieju“ (*Łajminkiem Szwęntą Baltramieju*) ir „Giesmie apej szwęntą Agatą“ (*Tegul pasaule gieraj pamata*) – *Kantičkose* spausdintos nebuvo; tai apskritai iki šiol nežinotos Valančiaus sukurtos giesmės. Penktoji giesmė – „Giesmie Apej Szwęntą Apasztolą Powiłą“ (*Oj Diawi gieras, tikraj wisagalis*) – *Kantičkose* spausdinta buvo nuo 1875 m. leidimo „Naujų giesmių“ skyriuje: „Ape Szwęnta Apasztola Powiła“ (*Oj Diaws gieras, tikraj wisagalis*)²⁶.

Rankraščio istorija. Po Valančiaus mirties likę jo rankraščiai buvo saugomi vyskupo giminių – Alfonsos Beresnevičiūtės (?–?; Valančiaus sesers Petronėlės Beresnevičienės (1805–1867) duktės) ir Stanislovo Gruzdzio (1869–1939; Valančiaus sesers Petronėlės Beresnevičienės dukters Petronėlės Beresnevičiūtės-Gruzdienės sūnaus). Tai buvo *Mokslas Rymo katalikų, Pasakojimas Antano tretininko, Garbinimas švenčiausios širdies Dievo mūsų Jėzaus Kristaus, Patarlės žemaičių, Žyvatų šventųjų* antroji dalis, *Darbai šventųjų*, Mykolo Olševskio *Broma atidaryta ing viečnastį*, užrašai ir atsiminimai lenkų kalba, korespondencija su sesers Petronėlės Beresnevičienės sūnumi Vladislovu Beresnevičiumi (?–?) ir keletas kitų. Tarp jų buvo ir rankraštinis giesmių apie šventuosius rinkinys²⁷. Šiuos rankraščius ar jų dalį, iki pirmojo paminėjimo spaudoje, turėjo būti matęs Juozas Tumas, *Tėvynės sargo* redaktoriavimo laikais rinkęs medžiagą apie lietuvių kultūros veikėjus. Dalį rankraščių iš Valančiaus palikimo – lenkiškuosius užrašus ir atsiminimus – jis turėjo savo rankose, kai 1900 m. savo išverstus ir parengtus pra-

²⁵ [Motiejus Valančius], [*Giesmės*]: *Giesmie Apej S. Joną Kriksztitoi; Giesmie Apej Szwęntą Apasztolą Powiłą; Giesmie apej Szwęntą Benediktą; Giesmie Apej Szwęntą Baltramieju; Giesmie apej szwęntą Agatą*, in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius*, (toliau – LTTIB RS), f. 1, b. 672, 50 p.

²⁶ [Motiejus Valančius], KANTY CZKAS, 1862, [1875], p. 746–756.

²⁷ [Motiejus Valančius], [*Giesmės*].

dėjo skelbti *Tėvynės sarge*²⁸. Tuo pat metu jis galėjo būti paėmęs naudoti ir kitus Valančiaus rankraščius. Jie galėjo pas jį „užsibūti“ ir ilgesnį laiką, kad net buvo „įtraukti“ į jo biblioteką, ką rodo Tumo bibliotekos ekslibris, priklijuotas prie giesmių rinkinio aplanko (žr. toliau).

Pirmą spausdintą informaciją apie Valančiaus sukurtas giesmes apie šventuosius aptinkame 1900 m. *Tėvynės sargo* Nr. 2–3. Čia Tumas spausdino savo išverstas ištraukas iš Valančiaus lenkiškojo rankraštinio palikimo. Iš Valančiaus užrašų sąsiuvinio *Wiadomość o czynnościach pasterskich biskupa Macieja Wołonczewskiego (Žinios apie vyskupo Motiejaus Valančiausko pastorcinius darbus)*²⁹, rašytų 1850–1875 m., Tumas išvertė ir išspausdino iš antros rankraščio pusės prirašytą *Wiadomość literacka* („Literatizšką žinią“)³⁰. Čia buvo paties Valančiaus suregistruoti jo parašyti, parengti ir iki 1873 m. išspausdinti veikalai. *Tėvynės sarge* Tumas sąrašą papildė sakydamas, kad ir „[n]uo savęs mes pridursime dar sekanczias, Vyskupo Valancziaus parasztytas kningas“, ir šalia kitų įtraukė tokią poziciją:

34. Kanticzka, jo pertaisyta, kur tilpo jo paties **Giesmės apie s. Apasztalus**. (Poezijų jis patsaj neminavoja, nes labai menkos).³¹

²⁸ Žr. Mikas Vaicekauskas, *Motiejaus Valančiaus užrašų ir atsiminimų rankraščiai Lietuvių mokslo draugijoje: 1911–1914 metų istorija*: Studija ir publikacija, Su Vytauto Vanago pratarame, (ser. *Lietuvių tekstologijos studijos*, II), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 34–36.

²⁹ [Motiejus Valančius], *Wiadomość o Czynnościach Pasterskich Biskupa Macieja Wołonczewskiego*, [1850–1875], in: *LLTIB RS*, f. 1, b. 4388, 221 + [45] + 28 p.

³⁰ [Motiejus Valančius], „*Wiadomość literacka*“, in: *Ibid.*, p. 23–28; skelbta: [Motiejus Valančius], „*Literatizska žinia*“, [parengė ir iš lenkų kalbos vertė Juozas Tumas], *Tėvynės Sargas: Mėnesinis laikraštis su priemazgomis ir atskirais priedais*, Tilžė, 1900, Nr. 2–3, p. 20–24; Motiejus Valančius, „*Literatūros žinia*“, in: Motiejus Valančius, *Žemaičių Vyskupas, Pastabos pačiam sau*, Iš lenkiškosios vyskupo Motiejaus rašliavos sulasė ir savo pastabų pridėliojo doc. J. Tumas, Klaipėda: Švietimo Ministerijos Knygų Leidimo Komisijos leidinys, 151 Nr., Spaudė Akcinė „Ryto“ Bendrovė Klaipėdoje, 1929, p. 126–129; Motiejus Valančius, „*Literatūros žinia*“, in: Motiejus Valančius, *Žemaičių vyskupas, Pastabos pačiam sau*, Iš lenkiškosios vyskupo Motiejaus rašliavos sulasė ir savo pastabų pridėliojo doc. J. Tumas, parengė Loretą Urtė Urbaitė, (ser. *Skaitinių serija*, Nr. 12), Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 157–161; Motiejus Valančius, „*Literatūros žinia*“, in: Motiejus Valančius, *Žemaičių vyskupas, „Pastabos pačiam sau“*, Iš lenkiškosios vyskupo Motiejaus rašliavos sulasė ir savo pastabų pridėliojo doc. J. Tumas, in: *Vaižgantas, Raštai*, t. 14, 2002, p. 416–420; Motiejus Valančius, „*Wiadomość literacka = Literatūrinės žinios*“, in: Motiejus Valančius, *Namų užrašai*, sudarė Aldona Prašmantaitė, parengė, straipsnį ir paaiškinimus parašė, lenkišką tekstą išvertė Aldona Prašmantaitė, lenkišką tekstą parengė Jan Jurkiewicz, lotynišką tekstą parengė ir vertė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 864–867.

³¹ [Motiejus Valančius], „*Literatizska žinia*“, p. 23; kartota: [Juozas Tumas], „*Doc. J. Tumo*

Tame pačiame *Tėvynės sargo* numeryje Tumas paskelbė savo sudarytą jubiliejinių 10-ies tomų Valančiaus raštų projektą, kurio šeštame tome numatė ir giesmes apie šventuosius – *Giesmes apie šv. Apaštalus*:

Szeszta kninga.	I. S. Tamosziaus isz Kempės. Apie sekimą
324 p.	Kristaus.
199 p.	II. Visi psalmi s. Karaliaus Dovidu.
150 p.	III. Psalmi eilėmis.
<u>50 p.</u>	IV. Giesmės apie s. Apasztalus etc.
723 p. ³²	

Čia buvo nurodytas rankraštinis giesmių rinkinys, nors ir neįvardytas kaip rankraštinis (taip pat ir tai, kad rinkinyje buvo ne vien giesmės apie apaštalus, bet ir kitus šventuosius). Tokį teiginį patvirtina tikslus rankraštinio giesmių rinkinio apimties nurodymas. Žinodamas apie rankraštinį giesmių rinkinį, taip pat ir tai, kad Valančius vieną (1860) *Kantičků* leidimą redagavo ir išleido, Tumas pirmojoje informacijoje giesmes apie apaštalus (šventuosius) tiesiogiai susiejo su *Kantičkomis*, nors giesmės iš kalbamojo rankraštinio rinkinio jose spausdintos nebuvo. Giesmių rinkinio apimties nurodymas leidžia manyti, kad Tumas tuo metu rankraštį galėjo turėti ir pas save, arba galėjo būti pasižymėjęs anksčiau kai kuriuos duomenis apie likusius Valančiaus rankraščius. Reikia pastebėti, kad Tumas į raštus neįtraukė *Kantičků*, o vien tik giesmes apie šv. apaštalus.

Po metų – 1901 m. – Valančiaus jubiliejui skirtame jau minėtame straipsnyje *Tėvynės sarge* „Šimtmetinės sukaktuvės Žemaičių Vyskupo Motiejaus III Valančiaus. 1801–1901“ Tumas vėl pažymėjo jį rašius giesmes apie šventuosius: Valančius „[...] rašė ir eilėm[i]s: visus Psalmus, giesmes apie š. š. Apaštalus ir daug kitų giesmių“³³.

pastabos“, in: Motiejus Valančius, *Pastabos pačiam sau*, 1929, p. 128; [Juozas Tumas], „Doc. J. Tumo pastabos“, in: Motiejus Valančius, *Pastabos pačiam sau*, 1996, p. 159; [Juozas Tumas], „Doc. J. Tumo pastabos“, in: Motiejus Valančius, „Pastabos pačiam sau“, 2002, p. 419.

³² [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Projektas Jubiliejinio (1801–1901) perspausdinimo visų Vyskupo Motiejaus Valancziaus veikalų“, *Tėvynės sargas: Mėnesinis laikraštis su priemazgomis ir atskirais priedais*, Tilžė, 1900, Nr. 2–3, p. 29; kartota: [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Senasis projektas Jubiliejinio (1801/1901) atspausdinimo visų v. V. raštų“, in: Motiejus Valančius, *Pastabos pačiam sau*, 1929, p. 164; [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Senasis projektas jubiliejinio (1801/1901) atspausdinimo visų v. Valančiaus raštų“, in: Motiejus Valančius, *Pastabos pačiam sau*, 1996, p. 206; [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Senasis projektas Jubiliejinio (1801/1901) atspausdinimo visų v. V. raštų“, in: Motiejus Valančius, „Pastabos pačiam sau“, 2002, p. 459.

³³ [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Šimtmetinės sukaktuvės Žemaičių Vyskupo Motiejaus III Valančiaus. 1801–1901“, 1901, p. 21; kartota: [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Šimtmetinės sukaktuvės Žemaičių vyskupo Motiejaus III Valančiaus. 1801–1901“, 2002, p. 35.

1907 m. balandžio 4 d. įkūrus Lietuvių mokslo draugiją (LMD), jos iniciatyva buvo pradėta skatinti kaupti lietuvių kultūros paveldą, ypač archyvinę medžiagą, rankraščius. Šioje srityje nemažai pasidarbavo Tumas. Viena iš jo iniciatyvų, matyt, ir buvo Valančiaus rankraščių dovanojimas LMD. Greičiausiai Tumo paskatinti ar informuoti, Alfonsa Beresnevičiūtė ir Stanislovas Gruzdys po Valančiaus mirties likusius ir jų saugotus rankraščius padovanojo LMD. O juos perduoti buvo įpareigotas Tumas; gal dėl to, kad jais rūpinosi, kad jais buvo naudojęsis anksčiau ar kad dalis rankraščių tuo metu buvo jo rankose. Valančiaus rankraščius (tuos, kuriuos turėjo savo rankose) LMD Tumas įteikė 1908 m. spalio 5 d., kaip rodo perduotų rankraščių sąrašas³⁴. Kartu su kitais perduotaisiais buvo ir rankraštinis giesmių rinkinys. Informacija apie Valančiaus rankraščių perdavimą buvo paskelbta ir spaudoje³⁵. Perduotųjų rankraščių sąrašė Tumas įrašė:

Lietuvių M. Draugijai Alfonsa Beresnevičiūtė, Vyskupo Valančiaus sesers dukte ir D̄ras Grūzdys, Jo anukas (abudu iš Kelmės) dovanojo

Vyskupo Valančiaus autografus:

[...]

3. 5 giesmės (išsp. Kantičkoje ir skyrium)

[...] ³⁶

Perduodant Valančiaus rankraščius LMD, nemaža jų dalis buvo be antraštinių puslapių, neturėjo ir viršelių, tad Tumas kiekvieną jų aplenkė tuščiu gelsvo popieriaus lapu; šiuo metu aplenkimo lapai atstoja rankraščių antraštinus lapus. Šiuose lapuose Tumas surašė pagrindinę informaciją apie rankraščius (žr. toliau), taip pat dalis papildomos ar skirtingos informacijos

³⁴ [Juozas Tumas-Vaižgantas], Sąrašas knygų ir rankraščių J. Tumo-Vaižganto dovanotų Lietuvių Mokslo Draugijai, Vilnius, 1908-10-05, in: *LLTIB RS*, f. 1, b. 4166, l. [14r]; skelbta: Mikas Vaicekauskas, *op. cit.*, p. 84. Lietuvių mokslo draugijoje užprotokuluota lapkričio 1 (14) d.: „[...] получено пожертвованій: а) книгами отъ: [...] Альфона Бересневич, Д-ра Груздиць (чрез кс Тумаса) – 11 различныхъ автографій епископа Волончевскаго, [...]“ (Протоколъ N. 4 (17). (Ноября 1/14 дня 1908), in: Литовское Научное Общество. Протоколы. 1908–1911, in: *LLTIB RS*, f. 22, b. 2, l. 10). Perduotų rankraščių sąrašo protokole nėra, jis buvo tik Tumo pateiktame sąrašė.

³⁵ „Iš Lietuvių Mokslo Draugijos“, *Vilniaus žinios*, Vilnius, 1908-11-18 (12-01), Nr. 260 (1098), p. 1: „Spalių mėnesį Mokslo Draugijos knygynui dovanojo: [...] kun. Tumas – 316 t. ir rankraščius: Valančiaus korespondenciją su prelatu Dobševičium, [...]. [...] Alfonsa Beresnevičiūtė, d-ras Grūzdys (per kun. Tumą) – 11 įvairių vysk. Valančiaus autografų [...]“; tas pats skelbimas: *Viltis: Visuomenės, literatūros ir politikos laikraštis*, Vilnius, 1908-11-14 (27), Nr. 132 (167), p. 3.

³⁶ [Juozas Tumas-Vaižgantas], *op. cit.*, l. [14r].

buvo pateikta jo perduotų rankraščių sąrašė. Deja, Valančiaus rankraščius Tumas aprašė ne itin dėmesingai. Pavyzdžiui, aprašydamas šventųjų gyvenimų rinkinius, jų neištyręs užfiksavo, kad tai *Žyvatų šventųjų*³⁷ ir *Gyvenimų šventųjų Dievo*³⁸ rankraščiai, tuo tarpu tai buvo iki šiol nežinoti *Žyvatų šventųjų* antrosios dalies ir *Darbų šventųjų* rankraščiai³⁹. Panašiai atsitiko ir su giesmių rinkiniu – Tumas rankraščio aplanke identifikavęs, greičiausiai pagal rašyseną, kad tai Valančiaus giesmės, daugiau nieko nekomentavo, jų netyrė ir nesiaiškino, ar jos buvo skelbtos, ar ne. O perduotų rankraščių sąrašė įrašė, kad giesmės buvusios išspausdintos *Kantičkose* ir atskirai („skyrium“). Nežinia, ką Tumas turėjo galvoje šitaip nurodydamas. Ar tai, kad rankraštinio rinkinio giesmės buvo spausdintos ir giesmyne, ir atskirai? Tačiau tada kokie leidiniai turėti galvoje? Ar tai, kad iš penkių rinkinio giesmių buvo ir spausdintų, ir neskelbtų? Kad atskiru leidiniu nebuvo spausdinta, Tumas tikrai galėjo žinoti. Kaip jau buvo nurodyta, keturios giesmės iš rankraštinio rinkinio iki šiol buvo nežinomos ir nespausdintos, o viena spausdinta greičiausiai po Valančiaus mirties nuo 1875 m.

Tumo *Tėvynės sarge* (1900) pateiktomis žiniomis apie Valančiaus kūrinis tiesiogiai pasinaudojo Antanas Alekna (1872–1930) *Draugijoje* (1920), vėliau perkėlęs į knygą *Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius* (1922), perrašydamas visiškai identišką informaciją apie *Kantičkas* ir jose esančias giesmes apie šv. apaštalus: „34. Kanticzka, jo pertaisyta, kame buvo jo Giesmes apie šv. Apasztalus“⁴⁰. Galima manyti, kad Alekna greičiausiai nežinojo,

³⁷ [Motiejus Valančius], ŽIWATAJ | SZWĘTUJU | TU Kuriu wardajs žemajczzej už wis | gieb wadinties. | EJŁU ABECIEŁAS SURASZITI | ir iszspausti. | WILNIUJ | Kasztu ir SPAUSTUWIEJE JOZAPA ZAWADZKIA | 1858.

³⁸ [Motiejus Valančius], Giwenimaj | Szwentuju Diewa. | Tilzej | pas Albreghs ir Comp. | 1868.

³⁹ [Motiejus Valančius], *Ziwataj Szwentuju. Knigialas II^o*, [nuorašas], 1864, in: LLTIB RS, f. 1, b. 674, 159 p.; [Motiejus Valančius], *[Darbai šventųjų]*, [1874–1875], in: LLTIB RS, f. 1, b. 666, 567 p. Plačiau apie tai žr. Mikas Vaicekauskas, *Motiejaus Valančiaus užrašų ir atsiminimų rankraščiai Lietuvių mokslo draugijoje*, p. 26, 84, 87–88; Mikas Vaicekauskas, „Nežinoma Motiejaus Valančiaus hagiografija: *Žyvatų šventųjų* antroji dalis (1864) ir *Darbai šventųjų* (1874–1875)“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2011, Nr. 5, p. 317–327; Mikas Vaicekauskas, „Motiejaus Valančiaus *Žyvatų šventųjų* antroje dalyje (1864) surašytas palaimintojo Juozapato gyvenimas“, in: *Dangiškieji globėjai, žemiškieji mecenatai: Straipsnių rinkinys, sudarytoja Jolita Liškevičienė*, (ser. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Nr. 60), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011, p. 149–168.

⁴⁰ Antanas Alekna, „Valančius kaip rašytojas ir lietuviškos raštijos palaikytojas. (Iš raštų Žemaičių vyskupo archivo)“, *Draugija*, 1920, Nr. 5–6 (113–114), gegužės ir birželio mėn., p. 202; Antanas Alekna, *Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius*, Klaipėda: Lituania,

jog minėdamas giesmes apie šv. apaštalus Tumas turėjo galvoje rankraštinių giesmių apie šventuosius rinkinį. Dar kartą tą patį be jokių komentarų pakartojo Grigas Valančius knygoje *Žemaičių Didysis*⁴¹.

Praktiškai paskutinę informaciją apie rankraštinių giesmių rinkinį pateikė Tumas. Valančiaus 100-ojo jubiliejaus proga mėgintą organizuoti raštų leidimą Tumas prisiminė 1925 m. paskelbtame straipsnyje „M. Valančiaus – rašytojo bruožai“. Čia jis pakartojo, kaip 1900 m. buvo siūlęs išleisti dešimt vyskupo raštų tomų, „[b]et laikai buvo tam nepatogūs, ir mano sumanyto vaisiai buvo labai menki“⁴², ir tebuvo išleistos tik kelios Valančiaus knygos. Tačiau dabar – 1925 m., – rengiantis minėti 50-ąsias vyskupo mirties metines, Tumas rašė, kad bus parengta daugiau Valančiaus veikalų – ir beletristinių, ir hagiografinių, ir istorinių, ir politinių brošiūrų. Taip pat jis akcentavo, kad verta būtų surinkti į vieną knygą ir Valančiaus „mažmožius“, tarp kurių paminėjo ir *Giesmes apie s. Apaštalus*⁴³, greičiausiai turėdamas galvoje ne giesmių skyrių iš *Kantičkų* ar giesmes apie šventuosius iš *Palanogos Juzės*, o rankraštinių giesmių rinkinį, kurio tokį pat pavadinimą (*Giesmės apie s. Apasztalus*) ir tikslią apimtį (50 p.) buvo nurodęs dar 1900 m. raštų projekte⁴⁴.

Valančiaus giesmės apie šv. apaštalus (šventuosius) dar buvo paminėtos Mykolo Biržiškos, antrajame *Mūsų raštų istorijos* leidime aptariant Valančiaus

Šv. Kazimiero Draugija, 1922, p. 176; kartota: Antanas Alekna, *Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius*, Antras leidimas su Vinco Trumpos įvadu ir dokumentų priedais, Čikaga: Lituanistikos institutas, 1975, p. 176; Antanas Alekna, „Valančius kaip rašytojas ir lietuviškos raštijos palaikytojas“, in: *Motiejus Valančius iš arti ir iš tolo*: Straipsnių rinkinys, sudarė Juozas Jasaitis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 76.

⁴¹ Grigas Valančius, *op. cit.*, p. 365.

⁴² Juozas Tumas, „M. Valančiaus – rašytojo bruožai“, *Lietuvis: Visuomenės, politikos ir literatūros savaitinis laikraštis*, Kaunas, 1925-05-29, Nr. 21, p. 2, sk. „Paminėjimai“; kartota: [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Paminėjimai“, in: *Vaižgantas, Raštai*, t. 14, 2002, p. 539 (paskelbta „Paaiškinimuose“).

⁴³ Juozas Tumas, *op. cit.*, p. 3; [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Paminėjimai“, p. 540; šis skyrelis buvo praleistas visą tekstą kartojant: [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Doc. J. Tumo pastabos apie patį rašytoją“, in: *Motiejus Valančius, Pastabos pačiam sau*, 1929, p. 148–158; [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Doc. J. Tumo pastabos apie patį rašytoją“, in: *Motiejus Valančius, Pastabos pačiam sau*, 1996, p. 185–197.

⁴⁴ [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Projektas Jubiliejinio (1801–1901) perspausdinimo visų Vyskupo Motiejaus Valancziaus veikalų“, p. 29; kartota: [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Senasis projektas Jubiliejinio (1801/1901) atspausdinimo visų v. V. raštų“, 1929, p. 164; [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Senasis projektas jubiliejinio (1801/1901) atspausdinimo visų v. Valančiaus raštų“, 1996, p. 206; [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Senasis projektas Jubiliejinio (1801/1901) atspausdinimo visų v. V. raštų“, 2002, p. 459.

kūrybą: „[...] jo „giesmės apie apaštalus“ jo paties ištaisytose Kantičkų knygoje, [...]“⁴⁵. Čia Biržiškos buvo pasinaudota arba Tumo (1900), arba Alekšos (1920, 1922) informacija.

1929 m. Tumas parengė ir išleido Valančiaus *Pastabas pačiam sau*, kuriose sudėjo visą savo anksčiau *Tėvynės sarge*, *Žinyčioje* ir *Dirvoje-Žinyne* 1899–1903 m. versta ir skelbtą medžiagą iš Valančiaus lenkiškų užrašų ir atsiminimų rankraščių⁴⁶ bei papildė savo tekstais ir komentarais. Šioje publikacijoje jokių naujų duomenų apie rankraštinių Valančiaus giesmių rinkinį paskelbta nebuvo, „Literatūros žinių“ prieraše „Doc. J. Tumo pastabos“ pakartota 1900 m. *Tėvynės sargo* Nr. 2–3 informacija:

7. Kantička, jo pertaisyta, kur įdėta jo paties sumetruotos „Giesmės apie š. Apaštalus“. („Poezijų“ v. Valančius neįsirašė į savo veikalus, gal kad pats nusimanė jas menkas esant).⁴⁷

Informacija apie rankraštį. Valančiaus rankraštinis giesmių rinkinys iki šiol nebuvo tirtas ir aprašytas. Taip pat apie rankraštį konkrečios informacijos nebuvo skelbta, išskyrus pirmąjį paminėjimą⁴⁸. Tumas, Valančiaus rankraščius perduodamas LMD ir sudarydamas perduodamųjų sąrašą, praktiškai šio rankraščio atskirai neišskyrė, o tik nurodė kaip penkias Valančiaus giesmes⁴⁹. Apie tai buvo informuota ir spaudoje, tačiau čia rankraščiai nebuvo detalizuoti ir jų pavadinimai neskelbti⁵⁰.

Rankraščio aprašas. Rankraštis saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyriuje (LLTIB RS). Rankraštis ap-

⁴⁵ [Mykolas Biržiška], M. Biržiškos, *Mūsų raštų istorija*, II leidimas, su 37 paveikslais, I dalis: *Ligi 1864 m.*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, Valskybės spaustuvė, 1925, p. 97.

⁴⁶ *Tėvynės sargas*, Tilžė, 1899, Nr. 10, p. 52–54; Nr. 11, p. 7–13; Nr. 12, p. 8–12, 18–24; 1900, Nr. 1, p. 27–36; Nr. 2–3, p. 15, 19–24, 25–30; Nr. 4–5, p. 14–18, 20–23, 61–63; Nr. 6–7, p. 15–22; Nr. 8, p. 19–25; Nr. 10–11, p. 39–44; Nr. 12, p. 31–40; 1901, Nr. 1B, p. 28–35; 1902, Nr. 1B, p. 46–54; Nr. 13, p. 48; 1903, Nr. 1, p. 107–115; *Žinyčia*, Tilžė, 1900, Nr. 1, p. 23–33; Nr. 2, p. 32–51; 1901, Nr. 3, p. 1–7, 25–28, 94–96; *Dirva-Žinynas*, Shenandoah, 1903, sausis, p. 115–116.

⁴⁷ [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Doc. J. Tumo pastabos“, 1929, p. 128; kartota: [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Doc. J. Tumo pastabos“, 1996, p. 159; [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Doc. J. Tumo pastabos“, 2002, p. 419.

⁴⁸ Mikas Vaicekauskas, *Motiejaus Valančiaus užrašų ir atsiminimų rankraščiai Lietuvių mokslo draugijoje*, p. 85–86.

⁴⁹ [Juozas Tumas-Vaižgantas-Vaižgantas], Sąrašas knygų ir rankraščių J. Tumo-Vaižganto dovanotų Lietuvių Mokslo Draugijai, I. [14r]; skelbta: Mikas Vaicekauskas, *op. cit.*, p. 84.

⁵⁰ „Iš Lietuvių Mokslo Draugijos“, *Vilniaus žinios*, p. 1; ta pati informacija: „Iš Lietuvių Mokslo Draugijos“, *Viltis*, p. 3.

lenktas Lietuvos TSR Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriaus popieriniu aplanku. Signatūra – F1–672. LLTIB RS aplanke yra tokie įrašai: (*Rankraščių fondo pavadinimas*) – „Valančius M.“; (*Kalba*) – „liet.“; (*Lapų skaičius*) – „64“; (*Formatas*) – „įvairus“; *Ypatybės* – „org. 42 psl., nuorašo 22 lp.“; *AUTORIUS* – „Valančius M.“; *Pavadinimas* – „1). 5 giesmės, nuorašas neišaiškinto asmens; 2). patarles žemaičių“. Grafose (*Tvarkytojo parašas ir data*) ir *Pastabos* jokių įrašų nėra. Grafoje *Patiekta skaityti: (Skaitytojo pavardė, vardas ir data)* iki 2009 m. rugsėjo 15 d. („M. Vaicekuskas 2009-09-15 peržiūrėta“) taip pat įrašų nebūta, tad spėtina, kad šios bylos rankraščiai, be juos aprašiusių LLTIB darbuotojų, niekieno nebuvo skaityti.

Byloje yra du rankraščių pluoštai: 5 giesmių rinkinys ir patarlių rinkinys *Patarlės žemaičių*. Tumui rankraščius perduodant LMD (1908-10-05), perdavimo sąrašė jie buvo įrašyti atskirai: „3. 5 giesmės (išsp. Kantičkoje ir skyriumi)“ ir „6. Priežodžiai (išsp.)“⁵¹. Šiuo metu jiems suteikta viena signatūra. Taip buvo padaryta, matyt, rankraščius tvarkant ir aprašinėjant LLTIB. Tai patvirtina ir abiejuose rankraščiuose esantys įrašyti skirtingi inventoriniai numeriai: giesmių rinkinys – „In. R-672“ (p. 1; įrašas paprastu pieštuku, LLTIB inventorinis numeris giesmių rinkiniui ir *Patarlėms žemaičių*⁵²), patarlių rinkinys – „N^o 696“ (p. 1; įrašas juodu rašalu, LMD inventorinis numeris *Patarlėms žemaičių*⁵³). Toliau bus aprašomas tik giesmių rinkinio rankraštis.

Po rankraštyno aplanke pats rankraštis dar yra įdėtas į buvusį perlenktą, dabar per lenkimo liniją perplyšusį apdriskusiais kraštais gelsvo popieriaus lapą (34,2 x 21,2), ant kurio, vietoje rankraščio antraštinio puslapio, Tumo ranka užrašyta:

Giesmes.

- 1) Apie s. Joną Kriksz
- 2) Apie s. Povilą
- 3) Apie s. Bened.
- 4) Apie s. Baltram.⁵⁴

⁵¹ [Juozas Tumas-Vaižgantas], *op. cit.*, l. [14r]; plačiau apie Valančiaus rankraščių perdavimą LMD žr. Mikas Vaicekuskas, *op. cit.*, p. 26, 83–89.

⁵² LTSR Mokslų Akademija, LIETUVIŲ LITERATŪROS INSTITUTAS, *I-moji RANKRAŠČIŲ ĮRAŠYMO KNYGA*, F 1, sudarė Ona Miciūtė, 1946, in: LLTIB RS, p. 79.

⁵³ [Lietuvių mokslo draugija], *Catalogus*, [Nr.] 10: *Rankraščių sąrašai*, [1909–1912], in: LLTIB RS, f. 22, b. 1014, p. [22].

⁵⁴ 1–5 eil. rašyta mėlynu pieštuku.

5 — Agotą⁵⁵
 Vyskupo Valan-
 čiaus autografas
 Dno Gruzdzio dovana⁵⁶

Kitoje šio lapo pusėje viršutinėje dalyje dešinėje pusėje priklijuotas Tumo ekslibris su įrašais „Ora et labora Unitis viribus“ ir „Kun. Juozapo Tumo“. Rankraštis neįrištas, neturi viršelių ir antraštinio puslapio. Juos atstoja bibliotekos aplankas ir lapas su Tumo užrašu.

Rankraštis yra sąsiuvinio (*in quarto*) formato, jį sudaro 5 atskiri lankai, sudaryti iš perlenktų per pusę lapų ir sudėtų vienas į kitą, kurio kiekviename yra po giesmę. Lankai skiriasi formatu ir puslapių skaičiumi. 1-asis lankas – „Giesmie Apej S. Joną Kriksztitoi“ (p. 1–8 [1–8]⁵⁷): formatas 22,4 x 18,4 cm, 8 puslapiai, 2 per pusę perlenkti lapai (36,8 x 22,4). 2-asis lankas – „Giesmie Apej Szwęntą Apasztolą Powiłą“ (p. 1–12 [9–20]): formatas 22,3 x 18,2 cm, 12 puslapių, 3 per pusę perlenkti lapai (36,4 x 22,3). 3-iasis lankas – „Giesmie apej Szwęntą Benediktą“ (p. 13–24 [21–32]): formatas 21,7/21,8 x 17,7/17,8 cm, 12 puslapių, 3 per pusę perlenkti lapai (35,4/35,6 x 21,7/21,8). 4-asis lankas – „Giesmie Apej Szwęntą Bałtramieju“ (p. 25–32 [33–40]): formatas 21,8 x 17,8 cm, 8 puslapiai, 2 per pusę perlenkti lapai (35,6 x 21,8), paskutinysis lanko puslapis p. 32 tuščias. 5-asis lankas – „Giesmie apej szwęntą Agatą“ (p. 33–{44}⁵⁸ [41–52]): formatas 21,5 x 17,5 cm, 12 puslapių, 3 per pusę perlenkti lapai (35 x 21,5), paskutiniai lanko puslapiai p. {43–44} [51–52] tušti. Iš viso rankraštį sudaro 26 lapai (13 per pusę perlenktų didelių (*in folio*) lapų), 52 puslapiai.

Rankraščio numeracija nėra vientisa. 1-asis lankas numeruotas paprastu pieštuku ne Valančiaus ranka nuo p. 1 [1] iki 8 [8]. 2-ojo lanko numeracija vėl prasideda nuo p. 1 [9] ir tęsiasi iki p. 12 [20]; numeruota Valančiaus ranka juodu rašalu. Toliau – 3-iasis, 4-asis ir 5-asis lankai – numeruoti ne Valančiaus ranka paprastu pieštuku, numeraciją tęsiant nuo 2-ojo lanko pabaigos. P. {43–44} [51–52] nenumeruoti. Numeracijos klaidų nėra.

Rankraščio lankų popierius skirtingas. 1, 2 ir 3-iojo lankų popierius gelsvas, rusvėjantis, 4 ir 5-ojo gelsvas, bet šviesesnis; 1 ir 5-ojo lankų popierius

⁵⁵ 6 eil. rašyta raudonu pieštuku.

⁵⁶ 7–9 eil. rašyta juodu rašalu.

⁵⁷ Čia ir toliau laužtiniuose skliaustuose nurodoma ištisinė sąlyginė rankraščio puslapių numeracija.

⁵⁸ Čia ir toliau riestiniuose skliaustuose nurodomi archyvine numeracija nenumeruoti rankraščio puslapiai.

minkštesnis ir šiurkštesnis, 2, 3 ir 4-ojo kietesnis ir slidesnis; 1, 2, 3 ir 4-ojo lankų popierius be vandenženklių ir kitų gamintojo ženklų, 5-ojo lanko popierius p. 33, 39 [41], [47] viršutiniame dešiniajame kampe turi reljefinius ženklus. Tai Kučkuriškių popieriaus fabriko, įsteigto 1824 m., reljefinis ženklas (2 x 1,6) su užrašu КУЧКУРИШКИ № 6⁵⁹. Ryškių popieriaus defektų nepastebėta; p. 1 [1] dešinėje pusėje 13 eil. pabaigoje įlieta nedidelė popieriaus šiukšlė, matyti ir p. 2 [2]; p. 5 [5] viršutiniame kairiajame kampe ruda popieriaus dėmė, matyti ir p. 6 [6]; p. 14 [22] dešinėje pusėje centre rudos dėmės, atsiradusios greičiausiai nuo kažin kokio skysčio, atsispaudusios ir p. 15 [23], persigėrusios ir į p. 13 [21] ir 16 [24]. 1-asis ir 2-asis lankai turi lenkimo per pusę žymes. Rankraščio būklė gera, išskyrus per pusę perplyšusį, antraštinį atstojantį lapą ir apdriskusį p. 7 [15] dešiniąją apatinį kampa.

Puslapio struktūra paprasta, teksto užrašas išdėstytas pagrindinėje, centrinėje puslapio zonoje. Pradedama rašyti nuo puslapio viršaus. Dešinėje puslapio pusėje paliekama ne itin plati (palyginti su rašysena) paraštė, kairėje pusėje paraštės praktiškai nėra, ją atstoja trumpesnės giesmių eilutės. Giesmės suskaidytos strofomis ne tarpais tarp jų (tokių iš viso nėra), o dažniausiai trečiųjų ir ketvirtųjų, ketvirtųjų bei penktųjų strofų eilučių atitraukimais. Rankraščio puslapį vidutiniškai sudaro maždaug vienodo dydžio ir pločio 19–20 eilučių, išskyrus p. 8 [8], kuriame paskutiniosios 6 giesmės eilutės kiek suspaustos bei sumažintos ir dešiniajame puslapio krašte vertikaliai įrašytos 7 eilutės, taip pat paskutiniai nepilni giesmių puslapiai p. 24 [32], 31 [39] ir 42 [50], kuriuose įrašyta po 6, 12 ir 9 eilutes.

Rankraščio autorystė priskiriama Valančiui palyginus giesmių rinkinio rašyseną su kitais jo rankraščiais. Rankraščio rašysena yra plati, aiški, daugiausia sietina su vėlyvaisiais Valančiaus rankraščiais (žr. poskyrį apie rankraščio datavimą).

Rankraštyje skaitymą apsunkinančių vietų nėra, išskyrus raidžių <I> ir <J>, <ǰ> ir <ǰ>, <ǰ> ir <ǰ> ir <z>, <ǰ> ir <z> vartoseną (žr. toliau). Taip pat esama labai nedaug taisyčių ir klaidų. Tai leistų manyti, kad rankraštis yra arba švarraštis, arba autorinis nuorašas. Švarraščio atveju (nesant juodraščių, kaip ir

⁵⁹ Plg., pavyzdžiui, Valančiaus rankraščio *BROMA Atidaritą ing wiecznafti par atminima paskutiniu dajktu (1874–1875)* aprašą: Mikas Vaicekauskas, „Paskutinė Valančiaus knyga“, in: *Istorijos rašymo horizontai*, sudarytojai ir redaktoriai Aušra Jurgutienė, Sigitas Narbutas, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 274.

su kitais vėlyvaisiais Valančiaus kūriniais) būtų tvirtinama hipotezė, kad Valančius daugelį savo kūrinių rašė spontaniškai⁶⁰, iš karto švarraštį, minimaliai koreguodamas rašymo procese. Autorinio nuorašo atveju reikia manyti egzistavus ir juodraštinis, pirminius giesmių tekstų variantus. Čia vertėtų prisiminti paties Valančiaus pastabą apie savo rankraščius, pasakytą kratos metu 1870 m. gruodžio 12 d., kad jis „[...] turįs įprotį naikinti ne tik laiškus, bet ir visus juodraščius, išskyrus „valdiškus popierius“, kuriuos laiką raštinėje“⁶¹.

Rankraščio tekstas rašytas juodu, 1-ajame lanku rusvėjančiu rašalu (tai gali priklausyti ir nuo skirtingos lankų popieriaus faktūros). Ryškių teksto ir rašymo defektų, trukdančių perskaityti tekstą, nėra. Esama keletu rašalo dėmių: p. 6 [6] dešinėje centre, mažos dėmės p. 22 [30] 2–3 eil. pabaigoje; rašalu suteptų vietų: p. 2 [10] 17 eil. 3ž „wajkus“, p. 28 [36] 19 eil. 2ž „buklus“, p. 36 [44] 6 eil. 4ž „iszmintinga“ (atsispaudę ir p. 37); rašalo brūkšnelių ir taškų, atsiradusių greičiausiai dėl plunksnos drėskimo ir rašalo taškymo: p. 3 [3] viršutiniame kairiajame kampe, p. 21 [29] 1–3 eil. pabaigoje, p. 22 [30], 23 [31], 31 [39] centre. Rankraščio tekste esantys Valančiaus taisymai fiksuojami publikacijoje.

Rankraštis aprašytas 2010-02-02 – 2011-04-12.

Giesmių autorystė. Giesmės priskiriamos Valančiui remiantis tuo, kad rankraštinis giesmių rinkinys yra Valančiaus autografas. Taip pat jas Valančiui, greičiausiai remdamasis autografo argumentu, priskyre ir Tumas. Šis faktas, manytina, abejonių kelti neturėtų, nes visiškai būtų neįsivaizduojama Valančių gyvenimo pabaigoje perrašinėjant ne savo tekstus.

Datavimas. Rankraštis yra nedatuotas. Pagal rašysenos stambumą ir platumą jis priskirtinas vėlyvajam Valančiaus kūrybos periodui. Taip leidžia manyti šio rankraščio rašysenos panašumas su vėlyvaisiais Valančiaus rankraščiais – *Pasakojimu Antano tretininko* (1872)⁶², *Mokslu Rymo katalikų* (1873)⁶³, *Pamiėtnik domowy* (1873)⁶⁴, *Darbais šventųjų* (1874–1875)⁶⁵, *Broma*

⁶⁰ Plg. Mikas Vaicekauskas, „Nežinoma Motiejaus Valančiaus hagiografija“, p. 326.

⁶¹ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 750.

⁶² [Motiejus Valančius], *Pasakoimas Antana Tretinika*, [1872], in: LLTIB RS, f. 1, b. 671, 252 p.

⁶³ [Motiejus Valančius], *[Mokslas Rima-Kataliku]*, [1873], in: LLTIB RS, f. 1, b. 665, 692 p.

⁶⁴ [Motiejus Valančius], Maciej Wołonczewski, *Pamiėtnik domowy*, Kowno, 1873, in: *Vilniaus universiteto bibliotėkos Rankraščių skyrius*, f. 1, b. D1053, 340 p.

⁶⁵ [Motiejus Valančius], *[Darbai šventųjų]*.

atidaryta ing wiečnastį (1874–1875)⁶⁶. Panašiai Valančiaus rašyseną komentavo Aldona Prašmantaitė, aptardama jo lenkiškuosius užrašų ir atsiminimų rankraščius⁶⁷.

Kitas momentas, galintis taip pat argumentuoti giesmių rinkinio datavimą vėlyvučiu laikotarpiu – apie 1873–1875 m., – tai Valančiaus giesmių apie šventuosius paskelbimas spaudiniuose. Kaip jau buvo minėta, viena giesmė iš rankraštinio rinkinio – „Giesmie Apej Szwęntą Apasztołą Powiłą“ (*Oj Diewi gieras, tikraj wisagalis*) – 1875 m. buvo išspausdinta Jono Zabermano (1815–1900) *Kantičkų* leidime, papildytame „Naujų giesmių“ skyriumi⁶⁸. Ankstesniuose *Kantičkų* leidimuose, ir ypač vėliausiame 1873 m. (ne Zabermano) leidime⁶⁹, giesmių iš rankraštinio rinkinio nerandame. Vadinasi, kalbamos giesmės turėjo būti parašytos po 1873 m. *Kantičkų* leidimo ir iki 1875 m. leidimo. Žinoma, negalima atmesti ir galimybės, kad šie giesmių tekstai galėjo būti užrašyti naudojantis ir anksčiau sukurtais tekstaais ar jų variantais. Tačiau žinant Valančiaus darbo pobūdį, spontaniškumą ar net kitų tekstų senesnių variantų nenaudojimą⁷⁰, tokią galimybę teigti reikėtų labai rezervuotai.

Atsižvelgiant į tai, kad kiekviena giesmė yra užrašyta atskirame lanke, kurių popierius ir užrašo rašalas skiriasi, galima manyti, kad jos rašytos skirtingu metu, bent jau ne „vienu prisėdimu“. Tokių dalykų nepastebima, pavyzdžiui, *Bromos atidarytos ing wiečnastį*⁷¹ ar *Darbų šventųjų*⁷² rankraščiuose.

Valančiaus giesmė apie šv. Roką. Daugiau duomenų apie Valančių kaip eiliuotoją pateikė Roma Bončkutė, straipsnyje „Dar kartą apie Simono Daukanto ir Motiejaus Valančiaus susitikimą“ (2002) išanalizavusi iki tol nežinotą

⁶⁶ [Motiejus Valančius], *BROMĄ Atidaritą ing wiecznafti par atminima paskutiniu dajktu, parafze Kunigas Mikołás Olszewfkiš Wilniuj Kafztu ir droku A. Dworca 1861, [1874–1875]*, in: *LLTIB RS*, f. 1, b. 4357, 583 p.

⁶⁷ Aldona Prašmantaitė, „Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus „Namų užrašai““, in: Motiejus Valančius, *Namų užrašai*, p. xxiv: „[...] į akis krintantis skirtumas tarp itin suspaustos, smulkios rašysenos chronologiniu požiūriu ankstesniuose užrašuose ir neretai iššęstos, kur kas stambesnės paskutiniais vyskupo gyvenimo metais [...]“.

⁶⁸ [Motiejus Valančius], *KANTYCZKAS*, 1862, [1875], p. 746–756.

⁶⁹ [Motiejus Valančius], *KANTYCZKAS | ARBA | KNINGA GIESMIU. | PAR | Moteju Wołonczewski | ZEMAJCZIU WISKUPA | parwejieta ir isznauje iszspausta. | WILNIUJ. | Kasztu ir spaustuwi Jozapa Zawadzka. | 1862, [Tilžė: Karlo Albregho ir ko spaustuvė, 1873].*

⁷⁰ Plg. apie *Darbų šventųjų* rankraštį (Mikas Vaicekauskas, *op. cit.*, p. 326).

⁷¹ [Motiejus Valančius], *BROMĄ Atidaritą ing wiecznafti*.

⁷² [Motiejus Valančius], *[Darbai šventųjų]*.

ir neaptartą rankraštinę Valančiaus giesmę apie šv. Roką (*Kajp reyķ artyma milety*)⁷³, išlikusią rankraščiu LLTIB RS tarp Simono Daukanto (1793–1864) palikimo⁷⁴. *Kantičkose* iki Valančiaus leidimo (1860) ir vėliau, jo redaguotoje, buvo spausdinamos dvi tos pačios šv. Rokui skirtos giesmės: „Giesmie apey szwenta Rocha izpažintoja, Cudauna Gruzdziun bažnicziou, yr Patrona sunkiun ligonu“ (*O! Diuwe dangaus žiames sutwertoji*) ir „Giesmie apey szwenta Rocha izpažintoja yr patrona wysokiun Ligonu“ (*Szwentas Rochay pagarbintas*)⁷⁵. Rankraštinė Valančiaus giesmė apie šv. Roką liko nespausdinta. Spėjama, kad ji galėjo būti skirta Daukanto *Maldoms katalikų* (1842), kurias 1847 m. Valančius redagavo. Valančius ne redagavo senąją giesmę apie šv. Roką, o sukūrė naują, sekdamas pirmąją *Kantičkų* giesmę⁷⁶.

Giesmės apie šv. Roką rankraštis neautorizuotas (kaip ir giesmių rinkinio apie šventuosius atveju), autorius nustatytas iš rašysenos. Pažymėtina, kad ji yra itin smulki, netgi primenanti Daukanto braižą, panašiai kaip ir Valančiaus darytų pataisymų Daukanto *Maldų katalikų* rankraštyje. Iš rankraščio matyti, kad tai yra juodraštis, tekstas daug taisytas⁷⁷. Pirmiausia tuo jis ir skiriasi nuo rankraštinio giesmių rinkinio. Taip pat skiriasi abiejų rankraščių rašysena: giesmės apie šv. Roką rankraštyje ji smulki, rinkinyje stambi, artima vėlyviesiems Valančiaus rankraščiams. Atsižvelgiant į popieriaus ženklus, tokio paties popieriaus egzistavimą Daukanto palikime, *Maldų katalikų* ir jų redagavimo datavimą, giesmės apie šv. Roką rankraštis datuojamas nuo 1845 iki 1847 m.⁷⁸

Taigi iš viso to matyti, kad dar gerokai iki *Kantičkų* redagavimo ir rengimo Valančius jau buvo ėmėsis himnografinės kūrybos. Deja, daugiau neturime jokių kitų (nebent iki galo neišspręstą *Palangos Juzės* giesmių apie šventuosius atvejį) patvirtintų duomenų apie tai, kad iki *Kantičkų* 1875 m. laidos jis būtų kūręs giesmes.

Valančiaus giesmės apie šventuosius apysakoje *Palangos Juzė* (1869).
Dar viena Valančiaus giesmių grupė apie šventuosius⁷⁹ – šv. Lauryną (*Kad*

⁷³ [Motiejus Valančius], *Giešmie Ape S. Roka*, in: LLTIB RS, f. 1, SD 170, 4 l.

⁷⁴ Roma Bončkutė, „Dar kartą apie Simono Daukanto ir Motiejaus Valančiaus susitikimą“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2002, t. XX, p. 21–38.

⁷⁵ Pvz., [Motiejus Valančius], KANTYČZKAS, 1862, p. 419–430, 430–432.

⁷⁶ Roma Bončkutė, *op. cit.*, p. 23, 30.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 22, 35–38.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 30–32.

⁷⁹ Kol neįrodyta kitaip, manome, kad *Palangos Juzėje* spausdintas giesmes apie šventuosius sukūrė Valančius.

kataliku; wiera p[ł]atinosi), šv. Morkų (*Dziaukieties žmones, dziaukieties Szatej-kiej*), šv. Matą (*Par Szwentusius i dangu, siunskiem ma[ł]das sawa*), šv. Motiejų (*Kristus ant žiames budamas*), šv. Martynijoną (*Paczioj dar pradzioj, musu ti-kieima*) ir šv. Petronėlę (*Aukszinkiem padorę mergielę*) – buvo išspausdinta *Palangos Juzės* 1878 m. (ketvirtajame)⁸⁰ leidime⁸¹. Pirmajame (1869; egzempliorius nežinomas)⁸² ir antrajame (1873)⁸³ leidime šios giesmės dar nebuvo spausdintos. Tad galima manyti, kad ir šios grupės giesmės buvo parašytos po 1873 m. *Palangos Juzės* leidimo. Dar atkreiptinas dėmesys, kad trečiasis, kaip ir antrasis, – 1874 m. – leidimas (egzempliorius nežinomas)⁸⁴ buvo išleistas Valančiaus knygų leidėjo Zabermano⁸⁵. Tad šioje vietoje būtų galima kelti prielaidą, taip pat atsižvelgiant ir į 1875 m. *Kantičků* leidimą, kad *Palangos Juzė* giesmėmis apie šventuosius galėjo būti papildyta jau ir trečiajame – 1874 m. leidime, išleistame Zabermano.

Remiantis šia prielaida, reikėtų epizodiškai paliesti ir *Palangos Juzės* giesmių apie šventuosius autorystę. Toks klausimas buvo iškeltas Vytauto Vanago. Jis Valančiaus autoryste abejojo ir *Raštuose* (1972) komentavo taip: „[k]etvirtojo, 1878 m. leidimo „Palangos Juzės“ tekstas nežinia kieno buvo

⁸⁰ [Motiejus Valančius], PAŁANGOS JUZE. | Wilniuje. | Kasztu ir spaustuwi Jozapas Zawadzki. | 1863, [Tilžė: Juliuso Reylenderio ir sūnaus spaustuvė, 1878].

⁸¹ Taip teigiama bibliografų ir literatūros istorikų: *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 2: 1862–1904, kn. 2: R–Ž. *Vaizduojamasis menas, afišos, gaidos, žemėlapiai*, atsakingasis redaktorius Algimantas Lukošius, sudarytojai Eleonora Binkytė, Dalia Gargasaitė, Genovaitė Juodpalytė, Domas Kaunas, Nijolė Kišūnienė, Regina Pugžlienė, Aurelija Rabačiauskaitė, Albertas Ruzgas, Juozas Tumelis, Antanas Ulpis, Meilutė Zulo-nienė, Vilnius: Mintis, Lietuvos TSR valstybinis leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komitetas, Lietuvos TSR Knygų rūmai, 1988, p. 258; Vytautas Vanagas, „Teksto komentarai“, in: Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 1, 1972, p. 549: „Ketvirtojo, 1878 m. leidimo „Palangos Juzės“ tekstas nežinia kieno buvo papildytas šešiomis religinėmis giesmėmis [...]“; Vytautas Vanagas, „Bibliografiniai duomenys ir tekstų komentarai“, in: Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 1: *Vaikų knygelė. Paaugusių žmonių knygelė. Palangos Juzė. Pasakojimas Antano tretininko. Bičiuliai. Budrys ir jo priepuoliai. Dievobaimingas vaikiukas. Patarlės žemaičių*, parengė Vytautas Vanagas, tekstus redagavo Birutė Vanagienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 810–811.

⁸² *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 2, kn. 2, p. 257.

⁸³ [Motiejus Valančius], PAŁANGOS JUZE. | Wilniuje. | Kasztu ir spaustuwi Juzupa Zawadzki. | 1863, [Tilžė: Jono Zabermano lėšos, Juliuso Reylenderio ir sūnaus spaustuvė, 1873].

⁸⁴ [Tilžė: Jono Zabermano lėšos, Juliuso Reylenderio ir sūnaus spaustuvė, 1874]; *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 2, kn. 2, p. 258.

⁸⁵ Aurelija Rabačiauskaitė, „M. Valančiaus talkininkas“, *Literatūra*, 1978, Nr. 20 (1), p. 75–77.

papildytas šešiomis religinėmis giesmėmis⁸⁶. Vėliau Valančiaus veiklą religinės muzikinės kultūros kontekste tyrė Živilė Stonytė⁸⁷. Ji daugiausia dėmesio skyrė *Palangos Juzėje* spausdintoms giesmėms apie šventuosius. Buvo pabrėžtos kai kurių giesmių atsiradimo priežastys –

[...] Juzė dažniausiai kuria giesmes šventajam, kurio titulo bažnyčia yra toje vietovėje. Taip buvo sukurtos giesmės šv. Laurynui ir šv. Matui. Tai patvirtina vieną iš giesmių atsiradimo priežasčių – statant naujas bažnyčias, plečiantis šventųjų garbinimui, reikėjo ir tam tikrų tikėjimą stiprinančių bei šventųjų kultą palaikančių priemonių.⁸⁸

Pritarta nuomonei, kad šias giesmes apie šventuosius sukūrė Valančius, tačiau nenurodyta kuo remiamasi. Nurodyta, kad giesmės apie šv. Matą ir šv. Motiejų „[...] įėjo į vėliau jo sudarytuosius giesmynus, į „Kantičkų, arba Kningos giesmių“ (Karaliaučius, 1878?) leidimo pridėtąjį „Naujų giesmių“ skyrelį“⁸⁹. Reikia pažymėti, kad skyrius buvo pridėtas 1875 m. leidime, tačiau šis leidimas palyginti neseniai surastas ir nebuvo fiksuotas bibliografijose; palyginus šias giesmes *Palangos Juzėje*⁹⁰ ir *Kantičkose*⁹¹, nustatyta, kad tai ne tos pačios, o skirtingos giesmės.

Vanagas antrųjų Valančiaus *Raštų* (2001) komentaruose patvirtino, kad giesmės iš *Palangos Juzės* į lietuviškų giesmių repertuarą nepateko ir *Kantičkose* spausdintos nebuvo. Kalbėdamas apie jų autorystę jis teigė, kad „[...] vienu pretendentu į ją galėtų būti ir M. Valančius [...]“, o

[...] prielaida, jog čia įdėtos religinės giesmės galėtų būti jo kūryba, nėra neįmanoma. Nuo pat savo vyskupavimo pradžios M. Valančius nuolat rūpinosi lietuvišku katalikų giesmynu, buvo jo redaktorius bei modernintojas,

⁸⁶ Vytautas Vanagas, „Teksto komentarai“, p. 549.

⁸⁷ Živilė Stonytė, „Motiejus Valančius ir bažnytinė muzika“, *Literatūra ir menas*, 1993-01-23, Nr. 4 (2407), p. 12; Živilė Stonytė, „Kantičkų pėdsakai: Vyskupo Motiejaus Valančiaus indėlis į lietuviškąjį giedojimą“, *Dienovidis*, Nr. 3 (481), p. 48–50; Živilė Stonytė, „Vyskupas Motiejus Valančius – religinės muzikinės kultūros puoselėtojas“, *Menotyra*, 1998, Nr. 4, p. 53–60.

⁸⁸ Živilė Stonytė, „Vyskupas Motiejus Valančius – religinės muzikinės kultūros puoselėtojas“, p. 55.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ [Motiejus Valančius], PAŁANGOS JUZE, [1878]: „Giesmie azej S. Mateusza Apasztoła“ (*Par Szwoęntusius i dangiu, siunskiem maldas sawa*, p. 55–56), „Giesmie azej Szwoęntą Motieju Apasztołą“ (*Kristus ant žiames budamas*, p. 80–81).

⁹¹ [Motiejus Valančius], KANTYCZKAS, 1862, [1875]: „Ape S. Mateusza Apasztoła“ (*Jezau giariusis kursaj isz auksztibes*, p. 724–727), „Ape S. Motieju Apasztoła“ (*Dieuwe gierausis, Tiewe wisagalis*, p. 727–730).

ir visiškai natūralu, kad galėjo ne vien gerinti kitų giesmes, bet ir pats jų sueiliuoti.⁹²

Taip atsargiai teigta dėl to, kad neturėta tvirtų Valančiaus himnografinę kūrybą patvirtinančių duomenų, tik įvairaus pobūdžio istoriografinę informaciją. Panašiai ši problema komentuota ir Tumo-Vaižganto *Raštų* t. 14 (2002), kuriame paskelbtos jo parengtos Valančiaus *Pastabos pačiam sau*: „Galimas daiktas, jo giesmių yra paties redaguotose „Kantičkose“ ir jam priklauso hagiografiniai eilavimai (tarp jų ir apie apaštalus), įdėti į „Palangos Juzės“ 1878 m. leidimą“⁹³. Agnė Zemkajutė, rašydama apie Valančiaus rūpinimąsi giedojimu bažnyčiose ir lietuviškomis giesmėmis, straipsnyje „Dėl liaudies giedojimo Žemaitijos bažnyčiose per Mišias: Juozapo Noreikos 1854 metų laiškas Motiejui Valančiui“ (2009) pristatė giedojimo tradiciją, atsiskleidžiančią *Palangos Juzėje*, tačiau čia skelbtų giesmių autorystės klausimo nekėlė, jas įvardijo kaip vyskupo aprobuotus tekstus⁹⁴.

Jei priimtume spėjimą, kad giesmės apie šventuosius *Palangos Juzėje* galėjo būti išspausdintos dar jos autoriui esant gyvam ir to paties leidėjo, kuriam leidžiant *Kantičkas* jos buvo papildytos „Naujų giesmių“ skyriumi su Valančiaus giesme apie šv. Povilą (Paulių), tai dar remdamiesi Valančiaus autorystės rankraštinio giesmių rinkinio egzistavimu, faktu, kad viena šio rinkinio giesmė buvo spausdinama *Kantičkose* nuo 1875 m., galėtume turėti daugiau argumentų *Palangos Juzės* giesmes apie šventuosius priskirdami Valančiui. O tuo tarpu svarstyti *Kantičką* „Naujų giesmių“ skyriuje esančių kitų giesmių priskyrimą Valančiui, kaip, pavyzdžiui, giesmės apie šv. Povilą (Paulių), kol kas yra sudėtinga, nes stokojama archyvinių duomenų ar kitų patvirtinančių argumentų.

Šalutinė tema: Antanas Baranauskas ir giesmės apie šventuosius. Tariant Motiejaus Valančiaus rankraštinių giesmių rinkinį, LLTIB RS buvo pastebėtos kelios rankraštinės giesmės, skirtos šv. Benediktui, šv. Agotai ir šv. Anastazijai, susietos su vysk. Antanu Baranausku ir esančios jo rankraščių rinkinyje. Tai trijų giesmių apie šiuos šventuosius – „Gesme ape Szwin-tu Benedyktu“ (*Iezau mielausis unt Križiaus numiris*), „Gesme ape S. Agotu“

⁹² Vytautas Vanagas, „Bibliografiniai duomenys ir tekstų komentarai“, p. 810–811.

⁹³ [Laima Arnatkevičiūtė, Ilona Čiužauskaitė], „Paaiškinimai“, in: Vaižgantas, *Raštai*, t. 14, 2002, p. 490.

⁹⁴ Agnė Zemkajutė, „Dėl liaudies giedojimo Žemaitijos bažnyčiose per Mišias: Juozapo Noreikos 1854 metų laiškas Motiejui Valančiui“, *Archivum Lithuanicum*, 2009, t. 11, p. 366.

(*Diewe dungaus Sutwertojau*), „Gesme ape S. Anastaziju“ (*Diewe geriausias musu Sutwertoi*) – Antano Pavilionio (1847–1918) nuorašas⁹⁵ ir atskiras tos pačios giesmės apie šv. Anastaziją „Giesmie apie Sz. Anastaziju“ (*Diewie gieriauses musu Sutwertoi*) nuorašas, atliktas greičiausiai Jono Baranausko (1828–1904)⁹⁶. Rankraštyno formuliaruose šios giesmės buvo priskirtos Baranauskui, tačiau vėliau Baranausko kūrybos tyrinėtojos Reginos Mikšytės (1923–2000) informacija rankraščių formuliaruose buvo papildyta, kad pirmasis rankraštis esąs Pavilionio nuorašas ir kad „[š]ių giesmių autorius nėra Baranauskas“⁹⁷, o antrajame Baranausko pavardė užbraukta pieštuku ir prirašyta, jog autorius „nežinomas. XIX a. pr.“⁹⁸ (nors pagal rašybą turėtų būti priskirta XIX a. pabaigai). Taip pat pastarajame rankraštyje yra Jono Basanavičiaus (1851–1927) įrašas apie rankraščio gavimą: „Gauta iš J[ono] Baranauskio | Anykščiuose | Basanav[ičius]“⁹⁹.

Šios giesmės apie šventuosius nebuvo įtrauktos nei į Baranausko seuosius¹⁰⁰, nei į šiuolaikinius jo giesmių rinkinius¹⁰¹ ar *Raštus* (1995)¹⁰²; apskritai poezijai skirtame *Raštų* t. 1 šie rankraščiai nebuvo pristatyti, nebuvo komentuotas ir Baranausko autorytės atmetimo klausimas. Adomas Jakštas *Vyskupo A. Baranausko dvasišku giesmių* (1909) „Prakalboje“ pažymėjo, kad Baranauskas „[p]arašęs [giesmes] siūždavo jas savo giminėms ar prieteliams, bet pats jomis maž tesirūpindavo, ir jų rinkinio nepaliko. Todėl

⁹⁵ [Antanas Baranauskas?], [Giesmės apie šv. Benediktą, šv. Agotą, šv. Anastaziją], [Antano Pavilionio nuorašas], in: *LLTIB RS*, f. 1, b. 544, [8] l.

⁹⁶ [Antanas Baranauskas?], [Giesmė apie šv. Anastaziją], [Jono Baranausko nuorašas?], in: *LLTIB RS*, f. 1, b. 549, [4] l.

⁹⁷ [Antanas Baranauskas?], [Giesmės apie šv. Benediktą, šv. Agotą, šv. Anastaziją]; įrašai pieštuku formuliare.

⁹⁸ [Antanas Baranauskas?], [Giesmė apie šv. Anastaziją]; įrašai pieštuku formuliare.

⁹⁹ *Ibid.*, l. [1]; įrašas juodu rašalu puslapio viršutinėje dalyje dešinėje.

¹⁰⁰ Žr., pvz., *Vyskupo A. Baranausko dvasiškos giesmės*, spaudon prirengė ir prakalbą pridėjo Adomas Jakštas, Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, Švento Kazimiero Draugijos išleidimas, 1909.

¹⁰¹ Žr. Antanas Baranauskas, *Artojų giesmės šventos*: Natos, harmonizavo, smuiko ir vargonų akompanimentus prirašė Vytautas Juozapaitis, Punksas: Aušra, 1995; Vyskupas Antanas Baranauskas, *Graudūs verksmai ir kitos giesmės*: Fotografuotinis leidinys [rankraščio faksimilė], [parengė Alfonsas Motuzas], Kaunas: Atmintis, 1998.

¹⁰² Antanas Baranauskas, *Raštai*, t. 1: *Poezija*, parengė Regina Mikšytė, Marius Daškus, komentarus parašė Regina Mikšytė, Bonifacas Stundžia, Marius Daškus, konsultavo Vytautas Vanagas, Virgijus Gasiliūnas, Vilnius: Baltos lankos, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995.

surankioti visos vysk. Baranausko giesmės šiandien gana sunku“. Sudarydamas šį rinkinį jis taip pat nurodė, kad

[...] giesmių rankraščių mums prisiuntė p. Rozalija Žukauskienė Anykščių par., Užuožerio kaimo. [...] Tame rankraštyje radome dvi giesmi: vieną „apie Jubilėušą“, kitą „apie Šv. Petrą Apaštalą“ – kuriedvi ir iš kalbos, ir iš rašymo būdo, visai neapanėsi į kitas mūsų dainiaus giesmes. Todėl jas iš šio rinkinio išmetėm, kaipo apokryfus, nes mūsų nuomone jos parašytos kieno kito, o ne vysk. Baranausko.¹⁰³

Tokios giesmės apie šv. Petrą egzistavimas ar jos priskyrimas/nepriiskyrimas Baranauskui jo *Raštų* t. 1 komentuotas nebuvo. Šiame tome iš viso buvo paskelbta tik viena Baranausko šventajam skirta giesmė – „Gėsmė apė szw. Mikołą isz naszparu (su atłaidais)“ (*Tewo szwėsybę amžiną*)¹⁰⁴; apie kitas šventiesiems skirtas jo sukurtas giesmes neminėta, tačiau akivaizdu, kad Baranauskui priskiriamų giesmių apie šventuosius klausimas turėjo būti svarstomas.

Giesmių apie šv. Benediktą, šv. Agotą ir šv. Anastaziją Baranausko autorystės patvirtinimas ar atmetimas, apskritai šių giesmių autorystės klausimas kol kas lieka atviras. Tačiau reikia pažymėti, kad Valančiaus rankraštinės giesmės apie šv. Benediktą ir šv. Agotą yra nesusijusios su Baranauskui priskirtomis giesmėmis apie šiuos šventuosius.

Kelios išvados. Valančiaus giesmės apie šventuosius iš rankraštinio rinkinio iki šiol, išskyrus vieną, spausdintos nebuvo. Spausdintoji giesmė buvo paskelbta po Valančiaus mirties, greičiausiai Jono Zabermano. Iš Juozo Tumo kilo informacija, kad Valančius giesmes apie šventuosius įdėjo į savo *Kantičkas*, nors to jam gyvam esant nebuvo padaryta, o ir vėlesnėse *Kantičkose* buvo spausdinta tik viena rankraštinio rinkinio giesmė. Taip pat galima labiau argumentuoti, kad *Palangos Juzėje* esančios giesmės apie šventuosius yra Valančiaus autorystės. *Kantičkų* „Naujų giesmių“ skyriuje, kur buvo įtraukta giesmė apie šv. Paulių, kitų giesmių apie šventuosius autorystė lieka nepatvirtinta/nežinoma; čia giesmės apie tuos pačius šventuosius iš rankraštinio rinkinio bei *Palangos Juzės* ir *Kantičkose* spausdintosios nesutampa.

Skelbtos ir neskelbtos rankraštinio rinkinio giesmės. Kalbant apie nežinomas Valančiaus giesmes, reikia padaryti išlygą, kad iš šių „nežinomų“

¹⁰³ Adomas Jakštas, „Prakalba“, in: *Vyskupo A. Baranausko dvasiškos giesmės*, p. 3–4.

¹⁰⁴ Antanas Baranauskas, *Raštai*, t. 1, p. 364, 365, 599.

giesmių iki šiol apskritai nežinomos buvo keturios giesmės – apie šv. Joną Krikštytoją, šv. Benediktą, šv. Baltramiejų ir šv. Agotą, o viena – apie šv. Povilą (Paulių) – buvo spausdinama *Kantičkose* nuo 1875 m., tačiau ji nebuvo priskirta Valančiui. Šios giesmės autorystę patvirtina rankraštinių giesmių rinkinys. Tad remiantis šiuo argumentu, *Kantičkose* spausdintoji giesmė apie šv. Povilą (Paulių) publikacijoje skelbiama kartu su kitomis keturiomis giesmėmis, taip išlaikant rankraštinio rinkinio visumą.

Teksto rengimo ir publikavimo principai. Publikuojamame tekste rankraščio rašyba, skyryba ir grafinis vaizdas perteikiamas adekvačiai (adekvačia kompiuterine grafika), išskyrus rankraščio p. 8 [8] dešinėje paraštyje vertikaliai įrašytas eilutes, netilpusias puslapio apačioje ir neįrašytas naujame puslapyje. Rankraščio teksto skaidymas eilutėmis nežymimas, išskyrus kėlimą į kitą puslapį. Eilučių atitraukimai pateikiami pagal šaltinį. Valančius neskyrė didžiųjų raidžių <I> ir <J> (spaudiniuose tai padarydavo spaustuvininkai) ir visą gyvenimą rašė vieną didžiąją raidę <I>¹⁰⁵; taip perteikiama ir publikacijoje. Nenuosekliai rašytos raidės <ž> ir <z>, <3> ir <z>; publikacijoje jos perteikiamos pagal parengėjo įskaitymą. Rankraščio tekste esantys Valančiaus taisyrai ir kiti žymėjimai fiksuojami publikacijos tekstologiniame aparate.

Tekstologinio aparato santrumpos ir žymėjimas: add (*additum*) – pridėta; cor (*corrigit*) – pataisyta; del (*delevit*) – išbraukta; fin (*finis*) – pabaiga; i e (*id est*) – tai yra, turi būti; ill (*illegibile*) – neįskaitoma; in d mg (*in dextera margine*) – dešinėje paraštyje; in ms (*in manuscriptum*) – rankraštyje; initium – pradžia; ins (*inserit*) – įterpta; lin (*linea*) – eilutė; lit (*litura*) – sutepta vieta; pro – taisyta iš, vietoj; s exc (*supra excusa*) – virš išbrauktos (vietos); scr (*scriptum*) – įrašyta, užrašyta; si (*signum*) – ženklas; sub lin not (*sub linea notatum*) – pabraukta; subter – žemiau; sup (*super*) – viršuje; ver (*verbum*) – žodis; vertic (*verticaliter*) – vertikaliai; || – puslapio pabaiga; // – eilutės ar teksto dalies perkėlimas šalia; [...] – išbraukta tekste; 「...」 – komentuojama teksto atkarpa. Nuorodos dedamos po komentuojamo žodžio ar teksto atkarpos, prieš žodį, kai komentuojama jo pradžia, arba toje vietoje, kuri komentuojama. Indeksas prieš komentuojamą raidę rodo jos eilės numerį žodyje. Sąlyginė rankraščio puslapių numeracija nurodoma laužtiniuose

¹⁰⁵ Giedrius Subačius, „XVIII–XIX amžiaus lietuviškų tekstų grafemos <I>, <J>“, *Archivum Lithuanicum*, 2003, t. 5, p. 242–243.

skliaustuose [...], taip pat šalia sąlyginės numeracijos laužtiniuose skliaustuose nurodoma ir archyvinė rankraščio puslapių numeracija kampiniuose skliaustuose <...>.

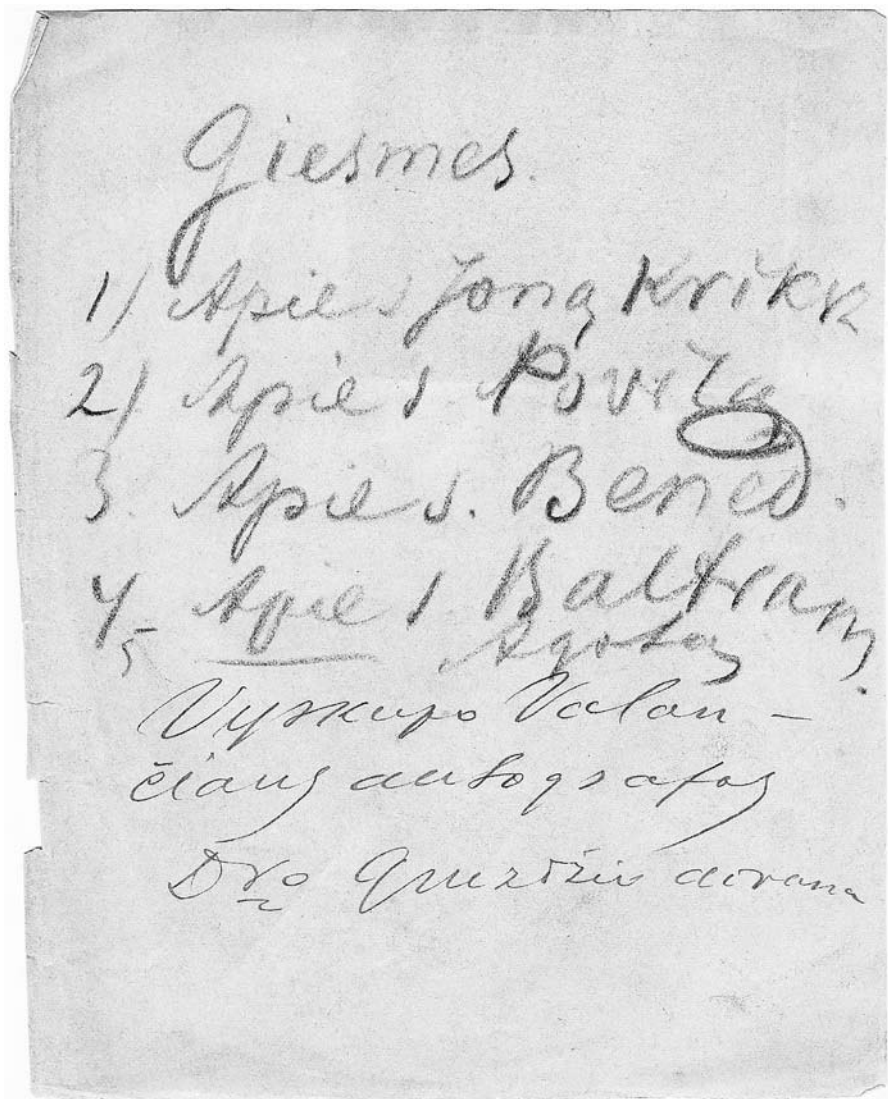
UNKNOWN MANUSCRIPT HYMNS ABOUT THE SAINTS BY MOTIEJUS
VALANČIUS (ST. JOHN THE BAPTIST, ST. PAUL THE APOSTLE, ST.
BENEDICT, ST. BARTHOLOMEW, ST. AGATHA)

Mikas Vaicekauskas

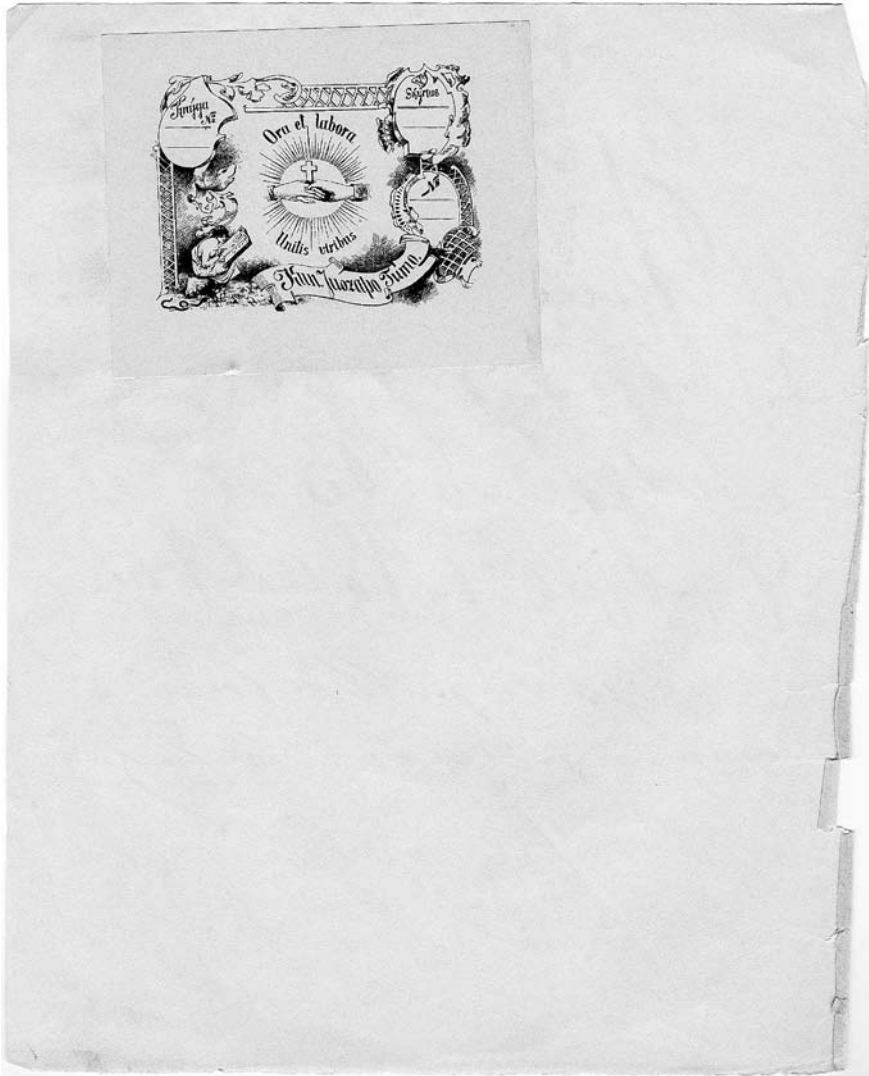
Summary

Hymnography also plays an important role in the creative activities of Samogitian Bishop Motiejus Valančius (1801–1875, bishop 1850–1875). From the middle of the 19th century the main Catholic hymnal *Kantičkos, arba Knyga giesmių* (*Hymns or Book of Hymns*) is closely tied with his name. Even though Valančius was not the author of this book, it began to be called and it is up to now still known as the *Kantičkos* of Valančius. Valančius issued a newly reorganized and reedited edition of the *Kantičkos* in 1860. An important addition to the *Kantičkos* made by Valančius was the adding of the “Naujų giesmių” (“New Hymns”) chapter, in which there are fourteen hymns about saints. The authors of these hymns about saints has not yet been determined, although there are assertions in the historiography of Lithuanian literature that Valančius had created the hymns about the holy apostles and the hymns about saints from the short story *Palangos Juzė* (*Joe from Palanga*) are also credited to him.

The discovered autograph of Valančius found in the manuscript department of the Lithuanian Literature and Folklore Institute on September 15, 2009 allows one to provide new data about his hymnographical legacy, to confirm the authorship of some printed hymns. It is a manuscript collection of five hymns about St. John the Baptist, St. Paul the Apostle, St. Benedict, St. Bartholomew, and St. Agatha, written in 1873–1875. Four hymns – about St. John the Baptist, St. Benedict, St. Bartholomew, and St. Agatha – are up to now not known hymns created by Valančius. The hymn about St. Paul was printed in the *Kantičkos* from 1875 in the “New Hymns” chapter, but its authorship up to now had not been confirmed. The article presents the manuscript, analyzes the authorship of the hymns, its connections with other hymns of Valančius; the history of the manuscript – its dating, information about the manuscript, owners of the manuscript, site of storage are investigated. An inventory of the manuscript – signature, format, binding, quires, pagination, paper, corrections are also provided. The article provides the texts of the hymns about saints found in the manuscript department.



1. Motiejaus Valančiaus rankraščinio giesmių rinkinio antraštinis lapas, užrašytas Juozo Tumo-Vaižganto (LLTIB RS, f. 1, b. 672)



2. Motiejaus Valančiaus rankraščinio giesmių rinkinio antraštinio lapo antra pusė su Juozo Tumo-Vaižganto ekslibriu (*LLTIB RS*, f. 1, b. 672)

Mm. R-642

Giesmė

Apie š. Joną Krikštytoją

Gajda kaip: Dupe mana garbink Dieva
 kada žmones kvietaus taikie
 Pranapaj szwenti apszaukie
 Tog pirm kvietaus ateima
 Diei pasaulės atpirkima
 Tur ateja pranokijas
 Mespiopiaus apskielbijas
 Kuri sirdis žmoniu tapitu
 Pasiinti kvieta mokitu.
 Itus sawa pranokijus
 Ir wijs paties apskielbijus
 Diewa iszrinka szwenta sone
 Isz aukpta dwardpta stona.
 To ticwas kabanopius
 Kad ateitu mespiopius
 Siema isz dienas matelawa
 Pakol apmij skima gawa.

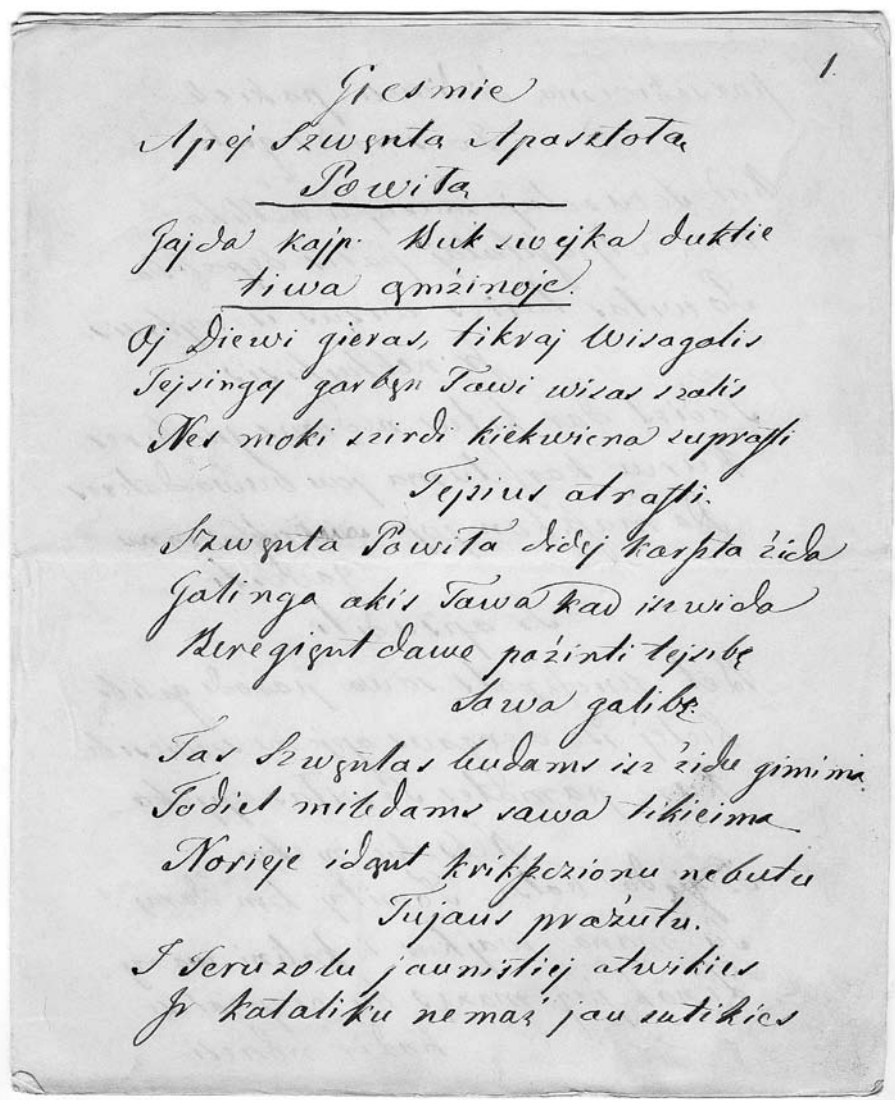
3. Motiejaus Valančiaus rankraštinės giesmės apie šv. Joną Krikštytoją pradžia (LTI B RS, f. 1, b. 672, p. 1)

8 Jonas tokijs kine gaves
 Pri Eroda' atkietaves
 Njzrkij karatu pabare
 Nziokij: zodejs anam tar
 Nlejasd' tawij griesziti
 Nwob' moteri' tajkiti
 Rejk ja Filipuj' alduoti
 Sau kitos moteri' jeszkti.
 Erodiene girdiedama
 O Eroda' miledama
 Njzrej ant Sona' szejka
 Nij zodej' anaj' nelika
 Todiel karatu' Eroda'
 Paktause' moteris' rodas
 Nzewguta' apkata' zewipa
 Dar' ikalini' ikista
 Nawa'lij' bankietawoj'znt
 Erodienej' stigawoj'znt
 Nubelis' gatwa' mekirta
 O Nzewguta' Sona' isewirta
 Kad' puztinij' klauu' minci
 Kristus' Sona' prizimines
 Tare' Sona' ina' szejn' lejn'is
 Ns' wirtus' szejn' dus' Seiles' mis'.
 Torkiaus' toks' Vaj' Diehs' wirtas
 Su' kuris' pasau' giras — (+)

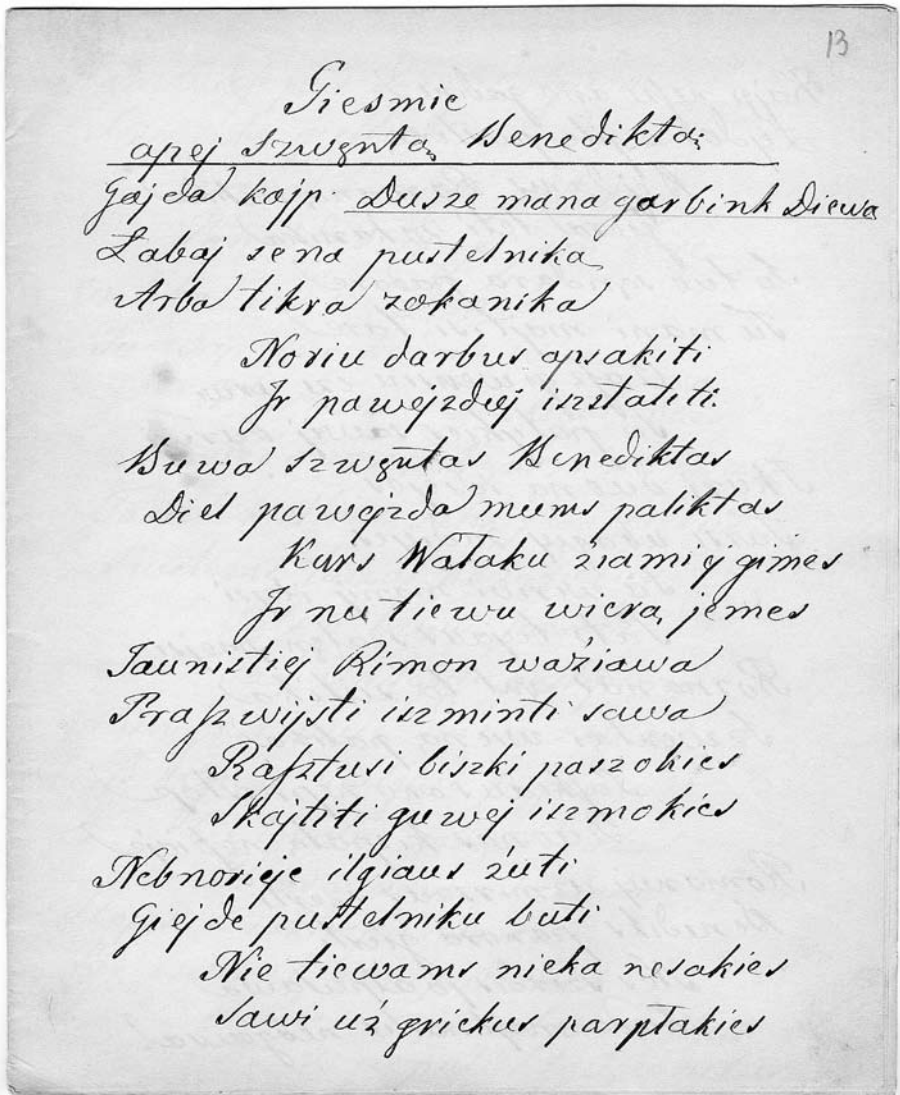
(+) Diej' uir' nos' pabys' tawes
 gabus' jurtuka' fuz' su' wirt
 O kops' gili' swaj' d'awia
 Njzru' paki' ngiawis' s'ewa
 Ns' pad' d'aw' is' s'ewa' m'k'

Njzrej' ci' pabara
 Njzrej' d'aw'

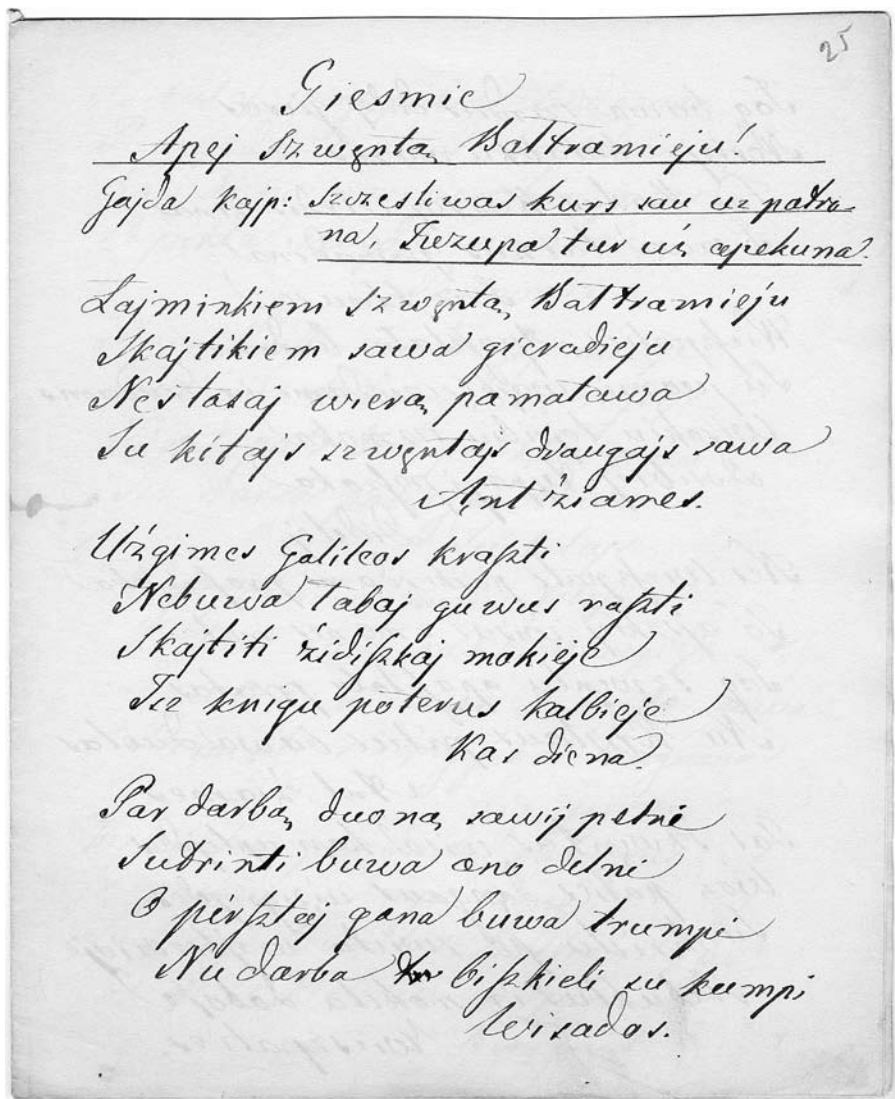
4. Motiejaus Valančiaus rankraštinės giesmės apie šv. Joną Krikštytoją pabaiga (LLTIB RS, f. 1, b. 672, p. 8)



5. Motiejaus Valančiaus rankraštinės giesmės apie šv. Paulių pradžia
 (LTI B RS, f. 1, b. 672, p. 1 [9])



6. Motiejaus Valančiaus rankraštinės giesmės apie šv. Benediktą pradžia
(LLTIB RS, f. 1, b. 672, p. 13 [21])



7. Motiejaus Valančiaus rankraštinės giesmės apie šv. Baltramiejų pradžia
 (LTI B RS, f. 1, b. 672, p. 25 [33])

39

Giesmė
apie Švęntą Agatą.
 Gajda kapp: Pulkiem ant kietu vėsi.

Tequt pasaulė gjeraj pamata
 Kapp dangū pelne švęnta Agata
 Kapp doraj džiū pikta raugojės
 Wiskon kientietė uš wiera ktojes.
 Jes tiewaj buwa didej trestingi
 Diewa mitentis ir ismintingi
 Kurij mergiok wieroj augina
 Ukliti Diewa tikraj pratina
 Švęnta Agata patioj jaunietioj
 Kad diej Diewij buti panistioj
 O jogiėj buwa padore wejda
 Todiel ber nelis jor ušigijda
 Kad kwincyanus galings waktina
 Š uš moteri imti kietina

8. Motiejaus Valančiaus rankraštinės giesmės apie šv. Agotą pradžia
 (LLTIB RS, f. 1, b. 672, p. 33 [41])

Publikacija

GIESMĖS APIE ŠV. JONĄ KRIKŠTYTOJĄ, ŠV. PAULIŲ,
ŠV. BENEDIKTĄ, ŠV. BALTRAMIEJŲ IR ŠV. AGOTĄ

MOTIEJUS VALANČIUS

ORIGINALAS: [Motiejus Valančius], [*Giesmės*]: *Giesmie Apej S. Joną Kriksz-titui; Giesmie Apej Szwęntą Apasztolą Powiłą; Giesmie apej Szwęntą Benediktą; Giesmie Apej Szwęntą Baltramieju; Giesmie apej szwęntą Agatą*, in: *LLTIB RS*, f. 1, b. 672, 50 p.

REGISTRUOTA: [Lietuvių mokslo draugija], *Catalogus*, [Nr.] 10: *Rankraš-čių sąrašai*, [1909–1912], in: *LLTIB RS*, f. 22, b. 1014, p. [22]; LTSR Mokslų Akademija, LIETUVIŲ LITERATŪROS INSTITUTAS, *I-moji RANK-RAŠČIŲ ĮRAŠYMO KNYGA*, F 1, sudarė Ona Miciūtė, 1946, in: *LLTIB RS*, p. 79.

SKELBTA: [Motiejus Valančius], „Ape Szwęnta Apasztola Powiła“, in: [Motiejus Valančius], *KANTYCZKAS | ARBA | [K]NINGA GIESMIU. | PAR | Moteju Wołonczewski | ŻEMAJCZIU WISKUPA | prawejzieta ir isz-nauje iszspausta. | WILNIUJ. | [Kaszt]u ir spaustuwi Jozapa Zawadzka. | 1862, [Tilžė: Jono Zabermano lėšos, Juliuso Reylenderio ir sūnaus spaustu-vė, 1875], [LNB A10/875], p. 746–756; taip pat ir kituose vėlesniuose *Kantič-kių* leidimuose.*

LITERATŪRA: Mikas Vaicekauskas, *Motiejaus Valančiaus užrašų ir atsimi-nimų rankraščiai Lietuvių mokslo draugijoje: 1911–1914 metų istorija: Studija ir publikacija*, Su Vytauto Vanago pratarne, (ser. *Lietuvių tekstologijos studijos*, II), serijos redakcinė kolegija Ilona Čiužauskaitė, Loreta Jakonytė, Jurgita Ūsaitytė, Mikas Vaicekauskas (vyr. redaktorius), Vilnius: Lietuvių literatū-ros ir tautosakos institutas, 2009, p. 85–86.

SKELBIAMA: iš originalo.

NR. I. GIESMĖ APIE ŠV. JONĄ KRIKŠTYTOJĄ

[1] <1> Giesmie

Apej S. Joną Kriksztitoi.¹Gajda kajp: Dufze mana garbink Diewa.²

Kada žmones Kristaus laukie

5 Pranaľzaj szwęnti apszaukie

Jog pirm Kristaus ateima

Diel pasaules atpirkima

Tur atejt³ pranokiejas

Mefzioľziaus apskielbiejas

10 Kurs szirdis zmoniu tajsitu

Paľinti Kristu mokitū.

J tus sawa pranokiejus

Jr Wiefľpaties apskielbiejus

Diews iszrinka szwęnta Jona

15 Jsz aukľzta dwasifľzka stona.

Jo tiawas Zakarioľzius

Kad atejtu Mefzioľzius

Diena isz dienos maľdawa

Pakol aprejszkima gawa. ॥

[2] <2> Kajpo kunigas Wiefľpaties

Jr tarnajtis ano paties

Eje apieru deginti

Diewa sawa pagarbinti.

5 Besmilkidams kad stowieje

Sztaj Anioľa paregieje

Bet pamates parsiganda

Jsz bajmes nulęnkie spranda.

Anioľas Diewa pabare

10 Wirpantem szejp anam tare

Kunigieli nedrowiekies

Bet wales Diewa stebiekies.

¹ sub lin not in ms² sub lin not in ms³ i pro a

- Dievs iszklause małdos tawa
 Jsz Elzbietos moters sawa
 15 Sułauksi wejkiej sunele
 Graže derlinga wajkiele
 Wardu Jonas ji pramisi
 Jr łajmingaj ji paugisi
 Pagal Diewa musu wales
 20 Bus taj wiras didias gales. ||
[3] <3> Jsz łajminga ateima
 Jr garsinga užgimima
 Zmones turies pasidziaukti
 Karszcziaus Mefziofziaus łaukti
 5 Kad Szwęnts Aniołas nutiła
 Zakariofzius prabiła
 Tare kajp gal atsitikti
 O žodej tawa iwikti?
 Jug Elzbiete moters mana
 10 Tur jau ąmžiaus metu gana
 Dabar ira newajsinga
 Dielto skajtos nełajminga.
 Afz tejpogi esmi senas
 Wož nebęngąns sawa dienas
 15 Kajp galau sunu turieti
 Sawa wajsiu paregieti?
 Tuokartu Aniołas tare
 Jr kunigą szejp pabare
 Nie wienas žodis negal žuti
 20 Kaņ pasakiau ta tur buti ||
[4] <4> Dievs gal wiskąn padariti
 Nieks newejks anam kluditi
 O jog zodems netikiejej
 Bet abejoti pradiejej.
 5 Todel turiesi tikieti
 Jr negalesi sznekieti
 Kol neiwiks mana žodis
 Kursaj tejsibę parodis.
 Esmi Aniołs Gabrielus
 10 Kurs rejfzku dajktus didelus

- Taj tares tujaus isznika
 Nie piedu nebipalika
 Zakariofzius nutiła
 Jr szirdis ano sugiła
 15 Kad isz bažniczes iszeje⁴
 Mojuoti tiktaj galeje.
 Kada tejp Diewuj patika
 Elzbieta nieszczepalika
 Parbuwusi sawa łajka
 20 Pagimde padori wajka ||
[5] <5> Zodijs Anioła atmine
 Wajkieli Jonu pramine
 Zakariofzius prabiła
 Linksmibe dide pakiła
 5 Tiewas dabar pranafzawa
 Apej kłoti sunaus sawa
 Sakie busent pranokieju
 Mefziosziaus apskielbieju
 Jonas wož ne kudikifitiej
 10 Arba dar pirmoj jaunistiej
 Namus tiewelu aplejdes⁵
 Wienas buti užsigiejdes
 Eje pas upi Jordana
 Jsikure mėnkaj gana
 15 Nebgalejes kitko gauti
 Didiu kajlu apsiauti
 Strienas su dirzu surifza
 Už tąn ir kajli užkifza
 Su szaranczejs žiogajs mita
 20 Neturieje nieka kita ||
[6] <6> Zmoniams pro szali ejnāntēms
 Ar par Jordana bredāntēms
 Lijpe tujaus metawoties
 O griekusi nedaboties
 5 Nes Mefzioszius ateje
 Darbą sawa jau pradieje

⁴ s cor⁵ 2e pro a; s add

- Griekaj gal jus apjekinti
 Nedaleksti jo pažinti
 Kurij tiktaj Jona klausi
 10 Wisus Jordani nuprausi
 Arba krikštiję ir merkie
 Tij už griekus sawa werkie
 Krištu atejnant pamates
 Sawa griefznikus sustates
 15 Pats didelej parsiganda
 Jr tare nulėnkies spranda.
 Szitaj awinelis Diewa
 Sunus Aukcziausioje⁶ 7Tiewa
 Kursaj najkięn griekus swieta
 20 Matot senęj pažadieta.
 Tasaj pirm manęs budamas
 Jr pasauli riedidamas ||
 [7] <7> Dabar ant žiames ateje
 Tujaus darbuoties pradieje.
 Krikfztik mani Kristus tare
 Jonas tujaus taj padare
 5 Kad i undeni⁸ subrida
 Dwasę Szwęncziausę iszwida
 Kuri kajpo bałandelis
 Tarsi małonus paukfztelis
 Ant Kristaus gałwos nutupi
 10 Wož kuo ieje i upi.
 Atsilijpe dabar Diewas
 Aukfzcziauisis musu Tiewas
 Szitaj Sunus numiletas
 Nu amžiu jums pažadietas
 15 Pafkiaus Jonas krikfztitojas
 Wisu židu mokitojas
 J Galileą nueje
 Kami Eroda regieje

⁶ i e *Aukszcziausioje*

⁷ [[Die]]

⁸ e cor

- Tas Karalus pasilejdes⁹
 20 Brole moters užsigiejdes
 Tą pri sawęs parwežina
 Gierus žmones papiktina ||
- [8] <8> Jonas tokię žinę gawes
 Pri Eroda atkielawes
 Ajszkiej karalu pabare
 Sziokiejs žodejs anam tare
- 5 Nelejdas tawij griesziti
 Brole moteri ļajkiti
 Rejk ję Pilipuj atduoti
 Sau kitos moters jeszkti.
- Erodiene girdiedama
 10 O Erodą miledama
 Bajsej ant Jona supika
 Tij žodej anaj netika
 Todiel Karalus Erodas
 Paklauses moteries rodas
- 15 Szwęną apkała surifza
 Dar i kalini ikisza
 Karaluj bąnkietawojęnt
 Erodienej stigawojęnt
 Budelis gałwą nukirta
- 20 O Szwęntas Jonas iszwirta.
 Kad pustinieį klause mines
 Kristus Jona prisimines
 Tare Jons ira szwęntesnis
 Uż wisus szwęntus didesnis.
- 25 Tecziaus toks taj didis wiras
 Su kuriuo pasaule giras – (+)
- ⌈(+) Dielej wienos palejstuwes
 Gałwos pritruka kur buwes.
 Oj kajp gili sudaj Diewa
- 30 Musu galingiausi Tiewa
 Kas gal anus iszmaniti //

⁹ i pro l

Suprasti ir parkra-
titi!¹⁰ Amen¹¹ ||

NR. II. GIESMĖ APIE ŠV. PAULIŲ

[9] <1> Giesmie

Apej Szwęntą Apasztołą

Powiła.¹²

Gajda kajp: Buk swejka duktie

5 tiwa amžinoje.¹³

Oj Diewi gieras, tikraj wisagalis

Tejsingaj garben Tawi wisas szalis

Nes moki szirdi kiekwiena suprafti

Tejsius atrafti.

10 Swęnta Powiła didej karfzta žida

Galinga akis Tawa kad iszwida

Beregįnt dawe pažinti tejsibę

Sawa galibę.

Tas Szwęntas budams isz židu gimima

15 Todiel miledams sawa tikeima

Norieje idant krikfzczionu nebutu

Tujaus pražutu.

J Jeruzolu jaunistiej atwikies

Jr kataliku nemaž jau sutikies ||

[10] <2> parsakioimą didiausi pakiele

Jo szirdis giele.

Kad Jeruzoluj musuju neblika

Woz Apafztałaj patis bepalika

5 Powiłas taries wisus isznajkisis

Jr nebłajkisis.

Todiel dar kitus nedorus priskires

Kuriu karfztuma jau buwa datires

¹⁰ ! pro ?

¹¹ vertic in d mg

¹² sub lin not in ms

¹³ sub lin not in ms

- Damafzkon joje ¹⁴krikfzczionu
 10 gauditi
 Jr apsuditi.
 Bet Wiefzypats sawa parode galibę
 Kielej isz dąngaus apjeme szwiesibe
 Kurę pamates Powiłas apjeka
 15 Nebsakie nieka
 Jszgirda bałsa,, Powiļaj kaņ daraj?
 Tu mana wajkus¹⁵ i kalini waraj
 Zinok jog manęs tu neapgalesi
 Kad ir noriesi. ||
[11] <3> Sufzuka Powiļs ,, kas Tu esi Poni!
 Kajp galu rafti afz tawa maļonę
 Bałsas atsakie,, afz taj¹⁶ esmi Kriftus
 Tawi pažiiftus.
 5 Jok i Damafzką tēn tau pasakisiu
 Kajp turi eļgties gieraj iszmokisiu
 Tinaj suprasi Sutwertojaus walę
 Jr mana galę.
 Draugaj Powiļā¹⁷ kad akļā pamate
 10 Nuwedi miefton pri Judas pastate
 Patis stebiejos kas bus isz Powiļā
 Kursaj nutiļā
 Par tretā dienu Apafztoļs gawieje
 Pažiinti walę Wiefzypaties¹⁸
 15 norieje
 Kriftus pasiunte pri ano Kuniga
 Kurs gide liģā.
 Atejes kunigs kaņ be wejki tare ||
[12] <4> Sutejkie krikfzta ir akis atdare
 Powiļs pawalgies¹⁹ tujaus wisus mokie
 O židaj kriokie.

¹⁴ ill del initium ver

¹⁵ -us lit

¹⁶ ins sup

¹⁷ P pro p

¹⁸ [[pažiinti]]

¹⁹ pawa[[wa]]lgies

- Ajszkiej parode Kriftu esant Diewu
 5 Jszganitoju wisu zmoniu tiewu
 Jr Mefziosziu senej pažadietu
 Par ji regietu.
 Jpiki židaj giejde ji sugauti
 Kajp sztułpa wieros wejkiausej iszrauti
 10 To padariti tecziaus negaleje
 Kad ir norieje
 Miefta Damafzka užrakina wartus
 Jefzkoje wisur po namus ir twartus
 Bet katalikaj Powiła gielbieje
 15 Kajp Diews norieje.
 Jszsprukies Szwęntas Arabijoj buwa
 Jaute paoju tecziaus neprazuwa
 Nedori zmones ano nepamine
 Nes Wiefzpats gine. ||
 [13] <5> Jerozolimon paskiaus kad ateje
 Su Szwęntu Petru gan ilgaj sznekieje
 Jokuba tejpog mažai pažina
 Tiewu wadina.
 5 Kad Powiłs meldies dwasioje karfztibes
 Buwa pagautas i dąngaus aukfztibes
 Tinaj regieje dąngifzką linksmibę
 Diewa galibę.
 Par tąn łajmingą dąngaus regieimą
 10 Gawa dwasiżzku mokštu iszmanima
 Rados iszrinktu wieros mokitoju
 Apsakitoju.
 Pafkiaus i Tarsa mieftą atkielawa
 Apłankie tiewus ir giminę sawa
 15 Tinaj ir Swęntas Barnabas ateje
 Darbą pradieje
 Abu kas diena skielbe Diewa žodi
 Jr naujos wieros tejsibę parodi
 Abu linkieje i Kristu tikieti
 20 Nesidrowieti. ||
 [14] <6> Paskiaus pakluwa i Antiokije
 Tęn naują Diewa mileftą igije

- Nes i wiskupus paszwenstu palika
Wisęms itika.
- 5 Metus patrukies lejdos i kielonę
Wisur apsakie Wiefzpaties małonę
Parsakioimu nors gana datire
Tecziaus nemire.
- J sałą Cypra abu kad nupłaukie
- 10 Nauju krikščionu daugibes sułaukie
Wirfziniks Powiļs wierą iszpažina
Diewa garbina
Jo draugas Elims židas burtnikas
Nedorus žmogus ir didis griefznikas
- 15 Pradije mokslą Apafztaļu pejkti
Aņt gaļa kiejkti.
Powiļs Apafztoļs wis taj girdiedamas
O nutilditi piktą noriedamas
Atsiduksiejes szejp i aną tare
- 20 Szejp ji pabare ||
[15] <7> Pakol nedoras žmogau stirwelesi
Pakol iszwersti tejsibę noriesi.
Sztaj rānka Diewa prispaustas steniesi
Nes nebreģiesi.
- 5 Elimas wienoj waļāndoj apjeka
Bajsej nuluda ir baļsa nebtēka
Tada be kluties Apafztaļaj mokie
Tikt židaj kriokie.
- Kad atkielawa miefton Jkonios
- 10 Daugiel pagonu ir židu krikfztijos
Bet cze žideļkas sumifzima dare
Szwęntusius bare.
Židaj isziži nebkļause sakima
Giries turēntis giera tikieima
- 15 Dar Apafztoļus su akminejs mufze
Kol buwa duļze.
Bajsej sumufztus uż mieftu palika
Ta kāncze didej, Apafztaļams tika
Jogiej diel warda Wiefzpaties kiēntieje
- 20 Kuri mileje. ||

- Klegieje židaj sumifzima dare
 Szaukdamas²² Powiſs, ꞑko norete²³ tare?
 20 Jug asz apsakau duszeles nemirsęnt
 Aꞑzinaj twersęnt. ||
 [18] <10> Klegiesi didi wirsziniks iszgirdes
 Tęnkinos Szwęntą i turmą nuwirdes
 O kada židaj ji užmufzti giejde
 Szis nedalejda
 5 Paju didi nu židu regiedams
 O užłajkiti giwibą noriedams
 J Cezareą Powiła nuwede
 Gieraj pariede
 Woz Apafztoła pri Pestaus nuware
 10 Kad ir nekałta, kaliniej uždare
 Storafta Peftus iszštefti žadieje
 Naudas norieje.
 Dziaugies storafta Powiła igawes
 Tecziaus pinigu niekoku negawes
 15 Kietina židams wielaną iszduoti
 Jr pakoroti.
 Powiſs jauzdamas zidu nedoribę
 Storaftas Peftaus didę netejsibę
 Ciecoriaus paties suda rejkaława
 20 Kuri ir gawa.
 Peftaus nebtokus Peliksas pastoje
 Kurs ligi dali Powiła daboje ||
 [19] <11> Pafkiaus i łajwą aną paswadina
 Rimon bogina.
 Rimi Szwęnts Powiſs ligi dali wargą
 Zalnierius buwa pastatis už sarga
 5 Mokie kas diena pri jo atejnąntius
 Tejsos jefzkańtius.
 Abu su Petru darbawos isz wiena
 Wierą krikščionu płatina kas diena
 Jr patius sargus parwerte i wierą
 10 Padare gierą.

²² k pro d²³ s exc [[sumifzima]]

- Par dvejus metus kaliniej siedieje
 Dare kąn tiktaj dariti galeje
 Melde Wiefzpaties kad ji iszgielbietu
 Tikraj padietu.
- 15 Nebgaledamas sawuju lankiti
 Jeme grometas pas anus ląjdi
 Kieturioliką parafze grometu
 Par dwetą metu.
 Kad kataliku iwisa daugibe
- 20 Ju neužkięnte Rima wiressnibe
 Tujaus ir ajszkiej jeme parsakioti
 Wisur gajnioti. ||
- [20] <12> ʳRima ciecorius Neronas²⁴ inirta
 Szwęnta Powiła su szobli nukirta
 O Szwęnta Petrą pri kriziaus prikała
 Aņt gału gała
- 5 Giwibą sawa padieje už wiera
 Be kurios niekajp iszganima niera
 Dangaus aukfztibiej užmokiesni gawa
 Už darbus sawa
 Mes katalikaj wiera pamilekiem
- 10 Kąn rejk kięntieti kąntrej isztu-
 riekiem
 Už taj dąnguose su szwęntajsejs
 busma
 Daugiaus nebżusma.
- 15 Tami daliki griekaj užwis kluda
 Atnefz nełajmes ir sumenę žuda
 Saugokiemos tad wisokiu biauribiu
 Jr netejsibiu. Amen ||

²⁴ s exc [[Aņt gała Nerons ciecorius]]

NR. III. GIESMĖ APIE ŠV. BENEDIKTĄ

[21] <13> Giesmie

apej Szwęntą Benediktą.²⁵Gajda kajp: Dusze mana garbink Diewa²⁶

Ļabaj sena pustelnika

5 Arba tikra zokanika

Noriu darbus apsakiti

Jr pawejzdiej iszstatiti.

Buwa Szwęntas Benediktas

Diel pawejzda mums paliktas

10 Kurs Wałaku žiamiej gimes

Jr nu tiewu wierą jemes

Jaunistiej Rimon wažiawa

Prafzwijsti iszminti sawa

Rafztusi biszki paszokies

15 Skajtiti guwej iszmokies

Nebnorieje ilgiaus žuti

Giejde pustelniku buti

Nie tiewams nieka nesakies

Sawi už griekus parplakies ||

[22] <14> Kajp nefze ana gadine

Lejdos i gilę pustinę

Bejdams Romaną sutika

5 Giera leti zokanika

Su tuo sąndara padare

Tu mani majtisi tare

O afz giwensiu cze urwi

Tu patijkies sawij kurwi

J kuri duoną idiejes

10 Tarsi ubaguj žadiejes

Su wirwi manij ilejsi

Pats tujaus szalęn paejsi

Romanus ant to sutika

Szwęntąj wieną palika

²⁵ sub lin not in ms²⁶ sub lin not in ms

- 15 Pafkiaus ano neprastoje
 Duonas kiepalą nefzioje
 Romanuj užmirszus szerti
 Benediks panora gierti
 Nes szirdis jo ałpulawa
- 20 Kada majtnastis nebgawa. ||
[23] <15> Kaņ Wiefzypats Diewas regiedams
 Szwęntą gielbieti noriedams
 Wiena kuniga pabare
 Pasirodes szejp jam tare
- 5 Welikas ira szęndiena
 Tu wajszini kożna wiena
 O tarnas mana kięnt bada
 Nes duonas kaņsni nebrada.
 Todiel kielkies nefzk jam pietus
- 10 Swetems tawa pažadietus
 Pats ji tawij parodisiu
 Jau ałpstąnti pastiprisiu
 Kunigs kłause Diewa sawa
 Beregięnt walgius pagawa
- 15 O Aniołuj rodąnt taka
 Atrada urwą Sublaka.
 Stojęs szaukie pustelnika
 Par welikas nier pasnika
 Kielkies ir pawalgik pietus
- 20 Nu Wieszpaties tau žadietus. ||
[24] <16> Szwęnts kad pietu paragawa
 Tujaus stipribę igawa
 Jr wajkszczioti jau galeje
 Urwi buti nebnoorieje²⁷.
- 5 Zmones apej ji iszgirdi
 Tąnkiej łąnkie walgius wirdi
 Tejp Szwęnts bada nebdatire
 Dosnumą žmonelu gire
 Kada Szwęnta Benedikta
- 10 Jaunikajti²⁸ graži diktą

²⁷ neb[[galeje]]noorieje

²⁸ ži pro e

- Kuna pagundas apnika
 Wo3 szejp doribiej iszlika.
 Pliku plikaj iszsidares
 Niekam nie žode netares
 15 Linda i erfzkiecziu kiera
 Subrajže kuna negiera
 Nemaž krauje iszwarwines
 Sopuli didi pažines
 Nebjaute pagundinimu
 20 Nie kunifzku pajautimu
 Szwęntam dalej begiwinant ||
[25] <17> O Wiefzpati begarbinant
 Buwa artij zokanikaj
 Kajpo kokij pustelnikaj
 Tij pritruki wirszinika
 5 Benedikta sau iszririnka²⁹
 Szwęntas tare nesutiksma
 Rasi kiersztauti užniksma
 Nes asz stiprej jus waldisiu
 Nedoribiu jums užgisiu
 10 Zokanikams nepalejđant
 Benedikta par wis giejđant
 Szis klofztorien ir nueje
 Dajlej walditi pradieje
 Tecziaus neiłgam sutika
 15 Namifzkiej pikti užnika
 Bet Benediktas tileje
 Kąntribę didę turieje
 Nors Szwęntas buwa gan letus
 Tecziaus brolej walgant pietus
 20 J stikłali giera wina ||
[26] <18> Jsude tikrą trucziną.
 Szwęnts tąn gierti kietėndamas
 Paproti sawa sekdamas
 Kad ir nieka nežinoje
 5 Križiu Szwęntu paržegnoje

²⁹ i e *iszsirinka*; *in pro ka*; *k cor*

- Stiklas tujaus sutrupieje
 Wisi stebuklą regieje.
 Tuokart szwęntas brolems tare
 Nežinau kurs taj padare
 10 Tecziaus su jumis nebbusiu
 Gieriaus ipatingaj žusiu
 Taj pasakies iszkielawa
 Sunu daugibę igawa
 O kad to rejkięnt pamate
 15 Nemaž klofztoriu paftrate
 Rima ponaj regiedamis
 Benedikta miledamis
 Wajkus sawa jam pawede
 Kurejs szis padorej riede ||
 [27] <19> Tejp jam kluwa Placidelis
 Jr Mauras gražus wajkielis
 Tuodu klofztoriej augina
 Wisa giera iszmokina.
 5 Benedikts gierti noriedams
 O undenies neturiedams
 Dawe Placiduj puodeli
 Lijpe atnefzti bifzkieli.
 Placidus smejpgdamos sęmpti
 10 Kad turieje aņtsikwęmpti
 Taksz i undeni ikrita
 Jr niekajp nebiszsirita.
 Szwęntas skięnstąnti pamates
 To regieti nepaprates
 15 Lijpe Mauruj paskubieti
 Jau skięnstąnti iszgielbieti
 Tas wirszu³⁰ undens nueje
 Jr skięnstąnti iszgielbieje
 Totyla didis tironis ||
 [28] <20> Kurs najkina musza zmonis
 Wałaku žiamiej budamas
 Apej Szwęntą girdiedamas

³⁰ z ins

- Giejde datirti tejsibes
 5 Benedikta szwęntinibes.
 Rigga sawa jeneroła
 Pats stawiedamas isz toła
 Su sawa rubajs apdare
 Ejk pri Benedikta tare
 10 Esus karalu sakisi
 Kaņ tau patars pamatysi.
 Tejp suprasma ar wis žina
 Kajp apej ji žmones skielbina.
 Benediks Rigga pamates
 15 Apgauti wejkiej suprates
 Tare pamesk kas netawa
 Jr paimk drabužius sawa
 Kam rejk mus apgaudinieti ||
[29] <21> Ne sawa rubus diewieti.
 Riggas tuokart parsigandes
 Wajpies kajpo musi kaņdes
 Paskiaus Karalus ateje
 5 Puoles križiumi guleje
 Benediktas kad pamate
 Tujaus aņt koju pastate.
 Oj didis Karalau tare
 Kaņ wale tawa padare
 10 Pasigajlek mełdams žmoniu
 Nebuk daugiesni tironiu
 Totyla kad taj girdieje
 Metawoties pažadieje
 Kłause kas su anuo stoses
 15 Kajp kumet kariauti kłoses?
 Szwęntas nors bižki pabare
 Tecziaus ajszkiej anam tare
 Wisumet drąsej kariausi
 Jr i Rima isigriausi. ||
[30] <22> Bet i Aprika nupłaukies
 Wiel karaliftes sułaukies
 Defzimti metu pateksi
 Priefz smerte dabar apjeksi.

- 5 Zodej szwętoje iwika
 Totylaus žiames neblika.
 Wiens tiemas sunu mirusi
 Sziój pasaulej nebtwierusi
 J klofztoriu atnefzina
- 10 Benedikta pawadina
 Melde idant atgajwintu
 Wardą Diewa paszłowintu
 Benediktas nekietina
 Tecziaus wejkiej atgajwina.
- 15 Kad to rejkała pamate
 Zokana sawa istate
 Jr prowas gieras parafze
 Nes tu mokitinej prafze
 Kiek siłas jo iszgaleje
- 20 Wiefzpati Diewą mileje ||
 [31] <23> Jr mokitinius pratina
 Pri małdos ąnkstij žadina.
 Numanidams rejksęnt mirti
 Su pasauli parsiskirti
- 5 Szaukies ir meldies pas szwęntus
 Dar prijeme sakramęntus
 Numire smertiu szwęntuju
 Kristaus Diewa iszrinktju
 Zokanas jo wirifzkuju
- 10 Aņtras tejpog motrifzkuju
 Lig sziolej tebgarbęn Diewa
 Kajpo Aukszcžiausii Tiewa.
 Daugibe wiru garsingu
 Tikraj szwęntu stebuklingu
 Jsz jo zokana iszeje
- 15 Kajp Kristus szwęntam žadieje.
 Sunaj Szwęnta Benedikta
 Pagal pawejzda palikta
 Wiefzpati Diewą³¹ garbina
- 20 Mokslus didej prapłatina. ||

³¹ [[mileje]]

- [32] <24> Benediktaj tiewi szwēntas
 Buk nu wisu paļajmintas
 Melskies uż mus griefznus
 zmones
 5 Jszprafzik Diewa maļones.
 Amen. ||

NR. IV. GIESMĒ APIE ŠV. BALTRAMIEJŪ

- [33] <25> Giesmie
Apej Szwēntā Baltramieju!³²
 Gajda kajp: Szczesliwas kurs sau uz patro-
na, Juzupa tur uż apekuna.³³
 5 Ļajminkiem Szwēntā Baltramieju
 Skajtikiem sawa gieradieju
 Nes tasaj wierā pamatawa
 Su kitajs szwēntajs draugajs sawa
 Aņt žiames.
 10 Użgimes Galileos krafzti
 Nebuwa ģabaj guwus rafzti
 Skajtiti židifzkaj mokieje
 Jsz knigu poterus kalbieje
 Kas diena.
 15 Par darbā duonā sawij pelni³⁴
 Sutrinti buwa ano delni
 O pirfztaj gana buwa trumpi
 Nu darba ³⁵bifzkieli sukumpi
 Wisados. ||
 [34] <26> Jog buwa szirdies didej geros
 Norieje kataliku wieros
 Tad Kristus Kursaj szirdis žina
 J sawa tarnus pawadina
 5 Szis kļause.

³² sub lin not in ms

³³ sub lin not in ms

³⁴ *i pro e*

³⁵ [[tr]]

- Wiefzpaties Apafztaū budams
 Su juomi wajkszcziodams ir zudams
 Wisokiu tejsibiu iszmoka
 Doribiej tejpogi pafzoka
 10 Didelej.
 Nes Wiefzpatš paskirdams prafzckioka
 To ajszkiej wisus zmones moka
 Jog szwēntu apafztaū protas
 Nu Kristaus paties buwa duotas
 15 Ant žiames.
 Tas szwēntas wisa kąn aplejdes
 Wož paties dąngaus užsigiejdes
 Su Kristu po swieta wajkszczioje
 Stebuktus ir mokslą daboje
 20 Wieszpaties. ||
[35] <27> Jszaļoj Wiefzpaties budamas
 Pawejzdą szwēntą regiedamas
 Kas diena dar gieresniu rados
 O pikta saugojes wisados
 5 Par ąmži
 Nors Kriftu szirdingaj mileje
 Tecziaus kad sugautą regieje
 Jdant pats dar paliktu giwu
 Js darza pabiega Aliwu
 10 Su kitajs.
 Wiefzpatem numirus tileje
 Kieļusi su dziauksmu regieje
 Dowinas Dwases Szwēntos gawa
 Jszminties dąngifzkos ragawa
 15 Lig giwas.
 Wifzpatem jau darbą pabēngus
 Jr paskiaus i dāngu izēngus
 Su kitajs Szwēntas Baļtramiejus
 Jszeje i kieturis wiejus
 20 Bereģent. ||
[36] <28> Ejdams par smiltis, mifzkus upis
 Ne wienoj wietoj jau sukļupis
 Tecziaus giws Jndion nueje

- Jr wieros pamatus padieje
 Ąajmingaj.
- 5 Parejdamas daugiel karaliftu
 Ragina kad žmones nekliftu
 Atejes krafczton Armenios
 Patruka miefti Albanios
 Gan ilgaj.
- 10 Cze buwa pagonu diewiene
 Garfinga³⁶ didej pranafziene
 Astarot papraftaj wadinta
 Nu tamsiu žmoniu pagarbinta
 Be gała.
- 15 Apafztołs kad iszwerte stabą
 Parode apgauti nełabą
 Jog par tąn kiauraje stowilą
 Pasleptas bukłus žmogus biła
 Wisados. ||
- 20 [37] <29> Tas darbas karaluj patika
 Stowilas bažniczioj neblika
 Daug žmoniu Kriston itikieje
 Nes didius stebukłus regieje
 Kas diena.
- 5 Apafztołs tus prajowus dare
 Par kurius tikieti priware
 Jog wienas tiktaj tieria Diewas
 Pasaules walditos ir tiewas
 Par ąmžius.
- 10 Jsz pradzios nu wieros tolinos
 To krafczta karalus Polimas
 Paskiaus i Diewa itikieje
 Ant žiames.
 Bąmbizaj didelej ipika
- 15 Kad nedaug pagonu belika
 Nes tufztes bažniczes rioksoje
 Apieru mažkas benefzioje ||
 [38] <30> Deginti.

³⁶ f pro g

- Karalaus brolis netikieje
 Jr wieros Kristaus nenorieje
 To melde kad anęms padietu
 Senaje wieraą iszgielbietu
 5 Kajp norint.
 Tas tujaus žmonis sujudina
 Karalu iszmesti kietina
 Pagonis kajp skruzdīs sukufza
 Krikszczionus wisur spaude mufza
 10 Be gała.
 Pagonis Szwęntąj surifza
 Kalinion beregięnt ikifza
 Jr szaukie užmufzkiet negiera
 Kurs seną musu najkięn wieraą
 15 Netejsej.
 Karalus didej parsigąnda
 Nes žmonis sukufza kajp bąnda
 Nebwejgdams niekajp atsispirti ||
 [39] <31> Jsakie ir kajli nudirti
 Szwęntoje.
 Apafztofs be kajle wajkszczioje
 Neskundies nej didej ajtioje
 O jogiej nemire newirta
 5 Todiel jam dar gałwą nukirta
 Pagonis.
 Tejp Szwęntas ąmželi pabęngie
 Jr kąnczes kielika iszwęngie
 Atnęfzta bet Armenams wiera
 10 Łajmingaj lig sziolej tebiera
 Ju krafzti. Amen. ||
 [40] <32>

NR. V. GIESMĖ APIE ŠV. AGATĄ

[41] <33> Giesmie

apej Szwęntą Agatą.³⁷Gajda kajp: Pulkiem ant kielu wisi.³⁸

Tegul pasaule gieraj pamata

5 Kajp dąngu pelne Szwęnta Agata

Kajp doraj elgies pikta saugojes

Wiskąn kięntieti už wieraą kłojes.

Jos tiwaj buwa didej turtingi

Diewą milęntis ir iszmintingi

10 Kurij mergielę wieroj augina

Mileti Diewą tikraj pratina

Szwęnta Agata patioj jaunistiej

Žadieje Diewuj buti panistiej

O jogiej buwa padore wejda

15 Todiel bernelis jos užsigiejda

Kad Kwincyanus galings wajkina

Ję už moteri imti kietina ||

[42] <34> Bet szy apzadus sawa minieje

O sułauziti ju nenorieje.

Dar Kwincyanus buwa pagonis

Kursaj už wiera najkina žmonis

5 Tad szy atsakie asz netekiesiu

Wiefžpati sawa gieriaus milesiu.

O Kwincyanus ajszkiej suprata

Jogiej krikszczionku ira Agata

Todiel ir tare asz aną gausiu

10 Kada už wieraą didej prispausiu

Panormoj tuokart giwena pana

O Kwincyanus miefti Katana

Lijpe beregięnt jauną sugauti

Jr i Kataną ję parwiedłauti

15 Kad pasiuntinej akisu stojos

Szwęnta Agata anu bijojos

³⁷ sub lin not in ms³⁸ sub lin not in ms

- Todiel szokusi i kamarelę
 Karfztaj kalbieje sziokę maldelę ||
 [43] <35> Matau pri kokie wadęn piraga³⁹
 Bajsi pagonis ims jau inaga
 Tejkies Wiefzpatie manęs saugoti
 Aņt iszjuokima neatiduoti
- 5 Sutejk mukosi tikrą kantribę
 Duok užlajkiti ir nekaltibę
 Jdąnt czistatoj aņt suda stoczio
 Wejda szwęcziausi Tawa daboczio.
 Bet pasiuntinej ilgaj neľaukie
- 10 Sujemi Szwęntą weźimon traukie
 Kad parwadinta apsiwejzieje
 Niekur prietelaus jau nebregieje
 Kajp neľajmingą wisi aplejda
 Jr nebstebiejos i graži wejda
- 15 Katanoj szwęntą gieraj prijeme
 Jr nu weźima tarnaj nujeme
 Storafta aną mejlej swejkina
 Jr už moteri imti kietina ||
 [44] <36> Tecziaus Agata ano nekľause
 Sznekąnt užkiswa abidwi ausi.
- Bet⁴⁰ ⁴¹Kwincyanuj tas nepatika
 Kajp aņt atkaklos ęgana ipika⁴²
- 5 Buwa Katanoj poni turtinga
 Norint pagonka bet iszminginga
 Pęnkies dukteris sawa turęnti
 Pagonu wierą didej milęnti
 Taņ taj Storafta už didę state
- 10 Jr atidawe sawa Agatę
 Dabar isakie kad prikalbietu
 Jdąnt už aną jauna tekietu
 Euprodizya Szwęntą masina
 Pri juokawima aną pratina

³⁹ ²a pro e⁴⁰ Bet scr initium lin⁴¹ [[A]]⁴² s exc ins sup [[piktas palika]]

- 15 Žadiejo turtus dides gieribes
 Wisas szio swieta mėnkas linksmibes.
 Bet Szwęnta nieka to nenorieje
 Jauna storastas neapwezieje
 Euprodizya taj regiedama
- 20 Sakie storastaj woz newerkdama ||
 [45] <37> Galingas poni nieka newejksma
 Norint ję girsma ar aną pejksma
 Wejkius akmeni gal iszminkfztinti
 Nekajp pri swieta ję prijaukinti
- 5 Nu kitu slepas, gieb afzaroti
 Kristu garbinti, diewus kiernoti
 Todel maņ rodos rejķ ję parszwejesti
 Arba atkaklą namon atlejesti⁴³
 Storafta jemes i kamareļę
- 10 Wieną Agatą szwęntą paneļę
 Szejp jos tejrawos ir kļausinieje
 Tarsi iszlejsti aną žadieje
 Kļause ar esi tu bajorajte?
 Ar tiktaj miefta mėnka mergajte?
- 15 Nes wejdas tawa kajp prastos mergies
 Apdaraj driskiej kajp kokios wergies
 Szi tare esmi isz jomilestu
 Be kokios kalties czionaj atwestu. ||
 [46] <38> Ligiej dar esmi Kristaus tarnajti
 Dielto taj rodous kajpo wergajte
 Tare storafta gana sznekieti
 Rejķ wedęm kitą darbą pradieti
- 5 Ciecorius nelejd Kristaus garbinti
 Lijp Rima diewus wisęms szłowinti
 Todel padarik prowaj užgana
 Pagarbink diewus ir bus to gana.⁴⁴
 Jej negarbisi gausi par kajli
- 10 To newejziesma jog esi dajli
 Atsokie szwęnta to nedarisiu
 Kristu Wiefzpati tiktaj garbisiu.

⁴³ a cor⁴⁴ initium subter lin si ×

- Storaftaj kriokięnt Szwęnta sudriba
 O tarnaj guwi tujaus sukiba
 15 Kalinion skubej Agatą ware
 Jr su sargibu tinaj uždare
 Naktij praslinkus storafta szauki
 Iszweskiet paną ir płakiet łauki ||
 [47] <39> Gieraj suduokiet nesigajlekiet
 Ar biera giwa to teweżiekiet
 Tarnaj Agatę tujaus iszwedi
 Jr pliku plikaj aną iszriedi
 5 Szwęntą kajp kokię warlę⁴⁵ isztempę
 O szy dejawa ir ąntsikwęppe
 Paskiaus żalnierej diże ir płakie
 Dar ticziodamos ar skanu sakie
 Storastaj lijpańt krutis atpiowe
 10 O isz sopule Agata blowe
 Storastaj sakie ar tau negieda
 Kokie mań ira su tawim bieda
 Pats kudikistiej pri mamas lindaj
 O dasigawes jos krutis żindaj
 15 Wiel su drabużejs Szwęntą apriede
 Jr i kalini tąmsi nuwede
 Bet sztaj kalinis stajgu prafzwi-
 ta
 Sargaj isz bajmes żiamien su-
 20 krita ||
 [48] <40> Tujaus Szwęnts Petras widon ieje
 Jr su Agatu szejp paszniekieje
 Pagonis tawi bajsej sumusze
 Tecziaus palika dar tawiep dufze
 5 Galibi Diewa sztaj iszgidisiu⁴⁶
 Krutis atpiautas tau sugrańzisiu
 Woz Apafztałas tus żodius tare
 Tujaus Agatą swejku padare
 Dar Kwincyanus ję pawadina
 10 Garbinti diewus stiprej ragina

⁴⁵ si †⁴⁶ 3j cor

Bet szej neklausant lijpe kiepinti
 Pri didios ugnies giwą deginti
 Wož tarnaj szwęntą kiepti pradieje
 Žiame Katanoj ir sudrebieje
 15 Pabugi žmones szaukie palejskiet
 Daugiesni muku nu jos nebgiejskiet
 Storafta lijpe tujaus atrifzti
 Jr i kalini wiel ję ikifzti ||
 [49] <41> Tarnams nunefzus Szwęnta ełsawa
 Diewuj pawede sopulus sawa
 Kad apdeginta nepakrutieje
 Ejti pri Diewa tikraj norieje
 5 Todel ir sokie Diewi milausis
 Wisu warkstantiu tiewi gieriauisis
 Tejkies priimti i garbę sawa
 Nes jau nebisztur tarnajte tawa
 Taj pasakiusi tujaus numire
 10 Dufze nu kuna jos atsiskire
 Nu Kristaus Jezaus wajniką gawa
 Už nemieruotą kantribę sawa
 Szwęnta Agata pilna kantribes
 Jszmełsk diel musu tokios stipri-
 15 bes
 Kad galetumem wiskąn kientieti
 Nekajp tos wieros iszsizadieti⁴⁷
 Kuri i dąngu wed katalikus
 Nedalejd wirsti i eretikus ||
 [50] <42> Dar iszmełsk idąnt nepaslistumem
 Czistatą szwęntą pamiletumem
 Apżadu sawa nełaužitumem
 Wisas pagundas pargaletumem.
 5 Jug tu skajtąsi užtaritoi
 Nu bąjsiu gąjsru iszgielbietoi
 Todel ir tejkies namus daboti
 Nu didios ugnies anus saugoti.
 Amen. ||

[51]

[52]

⁴⁷ 1z pro s; fin lin si +

DU ANTANO MACEINOS LAIŠKAI KUN. LEONARDUI ANDRIEKUI

Parengė Dainius Sobeckis

Iškilius lietuvių išeivijos dvasininkas ir poetas, Šv. Antano gimnazijos Kennebunkporte rektorius, Lietuvių rašytojų draugijos pirmininkas, kultūros žurnalo *Aidai* vyr. redaktorius, žymus visuomenės veikėjas Leonardas Andriekus gimė 1914 m. liepos 15 d. Barstyčiuose, Mažeikių apskrityje. Mirė 2003 m. gegužės 19 d. Bruklina. Išleido septynis poezijos rinkinius, vieną rinktinę lietuvių kalba ir du rinkinius anglų kalba. Šie biografiniai faktai iškalbingai byloja apie Andriekaus asmenybę¹. Andriekus su Maceina bendrauti laiškais pradėjo XX a. šešto dešimtmečio pradžioje. Tai aiškėja iš Maceinos laiškų prelatui Pranciškui Jurui², kuriuose Maceina aiškino situaciją, susidariusią dėl jo knygos *Saulės giesmė*³ leidybos reikalų pranciškonų spaustuvėje Bruklina 1952–1954 m.

Apie Andriekaus asmenybę galima nemažai sužinoti iš jo raštų, pamokslų, prakalbų, taip pat jam kitų autorių rašytų laiškų. Pavyzdžiui, Maceinos 1982 m. liepos 13 d. ir 1985 m. gruodžio 8 d. laiškuose išryškėja jo požiūris į Andriekaus poetinius tekstus. Pirmiausia Maceiną su Andriekumi siejo leidybiniai reikalai (*Saulės giesmės* atvejis). Antra, juos siejo ir poetiniai ryšiai, nes poetas buvo ne tik Andriekus, bet ir pats Maceina, savo poetinę kūrybą pasirašinėjęs Antano Jasmanto slapyvardžiu. Maceina turėjo išvystytą poetinį jausmą, tad jautėsi galįs patarti Andriekui dėl jo kūrybos. Minėti laišakai tai labai gerai atspindi, nes juose Maceina analizuoja Andriekaus poeziją.

Andriekus devinto dešimtmečio pradžioje pradėjo rimtai planuoti išleisti atrinktų, perkurtų ir sutrumpintų eilėraščių knygą. Konkrečiai jis

¹ Plačiau apie Andriekaus asmenybę žr. Dainius Sobeckis, „Leonardo Andriekaus vie­nuolystė ir kūryba“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2009, Nr. 10–11, p. 403–408.

² *Antano Maceinos laišakai prel. Pranciškui Jurui*, sudarė ir parengė Antanas Liuima, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1997.

³ Antanas Maceina, *Saulės giesmė: Šventasis Pranciškus Asyžietis kaip krikščioniškojo gyvenimo šauklis*, Brooklynas (N.Y.): Pranciškonų spaustuvė, 1954.

galvojo perkurti ir perdaryti savo antrąjį eilėraščių rinkinį *Saulė kryžiuose* (1960)⁴. Šis rinkinys buvo perkurtas, perredaguotas ir 1985 m. išleistas pavadinimu *Atmink mane, Rūpintojėli*⁵. Tai buvo šeštasis Andriekaus poezijos rinkinys. Čia, atsiliepdamas apie *Saulė kryžiuose*, Andriekus prisiminė gimtąją Žemaitiją, kaip teko ją palikti, Antrojo pasaulinio karo peripetijas, visas nuotaikas, kurios buvo sutelktos rinkinio eilėraščiuose. Anot autoriaus, „[...] eilėraščiuose laiko ribos sudyla, praeitis su dabartim ir ateitim suskamba. Visa knyga tampa lyg vienu eilėraščiu. [...] Į visa tai atsižvelgiant, rinkinys „Saulė kryžiuose“ nebelaikytinas autentišku ir, kaip juodraštinė medžiaga, niekur nebenaudotinas“⁶. *Saulė kryžiuose* buvo sudaryta iš 107, o *Atmink mane, Rūpintojėli* – iš 89 eilėraščių. Pastarajame kai kurių eilėraščių buvo atsisakyta, kiti pataisyti ar papildyti.

1982 m. liepos 13 d. rašyto laiško pradžioje Maceina užsiminė apie laiško priedą, kuriame rašė atsakymą-paaiškinimą kun. Vytautui Bagdanavičiui ir kun. Feliksui Jucevičiui. Šis laiško priedas neišlikęs, tačiau jis išspausdintas Maceinos straipsnyje „Asmens nemirtingumas“ (*Aidai*, 1982, Nr. 4). Toliau laiške Maceina analizavo Andriekaus eilėraščių rinkinį *Atviros marios*⁷ (1955). Maceina, įsijausdamas esąs Andriekaus vietoje, skaito eilėraščius, juos analizuoja ir pataria, kuriuos iš jų reikėtų trumpinti, atsisakant tam tikrų eilučių ar netgi kai kurių posmų, kitus paliekant nepakeistus: „Eilėraštį taisyti galima, tarčiau, tik ‚techniškai‘; tik jį sutrumpinant ir braukiant atskirus žodžius, vadinasi, tik negatyviai. [...] Tačiau pozityviai negalima dėti į jos lūpas jokių naujų žodžių ar posmų“⁸.

Jau išleistą Andriekaus eilėraščių rinkinį *Atmink mane, Rūpintojėli* Maceina išpeikė 1985 m. gruodžio 8 d. rašytame laiške, aiškindamas, kad jame ryškiai matomas lyrinis ir teologinis dualizmas: „Jumyse jausti lyg ir skilimas, lyg kažkoks dualizmas, kuris apsunkina skaitytoją ir kliudo pajaušti poezijos vieningumą“⁹. Atkreipė dėmesį į jo knygas *Atviros marios* ir *Naktigonė*¹⁰, kuriose nepaisant tam tikrų slystelėjimų, yra daugiau poezijos negu

⁴ Leonardas Andriekus, *Saulė kryžiuose*, Brooklynas: Išleido pranciškonai, 1960.

⁵ Leonardas Andriekus, *Atmink mane, Rūpintojėli*: Rinkinio „Saulė kryžiuose“ antroji versija, Brooklyn, N. Y.: Pranciškonai, 1985.

⁶ Leonardas Andriekus, „Regėjau senovinę Žemaitiją“ in: *Atmink mane, Rūpintojėli*, p. 8.

⁷ Leonardas Andriekus, *Atviros marios*: Lyrika, Brooklynas: Išleido Tėvai Pranciškonai, 1955.

⁸ Antano Maceinos laiškas Leonardui Andriekui, 1982-07-13, in: *Lietuvos OFM archyvas*.

⁹ Antano Maceinos laiškas Leonardui Andriekui, 1985-12-08, in: *Lietuvos OFM archyvas*.

¹⁰ Leonardas Andriekus, *Naktigonė*: Lyrika, Brooklynas: Išleido tėvai pranciškonai, 1963.

teologijos, tačiau Andriekų laikė ne tik kunigu-teologu, bet ir poetu tikrąją to žodžio prasme.

Vėliau, sudarydamas kitą savo rinktinę *Pasilikau tik dangų mėlyną*¹¹, Andriekus nelabai atsižvelgė į Maceinos 1982 m. liepos 13 d. laiške minėtus pasiūlymus dėl eilėraščių iš rinkinio *Atviros marios* redagavimo. Andriekus eilėrašį „Stebuklas“ rinktinėje paliko tokį patį, koks jis buvo *Atvirose mariose*, neišbraukė paskutinio posmo. Eilėraštyje „Šventovė“ neišbraukė pirmojo posmo, bet redagavo tekstą, pakeisdamas kai kuriuos žodžius. Šiek tiek atsižvelgta į Maceinos pastabas eilėraštyje „Sapnas“, kurio pavadinime pakeistas linksnis („Sapne“), ir išbrauktos pirmos trys strofos, daugiau nei Maceinos rekomenduota. Jis rekomendavo išbraukti antrą strofą kaip nepoetišką, o trečioje – išmesti porą žodžių. Eilėrašį „Gluosnis“ Andriekus pailgino viena strofa, nors Maceina šiam kūrinii neturėjo jokių pastabų, teigdamas, kad tai „gražus ir prasmingas“ eilėraštis. Vėlgi Andriekus neatsižvelgė į Maceinos rekomendacijas eilėraščio „Audėjai“ atžvilgiu. Pastarasis rekomendavo išbraukti antrą, trečią ir penktą strofas. Šiame eilėraštyje paliktos visos strofos, paskutinės dvi šiek tiek paredaguotos. Andriekus į Maceinos pasiūlymus beveik neatsižvelgė, nelaikydamas jo poetinių rekomendacijų kompetentingomis.

Publikacijoje skelbiami du Maceinos laišakai Andriekui, rašyti 1982 m. liepos 13 d. ir 1985 m. gruodžio 8 d. Laiškai saugomi Lietuvos OFM archyve, esančiame Kryžių kalno pranciškonų vienuolyne; jie nėra kataloguoti, neturi signatūrų; vokų nėra. Abu laišakai yra geros būklės, rašyti rašoma į mašinėlę ant A4 formato, nuo laiko šiek tiek parusvėjusių popieriaus lapų. Pirmasis laiškas (1982-07-13) rašytas ant dviejų lapų, antrasis (1985-12-08) – ant keturių; abiejų laiškų puslapiai nenumeruoti. Yra keletas pataisymų ranka, prirašytų praleistų ar ne taip parašytų raidžių ar skaičių. Skelbiant laiškus niekas nekeičiama, paliekama autentiška autoriaus rašyba ir skyryba.

¹¹ Leonardas Andriekus, *Pasilikau tik dangų mėlyną*: Poezijos rinktinė, Vilnius: Vaga, 1991.

I LAIŠKAS

Münsteris, 1982 m. liepos 13 d.

Mielasis Tėveli Leonardai,

Ačiū Jums už 3-ąjį „Aidų“ numerį, kurio visi straipsniai yra aktualūs ir įdomūs. Mane patį ypač patraukė V. Maciūno¹ apie Biržišką² ir J. Rėklaitienės³ apie lietuvių kalbą⁴; na, žinoma, ir kun. V. Bagdanavičiaus⁵ pastabos⁶. Lyg ir atsakymą-paaiškinimą jam ir kun. F. Jucevičiui⁷ rasite čia⁸ kaip priedą. Tai ne kažinkas, bet gal kiek pajvairins skyrelį „Iš minties pasaulio“⁹. Be to, norėčiau atkreipti recenzentų dėmesį, kad, norėdami kritikuoti, skaitytų knygelę akyliau ir – ne tik ją vieną. Gal tai bus galop įdomu ir tiem, kurie „Religijos filosofijos“¹⁰ nėra skaitę. Įkiškite, Tėveli, šiuos puslapėlius į 4-ąjį numerį, jei dar nebus per vėlu¹¹.

¹ Vincas Maciūnas (1909–2003) – literatūrologas, filologijos mokslų daktaras.

² Vincas Maciūnas straipsnyje „Vaclovo Biržiškos įnašas lituanistikon“ (*Aidai*, 1982, Nr. 3, p. 170–187) išsamiai analizavo Vaclovo Biržiškos (1884–1956) – kultūros istoriko, politinio veikėjo, teisininko, Lietuvos universiteto profesoriaus – biografiją, gyvenimišką veiklą ir jo indėlį į lietuvių kalbotyrą ir bibliografiją.

³ Janina Konaukaitė-Rėklaitienė (Reklaitis) (g. 1942) – kalbininkė, filologijos mokslų daktarė.

⁴ Janina Rėklaitienė straipsnyje „Šiuolaikinės lietuvių kalbos reikšmė kalbotyroje“ (*Aidai*, 1982, Nr. 3, p. 188–193) nagrinėjo šiuolaikinės lietuvių kalbos vietą sanskrito ir klasikinių – graikų ir lotynų – kalbų atžvilgiu.

⁵ Kun. Vytautas Jonas Bagdanavičius (1908–2001) – kunigas marijonas, visuomenės veikėjas.

⁶ Bagdanavičius recenzijoje „Žmogus, laikas ir istorija Maceinos svarstyme“ (*Aidai*, 1982, Nr. 3, p. 213–214) apie Maceinos knygą *Asmuo ir istorija* (Southfield (Mich.): Ateitis, 1981) rašė, kad jo asmens nemirtingumo idėja nedera su krikščionybe.

⁷ Kun. dr. Feliksas Jucevičius (g. 1924) – filosofas, teologijos mokslų daktaras, Lietuvių katalikų misijos direktorius. 1960–1980 m. Monrealio lietuvių Šv. Kazimiero parapijos klebonas. Jis *Tėviškės žiburiuose* (1982, Nr. 18) abejojo Maceinos asmens nemirtingumo koncepcija, pristatyta knygoje *Asmuo ir istorija*.

⁸ Maceinos minimo priedo prie laiško, kuriuo parengtas atsakymas-paaiškinimas Bagdanavičiui ir Jucevičiui, nepavyko rasti, tačiau jį galima perskaityti straipsnyje „Asmens nemirtingumas“ (*Aidai*, 1982, Nr. 4, p. 283).

⁹ Kalba eina apie žurnalo *Aidai* skyrių „Iš minties pasaulio“, kuriame buvo publikuojami ne tik filosofinės minties, bet ir apžvalginiai kultūriniai straipsniai.

¹⁰ Kalbama apie Maceinos 2 dalį *Religijos filosofiją* (Putnam (Conn.): Krikščionis gyvenime, 1976), kurios koncepcija siejama veiksmo ir atoveiksmio principu: Dievo veiksmas žmogaus linkui ir žmogaus atoveiksmis Dievo linkui.

¹¹ Kalba eina apie Maceinos atsakymą Bagdanavičiui ir Jucevičiui straipsnyje „Asmens nemirtingumas“ (*Aidai*, 1982, Nr. 4, p. 283), kur Maceina stebisi, kaip recenzantai gali kome-

Nūn norėčiau grįžti prie Jūsų ankstesnio laiško /š. m. IV.27/ kaip atsakymo į mano pastabas Jūsų eilėraščių reikalui. Man pasidarė truputį neramu, kad nebūčiau Jūsų pastūmėjęs klystkelin. Šio nerimo man kelia Jūsų sakiniai: „Seniai galvoju išleisti nedidelę atrinktų, perkurty, sutrumpintų savo eilėraščių knygelę... Pradėsiu pagal Jūsų patarimus kedenti savo eilėraščių“. Nerimo kelia mano pabraukti Jūsų žodžiai: perkurti, kedenti... Mielas Tėveli, kiek žinau iš literatūros istorijos, iš Putino¹² pastangų, niekam nėra laimingai pasisekę perkurti ar esmingai pakedenti savo sykį užbaigtus ir jau laiko atžvilgiu tolokai esančius eilėraščius. Kiekvienas gilesnis eilėraščio taisyimas paprastai esti jo gadinimas. Štai, šis Jūsų ryžtas man ir sukėlė nerimo. Tad norėjau Jus įspėti, kad nesiimtumėte nei perkurti, nei kaip nors esmingiau pakedenti. Eilėraštis visados yra visuma, kilusi iš vieno ir to paties pergyvenimo – net jeigu jis ir netobulas. Norint gi jį, atitolusį nuo šio pergyvenimo, taisyti, žiūrima į jį jau racionaliai, nes to paties pergyvenimo atnaujinti neįmanoma. Tad ir taisymai esti dažniausiai racionalūs. Pirmąsytis tekstas visados kvepia lyg šviežia žolė, o taisytas – lyg šienas. Eilėraščių taisyti galima, tarčiau, tik ‚techniškai‘; tik jį sutrumpinant ir braukiant atskirus žodžius, vadinasi, tik negatyviai. Šiuo atžvilgiu eilėraščiai galima taisyti, Jūsų gi atveju gal net būtina, kadangi Jūs leidote savai mūzai per ilgai kalbėti; tad dabar galima jai truputį užčiaupti burną. Tačiau pozityviai negalima dėti į jos lūpas jokių naujų žodžių ar posmų. Norėčiau tai pavaizduoti konkrečiai pavyzdžiais.

Neseniai iš naujo perskaičiau Jūsų patį pirmąjį eilėraščių rinkinį „Atviros marios“; perskaičiau pieštuku rankoje, vaizduodamasis esąs Jūsų vietoje ir mėginąs daryti atranką bei ‚kedenti‘. Štai mano pastabas, kaip jos surašytos lapelyje:

1. Poezijai – išleisti 3-ąjį posmą: 1. dėl Nauzikajos¹³, kuri nieko mums nebesako, 2. dėl „mielą svają“, kuri eilėraščių banalina. Be šio posmo viskas susijungia vienybėn. Trečiasis posmas yra skylė eilėraštyje. Jį išleidus, skylė dingsta.

2. Stebuklas – išbraukti paskutinį posmą, nes pastarosios jo dvi eilutės suracionalina visumą. Be šio posmo eilėraštis yra tikras lyrinis stebuklas.

tuoti jo knygą *Asmuo ir istorija* bei aiškinti, kad ji nedera su krikščionišku mokslu, neskaite anksčiau išleistos *Religijos filosofijos*, kur asmens nemirtingumo klausimas nagrinėtas plačiau.

¹² Vincas Mykolaitis-Putinas (1893–1967) – lietuvių poetas ir prozininkas, geriausiai žinomas savo romanu *Altorių šešėly*.

¹³ Nausikaja – fajakų karaliaus Alkinojaus ir Aretės dukra graikų mitologijoje, kuri su rado į krantą išmestą Odisėją, supažindino su savo tėvu, kuriam Odisėjas papasakojo savo nuotykius, o Alkinojus Odisėjui suteikė greičiausią laivą, kad pasiektų Itakę.

3. Kristoforas – išbraukti paskutinį posmą: 1. jame jaučiama sistema / sustiprini, paguodi; vyšnele, bitė, žmogų/, 2. jo užbaiga banali: „po jaukia pastoge“.

4. Šventovė – išbraukti patį pirmąjį posmą: jis dvelkia Brazdžioniu / „dar niekad taip nesimeldė vargonai“/; be šio posmo eilėraštis pagyvėja ir sutamprėja.

5. Rauda – trečiojo posmo antroje eilutėje sukeisti vietomis žodžius „jų žvynai“, nes to reikalauja eilėraščio ritmas ir žodžio žvynai kirtis /žvŷnas, žvynai/; išbraukti brūkšnį po žodžio „lauktuvių“, nes brūkšnys reiškia aiškinimą, kurio čia nereikia. Šiaip eilėraštis be priekaištų.

6. Piligrimas – išbraukti antrą ir trečią posmus: jie abu yra labai racionalistiniai ir primena taip pat racionalistinį lotyniškąjį eilėraščių:

Altitudo, quid hic naces
in tam vili stabulo?
Qui creasti coeli fazes
alges in praesepio.

6.¹⁴ Sapnas – 1. išbraukti antrą posmą: jis nepoetiškas; 2. trečiame posme išmesti žodžius „tapo“ /pirmoji eilutė/ ir „tyras“ /trečioji eilutė/; pats eilėraštis prasmingas ir gražus.

7. Pilnatis – pirmojo posmo trečioje eilutėje išleisti žodį „visad“: tai aiškinantis nereikalingas priedas. Eilėraštis gilus.

8. Gluosnis – lieka be pataisų; gražus ir prasmingas.

9. Idilė – geras eilėraštis; tik „dangiškoj ekstazėj“ reiktų keisti, bet kuo?

10. Audėjai – išbraukti antrą, trečią ir penktą posmus; liks tik du /pirmasis ir ketvirtasis/, užtat eilėraštis atsigaus ir virs tikra lyrika...

Tokių pastabų pastabėlių prisirašiau 22 eilėraščiam, kuriuos aš atrinkčiau kaip geriausius iš „Atvirų marių“. Prie ne vieno yra pastaba: nieko nekeisti, pav. Saulei tekant, Ašara, Praeitis, Saulėlydis, Keleivis, Iš kapo. Kaip šios pastabos rodo, visi keitimai yra tik trumpinimai ar žodžių išbraukimai. Net neįsivaizduoju, kad brauktinus posmus būtų galima perkurti ar kaip nors perredaguoti. Tad ir mano prašymas, Tėveli, būtų: nesikankinkite, mėgindamas perkurti, o tik trumpinkite ir braukite. Taip pat nebijokite, jei atrinktųjų eilėraščių nebūtų daug, nes poeziją apsprendžia ne kiekis.

Tuo ir baigsiu šį savo laiškėlį. Ačiū, kad palinkėjote vasaros. Šis linkėjimas, matyti, buvo toks nuoširdžiai karštas, jog Mūnsterin atvyko pati

¹⁴ Du kartus parašytas tas pats numeris.

Sahara: kambaryje jau 30^o Celsijaus, tad galite įsivaizduoti, kad pirštai prakaituoja ir slidinėja, rašant mašinėle. Mano širdis karštį pakelia ne per daug sunkiai; tik ji nepakelia saulės: tad kai ji spigina, esu priverstas sėdėti namie. – Prelatui L. Tulabai¹⁵ dar atsakiau. Bet tuo ir baigsime. Gavau vakar iš kun. Pr. Gaidos¹⁶ sąsiuviniais leidžiamo mišiolėlio š. m. liepos mėnesio /sakoma tekstas esąs iš Lietuvos/. Dieve mano, kokia skurdi kalba, koks grubus vertimas, kokia keista terminologija /priegiesmis, atliepiamoji psalmė, sėdima, stovima, giedama.../. Gimtoji kalba liturgijoje yra didžiulis uždavynys, ir būtų tiesiog skaudu; jei ir vėl Bažnyčios atstovai būtų kaltinami, subjaurioję mūsų kalbą, kaip kad juos kaltiname, subjauriojusius kalbą 18 ir 19 šimtmečiuose.

Jūsų visu nuoširdumu

A. Maceina

II LAIŠKAS

Münsteris, 1985 m. gruodžio 8 d.

Mielasis Tėveli Leonardai,

Savo atviruke iš Bad Ems¹⁷ dar rugsėjo mėnesį minėjau Jums, kad grįžęs iš poilsio, imsiuos „gruntaunai“ skaityti naują Jūsų poezijos knygą¹⁸ ir parašysiu Jums „gruntauną“ laišką. Nūn knygą perskaičiau iš tikro „gruntaunai“. Bet ar man pasiseks parašyti ir „gruntauną“ laišką? Truputį abejoju ir net prisibijau. Mat, nėra lengva rasti tikros prieigos prie Jūsų knygos. Jummyse jausti lyg ir skilimas, lyg kažkoks dualizmas, kuris apsunkina skaitytoją ir kliudo pajauti poezijos vieningumą. Štai, skaitai žmogus „Gegutę“ /p. 42/, „Ranką“ /p. 20/, „Žolę“ /p. 96/, „Dainą“ /p. 115/, ir gėriesi, ir džiaugiesi. Bet kai imi vedžioti akimis po „Altorių“ /p. 26/, po „Kryžių“ /p. 35/, po „Malonę“ /p. 95/, pradedi purkštauti ir rūstauti. Kodėl? Kas yra tie Jūsų „slystelėjimai“, žengiant poezijos keliu? Kur jų priežastis?

¹⁵ Prel. Ladas Tulaba (1912–2002) – Šv. Rašto mokslų daktaras.

¹⁶ Kun. dr. Pranas Gaida-Gaidamavičius (g. 1914) – teologas, žurnalistas, redaktorius, publicistas.

¹⁷ Bad Ems – kurortas Reino krašte, Vokietijoje.

¹⁸ Kalbama apie Andriekaus eilėraščių rinkinį *Atmink mane, Rūpintojėli*: rinkinio „Saulė kryžiuose“ antroji versija, Brooklyn, N. Y.: Pranciškonai, 1985.

Ilgokai neradau atsakymo į šiuos klausimus, todėl ir laiškas susivėlavo¹⁹. Tačiau „Velnius“ /p. 70/ užvedė mane ant kelio. Štai, skaitau antrąjį jo posmą:

„Jis ant akmens naktim stovėjo
Ir pilnačiai liežuvį rodė.
Paskui nukaukdavo pavėjui
Ganyklomis link vyšnių sodų“,

skaitau ir gėriuosi: čia ir tautosakos vaizdai, ir poetinė gelmė. Velnius blaškosi po Dievo pasaulį /„nukaukdavo pavėjui“/ ir nekenčia šio pasaulio /„pilnačiai liežuvį rodė“/. Viešpaties kūrinija yra jam buveinė, tačiau jis tyčiojasi iš jos: juo pikčiau, juo kūrinys yra gražesnis. Rodyti liežuvį yra pati didžiausia pajuoka. Pilnatis – pati gražiausia gamtos apraiška. Dialektika vykusi ir giliapasmė. Posmas be priekaištų visais atžvilgiais: nuoširdus, paprastas, skambus, tobulas savo forma ir savo turiniu. Ir darosi įdomu, kaip ši didžiai poetinė užuomazga išsiskleis eilėraščio visumoje.

Bet štai, Tėvelis Andriekus slystelėja: toliau kalba apie velnią nebe poeto, o teologo lūpomis. Tolimesni eilėraščio posmai yra tai, ko teologija apie velnią moko: jis nepaisąs Dievo /„Dievą budintį pamiršęs“/, tyčiojasis iš pasninkų, mus gundąs, žmones apgaudinėjęs /„prisiekinėjo būt vadu pavujuose“/, bijąs kryžiaus, gi Viešpats nerimstąs, kai velnius grumiąsis „prie mirštančio žmogaus su angelais“. Tai jau nebe poezija, o – tarčiau – „sodiečių teologija“, netekusi tautosakiškosios formos ir subanaliniusi velnio demoniškumą. Velnio dialektika buvoti Viešpaties kūrinijoje ir tyčiotis iš jos dingsta įprastiniuose teologijos svarstymuose.

Džiaugiausi radęs „Velnio“ eilėraštyje dar vieną originalų poetinį motyvą: velnius

„Juokavo su naktigoniais,
Pradėjo kulti spragilais.
...rodos, lyg ir jis mylėtų
Tą duslų balsą spragilų“ /p. 71/.

Šis motyvas patraukia dėmesį tuo, kad teologija mano, esą velnius nieko nemyli. Šv. Teresė iš Avilos²⁰ yra velnią apibūdinusi kaip nemylintįjį apskritai: „Pobre, él no ama“²¹. Bet štai, Jūs lyg ir spėjate, kad gal jis ir myli „tą

¹⁹ Šiame laiške kalbama ne apie Andriekaus eilėraščių rinkinį *Atviros marios*, apie kurį rašyta 1982 m. laiške, o apie eilėraščių rinkinį *Atmink mane, Rūpintojėli*.

²⁰ Šv. Teresė Avilietė (1515–1582) – Ispanijos vienuolė ir mistikė, karmeličių vienuolijos nuostatų redaktorė. Kanonizuota 1622 m.

²¹ *Pobre, él no ama* (isp.) – vargšas, jis nemyli.

duslų balsą spragilų“. Tai gražus ir originalus motyvas. Tai lyg Lermontovo²² „Demone“, kur velnias trokšte trokšta mylėti, tačiau, būdamas ugnis, jis sudegina kiekvieną savo meilės objektą, likdamas vėl vienas vienišas Viešpaties kūrinyje. Lermontovo demonas yra tragiškas. Jūsų velnias yra idiliškas. Ir iš tos spragilų balso meilės galėjo susikurti gražus, labai gražus bei gilus eilėraštis.

Tačiau ir vėl: teologijos velniūkštis pakišo Jums koją ir Jūs, eilėraščių išvystydamas, nuslydote į teologiją. Jūs atsiminėte, kad velnias yra melo tėvas /„guviausiai pėdas mėtė ir dėjos bičiuliu“/, o meilė dusliam spragilų balsui taip ir dingo be pėdsakų. Kalbu apie šį eilėraščių todėl, kad jis man atrodo esąs būdingas visai Jūsų knygai. Kai Jūs lyg ir pamirštate esąs kunigas-vienuoelis, teologas-kanonistas, leidžiatės nešamas poezijos, tuomet kyla tokie eilėraščiai, kaip „Gegutė“ /p. 42/, „Jei man lemta“ /p. 101/, „Aleliuja“ /p. 110/, „Daina“ /p. 115/ ir kiti į šiuos panašūs. Bet kai Jūsų vienuoliškai kunigiškoji padėtis prabyla Jūsų sąmonėje, ji gimdo tokius eilėraščius, kaip „Amžiai“ /p. 18/ – šis ypač kunigiškas /„maldoje stiprybės gavom“; ar iš tikro?); „Sostas“ /p. 24/ – šiame kalba teologas visa galia: „atsidėkodami už kryžiaus auką“, „teikei gausias malones“ –; „Prie šio altoriaus“ /p. 26/ – irgi tas pats teologinis požiūris: „vienodai gailėstingas, atlaidus ir degint amžinom liepsnom žmogaus nenori“, „daugiausia suteiki palaimos prie šio altoriaus“ –; „Maldos“ /p. 50/ – šiame teologija pasuka į šalies reikalus, likdama vistiek teologija: „kad rekrūtas kuo saugiausiai pasislėptų, namo laimingai knygnešys pareitų“ –; „gula miglos“ /p. 124: pastaba „migla“ yra rusybė – mgl/ – ir teologas-kunigas: „prašau, kad mano žemė žmonės, sugrįžę pailsėtų nuo darbo, nejaustų šios nakties sunkumo“ –; ir ne vienas kitas. Kada nors vakaro tyloje pasiimkite, Tėveli, savo knygą ir visai ramiai, tarsite eilėraščių būtų kieno nors kito, ne Jūsų pačių, perskaitykite minėtuosius be teologijos ir minėtuosius su teologija. Manau, kad ir Jūs patys atrastite didžiulį skirtumą tarp šių dviejų rūšių.

Taigi šio laiško pradžioje minėtas dualizmas, jaučiamas ne tik šioje Jūsų knygoje, yra dualizmas tarp tikrojo poeto /juo Jūs esate, kaip esu syki Jums rašęs, neabejotinai!/ ir kunigo-vienuolio, išipareigojusio skelbti Kristų, kaip jį pergyvena Bažnyčia bendrijos pavidalu. Kaip jį pergyvena poetas savo asmeniui, Jūs skelbti, atrodo, nedirštate. Šią nuojautą man kužda tai, kad Jūs neperkūrėte, o išleidote „Saulėj kryžiuose“ eilėraščių „Žvaigž-

²² Michailas Lermontovas (1814–1841) – rusų „aukso amžiaus“ poetas, romantinės rusų literatūros atstovas.

dės“ /p. 127/²³. O perkurti jį būtų buvę labai lengva, išbraukius tik tai, kas nereikalinga, pav.:

„Šią naktį žvaigždės tokios šaltos –
 Širdies nebegaivina,
 Lyg, rodos, būtų jos sukaltos
 Iš tų vylingų sidabrinių.
 Jau vėl esi išduotas,
 Vėl pabučiuotas Judo.
 Kitaip nebūtų skliautas juodas
 Ir pilnatis tokia nuliūdus“.

Argi ne nuostabus eilėraštis? Tačiau jis dvelkia pesimizmu, o pranciškoniškas ‚džiaugsmas‘ neleidžia šio ordino nariams giedoti pesimistiškai ir visatoje kaip simbolyje regėti Išganytojo išdavimą. Todėl Jūs dainuojate: „Tau gieda Te Deum žvaigždynai“ /naujos knygos²⁴ p. 17/. Tačiau kodėl šie žvaigždynai negalėtų būti Judo sidabrinių vaizdas? Ar pabijojote?

Jūsų, Tėveli, poezijos šaltinis nėra vienuolinė Jūsų egzistencija: ne ji įkvepia Jus ten, kur poezija darosi tikra, greičiau poezija kyla ten, kur Jūs imate prieš šią egzistenciją šiauštis:

„Gintarinėje pily jau nėra
 Užraktų, sargų, kliauzūros“ –

rašėte kadaise „Atvirose mariose“ /p. 8/, kalbėdami apie poeziją ir tuo ištarėte didžią tiesą. Ir būtų buvę didžiai malonu bei vaisinga, jei Jūsų poezijoje būtų buvusi tik ana „gintarinė pilis“ – be užraktų, sargų, kliauzūros. Deja, perkuriant „Saulę kryžiuose“, sargai buvo gana budrūs, užraktai gana kieti ir kliauzūra gana aukšta. Gintarinė pilis čia virto ne „šviesiųjų žemių Nauzikaja“ /p. 71/, apie kurią svajojot poetinio savo kelio pradžioje, bet „įrašyta kosmine ugnim tiesa“ /naujos knygos p. 41/, kurios apeiti ar laužyti Jūs nedrįsote /nesakau: negalėjote!/. Ana pirmykštė gintarinė pilis liko kažkur anapus. Pradžioje Jūs manėte, kad

„Nesugundo verksmas, juokas nei daina
 iš augštos pilies nuleisti tilto“ /Atv. marios²⁵, 7/

tai yra, būti apsprendžiamam kasdienybės, Jūsų atveju – kalbėti teologiškai. O vis dėlto, perkuriant „Saulę kryžiuose“, tiltas buvo nuleistas, ir Jūs

²³ Andriekus eilėraščio „Žvaigždės“ iš rinkinio *Saulė kryžiuose* (Brooklynas: Išleido tėvai pranciškonai, 1960) nebeįdėjo į perdarytą rinkinį *Atmink mane, Rūpintojėli*.

²⁴ Šioje vietoje ir toliau minint „naują knygą“ kalbama apie eilėraščių rinkinį *Atmink mane, Rūpintojėli*.

²⁵ Leonardas Andriekus, *Atviros marios*, Brooklynas: Išleido Tėvai Pranciškonai, 1955.

apie Kristų kalbėjote taip, kaip kalba kiekvienas kunigas iš sakyklos. Tačiau žmogus

„...niekuomet nesapnavęs,
Anoj pusėj nesisvečiavęs,
Kaip galėtų sustingusią būtį
Bepaversti daina?“ /naujos knygos, p. 14/.

Tai Jūsų pačių žodžiai. Ir ar nejauciate, Tėveli, kad kaip tik šiais žodžiais Jūs išsakote naujos knygos pobūdį, jos dramą ir gal net savo paties asmeninį likimą. Poetiniame savo kelyje Jūs vis tolyte nuo savo pradinės Nauzikajos.

Štai kodėl aš mieliau ir šiandien vis pasiskaitau „Atviras marios“ ar „Naktigonę“, kur esama daugiau poeto nepaisant ir ten esančių jo slystelėjimų! /ir kur žmogus, praganęs Viešpatį /tegu nors tik vaizduotėje/ taria Nietzsches žodžius: „Kokia naktis, kokia gili naktis“ /Naktigonė, p. 7/. Būnant kunigu-vienuoliu ir nesant mistiku, poezija tegali kilti vien iš šios giliios nakties arba iš ano sopulio, kurio „į širdį man įpilti“ „tik tu viena žengi“, tu, anoji Nauzikaja /Atv. marios, p. 7/. Naktis ir sopulys yra čia prasmens ar valandai abejojimo, blaškymosi, praradimo ir jieškojimo. Kadaise Jūs, Tėveli, rašėte:

„Iš savo ilgesio pilnos pastogės
Tavęs jieškoti, Kristau, išeinu“ /šaltinio nebežinau/²⁶

Vėliau net prisipažinote, kad:

„Gimtuose laukuose tarp skaudžių aimanų
Aš Tave atradau, aš Tave atradau“ /Atv. marios, p. 98/

Atrodo, kad knyga „Atmink mane, Rūpintojėli“ turėjo būti šaradinio poezija²⁷. Tačiau kerygma nuslėgė ją. Ir kol Jūs apie Kristų rašysite

„Bijau užrūstinto dangaus –
Tu vienas mano prieglauda esi“ /p. 128/,

tol Kristaus poetiškai nebūsime radę. Neabejoju, kad Jūs jį visados turite teologiškai-bažnytiškai. Poetas jieško Kristaus tik poetiškai ir neprašo „priglausk mane, priglausk“ /p. 128/. Argi negeresnis eilėraštis yra „Aleliuja“ /p. 110/, kur nėra nei baimės, nei prašymo, o tik kančia su „labai nedaug paguodos“ /t.p./? Arba ir „Daina“ /p. 115/: aną tamsią naktį net ir „ant dainos“ „ašaros pradėjo kristi“ /t.p./. Tai ne kerygma, nebe teologija, o

²⁶ Maceina cituoja eilėraščio „Piligrimas“ ištrauką iš rinkinio *Atviros marios* (p. 22).

²⁷ Maceina, rašydamas apie šaradinę poeziją, turi mintyje, kad Andriekaus minimos knygos eilėraščiai turėjo būti lyg rimuotos mįslės – šarados.

pergyvenimas, buvojant anoje gintarinėje pilyje. Ir tik iš pergyvenimo gali kilti poezija.

Trumpai drūtai: Jūsų ‚lietuviškoji kristologija‘ yra lietuviška savo gamtovaizdžiu, vadinasi, ta ertme, kurioje Rūpintojėlis rymo. Tačiau šis rymančiantis Rūpintojėlis, nėra asmeninis Jūsų kaip individualaus poeto prasme. Gražu, kad „koplytėlėj stogelis jau kiauras“ /p. 17/, tačiau negerai, kad „stogelio užkloti“ pas Jus skuba „eteriniais delnais angelai“ /t.p./. Geriau būtų buvę, jei Jūs patys kuo nors savu kiaurą stogelį būtumėte uždengę. Per maža yra tarti

„Čia ne Golgotos kalnas – šiaurės lygumos...

Čia artimesnis mums esi

Žiemos agonijoj,

Negu tenai – Giesmių giesmėj“ /23/;

reikia šį artumą ir parodyti: kuo gi Rūpintojėlis mūsų lygumose mums yra artimesnis, negu Biblijos puslapiuose, jei Giesmių giesmę imsime kaip pars pro toto²⁸. Šio individualaus pergyvenimo ir pasigedau naujoje Jūsų knygoje arba, kaip sykį minėjote, toje ‚lietuviškoje kristologijoje‘. Aš daugiau kristologijos randu tuose Jūsų eilėraščiuose, kuriuose Jūs Kristaus arba visiškai neminite /„Gegutė“, „Aleliuja“, „Įmigis“/ arba jį tik paminite /„Daina“/. Kadaise R. Guardini²⁹ kėlė klausimą, ar yra įmanomas ‚Kristaus romanas‘, vadinasi, toks romanas, kuriame Kristus būtų pagrindinis veikėjas ir todėl stovėtų veikalo priekyje. Jo atsakymas buvo visiškai neigiamas: Kristaus romanas yra neįmanomas, kadangi neįmanoma yra Kristaus psichologija. Skaitant naująją Jūsų knygą man šovė mintis, kad gal ir poezija apie Kristų yra neįmanoma, jei Kristus atsiduria šios poezijos pirmajame plane. Gal įmanoma yra ‚Kristaus poezija‘ tik tokia, kur Kristus iš viso neregėti; kur jis tik stovi ‚už kulisų‘ ar jį kurį tik atsidūstama, netariant net jo vardo. Tai problema, kurią būtų galima apmąstyti ir gal net mūsų literatūra pavaizduoti. Naujoji Jūsų knyga lyg ir patvirtintų Guardinio nuomonę.

Prirašiau marias. Užteks! Tačiau norėjau – truputį nusivylęs – gražinti Jūsų dėmesį į „Atvirų marių“ akiratį, kur iš tikro nėra sargų ir kliauzūrų. Jei tiesa, ką Lamartinas³⁰ yra pasakęs /jo žodžius dažnai kartoju/, esą lyrika kuriama tik jaunystėje ir senatvėje, tai Jūs, Tėveli, esate įžengęs dabar į antrąjį savo kūrybos laikotarpį. Grįžkite atgal į vaikystės metus, į aną gin-

²⁸ *Pars pro toto* (lot.) – dalis vietoj visumos.

²⁹ Romano Guardini (1885–1968) – vokiečių teologas, filosofas, eseistas.

³⁰ Alfonso de Lamartino (1790–1869) – prancūzų poetas, romantizmo srovės Prancūzijoje pradininkas.

tarinę pilį ir imkite dainuoti taip, kaip širdis bei vaizduotė sako – be jokios teologijos, be jokių pamaldžių klausimų /„kodėl į mūsų būtį įsikūnijęs buvai, tylus Rūpintojėlis?“ , p. 15; ir daug kitų/, be jokios apdairios, kaip mūsų tautos žmonės Rūpintojėlį garbino ar tebegarbina. Palikime tai istorikams ir tautosakininkams. Savo knygos įvade Jūs rašote: „Žemaitijos gamta – tai tikra poezijos šventovė, kurioje teko vargus ir džiaugsmus išgyventi jaunystėje“ /p. 7/. Grįžkite į šią jaunystę ir dainuokite apie vargus ir džiaugsmus. Neapgaudinėkite savęs paties, kad „giliausiai įsmigo Kristus Rūpintojėlis“ /t.p./. Nėra abejonės, kad jis Jums įsmigo, bet tik ne poetiškai. Leiskite daugiausia veikti fantazijai, o ne savam tikėjimui – net jei ši fantazija tikėjimui ir nusidėtų. Poezija yra nekalčiausias žmogaus užsiėmimas, rodos Hölderlinas³¹ yra taip taręs. Ir teisingai. Tad nepabijokite ,nusidėti poetiškai‘. Mūsų kunigų-poetų nelaimė, ir jų ir visos mūsų literatūros nelaimė, ir yra ta, kad jie vis rašė, bijodami ,poetinių nuodėmių‘.

Kol gausite šį „pamokslą“, bus jau ir Kalėdos. Telaimina Jus Betliejaus Kūdikėlis, kurio šypsniš nušvietė mūsų žemę³².

Visu nuoširdumu

Jūsų A. Maceina

³¹ Johann Christian Friedrich Hölderlin (1770–1843) – vokiečių poetas, mąstytojas, romantizmo srovės atstovas.

³² Šie du sakiniai prirašyta ranka, vertikaliai mašinraščiu surinkto teksto atžvilgiu, kairiojo lapo paraštėje.

Kronika

TARPTAUTINĖS GYDYTOJŲ KATALIKŲ FEDERACIJOS EUROPOS ASOCIACIJŲ VALDYBOS POSĖDIS BERLYNE

2011 m. gegužės 20–22 d. Berlyno Don Bosko centre vyko Tarptautinės gydytojų katalikų federacijos (FIAMC) Europos asociacijų (FEAMC) valdybos posėdis, kuriame dalyvavo 19 valstybių delegatai.

Gegužės 21 d. posėdžiui pirmininkavo FEAMC prezidentas dr. François Blinas (Prancūzija) su pavaduotojais prof. Alfredo Anzani (Italija), dr. Hansu Stevensu (Olandija) ir Alexandre’u Laureano Santosu (Portugalija). Tėvas Jacques’as Faucher paskaitė maldą *Ubi caritas et amor, ibi caritas Deus est*, buvo sugiedota 8-os psalmės 13 dalis už krikščionių vienybę vokiečių, anglų ir prancūzų kalbomis.

FEAMC prezidentas pristatė savo veiklą: dalyvauta Šv. Sosto tarybos posėdžiuose (Roma); UNESCO konferencijoje „Mokslas ir etika“ (Ženeva); posėdyje, skirtame aptarti FEAMC susitikimą su Europos Parlamentu (Briuselis); Kroatijos gydytojų katalikų asociacijos 20-ųjų metinių minėjime (Zagrebas); AMC susirinkime (Halė); Gaboro Fejerdy klinikos 20-mečio minėjime (Kismara, Vengrija). Posėdžio metu buvo pažymėta, kad jame dalyvavo Baltarusijos delegatas dr. Konstantinas Halaboška, akcentuoti Stevenso ryšiai su Austrijos asociacija. Savo veiklą pristatė generalinis sekretorius Stevensas: dalyvauta Gaboro Fejerdy klinikos 20-mečio minėjime; beatifikuojant pop. Joną Paulių II (Roma, 2011-05-01), pateikta Olandijos gydytojų katalikų asociacijos informacija Popiežiškajai Tarybai; taip pat akcentuoti kontaktai su asociacijų pirmininkais. Dr. Janas Jessimanas pažymėjo, kad į asociacijos veiklą nėra lengva pritraukti jaunų gydytojų, nes esama nemažai problemų, susijusių ne tik su profesine veikla, bet ir su asmeniniu gyvenimu. FEAMC išdininkas Santosas informavo apie narystės mokesčius, pažymėjo, kad ne visos asociacijos sumokėjusios narystės mokesčių, dėl to yra sunkumų atsiskaitant su FIAMC, apie tai išsamiau bus informuota Briuselyje įvyksiančiame posėdyje.

Toliau buvo pristatyta asociacijų veikla. Baltarusija: iš 10 mln. gyventojų 5% yra katalikai; Vitebske kasmet vyksta medikų konferencija. Portugalija: 2010 m. gegužės mėn. apsilankęs pop. Benediktas XVI kalbėjo apie ekonomines, imigracijos ir dvasines žmonių problemas; ivyko nacionalinis kongresas „Kokia sveikatos apsaugos rūšis reikalinga Portugalijai?“, jau 75-erius metus leidžiamas žurnalas *Accao Medica*. Vengrija: leidžiamas žurnalas *Tudosito*, asociacijos posėdžiai vyksta kiekvieną mėnesį. Prancūzija: leidžiamas žurnalas *Medecine de l’Homme* (www.ccmf.fr); vyksta svarbios naciona-

linės konferencijos, viena jų vyko 2010 m. Lurde. Katalonija: žiniasklaidoje skelbiama apie kamienines ląsteles, seksologiją, bioetiką, gvildenami ginekologiniai klausimai.

Prof. Christianas Bregeonas (Prancūzija) pristatė Europos Komisijos dokumentus apie Europoje priimtus įstatymus, susijusius su klinikiniais bandymais. Jų tikslas – kad jie būtų pripažinti ne tik Europoje, bet ir tarptautiniu mastu. Priimant įstatymus svarbiausia įvertinti, ar jie atitinka taisykles, aiškiai leidžiančias išreikšti etikos normų galimybę. Pagrindinė problema yra ta, kad klinikiniai bandymai neatitinka etikos taisyklių, tai ypač pastebima trečiojo pasaulio šalyse, kur viską lemia ekonominiai-finansiniai, utilitariniai aspektai.

Svarstytas klausimas apie Pasaulinės Sveikatos Organizacijos (PSO) 2010 m. paskelbtą dokumentą „Lytinio auklėjimo standartai Europoje. Darbo apimtis politikams, švietimo ir sveikatos autoritetams bei specialistams“. Prof. Ermano Pavesi (Šveicarija) paaiškino, kad nors standartai ir paskelbti PSO vardu, tačiau čia išsakyta tik 19 jos narių IPPF (*Internacional Planned Parenthood Federation*) nuomonė. Tad galima sakyti, kad standartus apibrėžiantis dokumentas nėra priimtas demokratiškai. Taip pat keltini klausimai dėl kontraceptinių priemonių, dėl teisės į abortus. Prof. Jozefas Glasa (Slovakija) pasiūlė FEAMC išreikšti savo poziciją ir ją paskelbti FIAMC tinklalapyje. Valdyba nutarė, kad PSO Europos skyriaus priimtas dokumentas apie seksualinio auklėjimo standartus Europoje yra su trūkumais ir klaidomis. Čia praktiškai nekalbama apie žmogaus vaisingumą, prokreacija, protingu lytiškumu ir tėvyste paremtą vaikų ir suaugusiųjų auklėjimą. Praktiškai nuo „ekspertų“ darbo buvo nušalintos religinės bendruomenės, Bažnyčia, vaikų, jaunimo ir tėvų atstovai, nepakankamai atstovauta priimant galutinį tekstą. Iš kitos pusės pasirodė, kad dokumentas beveik ištiesai atstovauja verslui ir lobistinių interesų organizacijoms. Tad į šį dokumentą reikia žiūrėti kaip į nemoraliai pagrįstą viešąją politiką, kuri prieštarauja FEAMC vykdomai veiklai. FEAMC valdyba kviečia PSO valdybą sustabdyti šio dokumento platinimą ir užtikrinti jo nevykdymą.

Dr. Franco Balzaret (Italija) pristatė FEAMC ir IAMC kartu rengiamą konferenciją „Kokios biotechnologijos rūšys taikytinos šiuolaikinėje Europoje?“, įvyksiančią 2012 m. lapkričio mėn. Taip pat buvo numatyti FEAMC posėdžiai 2012 m. pavasarį Dubline, 2012 m. lapkričio mėn. Romoje. Posėdis baigtas malda, vėliau Šv. Jadvygos katedroje išklaustytos Šv. Mišios.

Leonas Laimutis Mačiūnas

Tarptautinės gydytojų katalikų federacijos (FIAMC)
Europos asociacijų (FEAMC) valdybos narys

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Adenauer Konrad 13
Adomėnas Mantas 46
Afraatas Sirietis 186
Aistis Jonas 179–181
Akelaitis Mikalojaus 39, 40, 113–115, 117–119, 127, 128
Albreghts Karl 213
Alchimavičius Kazimieras (Kazimierz Alchimowicz) 69
Aleksna Antanas 223–225
Aleksandras Slendzinskis (Aleksander Slendzinski) 65
Aliulis Vaclovas MIC 25, 27
Ambrasas Kazys 39, 214
Ambrazevičius Juozas 177
Andriekus Leonardas 8, 275–277, 281, 282, 284, 285
Andriolis Mykolas Elvyras 64
Andrzejewski Roman 23
Anilionis Petras 23, 25, 26
Antanaitis Bronius 14
Anzani Alfredo 291
Aramavičiūtė Vanda 2
Aristotelis 188–191, 194, 201, 202
Arnatkevičiūtė Laima 214, 234
Atanasas, šv. 189
Augustauskas Vytautas 106
Augustinas, šv. 189
- Bačkis Audrys Juozas 25
Bagdanavičius Vytautas Jonas 276, 278
Bakšys Povilas 19
Balašova Tamara 162
- Balčiūnaitė-Vaitkevičienė Hortenzija 130
Baltakevičius Juozas 34
Baltušis Juozas 131, 143
Baltušytė Rita 143
Balzac Honoré de 151
Balzaretī Franco 292
Balzukevičius Boleslovas (Bolesław Bażukiewicz) 64
Balzukevičius Juozapas (Józef Bażukiewicz) 64
Balzukevičius Vincentas (Wincenty Bażukiewicz) 64
Balzukevičiūtė Liucija (Łucja Bażukiewiczówna) 64, 72
Banaitis Saliamonas 235
Baranauskas Antanas 216–218, 234–236
Baranauskas Jonas 235
Barkovskis V. (W. Barkowski) 71
Basanavičius Jonas 106, 235
Baudelaire Charles 176
Bazilijus 193, 194
Bėkšta Arūnas 66
Bellemin-Noël Jean 135, 137, 151, 152
Belniševičius N. 55
Berenis Vytautas 62
Beresnevičienė Petronėlė 50, 55, 219
Beresnevičius Simonas 38
Beresnevičius Vladislovas 219
Beresnevičiūtė Alfonsa 219, 222
Beresnevičiūtė-Gruzdienė Petronėlė 219
Bergez Daniel 134
Biasi Pierre-Marc de 134, 135, 146
Bieliūnienė Aldona 46

- Biliūnas Jonas 122
 Binkytė Eleonora 232
 Biržiška Mykolas 224, 225
 Biržiška Vaclovas 215–218, 278
 Bistras Leonas 88, 89
 Błaszczyk Grzegorz 2
 Blažiūnas Juozapas 7, 59, 73
 Blin François 291
 Blynas G. 52
 Bloy Johann 144
 Bogomolov Andrej 13
 Bončkutė Roma 230, 231
 Borawski Juliusz 69
 Borejko Jan 117
 Borysowiczius Z. 42
 Borkevičius Juozapas 44
 Borovskis Juliušas (Juliusz Borowski) 69
 Boruta Jonas SJ 2, 4, 6, 20, 35
 Bowden John 183, 199
 Bradūnas Kazys 115, 126
 Bregeon Christian 292
 Bucevičius 55
 Būčys Pranciškus 76, 77, 83, 90
 Bugailiškis Peliksas 40, 42
 Buliauskas Jonas 17, 19
 Bulka Juozas 23
 Burckhardt Jacob 114
 Burns Edward M. 168
 Butėnas Domas 39
 Butkus Vigmantas 7, 113, 115, 123, 128
 Buta 25
 Butrimas Adomas 34, 35

 Casaroli Agostino 22
 Chaleckis Liucijonas 18
 Chmelnickis Bogdanas 71
 Chodkevičius Jonas Karolis 52
 Cohen Philip 133
 Cvirka Petras 130
 Czudowski Leon 64

 Čechavičius Simonas 65, 67
 Čepinskis Jonas 84
 Čepinskis Vincas 84
 Česnys Gintautas 36
 Čipkus Alfonsas, žr. Nyka-Niliūnas Al-
 fonsas
 Čiurlys Petras 115
 Čiužauskaitė Ilona 214, 234, 247

 Dagys Jonas 50
 Dailidė Pranas 85
 Dambrauskas Aleksandras, žr. Jakštas Adomas
 Daškus Marius 235
 Daugėlaitė-Mikailienė Aldona 131
 Daugirda Antanas 33
 Daugirdaitė-Sruogienė Vanda 33
 Daujotytė Viktorija 176, 178
 Daukantas Simonas 35, 36, 39, 40, 43, 45, 53,
 56, 231
 Daukšienė Ona 189
 Daumantas Juozas 216
 Debray-Genette Raymonde 168
 Dembskis Vladislovas 31, 45, 46
 Derwojed Janusz 64
 Dielininkaitis Pranas 104–106
 Dmitrijeva Jekaterina 169
 Dobševičius Tomas Jurgis 29
 Dogelis Povilas 98
 Dollen Charles J. 184
 Dostojevskij Fiodor 169
 Doveika Kostas 52
 Downaras S. 68
 Drazdauskas Valys 161, 166
 Dumbliauskas Albinas 17
 Dumčius Jonas 183
 Działyńskiai 65

 Efremas, šv. 192
 Elertas Jonas 18
 Eunomijus 201
 Evagrijus, šv. 200, 203–206

- Fabro Toni 164
 Faucher Jacques 291
 Fejerdy Gabor 291
 Filemonas 198
 Filoksenas Mabugetis 206
 Filonas 189, 191, 192, 206
 Fisher Judith L. 167, 168
 Flaubert Gustave 151
 Fromas-Gužutis Aleksandras 113–116, 119,
 120, 122, 126–128

 Gaida-Gaidamavičius Pranas 281
 Gailienė Danutė 2
 Gailius Antanas 114
 Gaižauskas Arvydas 46
 Gargasaitė Dalia 232
 Garuckas Karolis 19
 Garzaniti Marcello 14
 Gasiliūnas Virginijus 235
 Gaučys Povilas 55
 Gaurišus 56
 Gawronska Wanda 17
 Gedžius Juozas 21
 Genavičius Juozas 55, 56
 Genette Gérard 134
 Genienė Zita 35, 50, 55
 Genys Jonas 35, 50, 55
 Gerliakienė Veronika 188
 Gersonas Voicechas (Wojciech Gerson) 69
 Goethe Johann Wolfgang von 177
 Giedraitis Balys 109
 Giedraitis Juozapas Arnulfas 34
 Giedraitis Simonas 38, 45, 54
 Gilibert Jean Emanuel 35
 Gineitis Leonas 29, 214
 Gintila Jonas Krizostomas 38, 53
 Giovanni Ettore 17
 Gira Liudas 85
 Girdenis Jonas 39
 Girdzijauskas Juozas 173, 176
 Girnius Juozas 175
 Girnius Kęstutis K. 2
 Glasa Jozef 292
 Glücksberg T. 115
 Gobis Jonas 95, 104
 Godar Anri 162
 Grésillon Almuth 129, 133–135, 158
 Griciūtė Liepa 34
 Grigalius Nazianzietis, šv. 187, 190–192
 Grigalius Nysietis, šv. 192, 193, 201, 203, 205
 Grigalius Palamas, šv. 195, 207
 Grillmeier Aloys 199
 Grinius Jonas 83, 180
 Grišunin Andrej 157
 Grunardo B. A. 39
 Gruzdytis Stanislovas 219, 222
 Gruzdytė-Graurokienė Stefanija 42
 Guardini Romano 286
 Gudaitytė Bronė 8, 183, 208
 Gudanavičius Gustavas 21
 Gudynas Pranas 67, 68, 72
 Gutauskas Algirdas 21–23

 Halaboška Konstantin 291
 Hamvas Endre 17
 Herbačiauskas Juozapas Albinas 181
 Hesichijas 199
 Hill W. Speed 168
 Holovinskis Ignacas 38
 Homeras 120
 Huizinga Johan 114, 127
 Hölderlin Johann Christian Friedrich 287

 Ignacas Lojola, šv. 203
 Ignotas Antiochietis, šv. 192, 194
 Yla Stasys 119, 124, 140
 Ireniejus, šv. 192
 Ivinskis Antanas 32

 J. Audra, slapyv. 108
 Jagminas Leonardas 21
 Jakaitė Dalia 176

- Jakonytė Loreta 247
 Jakštas Adomas 7, 8, 173–182, 214, 215, 235, 236
 Janonienė Rūta 38, 43, 53
 Januševičius Povilas 48
 Jasaitis Juozas 32, 224
 Jasmantas Antanas 275
 Jaugelis Virginijus 20
 Jessiman Jan 291
 Jocys Virginijus 48
 Jokūbas Voraginietis 188
 Jonas Auksaburnis, šv. 184, 192, 195
 Jonas Paulius II 25, 291
 Jovaiša Liudas 2, 116
 Jucevičius Liudvikas Adomas 35, 50, 52, 115–117, 119, 120, 126
 Jucevičius Feliksas 276, 278
 Juodgalvis Juozas 23
 Juodpalytė Genovaitė 232
 Juozapaitis Vytautas 235
 Juozapavičius Antanas 31, 32, 43, 44, 46, 50, 53, 54, 56
 Juras Pranciškas 275
 Jurevičius Algirdas 2
 Jurginis Juozas 39, 214
 Jurgutienė Aušra 228
 Jurkiewicz Jan 31, 220
 Juška Antanas 97, 107

 Kabasilas Nikolajus 187
 Kalėda Algis 150
 Kaminska Bronislava (Bronislawa Kamińska) 69
 Kanapackis Ksaveras 39, 40
 Kanarskas Julius 37
 Kanopkaitė Sofija 2
 Karoblis Gediminas 2
 Kasianas 189
 Kaškevičius Aleksandras 23
 Katilius Algimantas 20
 Kaubrys Saulius 75, 76

 Kaunas Domas 30, 50, 232
 Kavolis Vytautas 181
 Kavoliutė Filomena 48
 Kazimieras Jogailaitis 67
 Kazimieras, šv. 216
 Keina Alfonsas 19–21
 Kenny Anthony 188, 189, 192–194
 Kęstutis-Gediminas Bernardas 53
 Kirkoras Adomas Honoris 117
 Kiršanskas K. 126
 Kišūnienė Nijolė 232
 Kleantas 189
 Klejneris Adolfas 43
 Klemensas Aleksandrietis, šv. 192, 194
 Klementas Antanas 33, 51
 Klosas Juliusas (Juljusz Kłos) 72
 Klovainiškis J. Gs. 94
 Knox John 199
 Konaukaitė-Rėklaitienė (Reklaitis) Janina 278
 Korsakas Kostas 39, 52, 122, 181, 214
 Kossu-Aleksandravičius Jonas, žr. Aistis Jonas
 Kostkevičiūtė Irena 176
 Krahel Tadeusz 2
 Kraj K. 39
 Krasnovas Aleksandras 52
 Kraszewski Józef Ignacy 65
 Krėvė Vincas 138
 Kriaučiūnas Jonas 30, 33, 35, 36, 43, 140
 Krikščiūnas Romualdas 22
 Krivaitis Česlovas 14, 16, 18, 21
 Krupavičius Mykolas 79
 Kubilius Vytautas 178
 Kulnytė Birutė 46
 Kupstas Vladislovas 19
 Kviklys Bronius 37, 56
 Kwileckiai 65

 La Pira Giorgio 13, 14
 Labanauskaitė Ona 186
 Labukas Juozapas 19

- Lamartino Alfonso de 286
 Laukys Jokūbas, slapyv. 36
 Laurinavičius Bronius 20, 21
 Laurinkus Mečys 167
 Laurynaitis Vincas 52
 Lebedys Jurgis 35, 43, 115
 Lebrave Jean-Louis 133
 Lehman Arno 147
 Leonas XIII 107
 Lermontov Michail 283
 Leščinskis Vladislovas (Władysław Lesz-
 czyński) 71, 72
 Levaillant Jean 152
 Liaudis Kazimieras 14
 Lichačiov Dmitrij 137
 Liekis Šarūnas 75
 Linčiuvienė Donata 135, 136, 150
 Liškevičienė Jolita 223
 Liuima Antanas 275
 Liukenskaitė Teklė 54
 Lydys Stanislovas 26
 Lopacinskis Jonas Dominykas 50
 Lukaševičius Vincentas 63
 Lukošiušas Algimantas 232
 Lukšienė Meilė 35, 36, 115
 Luščkievičius Vladislovas (Łuszczkiewicz
 Władysław) 60

 Maceina Antanas 8, 175, 275–278, 281, 285,
 287
 Macijauskienė Marija 130
 Maciūnas Vincas 278
 Mackevičius Antanas 71
 Mačionis Zenonas 84
 Mačiulis Dangiras 7, 75, 112
 Mačiūnas Leonas Laimutis 8, 292
 Maironis 131, 179, 181, 182
 Maksimas Išpažinėjas, šv. 194
 Maldonis Alfonsas 39, 214
 Maliauskis Antanas 83
 Malinauskas Ignas 106

 Maliukevičius Romualdas 122
 Maniušis Juozas 20
 Markevičienė Neringa 7, 129, 146, 171
 Masalskis Ignotas Jokūbas 71
 Maskuliūnienė Džiuljeta 118
 Matejko Jan 65
 Matulionis Teofilis 15
 Matuzevičius Eugenijus 131
 Maurin-Białostocka Jolanta 65, 69
 Mažeika Rasa 2
 Maželis Petras 12–15
 Mažonavičius Liudvikas 22
 McCarty Willard 133
 McGann Jerome J. 133
 McGowan James K. 184
 Megivern James J. 184
 Merkelis Aleksandras 29, 37
 Merkienė Irena Regina 2
 Merkys Vytautas 30, 34–38, 40, 47, 48, 50,
 51, 53, 55, 215, 218, 229
 Miciūtė Ona 226, 247
 Mielžyńskiai 65
 Mikelaitis Gediminas 119
 Mikhaïlov Andrei 132
 Mikłaszewicz Irena 16
 Mykolaitis-Putinas Vincas 176, 177, 279
 Mikšytė Regina 235
 Mikuckaitė Petronėlė 54
 Miltakis Egidijus 35
 Misius Kazys 35, 36
 Miškinis Algimantas 34
 Moncevičius Joakimas 43
 Montvila Juozapas 64
 Motuzas Alfonsas 235
 Motuzas Remigijus 75, 76, 83, 96, 109
 Mulevičius Leonas 36
 Munnynck Marc de 177
 Muravjov Michail 54

 Napoleonas 71
 Narbutas Sigitas 188, 228

- Narkevičius Julijus (Juliusz Narkiewicz) 67
 Naruševičius Adomas Stanislovas Tadas 52
 Narutis Pilypas 140
 Neefs Jacques 152
 Nemeikša Juozas 131
 Nemeikšos 130
 Nikiforas 198
 Nilas, šv. 205
 Nyka-Niliūnas Alfonsas 7, 8, 173–182
 Noreika Juozapas 234
 Norkūnas Marius 199

 Obremskis Stanislovas 23
 Oginskaitė L. 130
 Olševskis Mykolas 219
 Opulskis Dominykas 51
 Origenas 187, 191, 193, 196, 197, 203, 206

 Paberžis Ignas 26
 Pabrėža Jurgis Ambraziejus 42
 Pacevičius Arvydas 30, 39, 40, 42
 Pacevičius Felicijonas 54
 Pakalniškis Aleksandras Jr 24
 Pakštas Kazys 86, 89–91, 97, 104, 109
 Palionis Jonas 39, 214
 Paltarokas Kazimieras 12, 13, 15
 Pamiškis, slapyv. 97
 Pavesi Ermanno 292
 Pavidonis Antanas 235
 Pečkauskai 119
 Perrin David 183, 185, 191–193
 Peseckienė Jadvyga 130
 Petkus Viktoras 72
 Petreikis Tomas 3–7, 40, 41, 48, 57
 Pettit Alexander 133
 Pijus X 177
 Pijus XII 13
 Pikelis Jonas 54
 Platonas 183, 188, 189, 191, 193, 194, 201, 202
 Polianskis Igoris 12

 Poška Dionizas 33, 51, 52
 Poškus Juozas 14
 Povilonis Liudvikas 22, 25
 Pranskus Bronius 115, 120
 Prašmantaitė Aldona 31, 34, 220, 230
 Prekeris Jonas 36
 Pseudo-Barnabas 192
 Pseudo-Dionizijus Aeropagietis 194
 Pugžlienė Regina 232
 Pūkas Vytautas 23
 Purėnas Antanas 91
 Purvinas Martynas 36
 Purvinienė Marija 36
 Pušinis Bronius 12, 14
 Puzaras Petras 216, 218
 Puzinas A. 19

 Rabačiauskaitė Aurelija 232
 Račiūnaitė-Paužuolienė Rasa 116
 Račiūnas Pranas 20
 Račkauskas Merkelis 100
 Račkauskis Jeronimas Kiprijonas 53
 Račkus Aleksandras Mykolas 126
 Radauskas Henrikas 180, 181
 Radavičienė Antanina 53
 Radvila Karolis Stanislovas II 70, 71
 Radvila Mikalojus III 70, 71
 Radvila Mykolas Kazimieras II 70, 71
 Raguotienė Genovaitė 216
 Raguotis Bronius 216
 Rahner Karl 184
 Ramanauskas Pranciškus 15
 Ramonas Arvydas 2
 Randakevičius Alfonsas 18
 Rastenis Vincas 108
 Ratkutė Diana 20
 Rauda Petras 99
 Reylender Julius 213, 216, 232, 247
 Rilke Rainer Maria 176
 Rimka Albinas 85

- Rinkevičius 68
 Römeris Mykolas 81, 82, 93
 Rugienis Justas 15, 17–19
 Ruseckas Kanutas (Kanuty Rusiecki) 65
 Ruseckas Petras 126
 Ruškys Algirdas 163
 Ruzgas Albertas 232
- Saladžius Pranas 53
 Samulionis Algis 131, 135–137, 150
 Santos Allexandre Laurean 291
 Sarbievijus Motiejus Kazimieras 52
 Sauka Donatas 115, 124
 Schönke Julius 217
 Selin Lui-Ferdinan 162
 Shillingsburg Peter L. 133, 167, 168
 Sierakauskas Zigmąs 71
 Simeonas Naujasis Teologas, šv. 189
 Sipavičius 130
 Skeivys Rimantas 33
 Skinkaitis Rimas 124, 125
 Skrabas Valdas 31
 Skrupskelis Kęstutis 177
 Skvireckas Juozapas 98
 Sladkevičius Vincentas 19, 20, 22
 Slaviūnas Zenonas 35, 36, 115
 Slendzinskis Vincentas (Wincenty Slendzinski) 65–68
 Sleževičius Mykolas 84
 Sluckis Mykolas 122
 Smetona Antanas 106, 108
 Smilgys Petras 2
 Smilingytė-Žeimienė Skirmantė 59
 Sniečkus Antanas 14, 15
 Sobeckis Dainius 8, 275
 Sokratas 189, 190
 Solovjov Vladimir 178
 Speičytė Brigita 33, 51
 Spengla Vidas 20
 Sprindis Adolfas 115
- Sruoga Balys 7, 129–171, 178, 179
 Stalin Josif 12, 16
 Stalioraitytė Vaidilė 188
 Stanckis Pranas 51
 Staniulis Vidmantas 40
 Stankevičius Juozapas 12, 13, 15, 17
 Staugaitis Justinas 81
 Steponavičius Julijonas 3, 5, 7, 11–28
 Stevens Hans 291
 Stonytė Živilė 233
 Streikus Arūnas 2, 3, 5, 7, 11, 27
 Strukčinskas Mindaugas 36
 Strukov Dmitrij 39
 Strumila Juozapas (Józef Strumiła) 40–43, 47, 48, 56
 Stundžia Bonifacas 235
 Subačius Giedrius 43, 53, 237
 Subačius Paulius V. 2, 216
 Subatniekienė Rūta 46
 Svarinskas Alfonsas 20
 Szulborski Eugeniusz 66, 67
- Šakenis Konstantinas 95, 96
 Šalčius Petras 36, 47
 Šalkauskis Stasys 82, 83, 87, 88, 91, 92, 104, 109
 Šalkauskis E. 56
 Šarkov Boris 18
 Šarmaitis Romas 39, 214
 Šatinskis (Szatyński) 70, 71
 Šatrijos Ragana 119
 Šenavičienė Ieva 48
 Šešelgis Aleksandras 123
 Šidlauskas Povilas 19
 Šimelionis Izidorius 23
 Šinkūnaitė Laima 115
 Širkaitė Jolanta 62, 63
 Špidlík Tomáš 184, 186–192, 196, 199, 204
 Šumauskas Motiejus 14, 18
 Šverbas Povilas 33

- Šviedrys Romualdas 42
- Tallat-Kelpša Vaclovas 52
- Taluntytė Nijolė 115
- Tamkevičius Sigitas 20, 21
- Tarasenka Petras 55
- Tardini Domenico 15
- Teofanas Atsiskyrėlis, šv. 184, 195, 197, 198, 204, 205
- Teresė Avilietė, šv. 282
- Thackeray William Makepeace 167
- Tiškevičius Benediktas 65
- Tiškevičius Jurgis 34
- Tyla Antanas 2, 34
- Toliušis Zigmas 56
- Tomas Akvinietis, šv. 189, 192
- Tomas Kempietis 186
- Tomaševskij Boris 133–135
- Tonini Lucia 14
- Trizna 35
- Trumpa Vincas 224
- Truska Liudas 75
- Truskauskaitė Vitalija 115
- Trutnev Ivan 63
- Tulaba Ladas 281
- Tumas-Vaižgantas Juozas 165, 181, 213, 214, 219–227, 234, 236, 239, 240
- Tumelis Juozas 232
- Tupčiauskaitė Jūratė 48
- Ulčinaitė Eugenija 31, 46, 220
- Ulickas Jonas 51, 52
- Ulpis Antanas 232
- Urbaitė Loreta Urtė 220
- Urbas Dominykas 35, 52, 115
- Ūsaitytė Jurgita 247
- Uziembla Liucijonas (Lucjan Uziębło) 67, 69
- Uždavinys Giedrius 2
- Vaicekauskas Mikas 2, 3, 5, 8, 213, 216, 220, 222, 223, 225, 226, 228–230, 238, 247
- Vaičiūnas Juozas 14
- Vaičius Antanas 22
- Vailionis Liudas 48, 50
- Vaišnora Juozas 218
- Vaivada Vacys 35
- Vaižgantas, žr. Tumas-Vaižgantas Juozas
- Valančienė Ona 36
- Valančius Motiejus 3, 5, 7, 8, 29–57, 113, 122, 123, 213–247
- Valančius Grigas 32, 42, 52, 53, 216, 218, 224
- Valančius Jurgis 31
- Valančius Mykolas 37
- Valevičius Andrius 2
- Valinčiūtė-Varnė Rima 115
- Valiukėnas Stanislovas 23
- Valmikas Vincentas 215
- Vanagas Vytautas 37, 39, 52, 214, 215, 220, 232–234, 247
- Vanagienė Birutė 37, 39, 51, 215
- Vasiliauskienė Raimunda 31
- Velikanova Natalija 134
- Vengrienė Vanda 32
- Venskauskaitė Asta 184
- Veteikis Tomas 188
- Vilčinskis Jonas Kazimieras 66
- Virakas (Virikis) Pranciškus 48
- Virbalas Lionginas SJ 203
- Višinskis Povilas 36
- Vitkauskas Vytautas 36
- Voldemaras Augustinas 88, 89
- Vorgrimler Herbert 185, 201
- Węśławska Emilia 65
- Wojtyła Karol 21
- Zabermanas Jonas 213, 216, 230, 232, 236, 247
- Zaborskaitė Vanda 131
- Zahorskis Vladislovas 69
- Zalatorius Albertas 137, 138
- Zavadzkis Juozapas 40, 44, 45, 51, 213, 216, 217, 230, 232, 247

- Zemkajutė Agnė 31, 234
 Zemlickas Gediminas 42
 Zemribas J. P. A. 44
 Zgliński Marcin 67
 Zigra Johann Hermann 39, 40
 Zinkevičius Zigmas 2
 Zulonienė Meilutė 232
- Žeimys Antanas, slapyv. 40
 Žėkaitė Janina 115
 Žemaitė 113–116, 119, 122–128
 Žirgulyš Aleksandras 157
 Žiugžda Juozas 131
 Žygimantas Augustas 66
 Žukas Gediminas 185
 Žukauskienė Rozalija 236
 Žvirgždas Manfredas 7, 173, 182
- Ариас М. 168
 Багно Всеволод 169
 Бельмен-Ноэль Жан, žr. Bellemin-Noël Jean
 Биази Пьер-Марк де, žr. Biasi Pierre-Marc de
 Бретон Андре 162
- Великанова Наталья 132
 Гальцова Елена 130
 Грезийон Альмут, žr. Grésillon Almuth
 Гречана Елена 129
 Гришунин Андрей 135, 137
 Громова Лидия 132, 134
 Дебре-Женетт Раймонда, žr. Debray-Genette Raymonde
 Дмитриева Екатерина 135
 Золя Эмиль 162
 Кореніосшний М. 46
 Лебрав Жан-Луи, žr. Lebrave Jean-Louis
 Леваян Жан, žr. Levillant Jean
 Лихачев Дмитрий 132
 Медведева Ирина 132
 Мильчина Вера 134
 Михайлов Андрей, žr. Mikhaïlov Andrei
 Неф Жак, žr. Neefs Jacques
 Селин Луи-Фердинанд 162
 Струков Дмитрий 39
 Тамара Балашова 133
 Толстой Лев 132
 Томашевский Борис 132, 133, 170
 Торпакова Ольга 132

APIE AUTORIUŠ

JUOZAPAS BLAŽIŪNAS – Vilniaus dailės akademijos menotyros krypties doktorantas. Mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos molbertinės tapybos restauravimo istorija, religijotyra, mitologija, ikonologija ir ikonografija. Rengia disertaciją tema *Vilniaus Šv. Pranciškaus Asyžiečio ir šv. Bernardino Sieniečio bažnyčios ir bernardinų vienuolyno paveikslų kaita restauravimo istorijos aspektu*.

El. paštas: restauratorius@info.lt

VIGMANTAS BUTKUS – docentas, humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Naujosios literatūros skyriaus vyresnysis mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: literatūros topografija, erdvės poetika literatūroje, literatūrologinė baltistika. Išleido knygas *Literatūros žvalgymai* (2011), *Šiaulių auto/topografija* (2011).

El. paštas: vigmantas.butkus@gmail.com

BRONĖ GUDAITYTĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Filosofijos katedros, VDU Muzikos akademijos, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos, Lietuvos kūno kultūros akademijos lektorė. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: religijos filosofija, meno filosofija, Rytų filosofija, kultūros filosofija, ugdymo filosofija, fenomenologija.

El. paštas: broneguda@takas.lt

DANGIRAS MAČIULIS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos istorija XX a., atminties kultūra Lietuvoje.

El. paštas: dangirasmaciulis@yahoo.com

NERINGA MARKEVIČIENĖ – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tekstologijos skyriaus doktorantė. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: XX a. literatūra, genetinė kritika, teksto istorija. Rengia disertaciją *Balio Sruogos kūrinio Dievų miškas teksto rašymo ir redagavimo istorija*.

El. paštas: nerutela@hotmail.com

TOMAS PETREIKIS – Komunikacijos ir informacijos magistras, Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto doktorantas. Tyrimų sritys: Žemaitijos knygos kultūros istorija, knygos istorija, Žemaitijos istorija. Rengia disertaciją *Regioninės knygos kultūra: Žemaitijos 1905–1944 m. knygos pavyzdžiu*.

El. paštas: petreikist@gmail.com

DAINIUS SOBECKIS – Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Lietuvių literatūros katedros doktorantas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: išėivijos lite-

ratūra, literatūros teologija, religijotyra. Rengia disertaciją *Leonardo Andriekaus gyvenimas ir kūryba: asmenybė ir krikščioniškasis universalizmas*.

El. paštas: daiso@delfi.lt

ARŪNAS STREIKUS – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto docentas, LKMA mokslinis sekretorius. Mokslinių interesų sritys – Bažnyčios istorija Lietuvoje XX a., sovietų režimo kultūros politika, išeivijos politinė ir kultūrinė veikla. Naujausia knyga – sudarytas dokumentų rinkinys *Lietuva ir Šventasis Sostas (1922–1938): Slaptojo Vatikano archyvo dokumentai* (2010).

El. paštas: Arunas.Streikus@if.vu.lt

MIKAS VAICEKAUSKAS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas, žurnalų *Naujasis Židinys-Aidai* ir *Knygų aidai* redaktorius, serijos *Lietuvių tekstologijos studijos* vyr. redaktorius. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: XVIII–XIX a. lietuvių literatūros istorija, tekstologija, knygotyra, bibliografija. Paskutinė knyga: *Motiejaus Valančiaus užrašų ir atsiminimų rankraščiai Lietuvių mokslo draugijoje: 1911–1914 metų istorija* (2009).

El. paštas: mikas.vaicekauskas@gmail.com

MANFREDAS ŽVIRGŽDAS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: lietuvių egzodo literatūra, XX a. pirmos pusės literatūra, komparatyvistika, literatūros semiotika. Išleido knygą *Regimybės atspindžiai: vizualumo poetika Alfonso Nykos-Niliūno kūryboje* (2009); su kitais sudarė straipsnių rinkinį *Alfonsas Nyka-Niliūnas: poetas ir jo pasaulis* (2010).

El. paštas: manfredasz@gmail.com

ATMENA AUTORIAMS

Lietuvių katalikų mokslo akademija įvairių mokslo sričių specialistus telkia į bendriją, kuri akademinio lygiu svarsto pasaulėžiūriškai aktualius klausimus. Akademija savo narių, o išimtiniais atvejais – ir kitų autorių darbus, atitinkančius LKMA tikslus ir rūpimas sritis, publikuoja „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštyje“. Tokiais išimtiniais atvejais laikomi LKMA surengtų konferencijų bei seminarų kviestinių pranešėjų straipsniai bei krikščioniškosios akademinės minties plėtrai svarbi medžiaga.

„Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštyje“ pirmiausia skelbiami mokslo darbai ir šaltiniai, susiję su krikščionybės, katalikybės, Bažnyčios, jos suformuotos kultūros praeitimi ir dabartimi Lietuvoje bei pasaulyje. Aprėpiamam teminiam laukui priskiriamos ir publikacijos, kuriose orientuojamasi į medicinos, ekologijos, technologinės plėtos fundamentaliųjų bei taikomųjų problemų analizę, reikšmingą krikščioniškos etikos ir krikščioniškos antropologijos taikymo bei plėtojimo požiūriu. „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštyje“ taip pat spausdinamos minėtos tematikos recenzijos, apžvalgos, LKMA veiklos kronika.

„Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio“ ir „Bažnyčios istorijos studijų“ redakcinė kolegija laikosi požiūrio, kad autoriai neturi būti formaliais reikalavimais varžomi rinkdamiesi jų metodologiją, siekius, individualų stilių, požiūrį į mokslinių publikacijų paskirtį atitinkantį diskurso tipą (straipsnio struktūrą, argumentavimo modelį). Tačiau vienu ar kitu būdu mokslo straipsnyje privalu suformuluoti tyrimų tikslą, nurodyti uždavinius, įvardyti objektą, metodą, aptarti nagrinėjamos problemos ištirtumo laipsnį. Įprasta, kad mokslinėse publikacijose nurodomi šaltiniai, rūpinamasi citavimo tikslumu, pateikiami ir pagrindžiami tyrimų rezultatai, daromos išvados.

Tekstai ir jų priedai priimami tik elektroniniu pavidalu (el. paštu ar asmeniškai įteikiant laikmeną; dėl išimčių būtina tartis su vyriausiuoju redaktoriumi); pageidautina pateikti ir vieną egzempliorių išspausdintos medžiagos. Failai rengiami *Microsoft Office* ir su juo suderinamomis programomis (formatai: *.doc, *.rtf, *.xls, *.vsd; *Word 2007* failai *.docx pateikiami išsaugoti *.doc formatu), iliustracijos – programomis, kurios leidžia išsaugoti medžiagą formatais: *.gif, *.jpg, *.tif, pastaruoju formatu – be suspaudimo. Tekstas rengiamas pagal lietuviškus rašmenų kodavimo stan-

dartus, kuriuos palaiko *Microsoft Office 2000* ir vėlesnės versijos, šriftais *Times New Roman* arba *Palemonas*, 12 pt dydžiu, 1,5 li intervalu.

Jei siūlomos medžiagos (straipsnių ir šaltinių publikacijų) apimtis viršija 1 autorinį lanką (40 000 ženklų), dėl galimybės ją paskelbti reikia tartis su vyriausiuoju redaktoriumi. Į autorinį lanką įeina straipsnio tekstas, priedai (šaltiniai, lentelės, schemas, žemėlapiai ir pan.), iliustracijos, santrauka. Publikaciją sudaro faksimilė ar originalo perrašas, grindžiamas sistemais ir atskiroje komentaru padalioje aptartais principais, esant reikalui – vertimas į lietuvių kalbą, taip pat tekstologinis aparatas bei dalykiniai (istoriniai, kalbiniai ir kt.) komentarai.

Lietuvos akademinuose ir kultūriniuose leidiniuose pamažu nusistovint bendriesiems mokslinio aparato principams, nuo 2007 m. „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis“ ir „Bažnyčios istorijos studijos“ laikosi toliau aptartos citavimo, nuorodų pateikimo ir literatūros sąrašo sudarymo tvarkos, kurią rekomenduojame mūsų autoriams.

1. Citata žymima tik vienu žymėjimu: arba kabutėmis, arba kursyvu. Cituojant kabutėse skyrybos ženklas (kablelis, taškas) po citatos rašomas už kabučiu, pvz., *A a a „b b b“*. Tik tuomet, kai sakinyš prasideda ir baigiasi citata, skyrybos ženklas rašomas prieš paskutinę kabutę, pvz., „*A a a, a a a.*“

1.1. Kai citata yra didesnės apimties negu kelios eilutės, ji iškeliami į atskirą pastraipą. Išskeltinės citatos pateikiamos be kabučiu, jos atskiriamos tarp tarp eilučių; esant reikalui renkamos mažesniu ar kitu šriftu.

1.2. Visos darbo autoriaus korekcijos citatoje žymimos laužtiniais skliaustais. Pateikiant citatą ne nuo sakinio pradžios, ji pradama rašyti mažąja raide, pradžioje daugtaškis nerašomas. Kai citata baigiama anksčiau nei cituojamo sakinio pabaiga, po jos rašomas daugtaškis laužtiniuose skliaustuose.

1.3. Citatas kitomis kalbomis rekomenduojama pateikti išverstas į lietuvių kalbą. Prireikus citatos pateikiamos ir originalo kalbomis, tada jas rekomenduojama išversti.

2. Metai rašomi arabiškais skaitmenimis ir santrumpa *m.*, pvz., *1861 m.*; amžiai rašomi romėniškais skaitmenimis ir santrumpa *a.*, pvz., *XVI a.*; laiko tarpas rašomas pilnai, tarp arabiškų ir romėniškų skaitmenų rašomas ilgasis brūkšnys be tarpelių, pvz., *1815–1831 m.*; *VI–XX a.*; kai metai pateikiami skliausteliuose, santrumpa *m.* nerašoma, pvz., *(1900)* arba *(1579–1832)*.

3. Lotynišku alfabetu rašyti asmenvardžiai pateikiami originalo rašybos forma su pilnais vardais, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą pagal Lietuvių kalbos komisijos patvirtintas taisykles. Pirmą kartą paminėjus pil-

ną asmenvardį, toliau rašoma tik pavardė, o esant reikalui (kai sutampa kelių asmenų pavardės) – pavardė su inicialu. Dievų, šventųjų, karalių, imperatorių, kunigaikščių, popiežių, kardinolų, arkivyskupų ir vyskupų vardai tradiciškai rašomi lietuviškai.

4. Išnašos ženklas (skaičius, žvaigždutė, raidė) tekste dedamas prieš skyrybos ženklą, pvz., ---¹; „---“^{**}, ---^a. Išskeltinėje (atskira pastraipa teikiamoje) citatoje išnašos ženklas dedamas po paskutinio skyrybos ženklo. Straipsnyje ar publikacijoje (jos komentare) taikoma išsistinė išnašų numeracija.

5. Bibliografija (šaltiniai, literatūra) teikiama išnašose. Kitakalbių leidinių aprašas pateikiamas originalo kalba ir rašmenimis; nelotyniško alfabeto antraštiniai duomenys gali būti transliteruojami į lotynišką alfabetą. Esant reikalui laužtiniuose skliaustuose galima pateikti pavadinimo ar kitų duomenų vertimą į lietuvių kalbą.

5.1. Duomenys leidinio aprašui imami iš antraštinio puslapio ir pateikiami be sutrumpinimų ar korekcijų. Esant reikalui, nuorodos į senuosius ir retuosius leidinius (konkrečius egzempliorius) bei archyvinę medžiagą gali būti pateikiamos kaip išsamus antraštinių bei kitų (fizinės būklės, įrišimo, saugojimo vietos, signatūros, nuosavybės) duomenų aprašas. Tuo atveju dera perteikti antraštinio puslapio grafinius duomenis – didžiųjų ir mažųjų raidžių skirtumą, ligatūras, įkypu brūkšniu pažymėti antraštinio teksto skaidymą eilutėmis ir kt.

5.2. Knygų ir kitų leidinių apraše pirmiausia nurodoma autoriaus pilnas vardas (vardai) ir pavardė; skyrybos ženklais neskiriama. Toliau nurodomas knygos pavadinimas kursyvu; atskiriamas kableliu. Toliau nurodoma leidimo vieta, leidykla ar leidėjas (senųjų leidinių – spaustuvė), metai. Leidimo vieta nuo leidyklos ar leidėjo atskiriama dvitaškiu; leidėjas nuo metų atskiriamas kableliu. Knygos puslapis nurodomas po metų; atskiriamas kableliu ir rašomas po lietuviškos santrumpos *p.*:

Antanas Tyla, *Garšvių knygnešių draugija*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 10.

5.3. Kai knygos ar straipsnio autoriai yra keli, jie nurodomi atskiriant kableliu. Kai knygos antraštiniame puslapyje autorius nėra iškeltas į priekį, nėra įrašytas arba tik spėjamas, jį aprašo pradžioje galima nurodyti laužtiniuose skliausteliuose; atskiriama kableliu.

5.4. Kai autorius yra pasirašęs slapyvardžiu, jis irgi apraše nurodomas laužtiniuose skliaustuose po slapyvardžio; skyrybos ženklu neskiriama:

[Mykolas Krupavičius], *Ko siekia L. krikščionių demokratų blokas Steigiamajam Seime*, Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1920.

Meškus [Justinas Staugaitis], *Katalikų tikėjimas ir jo priešai*, Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir B-vės spaustuvė, 1908.

6. Kai knyga ar leidinys turi paantraštę, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma stačiai; atskiriama dvitaškiu:

Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999.

7. Kai vienoje išnašoje nurodomi keli to paties autoriaus veikalai, autorius antrą ir kitus kartus nurodomas santrumpa *Idem*.

8. Kai knygoje ar leidinyje niekur nėra nurodyta leidimo vieta, metai, tai žymima santrumpomis laužtiniuose skliaustuose, pvz., be vietos – [s.l.], be metų – [s.a.]; rekonstruota tikroji kontrafakcijų leidimo vieta ir metai nurodomi laužtiniuose skliaustuose, pvz., [Bitėnai: M. Jankaus spaustuvė, 1896].

9. Kai knyga ar leidinys turi sudarytoją, rengėją, vertėją, jis ir iš kokios kalbos versta nurodoma po pavadinimo tokia pilna formuluote, kokia yra pažymėta cituojamoje knygoje, ir rašoma stačiai; atskiriama kableliu:

Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX a.–XX a. pradžioje, sudarytojas Rimantas Vėbra, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 201.

Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsakomasis sudarytojas), Rimvydas Petrauskas, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 105.

10. Keliatomio leidinio tomas žymimas lietuviška santrumpa *t.* po pavadinimo; atskiriamas kableliu. Tomo ar dalies pavadinimas rašomas kursyvu; atskiriamas dvitaškiu:

Zigmas Zinkevičius, *Rinktiniai straipsniai*, t. 2: *Valstybė ir kalba. Senųjų raštų kalba. XVIII–XIX a. rašomoji kalba. XX amžius. Rytų Lietuva*, Vilnius: LKMA, 2002, p. 59.

11. Cituojant antrą kartą iš eilės, nurodoma kursyvinė santrumpa *Ibid*. Cituojant antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir kursyvinė santrumpa *op. cit.*:

Vanda Aramavičiūtė, *op. cit.*, p. 26.

Ibid., p. 29.

11.1. Cituojant straipsnius ar kitokius tekstus iš kitų leidinių, nurodomas autorius, straipsnio pavadinimas kabutėse, leidinys, kuriame tekstas spausdintas. Cituojamo teksto pavadinimas nuo leidinio atskiriamas santrumpa *in*:: nurodant periodinį leidinį santrumpa *in*: nerašoma, leidinio pavadinimas rašomas kursyvu:

Mečislovas Jučas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 25, Vilnius, 2005, p. 77–96.

Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus Biblijos draugija (1816–1826)“, in: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, sudarytojai Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Vladas Sirutavičius, (*Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, kn. 7), Vilnius: „Katalikų pasaulio“ leidykla, 1994, p. 8–23.

12. Kai rengiant tekstą šaltinių bei literatūros pasitelkta daugiau nei nurodoma išnašose, pabaigoje gali būti pateikiamas literatūros sąrašas. Jis sudaromas aprašų abėcėlės tvarka ir rengiamas pagal pateiktą bibliografinio aprašo taisyklę, išskyrus tai, jog literatūros sąrašė pirmiau nurodoma autoriaus pavardė, paskui vardas; kablelis po pavardės nerašomas:

Jučas Mečislovas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 25, Vilnius, 2005, p. 77–96.

13. Drauge su straipsniais ir publikacijomis pateikiamos santraukos (šaltinių publikacijų apžvalgos) lietuvių ir anglų ar kita užsienio kalba, parinkta atsižvelgiant į tikėtiną publikacijos adresatą. Santraukos apimtis – 1000–1500 spaudos ženklų.

Autoriai patys parengia trumpą (vienos pastraipos) prisistatymą skyreliui „Apie autorius“ lietuvių ir anglų kalbomis; jame pageidautina paminėti akademinis laipsnius bei vardus, mokslinių interesų sritis, instituciją, pastarąją knygą, disertaciją ar kitą svarbų pasiekimą; privaloma nurodyti elektroninio pašto arba įprastinio pašto adresą.

14. Redakcinė kolegija įsipareigoja esant reikalui konsultuoti į LKMA veiklą įsitraukusius ar norinčius įsitraukti magistrantus bei doktorantus, jaunos mokslininkus, rengiančius pirmąsias savo mokslines publikacijas.

15. Visus „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio“ ir „Bažnyčios istorijos studijų“ straipsnius bei šaltinių publikacijų parengimą anonimiškai recenzuoja du recenzentai. Autoriai su recenzijomis supažindinami tik tuo atveju, jei tekstai įvertinti kaip taisytini ir recenzentų pastabos pravarčios korekcijoms atlikti. Redakci-

nė kolegija neįsipareigoja teikti paaiškinimų atmestų tekstų autoriams. Maksimalus terminas, per kurį redakcinė kolegija priima sprendimą tekstą skelbti, atmesti ar grąžinti taisyti, yra 4 mėnesiai. Šis terminas nėra tiesiogiai susietas su eventualaus publikavimo laiku, nes pastarasis gali priklausyti nuo teminių tomų formavimo.

Visus spausdinamus tekstus kalbos taisyklingumo atžvilgiu peržiūri ir, esant reikalui, taiso redaktoriai. Autoriams pateikiami sumaketuoti tekstai elektroniniu *.pdf formatu korektūrai atlikti ir autorizuoti. Grąžindami redakcinei kolegijai tekstą autoriai paprastu ar elektroniniu parašu patvirtina autorizavimą bei sutikimą, kad tekstas būtų skelbiamas „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio“ elektroninė versija interneto svetainėje www.lkma.lt bei prieinamas per asocijuotas duomenų bazines.

Spausdinti tekstai ir iliustracijos, diskelių ir CD pavidalo laikmenos autoriams negražinamos.

Kilus neaiškumams dėl medžiagos tematikos, rengimo principų ar kitų su „Metraščio“ ir „Bažnyčios istorijos studijų“ dalykiniais aspektais susijusių klausimų prašome kreiptis į vyriausiąjį redaktorių.

Redakcinės kolegijos ir vyriausiojo redaktoriaus adresas:

Lietuvių katalikų mokslo akademija, Pilies 8, Vilnius, LT-01123;

el. paštas: contacts@lkma.lt; tel. (+370-5) 2122491.

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LKMA METRAŠTIS XXXV

Leido ir maketavo „Katalikų akademijos“ leidykla

Pilies g. 8, LT-01123 Vilnius

contacts@lkma.lt, www.lkma.lt

SL 1902. 20 sp. l. Tiražas 200 egz.

Spausdino UAB „Petro ofsetas“

Savanorių pr. 174d, Vilnius